

AZƏRBAYCAN

9'2016

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-28-34
Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

15.09.2016

Sifariş 2384

Tiraj 600

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

12 çap vərəqi

16,8 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com
qasimzadeh@azbyb.az

Qiyməti

1 manat 50 qəpik

**Bakı şəhəri,
“Azərbaycan”**

**nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur**

Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

BU SAYIMIZDA:**P O E Z İ Y A**

VAQİF BƏHMƏNLİ - Şeirlər.....	3
FƏRİD HÜSEYN - Şeirlər.....	84
SABİR YUSİFOĞLU - Şeirlər.....	90
TAHİR TAİSOĞLU - Şeirlər.....	132
NOFƏL ÜMİD - Şeirlər.....	136
AVTANDİL AĞBABA - Şeirlər.....	138
DƏYANƏT OSMANLI - Şeirlər.....	151
İSMAYİL İMANZADƏ - Şeirlər.....	158

Q A B İ L - 9 0

VAQİF YUSİFLİ - "Qabildən başqa Qabil yoxdur..."	23
--	----

N Ə S R

ELÇİN HÜSEYNBƏYLİ - Yenə iki od arasında (səkkizinci qarabağnamə)	30
KAMRAN NƏZİRLİ - Sarışın mələk; Şəkil haqqında ballada (iki hekayə).....	141
AYDIN TALIBZADƏ - Memi (hekayə)	146

Y E N İ T Ə R C Ü M Ə L Ə R

HAYNRİX BÖLL - Və bircə kəlmə də demədi (roman-sonu)	98
--	----

Y A Z I Ç I L A R H A Q Q I N D A X A T İ R Ə L Ə R

MƏZAHİR SÜLEYMANZADƏ - Əzizə Cəfərzadə; Süleyman Rüstəm; Xəlil Rza Ulutürk; Tofiq Bayram - Rəsul Həməzətov....	165
--	-----

A K T U A L M Ö V Z U

VAHİD MƏHƏRRƏMOV - Qarabağ müharibəsi nəsrimizdə	170
--	-----

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

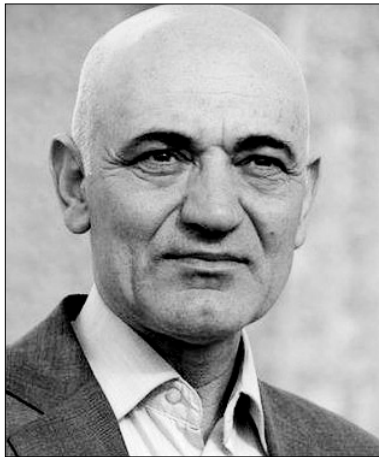
AYNURƏ MUSTAFAYEVA - İki mininci illər dramaturgiyası	178
---	-----

T A N I T M A L A R

VAQİF YUSİFLİ - "Mənim şeirlərim Qarabağlıdı"; "Ruhum baxdı dan yerinə"; "Ölsəm, dirilərəm"	184
---	-----

K i t a b r ə f i	191
-------------------------	-----

♦ P o e z i y a

Vaqif BƏHMƏNLİ

Şair Vaqif Bəhmənli son iki ilin yazılarından ibarət yeni şeirlər kitabını çapa hazırlayıb. Həmin poetik toplunun ayrı-ayrı fəsillərindən seçmə nümunələri təqdim edirik.

I. Proloq

HƏYAT NƏDİR

Gerim o, irəlim o,
bir yaxam, bir əlim, o,
Çıxmır həyat sevgisi
gecə-gündüz başımdan.
Gözü yaşaranım, o,
həm də ki, məzəlim, o,
Mən həyatı sevirəm
colma-cocuq yaşımdan.

Onun endirimi var,
həm də var qaldırımı,
Qalxıb-enməsə insan
dağlar dağ olardımı?
Həyətin ortasında
it qapan baldırımı
həyat sağaltmasaydı,
yaram sağalardımı?

Hərdən onu Tanrıdan
üstün bilirəm həttə;
Həyatdır oyanışım,
həyatdır şirin yuxum.
Cəhənnəm əzabına
dönük çıxıb həyatda
Cənnətə can atanın
boynunu yerə soxum!

Hardan başlanır həyat,
hansı mənzilə çıxır -
Yalmanına yatmışıq,
o ki cilovsuz atdır.
Qatil qətlə yetirmir,
gülləni həyat çaxır,
Qatilə cəza verən
hakim deyil, həyatdır.

O, təndirçi anadır,
bəxtimiz əl altında
Yapılmağa müntəzir
lavaşlıqdı, kündədi,
Yaxşısı bizik hələ -
yannıq ana odunda,
Günəş qərrib, ulduzlar
həyata sürgündədi.

Qır qazanı altına
kösöy bassan dörd yerdən,
Adamı həyat kimi
tamlı bişirə bilməz.
Qalxar qiyam, iğtişaş,
Yer tərpənər yerindən,
Həyatı iqtidardan
kimsə düşürə bilməz.

Kərəm kül, məcnunları
leylilər doyurmadı,
Kim həyatı sevirsə,
istəyinə o çatdı.
Nə qədər sevgi varsa
hamısı uydurmadı,
Tək bircə sevgili var-
o da gerçək həyatdı.

Qəzəbdən yumruq çalan
kip, düyün barmaqlarım,
Birtəhər baş girləyən
bacım, qardaşım - həyat!

Nəvəmin dönə-dönə
öpdüyüm barmaqları,
Anamın barmaq kimi
qalxan başdaşı - həyat!

Dildönməz hikmətləri
dilləndirir əzbər o,
Taleyindən küssün qoy
kim duymadı, kim yatdı.
Minarə - o, minbər - o,
mələk, qələm, dəftər - o,
Tanrının yer üzünə
mükafatı həyatdı.

İtim, atım, pişiyim,
yelləncəyim, beşiyim,
Həyat - evim-eşiyim
güllü yorğan-döşəyim,
Divanədi dərdimdən,
mən də ona aşiqəm,
Həyat sevda kolpanı,
dibində bənövşəyəm.

Tarixin divarında
sürüşən daş qırığı
Dərəyə yox, həyatın
dik başına can atdı.
Doğulan hər körpənin
birinci qışqırığı,
Sinələrdən üzülən
sonuncu ah həyatdı.

Həyat varsa ömür var;
ışıq salır şam şama,
Ömrümü yaşadım ki,
son sözümü cəm deyim.
Gərək özüm-özümü
çağırım axşam şama:
- Nə yaxşı varsan, ömrüm,
səni sevirəm, - deyim...

23.05.15

II. İki cahan səndədi, sən də məndəsən, gözəl!

ALÇAQ ADAM

Nadanlar heç zaman yükünü bilmir,
Əyir tərəzini gizli qəm çünki.
Mən alçaq adamam -

bunu kim bilmir,
Sənintək ucaya aşiqəm çünki.

07.06.2015

HEÇ KİMƏ DEMƏ

Bacarsan...

məni sev özündən gizli,
Məni sevdiyini mənə də demə.
Məni sev əlindən, gözündən gizli -
assalar, kəssələr, yenə də demə...

Meh nədi...

işıqdan üşüyən gülsən,
Qanmayan rədd olsun, qanan bilməsin.
Araya qan düşər qardaşın bilsə,
ürəyi partlayar...
anan bilməsin!

Çardaqda sagaldaq yaralımızı -
Biabır olarıq; hələ diriyik.
Yalnız Allah bilsin parolumuzu,
biz arxa cəbhənin əsgərləriyik.

Casus fikir verər hərəkətinə;
minalı canımı min dəfə yoxla.
Gizli gir könlümün məmləkətinə,
fitili özündən aralı saxla!

Məcnun töhmətinə camaat gülür,
aşkar sevgilərin çəpəri olmur.
Məni gizlicə sev, necə ki gülün
çərənçi bülböldən xəbəri olmur.

Şam hanı, mum hanı? -
fələk daş etsə
külünü çırpacaq səməndər bizə.
Ya mən quş buraxsam, ya sən faş etsən,
lənət oxuyacaq həndəvər bizə!

Gizlət ovsunlanmış bir nəlbəkiddə,
qur məni bir uşaq evciyi kimi.
Mənsə səni sevim vəhyə çəkilən
Peyğəmbər Allahı sevdiyi kimi.

Sirrim ol... Mən sirsiz çətin olaram -
gizli bir fikir də gəlir ağıma -
kölgəndə gizlənib itin olaram,
bir şərtlə, boynuma zəncir bağlama...

06.06.15

ƏN BÖYÜK EŞQ

Cənnətə can çatmaz, xülyadı Ədəm;
başımı qatıram üz sürtüb eşqə...
Allahın eşqiylə müqayisədə
eşqin külliyyatı nədi ki? -
Heç nə!

13.06.15

KÖHNƏ, TƏZƏ

Gəlib yer almısan bağrım başında,
canımı sarmısan bükümbəbüküm.
İndi mən neyləyim, ahıl yaşımda
başıma haranın daşını töküm?

Öndə beş-üç metr yol var uzun -
gülməli gələcək sualım sənə;
Dalınca düşümmü bulvar uzun,
bəlkə, durub gedim su alım sənə?

Məni günahımın başına çevir -
boğazın qisməti əcəl ipidi.
At tava içinə, qəlbimi sivr-
sevginin ən dadlı yeri... dibidi!

Pozaq tabuları, savab eləyək
şahzadə taxtını qurduğu yerdə.
Qəzadı, qədərdi, hesab eləyək -
adam işə düşür durduğu yerdə.

Sənə kəcavədi köhlən həyatım -
yalansa, torpaqlar yorğanım olsun.
Qurbanlıq qoç kimi köhnə həyatım
təzə həyatımın qurbanı olsun!

06.06.15

ÖLÜMSÜZ

Sahibim, çək ilməyi -
nəyim mənim nəyimdi?
Özümə çəkilməyim
sənə çəkilməyimdi...

Əlim daşa toxunsa,
əlindi elə billəm.
Bağçamda gül qoxusa,
dilindi elə billəm.

Əlimi qayçılı san -
ağ kəsirəm dumanda.
Gözümdə açıalarsan
gözlərimi yumanda.

Atam, anam olmayıb,
məni yaradan sənsən.
Dörd yanı boşluq, quyu -
Şükür, arada sənsən!

Göylərdən gələn nəfəs
gah dirilər, gah ölər.
Sevənlər ölə bilməz;
biz ölsək, Allah ölər...

07.06.15

FƏDA

Dərdi necə bölüşüm? -
dərdə günahım fəda.
Gülüşünə gülüşüm,
ahına ahım fəda!

Yol ver keçim içəri;
ləki özüm seçərəm...
Al qoynuna
 cücərim -
torpağa toxum fəda.

Sən ey başımın tacı,
Kəfənim biçən qayçı!
Hüsnünə qardaş, bacı,
yad fəda, qohum fəda!

Bir yol üzüm gülməsə,
tanrı qismət bilməsə,
tənim ələ gəlməsə,
canına ruhum fəda.

Vaqifi hərləyir qan...
Fərqi yox,
 qoca, cavan -
hamıya canım qurban,
sənə Allahım fəda...

18.07.15

ƏGƏR

Şah qapısı döymərəm
qəsrə sən olmasan,

qənimətə dəymərəm
əgər icazən olmasa.

Önündə diz qatlaram,
varsan...
qatbaqat varam,
Allah, "yat" desə, yatmaram
sənin icazən olmasa.

Sənsiz sabahlar qara,
Sənsiz axşamlar haram...
Dillənib səs salmaram
heç nəfəs də almaram
əgər icazən olmasa.

Adım bitsə dodağında
bağban olaram bağında!
Can verərəm ayağında,
ayrı bir cəzan olmasa...

26.06.15

III. Hərraca qoyuram əlyazmalarımı!

ŞAİRLİK

Qənaətlər
fərqlidi hərədə...
Bu barədə
başqa şairlər nə düşünür? -
bilmirəm düzünü,
O ki qaldı özümə;
onlarla öz aramda
üzürlü bir xətt çəkirəm -
çünki mən
şairliyimə görə
xəcalət çəkirəm...
Xəcalət çəkirəm şairliyimə görə
çünki şairlik
qan üfunətidi -
başqa sözlə,
qəssab sənətidi;
Səhərdən axşamacan
dilçəyimin təkindən -
ətimdən ət kəsirəm...

Yersizdi söyləmək;
şairlik ürək sənətidi,
şairlik
dəllək sənətidi...

Bəs, sən nə bilmişdin -
 içini,
 sifətini,
 qeyrətini tük basan
 eybəcər məxluqları
 abıra salmalıyam.
Molla sənətidi şairlik-
 yuyub ölü canları
 qəbirə salmalıyam.

Bəlkə də,
nağara vurmaqdı şairlik -
 uşağı uçurdur,
 cavanı süzdürür,
qartıymış qocaları
dingildədir yerindən,
 top kimi oynaq eləyir.
Qaynaqçı işidi şairlik -
 gülü tikana,
 bülbülü həsrətə qaynaq eləyir.

Əslində şairlik -
 çobanlıqdı,
bir sürü sözü
 qabağına qatıb
otarır, otarır,
sürü doymaq bilmir,
örüş qurtarır.

Hələ bunlara şükür,
 üstəlik,
siyasətçi sənətidi
 şairlik -
birinə tüpürməli,
 birini satmalı,
 birinin üzünə gülməlisən,
işin çoxluğuna dözməyib sonda
özünü şərab şüşəsindən asıb
siqaret tüstüsündə
 boğulub ölməlisən.

2015

QƏRİBƏ HAL

Allah haqqı,
bir seyid cəddi var
nəcabətimin tağında -
ilmüdam,
bir göy göyərçin quruldayır

cismimin çardağında;
arxivləri araşdırım gərək...

Arxivləri araşdırım gərək;
mən hara, seyidlik hara?

And olsun
Məhəmməd Füzulinin qəbrinə,
hər səhər bir Məcnun
bağrımın dikindən baş götürüb
yenir səhralara,
hər axşam
kəcavə üstünə yığıb köçünü
gözümün günbatanında
bir Leyli keçinir...
Mən hara, eşq hara -
arxivləri yoxlatdırım gərək.

And olsun Allahın birliyinə,
gələn səhərlər eşqinə yol çəkmək,
körpü salmaq,
ağac,
kol,
gül bitirmək istəyirəm,

dönə-dönə sevib,
dönə-dönə evlənib
dünyaya yepyeni
körpələr gətirmək istəyirəm...
Yaratmaq istəyi
hardandı, axı?

Bəlkə,
qan qohumuyam Allahın?-
arxivləri yoxlatdırım gərək!

Allaha and olsun,
olur ki, hərdən
gözüm qan çəkir;
ürəyimdən
kəllə parçalamaq,
baş kəsmək keçir,
zalımın
anasını ağlar qoymaq,
xainin
sinəsinə dağlaq qoymaq,
boğmaq istəyirəm
nadürüsləri.

Paxıl boğazları
cücə boğazıtək üzmək,
quru kəllələrdən
tonqal qalamaq,

leşi leş üstünə
 düzmək istəyirəm...
 Mənimtək əzazil var mı ölkədə?
 Əcdadım bir şah divanında
 cəllad olub, bəlkə də...
 arxivləri yoxlatdırım gərək.

2015

ƏLYAZMA

Bir təndədi ucuz, baha -
 yetər daha...
 hərraca qoyuram
 əlyazmalarımı!
 Tikanlı məftil üstündə
 oturduğum gecələri...
 gündüzləri...
 köntöyləri,
 dümdüzləri;
 ömrüm boyu mərd-mərdanə
 döyüşdüyüm sözləri...
 hərraca qoyuram!
 Nədən sahiblənmir bir kimsə
 İçimin qədim sandığından
 çapıb taladığım qənimətlərə,
 Hələ üstəlik qələmin qılınc gücünə
 İşgal etdiyim ərazilərə?
 Allaha and olsun,
 məəttəl qalmışam
 müştərilərə!

Nədən, nədən
 kişilər yun şalvarlıq,
 qadınlar ipək donluq qapıb
 tələsirlər dərzilərə?
 Oxucu hanı, bəs, oxucu?
 Görünür, o,
 barmaqlarının
 daş altında qalıb
 əziləcəyindən qorxur,
 göz yumur qələmimin
 çalışmaqdan şişib
 daşa dönmüş əzələsinə...
 çəpciziq dəftərə bənzəyən
 qırıq-qırıq alnımdakı
 sadəlövh imlanın
 nəticəsi nə?

Boynunu
 yerə soxum oxucunun -

O məni başı üzərinə qaldırıb
"Eşq olsun" - deyib
bağıra-bağıra
meydan uzun
gərdiş etməliyə
qara qullar dirəyir boğazıma
üçdişli yabanın ox ucunu!
Hərraca qoyuram
əlyazmalarımı -
ucuz, çox ucuz!

Siz
bilməzsiz
məna nədi -
heç olmasa hüsnü-xəttə görə
sahib durun
alnımda yazılan dəftərə -
Xəttim... elə gözəl;
tarım saxlasanız - ox,
yana əysəniz - yay,
ətək-ətək pul xərcləməyin
fırıldaq ustalara!
Xəttim elə gözəl -
soyuq divarınızı qızdıran
naxışlı, isti oboy...

Hərraca qoyuram əlyazmalarımı -
Ucuz, çox ucuz!

O qiymətdə
nə su olur,
nə də duz...

Hərraca qoyuram əlyazmalarımı -
üzümə tüpürənə;
bir dəftər,
Başıma qapaz vurana;
oçerk,
burnumu əzənə;
felyeton...

Aşıqlər
üzümə gülsə bəsdil!
Hücrətsiz aparın yazılarımı -
min-min, yüz-yüz, on-on!
Bunu da bildirim ki,
hərraca uşaqlar qatılmır.
Çünki
on səkkiz yaşına çatmayanlara
Şərab qoxusu,
tütün tütüsü,
şöhrət azarı,
ayrılıq suyu,

və kədər qanı
satılmır!

Hərraca qoyuram yazdıqlarımı;
Sərin suyun sərvəri,
ürəyi yanan, gəl bəri...
Niyə cürəti itib milyonlərin,
Niyə nitqi batıb auksionerlərin?
Məndən ucuz nə var, axı, bu dünyada,
Bu qədər mal,
həm də pulsuz
nə var, axı, bu dünyada?

Bir təndədi ucuz, baha -
yetər daha...
Qaldır çəkilini, sövdəgər,
endir qərar sindanına...
Hanı alqış,
hanı əllər?

...əl qaldırır bircə nəfər;
Yerdə qalan zülüm udur,
Bu dəfəki hərracı da
əcəl qapır,
ölüm udur...

28.05.15

IV. Genetik qüsurdur, nə bilim, bəlkə, əlimdəki qabar, alımdakı tər?

ŞƏHƏRLİ KƏNDÇİ

Harda yeri gəlir, söz düşür harda
Özümü şəst ilə kəndçi sayıram.
Guya kəndçilikdi çıxaran dardan,
guya
odur məni xalqa saydıran...

Çölüm od,
içimdə Günəş parlamaz,
didilir dırnağım asfalt çəməndə.
Hanı nənəm, babam,
hanı tarlamız -
axı, kəndçilikdən
nə qalıb məndə?

Kəndçilikdən qalan
sümük, dəridi
Şəhərli canımda nə var -

gəlmədi...
Xan qızı arxından bir az bəridə,
Cavan yaşda ikən...
nahaq ölmədim!

Vəzifə cilovdu, daşdı yəhərim-
Misir ehramıtək qurmuşam bardaş.
Kəndçiyəm, söyləsəm,
cəllad şəhərin
qanlı baltasından
qurtularmı baş?

İçimdə min sual -
nəçiyəm, deyə...
Yer bezir, göy tutmur səxavətimi.
Başımdan basırlar kəndçiyəm deyə,
Palıdtək qırırlar fəxarətimi!

Atdım göy yarpağı,
tutdum kağızı,
həyatdan ayrıldım söz yaza-yaza.
Nə təhər büzdürür alça ağızı,
nə təhər atırlar almanı qıza? -
hamısı, hamısı yadımdan çıxıb...

Pərçimdi dalana xırman ələyi,
Ömrü ələməyə qarıcan yoxam.
Sovurub sinəmi
şəhər küləyi -
bir quş dimdiyində
darıcan yoxam!

Cəhrə cırıldadır yurd qapıları -
Həyatım əllərdə
bir əlçim yuntək.
Büzüşüb önündə qurd qapıların
gözümü döyürəm...
qoca qoyun tək!

Əcnəbi dildədi dinclik və kölgə -
zəhmətin dilini bilirəm əzbər.
Genetik qüsurdur, nə bilim, bəlkə,
əlimdəki qabar,
alnımdakı tər?

Fikir qoşun-qoşun,
səbr bir tikə -
səhərdə kəndçilik...
ölümdən betər!

16.07.15

BOSTAN ADAMI

Məndən çinar olmaz...
qarağac olmaz,
Siz keşniş çıxanda axtarın məni.
Şüyüd plovundan ehsanat olmaz,
Xeyir iş çıxanda axtarın məni.

Ehmalca əl atın turpun ucuna -
qırmızı dünyanın tək adamıyam.
İçiniz pozulsa kəvərə cumun...
Çəpərsiz bostanın lək adamıyam.

Məni duymaz ağac...
odundu naşı!
Zərifdi xislətim gül yarpağıtək.
Şişir qarpız kimi fikirdən başım,
Sürünüb gedirəm yemiş tağıtək.

Axtar kərövüzü, soğanı məndə,
Çiyələk üstündə qırmızı qanam.
Palıda çatası boy hanı məndə? -
Küknarın, vələsin dabanımdanam.

Ağac kölgəsində adam yaxşıdı,
əzəldən düşməyəm lovğalığa mən.
Çayıram, yoncayam, otam... yaxşıdı,
Şomuyam, tərəyəm, dovğalığam mən.

Üç alma-puç alma...
o, sonluq deyil,
Nağıla baxanda
dastandı Vaqif.
Meşə onluq deyil, bağ onluq deyil,
İlbəil talanan bostandı Vaqif...

02.07.15

TÜSTÜ ÇAĞIRIR

Ruzuya yetməkcün dörd yanımdırək -
əl atıb tanrının tutacağına
dərsdən qayıdıram...
əlimdə çörək
gedib dırmaşıram tut ağacına...

Əlindən yapışb Qəbil babamın
ehsandan qayıdıb,
toya gedirəm.
Sivirib Günəşi,

dəyişib camı,
qaşığı götürüb Aya gedirəm.

Bəyanat aparan çapardan fərqli,
xəyalım bənzəyir xəmir yoluna.
Çəkmələri polad qatardan fərqli
çəkməsiz çıxıram dəmir yoluna.

Qapançı daş seçir adama görə
Günah çəkən üskük,
həm də ləyən var.
Şəksiz, yerişimə, ədama görə
məni bəyənən var, bəyənməyən var!

Gözümdən süzülür qora üzümlər,
Böyürtkən koludu yolumun üstü.
Qataram...

relsimi çoxdan düzüblər -
Məni ocaq çəkir,
çağırır tüstü...

28.05.15

VAQİF BAYATILARI

Günçixanda ağarır dan -
Vaxtdı, Vaqif, qalx yuxudan!
Oyanmaqdı xilas yolu
Utantıdan, qızartıdan.

Ömür nədi, görəcəkdı,
Qəflət çoxun gora çəkdi.
Oyan, Vaqif, qırx üzünü -
Üzün üzlər görəcəkdir.

Süzük canın tap ucunu,
iynəni tax sap ucuna,
nə qəmin var, at içəri,
Qıfılı tax qapısına.

Düsər sınıq, qalın divar,
Fikir ləşkər... qoşun ki var!
Divarların dik daşına
Çırpmağa dik başın ki var!

04.07.15

QARDAŞIMA

Ay Yadigar, xəbər yolla sərçədən
Bəhmənlidə Günəş çıxıb, çıxmayıb?
Boş başıma ağıl qoyur hər yetən-
Bəhmənlidə qamış çıxıb, çıxmayıb?

Xoş halına, orda qərar tutmusan -
Alça, ərik, gavalı, ya tumusan?
Səsin gəlmir, bəlkə, tuluq udmusan -
Bəhmənlidə bir iş çıxıb, çıxmayıb?

İncidirmi səhər şəhi qönçəni?
Kim qaytarır
ləkə cuman cöngəni?
Qazon yedi burda yumşaq yoncanı,
Bəhmənlidə kalış çıxıb, çıxmayıb?

Olan budu,
qonaq nədən incisin? -
Yağır mı tut? -
məhsulun birincisi?...
Badımcandı qapımızın zəncisi -
Bəhmənlidə qaloş çıxıb, çıxmayıb?

Mesajımdan sonra üzün gülməsə
İş fənadı...
xalaxətrin gülümsə!
Qarpıza dil vurarammı, bilməsəm
Bəhmənlidə
yemiş çıxıb, çıxmayıb...

Allah hanı?
Şeytan ətək düzəldir,
Arı bala simdən pətək düzəldir,
Süd nəmənə... Bakı inək düzəldir -
Bəhmənlidə camış çıxıb, çıxmayıb?

Ay Yadigar, qulluq elə dərinə,
Turp qızarsın
görüm, sənin yerinə...
Qızılları nahaq əkdik dərinə,
Bəhmənlidə gümüş çıxıb, çıxmayıb?

17.06.15

AD GÜNÜ

Hədiyyə edirəm özüm özümə,
Dünyanı özümə bağışlayıram,
Qumu tullayıram pisin gözüne,
Yaxşını min dəfə alqışlayıram.

Qızımın saçını tumarlayıram,
Öpürəm oğlumun geniş alnından.
Qalxıb qəlbi dikə ulduz sayıram,
Keçirəm qürubun eniş altından.

Bayatı tinindən ehmalca ötüb
qonuram qoşmanın haça çiyninə,
Ordan adlayıram heca çiyninə
Anamın rubai əlindən öpüb,
qalxıram atamın uca çiyninə...

Axır bəbəyimdən Araz daşqını -
mən də ki, çarəsiz...
əfəl günündə!
Tikanlı məftillə çərtib başımı
Dönnəm xarabama
qətl günündən!

Söykənib qismətin
sirli gücünə
duyuram,
nə ilkəm, nə də axıram,
qısılib dəftərin dümağ küncünə
qara günüm üçün
hikmət yığıram.

Cəza çəkməlidə günahı olan -
Türməyə basıram yad günlərimi.
Ömrümü qanunla verirəm yola,
belə keçirirəm ad günlərimi...

28.05.15

V. Döyməyin qapımı, mən evdə yoxam...

TƏCRİD

Meh də tərپətməsin yarpaq qapımı;
xəzəltək çürüyüb əlimdə ətək.
Qaçara, uçara tapdaq qapımı
bu gündən örtürəm...
gor qapısı tək!

Hicrət eləyirəm şər çardağından -
tiyanın dibidi yırtılan artıq...
Hörürəm xırqəmi tut yarpağından,
barama içində tırtılam artıq!

Kimsənin qəlbinə dəymədim, axı
qəsdən bağlayanda bəxtə qapımı.
Dəmir qapınızı döymədim axı,
heç siz də döyməyin taxta qapımı.

Qolu daşa dönsün qapı döyən -
köynəyim qansızdı, başım salamat!

Hələ nə qədər ki, dərd minir məni,
darvazam önündə kişnəməsin at!

Qaşım əcəl yayı -
 dartılıb ötkəm;
naşı üzükməsin oxlarıma tuş.
Xatalı qəsrimin böyründən ötsə
dəvə dırnaq tökər,
 qanad salar quş...

Dəli fikirlərin başdaykən yeri
dəlini qapıma necə buraxım?
Məhləmdə topuğu zəncirlərin
qabaqda gedəni... özüməm, axı!

Hikmət hücrəsində qurmuşam bardaş -
gecə heç, sirrimi sabah da bilmir.
Alimin nə işi qapımda, qardaş,
Mənim bildiyimi...
 Allah da bilmir...

Qarğış toxunmasın, qada dəyməsin -
yaxamdan sallaşan bələlərim var,
taxta darvazamı nadan döyməsin,
çünki,
 evdə nadan balalarım var!

Bir əlində xeyir,
 bir əlində şər -
gözümə dəyməsin bir bəni-bəşər! -
təzədən salmasın nifaq evimə,
bezginəm adamlı bu dam əlindən.
Köhnə divarları ufaq evimin
az qalır çatlasın adam əlindən.

Dən hanı?..
 qonmasın qağayı yerə -
Məhləmə gözümün yaşı tökülüb.
Qanad şappıldayıb
 havayı yerə
uçmaqdan başımın... huşu tökülüb.

Qəmlər...
 nəvələrdi böyür-başımda -
sürməyin evimə qatar uşağı.
Xəbər tutmazsınız,
 altmış yaşında
yetimin göz yaşı tutar uşağı...

Yol açma dərvişə, ey haqq hasarı!
həyətdə it kimi sülənirəmsə,

milyon ildi simic göylərə sarı
əl açıb axirət dilənirəmsə -
neynirəm şitəngi qaraçıları,
dəmir yığanları...
qalayçıları?

Hürküdüb üstündən mələkləri də,
kökündən çıxarıb tutu, gilası,
qovuram yurdundan küləkləri də,
qoy gedib bu gündən
çöldə ulasın!
Qəzəbdən içimi bürüyür atəş,
ışığın əlimə keçmir yaxası -
göyümün tuşunda qaralsın Günəş,
rədd olsun səmamdan
ulduz ilxısı!

Aydın həddi nədi qapıma girsin? -
Var isə son cəhdi -
bitirib getsin,
Nazik dilimini oğruya versin,
dəfini...
xanəndə götürüb getsin!

O kimdi, seyiddi?
Əlində çəlik...
onu da qapıya boşlamaq olmaz -
belimi qırmağa yetər, üstəlik,
öz cəddim həddindən artıqdı bir az!

Ağır yük çəkənin gözün tutur qan,
Təkim bərabərdir yer cəmisinə.
Cüt-cüt seçiləndə yeddi canlıdan,
Mən oğrun minmişəm Nuh gəmisinə.

Mən də belə bəşər,
bu sayaq bəndə
Halım qiyamətin dəmidir hazır.
Adəm də gəlməsin əlində rəndə
Quru döş qəfəsim gəmidir hazır.

Sən ey darvazama daş döyən qardaş,
düzü, tənhalıq da qəlbimə yaddı.
Daş döyüb; qapını aç, deyən qardaş,
Neyləyim, düşmüşəm, bu da bir oddu.

Bəlkə, xilaskarım o mələk qadın,
bəlkə, layla səsi yüksəlməlidir?
Mənbilən Allahın birinci adı
su olub...
qapıma su gəlməlidir.

Hələlik su gəlmir, səs gəlir nəşə -
söz kişi sözüdü, gerisi yoxdu.
Allah darvazamı şəxsən döyməsə,
canın Əzrayıla "hərisi" yoxdu!

Çoxluqda yalqızam,
azlıqda çoxam -
maraq göstərməyin hara getmişəm.
Döyməyin qapımı,
mən evdə yoxam,
Hardan gəlmişdimsə, ora getmişəm!

03.01.2016

ÇƏKİL

Yığış karvan yolundan,
can dövəmi, can atmı? -
Səhra səltənətindən dənəvər qumca çəkil,
Meydan səsləmir artıq, can meydana can atmır,
Ötdü daha ömür-gün,
Bəhmənli, küncə çəkil!

Namərddi səhra, qəlbin
gör, nə sayaq uçunur?!
Ehmalca qoy boşluğa ayağının ucunu...
Qiyamət uçqunudu sarbanların uçqunu,
Bir az ehtiyatlı ol,
bir qədər incə çəkil!

Gör nə qədər caninin canı var ortalıqda,
Şəhid qarışqaların qanı var ortalıqda,
Şərəfsiz irəlinin sonu var ortalıqda,
Çürü qədim qın kimi, əyri qılınca çəkil!

Pəhləvanlar qul oldu
sonda gördük heç nədi,
Qolunu qanırdılar, qulun kimi kişnədi...
Gərdişlə qoz-qoz oynamaq dikbaşların işidi,
Bəhmənli, baş aparma,
mülayim dincə çəkil!

Çəkinmə nə daşınıb,
nə deyəcək sarsaqlar -
Mərd ağac var, qış nədi,
yaza qədər bar saxlar...
Arxadan gələnlərə uzanmağa yer saxla,
cəl zarafat sevmir
Bəhmənli, zəngə çəkil,
Xilas yeri var hələ,
çəkil, öluncə çəkil!

2015

“Qabildən başqa Qabil yoxdur...”

Onu nə vaxtdan tanıyıram?

1996-cı ildə mərhum şairimiz İsa İsmayilzadə Xalq şairi Qabil haqqında «Yollar, sizə minnətdaram» adlı xatirə (əslində, portret) bir yazı qələmə almışdı və o yazıda Qabilə uzunmüddətli yol səfərlərindən, şairin özünəməxsus xarakterindən, xasiyyət və rəftarından, məxsusi yumorundan, insani keyfiyyətlərindən söz açmışdı. İsa müəllimlə müqayisədə mən Qabilə o qədər də oturub-durmamışam, bir-iki yol yoldaşlığım, Yazıçılar Birliyində görüşlərimiz, «Natəvan» klubunda keçirilən müzakirələrdə onun çıxışlarını heyranlıqla dinləməyim, bir də səksən illiyində İTV kanalında, açıq havada onun yaradıcılığı haqqında məruzə etməyim yadıma düşür. Və bir də, qızım Günayın toy şənliyində Qabil müəllimin iştirakı...

Mənim onunla qiyabi tanışlığım isə orta məktəb illərindən başlayıb. Onun şeirlərini oxumuşam, gələcəkdə özümü ədəbiyyata həsr edəcəyimdən (buna qəti əmin idim!), bu şeirlərin havasıyla yaşamışam. Məqsədimə yetəndən sonra Qabil müəllimlə yaxından tanış oldum, nəhayət, yaradıcılığı haqqında bir neçə məqalə yazdım, hətta onunla üzbəüz oturub həyatı, şəxsiyyəti, poeziyası ilə bağlı müsahibə də hazırladım. Əlbəttə, bütün bu sadaladıqlarım Qabil müəllim haqqında bir xatirə yazmağa yetər. Amma Qabilin poeziyası o qədər zəngindir ki, bundan əvvəl qələmə aldığım yazılarda deyə bilmədiyim bəzi həqiqətləri oxucularla bölüşməyi qərara aldım.

MİLLİ ŞAİRİMİZ

Qabil bizim əsl milli şairimizdir. Onun poeziyası minillik Azərbaycan ədəbiyyatının yaşarı ənənələri ilə o qədər sıx bağlıdır ki, başqa bir söz tapa bilmirəm. İstər-istəməz Qoqolun «Puşkin haqqında bir neçə söz»

məqaləsindəki bu sətirləri xatırlayıram: «Puşkinin adı insanın beynində dərhal Rus milli şairi fikri oyadır. Puşkin xariqülədə bir xilqətdir və olsun ki, rus ruhunun yeganə yetirməsidir. Onun yaradıcılığında rus təbiəti, rus ruhu, rus dili, rus xarakteri optik şüşənin qabarıq səthində əks etdirilmiş mənzərə kimi saf, təmiz gözəlliklə əks etdirilmişdir». Qabilin yaradıcılığı haqqında da həmin «milli» sözünü heç bir tərəddüd eləmədən söyləyə bilərik, çünki onun yaradıcılığında Azərbaycan xarakteri, Azərbaycan ruhu, Azərbaycan dili və Azərbaycan təbiəti bütün gözəlliyilə əks etdirilmişdir. Biz buraya Qabilin sevgi şeirləri ilə bağlı bir həzinlik bəndi də əlavə edirik. İndi bunları ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirək.

Azərbaycan xarakteri. Qabilin şeirlərində yetkin bir azərbaycanlı obrazı var. Tam qətiyyətlə söyləyə bilərik ki, bu obraz elə Qabilin özüdür. Vətəni sevmə, xalqına, millətinə, onun yaşarı adət-ənənələrinə, tarixinə, Nizamisinə, Füzulisinə, Nəsimisinə, Sabirinə - söz dünyasına bütün varlığı ilə bağlı olan Qabilin şəxsinə məhz belə bir azərbaycanlı ilə qarşılaşırıq. Təkcə şeirlərində, sənət dünyasında deyil, həm də vətəndaşlığında, ictimai fəaliyyətində, mənsub olduğu xalqın sevincində, ən ağır günlərində onunla bir olan bir azərbaycanlıdır Qabil. Ulu öndər Heydər Əliyev Qabilin 70 illiyi münasibətilə keçirilən yubiley gecəsində necə böyük səmimiyyətlə onun vətəndaş şair obrazını, azərbaycanlı xarakterini xalqa tanıtdı: «1989-1990-cı illərdə xalqımıza qarşı ədalətsizliklər olanda bir çoxları meydanlara gəlirdi, xalqımızın dərdi haqqında danışdı, bəziləri isə gəlmirdi. Amma Qabil gəlib orada xalqın dərini deyən adamlardan biri idi. Ona görə də Qabilin həm fəaliyyəti, həm də yaradıcılığı, şeiri böyük mənəviyyət kəsb edir, yenə də deyirəm, onun vətəndaşlıq mövqeyini əks etdirir və siyasi xarakter daşıyır. Qabilin Nəsimi haqqında yazdığı mənzum roman mənim yaxşı xatirimdədir. Bu həqiqətən dövlət mükafatına layiq bir əsərdir. Çünki Nəsimi haqqında belə böyük, sanballı, dərin fəlsəfi fikirlərlə dolu olan mənzum roman yazmaq hər adamın, şairin, yazıçının işi deyil. Qabil bunun öhdəsindən gəldi».

***Bir-birindən hər şey qopar, ayrılar-
Ayrılmayan, bəs, nə var?***

***Mən,
Vətən!***

Qabilin azərbaycanlı xarakteri məhz Vətən sevgisindən başlanır. Onun üçün Vətən Bakıdan, Buzovnadən, sinəsində məşəl yanan Mərdəkəndən, dənizin laylasından, Qız qalasından, Göyçayın gülöyşə narından, Lənkəranın və Qubanın gül bağlarından, Abşeron şanısından, Yanardağdan, Göygöldən, Qoşqardan, Kəpəzdən başlanır. Bir-iki şeiri istisna olmaqla, qalan bütün şeirlərində konkret Vətən lövhələri canlanır və bu lövhələrin hər birində biz Azərbaycanın bir parçasını görürük. Bir təbiət hadisəsinin, bir şəhərin, bir kəndin, bir dağın, bir qalanın təsvirində böyük Vətənin gözəlliklərini seyr edirik. Qabilin qabiliyyəti elə bundadır. «Azərbaycan - çınqısından vulkanınacan, çeşməsindən ümmanınacan, dahisindən adisinədək, fəhləsindən aliminədək, Babəkəndən əsgərinədək, Şahdağından düzlərindək» bir çobanın çaxmaq daşından alovlanan Yanardağda rəmzə, simvola çevrilir. Əlincənin zirvəsinə qalxan şair oradan tariximizə boylanır. Qədim Qobustanın daş səltənəti önündə bir bülbül səsinə dinləyir və xəyal edir ki, bu qayalar bir vaxt gülüstan imiş.

Müasirlik və həqiqət hissi Qabilin poeziyasında dəyişməyən xətt olub. Onun müasirliyi zahiri görüntülərə, süni dəblərə deyil, həyatı, insanı gözəlləşdirən, yeniliklə nəfəs alan milli-mənəvi dəyərlərlə bağlı olub. Qabil şeirlərində nəsihətçiliyi sevmir, sadəcə, həqiqətin nə olduğunu anladır. Deyir ki, «əbədi

məşəl də, qranit heykəl də yaxşıdır! Mərmər örtüklü məzar da, təntənəli hüzlər də» Amma:

***Diriyə edilən
Bir gilə hörmət,
Vaxtında verilən
İnsafli qiymət-
Əbədi məşəldən
Hərərətlidir,
Qranit heykəldən
Əzəmətlidir.***

Azərbaycanlı xarakteri Qabilin milli-mənəvi dəyərlərə həsr etdiyi şeirlərində daha parlaq şəkildə üzə çıxır. «Çörək» şeirində deyir ki, vaxtilə bir tikə çörək süfrələrdə səadət idi, «indi tullantı olur süfrələrdə bərəkət». Bu gün «Yurdun çörəyi boldur, hədə deyildir ancaq, Qanımızla sulanıb çörək verən bu torpaq» Ona görə də «çörəyi də anatek müqəddəs sayırıq biz».

Qabilin məşhur «Səhv düşəndə yerimiz» adlı məşhur şeirini də unutmayaq. Təkcə Qabilin yaradıcılığında deyil, ümumən ədəbiyyatımızda nadir hadisə olan bu şeir şairin fəal həyat mövqeyini ifadə edir. Mərhum şairimiz Cabir Novruz yazırdı ki: «Qabilin «Səhv düşəndə yerimiz» şeirində qaldırdığı problem dünyəvi problemdir, o, bütün dövrlərdə, cəmiyyətlərdə mövcud olmuşdur, bu gün də mövcuddur». Şeirin üzərində çox dayanmayacağıq, ancaq bir bəndini xatırlatmaq istərdik:

***Ağ biləklər, gül əllər
Tarlada qabar.
Bir qeyrətsiz yekəpər
Qızılgül satar.
Qeyrətsiz oluruq biz,
Səhv düşəndə yerimiz.***

Nəyə görə Qabil kişilərin gül satmasına etiraz edir, axı, Bakının özündə bütün gül satanlar kişilər deyilmi? Amma Qabil bunu azərbaycanlı xarakteri üçün məqbul saymır. Kişi gərək dənizdən neft çıxarsın, yer şumlasın, ağır işlərdə çalışsın, işin çətinindən yapışsın. Qabil belə düşünürdü və dərinlən fikirləşəndə bunu azərbaycanlı xarakteri kimi qavrayırıq.

Qabil mənəvi köləliyin, mızdlu nökrçiliyin əleyhinə idi. Onu az-çox müşahidə etdiyimizdən deyə bilərik ki, o, yaltaqlığı, riyakarlığı bizim bəzi ziyalılara yaraşdırmırdı. Hiddətlənib yazırdı: «Axı, sənin olmayıb Öz aləmin-öz için; Ağ pilləkəninə Tövşüyürsən, bəs, nədən? Toyda nökr, Vayda nökr; Dənizdə nökr, Çayda nökr. Bu tayda nökr, O tayda nökr. Ağanla kosmosa uçsan - Ulduzda nökr, Ayda nökr». Üzünü yalançı millət qəhrəmanlarına, tribunada «Vətən» deyib dar gündə bir qaşığı qanını əsirgəyən adamlara tutub deyirdi: «Vətən» sözü saqqız deyil, Gəzmə çeynəyə-çeynəyə. Vətən düzü yarpız deyil, Gəzmə iyləyə-iyləyə. Qol gücünə sözüm yoxdur, Ruhun vüsəti başqadır. Pəhləvan, güləşçi çoxdur,- Oğul qeyrəti başqadır». Qabil həmişə keçmişə, ötən nəsillərə, babalara, nənələrə, «köhnə kişilər»ə, müqəddəs sandığı adət-ənənələrə hörmətlə yanaşıb: «Köhnə kişi görəndə, Vücudə siqlət gəlir. Ortaya ədəb-ərkan, Ehtiram-hörmət gəlir».

Günlərin bir günü Xalq şairi Z.Yaqub (ruhu şad olsun!) efirdə aparıcının «Xəzərə münasibətiniz» sualına «Mən dənizi sevmirəm, dəniz sudur, mən ona biganəyəm, mənimki dağlar, meşələr, bulaqlardır» cavabını vermişdi. Bir

azərbaycanlı və bakılı kimi bütün varlığıyla Xəzərə bağlı olan Qabil bu fikrə münasibətini bildirib «Üzr istə» şeirini yazdı: «Zəlimxan, dənizdən gəl üzr istə, Özün öz sözünə gül, üzr istə... Zəlimxan bala, Dönsən Borçalıya - doğma mahala, Vallahi, danlayar səni dağ-dərə, Bir ovuc su verməz bulaqlar sənə».

Qabilin əsl azərbaycanlı xarakteri onun 90-cı illərdə, xalqımızın ən çətin, ağır günlərində, müstəqillik uğrunda mübarizəsində bir daha üzə çıxdı. Bu illərdə yazdığı şeirlərində Azərbaycan xarakteri ilə Azərbaycan ruhu birləşir. Ruhu təkcə mifoloji, dini məzmununda deyil, canlı təsəvvür edək. O zaman 20 yanvar şəhidlərimizin, Vətən uğrunda, müstəqilliyimiz uğrunda həlak olan yurddaşlarımızın ruhları dilə gələcək. Ruh, həm də bir çağırışdır. Qabil «Çalsın Azərbaycan haray zəngini» şeirində xalqı, milləti birliyə çağırır, çünki bu birlik o zaman zəifləmişdi. «Qeyrət, a vətəndaşlar!»- bu şeirdə Qabil böyük sələfi Mirzə Ələkbər Sabiri xatırladır, diqqətimizi o zamankı daxili vəziyyətimizə yönəldir- dükən-bazar, şadlıq sarayları cərgə-cərgə düzülüb, əlil arabasından-zəlil arabasından mənfəət güdənlərin sayı çoxalıb, igidlər cəbhədə qan tökür, şəhid olur, amma burda ev yarı, maşın qaçırlar. Sanki ulu Sabir bu mənzərəyə baxır, ruhu dilə gəlib deyir ki: «Qeyrət, a vətəndaşlar! Hümmət, a vətəndaşlar!». Qabil hətta o vaxtlar «Bəsdi inlədin, qaboy!» deyir, «Bu gün idman vaxtı deyil» söyləyir. 90-cı illərdə ilk «Çadır şeirləri»ni də Qabil yazdı:

***Tayfa deyil, millətlik Biz,
Bir evik, bir külfətlik Biz,
Saraylara şöhrətlik Biz,
Çadırlara alışmayın!***

Ümumiyyətlə, Qabilin 90-cı illərdəki bu çağırış şeirləri o zaman böyük əks-səda doğurdu. Xüsusilə, onun 20 Yanvar qırğınına həsr etdiyi «Mərsiyə» şeiri dillər əzbəri idi. Qabil şeirimizdə az qala unudulmaqda olan mərsiyə janrına bir yenilik gətirdi. Vaxtilə mərsiyələr dini zəmində, yaxud hansı şahınsa ölümüylə, yaxın adamların vəfatıyla bağlı qələmə alınır, amma Qabilin «Mərsiyə»si bir insanın, bir fərdin ölümünə həsr edilməmişdi, burada bir xalqın faciəsinə yas tutulurdu:

***Tutulub vahimədən nitq bu gün, dil bu səhər,
Bəzəyib Abşeronu qanlı qərənfil bu səhər,
Bakı fəryad eləyir, gözdən axır sel bu səhər,
Gəmilər nalə çəkir, ərşə çıxır zil bu səhər.
Gecəni atəş ilə qırmızı dan eylədilər,
Xalqımı-millətimi gülləbaran eylədilər.***

Azərbaycan təbiəti. Akademik Bəkir Nəbiyevin Qabil yaradıcılığına həsr etdiyi «Xırdaca gəmiyəm, öz bayrağım var» məqaləsində maraqlı bir məsələyə toxunulur: «Qabil Bakı şəhərində doğulmuşdur. Hamımıza da yaxşı bellidir ki, təbiətin gözəllik əlamətləri «paylananda» tale bizim şəhərimiz üçün o qədər də əlverişli deyildir. Çünki Bakı ərazisində nə atlas meşələr, nə də saqraq çaylar, durna gözlü bulaqlar, talalar, yoncalı çəmənliklər, nə də «laçın qonmaz» qayalar, qarlı zirvələr vardır. Təbiətin bizə bəxş etdiyi yeganə təsəlli Xəzərdir. Qərribə paradoksla üzləşirik: bu kasıb, «hisli-paslı» təbiətin qoynunda ərşəyə gəlib böyüyən Qabilin Azərbaycanın gözəlliklərini görüm, duyum qabiliyyəti zəngin, incə, canlı və inandırıcıdır». Mərhum akademik fikirlərinə müəyyən dərəcədə haqq qazandırmaq olar, amma məsələyə bir qədər başqa yöndən yanaşsaq, burada kimin harada doğulmasının bir ele

önəmi yoxdur. Əsas odur ki, şairdə anadangəlmə təbiət sevgisi olsun. Bir də ki, Qabil institutu bitirəndən sonra bir müddət Yardımlıda müəllim işləyib. Qabilin ayaq basmadığı rayon, kənd var idimi? O, Azərbaycanı qarış-qarış gəzmişdi. Və bu səfərlərin çoxu gözəl təbiət şeirləri ilə tamamlanmışdı. Əlli bir il keçib onun «Qoy danışsın təbiət» şeirinin yazılmağından. Amma bu şeirin ömrü əbədiyyət qədərdir.

***Başımın üstündə çətirli meşə,
Yuyunmuş, daranmış ətirli meşə.
O yazda yaşıldı, payızda əlvan.
Bir ağac kəhrəba, bir ağac mərcan.
Bir yarpaq günəşin şöləsində zər,
Bir yarpaq buludun gözünü silər.
Dinim, ya dinməyim, dinləyim əlbət,
Qoy danışsın təbiət!***

***Kolların üstündə böyürtkən qalib,
Dəyib...dərilməyib...qalib...qaralib...
Dadını aparıb yağış, qar, külək,
Hər şey məqamında, vaxtında gərək.
Başqadır payızın sovqatı bu gün,
Quş da sinov gedir nar armud üçün.
Hardan bu xilqətdə bu zövq, bu ləzzət?
Qoy danışsın təbiət!***

Təfərrüata varmadan Qabilin «Lalə», «Dağlar», «Göyçay narı», «Ay meşə», «Göygöl», «Gül bağı», «Xəzri, əs!», «Əlvan bulud» və s. sırf təbiət şeirlərinin də canlı müşahidələr və rəssam duyğusu ilə yazıldığını qeyd edə bilərik. «Sırf təbiət şeirləri» ifadəsini işlətdik, təbii ki, bir qədər şərti mənada anlaşılsın dediyimiz. Çünki Qabilin bu mövzuda yazdığı şeirlərdə təbiət və insan harmoniyası aparıcıdır, Qabil təbiətdəki saflığı insanda, onun əməllərində axtarır.

Qabilin təbiət şeirləri ilə sevgi şeirləri arasında qəribə bir oxşarlıq var. O, ilin bütün fəsillərinə şeirlər həsr edib, amma PAYIZ onun şeirlərində daha görümlü, daha duyğuludur. Elə Bəkir müəllim də bunu vaxtında qeyd edib: «Onun «Payız» silsiləsi altında toplanan şeirlərindəki təbiət, qoy qələm dostları inciməsinlər, bütünlükdə poeziyamızda yeni bir səhifədir». Qabilin payız duyğusu onun sevgi şeirlərində həzinlik, kövrəklik notları ilə müşahidə olunur. Şairin bəzən sərt, ciddi, bəzən çılgın, bəzən də ithaf şeirlərində təbii ki, bu həzinliyi, kövrək notları axtara bilmərik. Biz onun çıxışlarında da, şair dostları ilə söhbətlərində də bu həzinliyi, kövrəkliyi müşahidə etməmişik. Amma Qabilin elə şeirləri var ki, orada insan qəlbini titrədən, hər misrasını oxuduqca səni payıza bürüyən kövrək notlar axınına düşürsən. Görünür, bu da sırf yaradıcılıq psixologiyası ilə bağlı bir sirrdir. Budur, küləkli havalarda, yağışlı havalarda yol gözləyən, amma gözlədiyi gəlib çıxmayan bir insan...

***Külək əsir... üşüyür yenə daş-divar,
Səkilərin üstünə düşür damcılar.
Küçələrdən tələsik keçib gedirlər.
Səni xatırlayıram qəlbimdə kədər.
Biz də belə gedərdik
Küləkli havalarda, yağışlı havalarda.***

*Külək əsir...sevdियim mahnını çalır,
Yağış yağır, o vaxtı yadıma salır.
Bir qız keçir sən geyən jaketdə bu dəm,
Duman çökmüş şüşədən onu görürəm,
Səni görmürəm...
Küləkli havalarda, yağışlı havalarda.*

Qabilin «Suqovuşanda» şeiri isə bir məhəbbət dastanını xatırladır. Nədənsə, tədqiqatçılar, Qabil poeziyasından söz açan müəlliflər bu şeirə az müraciət ediblər. Təkcə sevgi haqqında deyil, həm də gözəllik haqqındadır «Suqovuşanda». Qoy cavan müəlliflər - hansı ki, onların bir çoxunun sevgi şeirləri gerçək həyatdan, sevgi reallığından gəlir-sadəcə, kitabdan gəlir- onlar «Suqovuşanda»-nı oxusunlar, insan hisslərinin zərifliyini, məhəbbətin ürəkdə necə təsvirəgəlməz duyğular oyatdığını öyrənsinlər. Bir gözəlin təkliflə şair-lirik pəhrəman onunla sahələ enir.

*Meh titrədir telindəki qızılgülü,
Baxışının xumarından
Oldum dəli.
Zəncir istəmirəm, qanad ver mənə,
Bir təzə, sevdalı həyat ver mənə
Suqovuşanda.*

*İnanmıram duymayasan nə haldayam,
Gözüm sənə baxa-baxa
Xəyaldayam.
İlbizlər də sussun ulduzlar kimi...
Təki sən, təki sən eşit qəlbimi
Suqovuşanda.*

*Nə yaxşıdır bu saatlar, dəqiqələr.
Nə yamandır
Sənsiz keçib ömrüm hədə.
Bizi innən belə ayırmaq olmaz,
Gör necə birləşib Kür ilə Araz
Suqovuşanda.*

Fikrimizcə, Qabilin ən həzin, ən kövrək şeiri «Gedən yerim olaydı» şeiridir. Çox maraqlıdır ki, altmışıncı illərin ədəbi mübahisələrində Qabil də bir çox «qocaman» həmkarlarına qoşulub həm sərbəst şeir əleyhinə, həm də o dövrün «eksperimentçi» cavan şairləri əleyhinə «kampaniyada» iştirak etmişdi (sonralar elə həmin cavanların şeirlərinin çap olunmasında köməyini əsirgəmədi), amma «Gedən yerim olaydı» şeiri 60-cı illərin ən gözəl sərbəst şeirlərindən biridir. Və eyni zamanda, tənhalıq mövzusunə yeni rəng qatdı bu şeir-darışmaqdan bağı çatlayan tənhaların həzin fəryadını ifadə elədi. Bu şeirin də ömrü əbədiyyət qədərdir, - deyirik.

*Axşam düşəndə
Çataydım
Sıldırımli dağlara sığınmış bir kəndə
Döyəydım bir qapını
Əllərim əsə-əsə,
İt zəncir gəmirəndə*

*Adam çıxaydı səsə.
 Bir cüt pərişan gözlə
 Göz-gözə
 Dayanaydım,
 O, heyrət elədikcə
 Mən alışıb yanaydım.
 Qucaqlayıb boynunu,
 Sığallayıb telini,
 Qupquru dodağımla
 Yandırardım əlini.
 Uşaq kimi ağlayaydım,
 Bulaq kimi çağlayaydım!
 Gedən yerim olaydı, gedən yerim,
 Kiminsə həsrətiylə açılardı səhərim.*

Qabilin «Pullar və düşüncələr», «Təmizlik», «Adsız bulaqlar», «Solo», «İki şar», «Saman çöpü» şeirləri onun yaradıcılığında ayrıca bir səhifədir, - desək, yanlışmıq. Bu şeirlərlə Qabil müasir poeziyamızın lirik-fəlsəfi xəttinə qoşulur, onu düşündürən, narahat edən məsələlərə münasibətini bildirir.

Qabil haqqında sağlığında, xüsusilə 60, 70 və 80 illik yubileylərində çox səmimi, dəyərli fikirlər söylənilib. İndi böyük şairimizin 90 yaşı tamam olur. Özü aramızda yoxdur, amma o fikirlərin bəzisini xatırlatmaq yerinə düşər.

ANAR: «Qabili çox istəyirəm. Təpədən-dırnağa şair olduğuna görə. Dilimizin doğru-düzgün işlənməsinin sayıq keşikçisi olduğuna görə. Bənzərsiz yumoruna görə».

VAQİF SƏMƏDOĞLU: «Qabil yaşa dolmuş, fəqət qocalmamış insandır...Mənim mənsub olduğum nəslin bir çox şairi Qabilin «Tramvay parka gedir» şeirindən çıxıb. Bu tramvayın içində gəlmişik ədəbiyyata».

TOFİQ HACİYEV: «O, bədii əsərlərində də sözünü deyib, hətta kürsülərdən də çoxlarının deyə bilməyəcəyi sözü deyib. Qabili bir şey xilas edib - Bəhluli-danəndəliyi»

FİKRƏT SADIQ: «Bir kəlmə, söz müxtəsər! Qabildən başqa Qabil yoxdur. Kserokopiyada Qabilin surəti çıxmaz. Çünki o, təkrarsızdı, ikincisizdi»

Çox təəssüf ki, bu yazıda Qabilin onlarla gözəl şeirlərindən söz açə bilmədim. Deməli, bir şair kimi tükənməzdir o və hər dəfə Qabil poeziyasından yazı yazanda təzə mövzular, təzə fikirlər gəlir ağına. Bax, ölümsüz şairlərin xoşbəxtliyi bundadır!

Vaqif YUSİFLİ

Elçin HÜSEYİNBOYLİ

Yenə iki od arasında

◆ *Səkkizinci qarabağnamə*

*Böyük yazıçı, tədqiqatçı və fikir adamı
Yusif Vəzir Çəmənizəminlinin xatirəsinə ehtiramla...*

ÖN...

...Olur belə şeylər, dostlar, olur. Hardan başlamağı bilmirsən: uzaqdanmı, ortadanmı, yaxındanmı? Mən uzaqdan başladım. Daha doğrusu, birinci cümlə məni gözləmədi. Siz də onu gözləməyin...

...1769-cu ildə Rusiya imperatriçası, at ehtiraslı İkinci Yekaterina saray məmurlarına buyurdu ki, Qafqazın yeni xəritəsini hazırlayıb ona təqdim etsinlər. Bununla da o, sələfi Birinci Pyotrun on səkkizinci əsrdə başladığı işi davam etdirdi, onun siyasətinə sadiqliyini göstərdi: ermənilər Qafqazda, o cümlədən də Azərbaycanda məskunlaşdırılsın.

Özü də elə-belə buyurmadı. Yaşı qırxı haqlamış, "Mopassan yaşı"na çatan Böyük Çariça adətinə uyğun olaraq xüsusi mərasim də təşkil elədi...

Bələlərimizin kökü də ordan başladı...

Sonra 1828-ci ilin fevralı gəldi və Türkmənçay sülhünün şərəfinə Petropavlovsk qalasından toplar atıldı: rusların qələbələrinin sayı qədər: 101 dəfə...Ondan bir ay sonra isə İrəvan və Naxçıvan xanlığı ərazisində "Ermənistan vilayəti" yaradıldı. 1921-də Ermənistan Respublikası elan edildi. 1923-də Qarabağda daha bir erməni vilayəti yaradıldı...

Qarabağlı İbrahimxəlil xanın dediyi sözlər çin oldu: "Mən ruslarla dostluğun əleyhinə deyiləm, ancaq qorxuram ki, bura gələndən sonra erməniləri şirnikləndirə, onları üstümüze qaldıra bilərlər..."

Sonra...Sonrası sonra oldu...

-Elə deyil, ustad? - deyə xəbər aldım.

Ustad solğun və bulanıq gözlərilə mənə baxdı və təsdiq əlaməti olaraq başını tərpətdi. Sonra gözlərini yumdu. Həmin vaxt şəhveti abırını üstələyən Yekaterinanın, cırıdanboy qraf Karl Neselrodun, qızılayaq general Zubovun, çardan incik düşdüyünə görə qacarların tərəfində vuruşmağa hazır olan bədbin və xəstə general Yermolovun, Cavad xanın və İbrahim xanın ailəsini bir gecədə məhv edən "tülkü" ləqəbli mayor Lisaneviçin, rusların bələdçisi, xəyanətkar erməni mayor Madatovun, Bakıda öldürülən Sisianovun, Şuşa qalasında

qanına qəltan edilən xacə şah Ağaməhəmmədin silueti gözləri önündən gəlib keçdi. Onları heç zaman görməsə də, xatırlaya bilirdi. Yaddaşı hələ diri idi və həmin yaddaş genetik kodlarla ona ötürülmüşdü...

* * *

Hə, əziz oxucum, öz üslubuma uyğun başlayıram: bir-birini bağlayan rəngbərəng divarlar kimi...Divarlar harda görüşür? Küncdə...

Baş ağrısı olmasın, dostlar. Əvvəl istədim ki, romanı ustadın məzarını ziyarətlə başlayam, amma Nijnovqorod vilayəti Cəzaların İcrası Federal Xidmətindən məktub gəldi ki, məhkum Yusif Vəzirovun dəfn olunduğu məzarlıq indi yoxdur. Arxiv idarəsinin müdiri T.Y.Savinin imzaladığı 146 sayılı arayışın qısa məzmunu beləydi: "1940-cı ilin 11 iyununda antisovet fəaliyyətinə görə 8 il həbs cəzası almış və 1941-ci il yanvarın 27-də islah əmək koloniyasına göndərilmiş Yusif Mirbaba oğlu Vəzirovun məzarı saxlanılmayıb." Yeni yoxa çıxıb. Sonradan mənə məlum oldu ki, Betluqa çayının sol sahilindəki həmin məzarlıq suyun altında qalıb. Bunu mənə Nijni Novqorodda sahə müvəkkili işləmiş uşaq-lıq dostum Elmir dedi: "Həmin ərazi daim sucaq olduğundan orda "plotina" (su anbarı) tikilib."

Sonra istədim ki, ustadın hər dövrünə uyğun paltarını geyib romana başlayam. Belə də onun ruhuna qovuşa, başına gələn hadisələri, fikir və düşüncələrini asan mənimsəyə bilərdim. Amma orası da bəlli oldu ki, Yusif Vəzir həbs olunarkən onun bütün əşyaları və geyimləri götürülüb, amma geri qaytarılmayıb. Sovet silistçilərinin tərtib etdiyi aktda hər şey açıq-aydın göstərilmişdi: alt paltarının sayından tutmuş ingilis paltosuna qədər, eləcə də kitabxanaya üzlük vəsiqəsindən əlyazmalarına kimi. İstər-istəməz bu fikirdən vaz keçdim və qərara gəldim ki, belə bir süjet quram, romanı da ona yükləyəm: Bəy qan düşmənciliyini aradan qaldırmaq üçün xanımına deyir: Ortancılı hazırla. Ortancıl da xəstə. Ana uşağının xəstəsini və cılızını sevir, köməksiz olduğuna görə...

Axırda bu süjetdən də vaz keçdim. Həddən artıq sentimental idi və bu əsərə uyğunlaşmaq istəmədi, mən də məcbur eləmədim. Heç sizi də oxumağa məcbur eləmirəm. Amma özünü vətənpərvər...yox...bəlkə sizin vətənpərvər sözündən xoşunuz gəlmir...vətənpərvərlik varlılara məxsus olduğuna görə...Ah, bu ingilislər...onda olsun vətəncanlı, yəni özünü vətəncanlı sanırsınızsa...

...Londonda səfərdə olarkən gürcü dostum Bermingem sarayının qarşısında mənə dedi: "Bu saraya yaxşı bax, orda bütün talelər həll olunur, elə Qarabağ da"...

Bunu isə mən sizə deyirəm: hər şey orda- keçmişdədir. Keçmişinizi sevirsinizsə...keçmişini kim sevməz ki...onda mahiyyətə "Səkkizinci Qarabağnamə"ni oxuyun...tarixinizi bilin. Bu tarixi öyrənməyə çalışın, onu sizlərə anlatmağa can atan, milləti yolunda canını fəda edən Yusif Vəzir Çəmənşəminlinin həyatını öyrənin...onu yaxınlarınıza hədiyyə edin. Çox olmadı ki?..

Nəsə. Akademik bilgiler sizi yora bilər. Onda başlayaq. Zəhmət olmasın bayaqdan başlamışıq. Onda davam edəlim...

İkinci Yekaterina və təlxəkləri...

...Qız vaxtı Sofiya çağırılan İkinci Yekaterina saray məmurlarının hamısını növbəylə paçasının arasından keçirəndən, dəstəyə düzəndən sonra balacaboy qraf Neselrodun adını daşıyan sələfini sinəsinə sıxdı. Qraf ayaqlarının ucunda dikəldi və burnunu kraliçanın döşlərinin arasına soxdı.

Yekaterina hər yarım saatdan bir paltarını dəyişsə və yuyunsa da, kök olduğundan tərleyirdi. Dolu bədəni olsa da, düz qaməti vardı. Əyninə ağ, sarı

güllü atlasdan vertuqetta (ətək) və qırmızı kofta geyinmiş, başına qızılı parik qoymuşdu. Onun köklüyü cavanlığın qalığıydı. Sofiya xanım gəncliyində başdanxarab əri Pyotr Fyodoroviçin acığına cavan qvardiyaçılarla gen-bol əylənməyi sevirdi. Çünki səfeh Pyotr saray qulluqçusu, başqa bir Yekaterina ilə arvadının gözləri qabağında min hoqqadan çıxırdı. "Deməli, belə!? Əgər mən ömür boyu sənə sədaqətli qalsam, onda həyatı özümçün zindana döndərə-rəm!" 17 yaşlı hikkəli və cavan xanım belə demiş və yazmışdı. Ona görə də üç uşağının heç biri ərindən deyildi. Heç indinin özündə də təravətini itirməmişdi, pəhrizə oturmaq fikrində də deyildi. Bir tərəfi alman, bir tərəfi polyak olan imperatriçanın dərisi ağappaq, üz cizgiləri simmetrik idi.

Böyük xanımın hakimiyyətə gəlməsində xüsusi xidmətləri olan saray əyanları bu mənzərəni seyr edir və için-için gülürdülər. Çünki bu mənzərə onlara çox tanış idi. Və hər dəfə bu məzəli oyunları həyata keçirəndə imperatriça soruşurdu: "Qorxmadin ki!?"

Bu dəfə o, balacaboy qrafa başqa sual verdi:

-Nə hiss elədin?

Qraf kəkələdi:

-Qooxu...Gözəl qooxu, kraliça...

-Yooox!.. Olmadı!..

-Çox gözəl qooxu!..

-Hə, bu başqa məsələ... Nə qoxusu?

-Qafqaz qoxusu, ülya həzrətləri, Qafqazın qoxusu, -deyə yaltaqlandı. Çünki Qafqazın yeni xəritəsi onun dəftərxanasında hazırlanmışdı.

-Ha...ha...ha...Belə de!!!

Sonra cırtanlar gəldilər: təlxəklər. Bir-birilərinin başına çıxıb, xırda burunlarını, girdə sifətlərini kraliçanın döşlərinin arasına sıxdılar və üz-gözlərini turşudaraq, yerə düşdülər. Göydə mayallaq vurub, yel buraxdılar. Onların ən bici, kraliçanın mağmın ərinin süd qardaşı, Mixail Fyodoroviç:

-Sizdən vətən qoxusu gəlir, ülya həzrətləri. Matuska Rodinanın (Ana vətənin) iyi...

İkinci Yekaterina:

-Ana vətən bu qədərmi iyrenc və üfunətlidir!?- dedi və yenidən güldü. - Onda qraf Orlov bu barədə cavab verməli olacaq. Bəlkə, onları da özümün xaç suyumdan keçirim, -dedi və pərdənin arxasına keçdi. Pərdənin axasından sırıltı səsi gəldi. İmperatriça kiçik ehtiyacını qarşoka dijişirdi ..

Hamı Qriqori Orlova baxıb, bic-bic güldü.

-Ülya həzrətləri yaman zarafatçıdır, -deyə Orlov pərtliyini gizlətmək üçün gülümsündü.

-Gələ bilərsiniz. - Pərdənin arxasından imperatriçanın səsi eşidildi. - Ha...ha...ha!!!

İkinci Yekaterina hamıdan gənclik qisasını alırdı. Gənclikdə o, zülmkar qayınanası Yelizavetanın danlaqlarına, onun oğlu və özünün əri Üçüncü Pyotrın təhqirlərinə çox dözmüşdü. İndi də onlar dözməliydilər: məşuqları və yaltaq saray əyanları, hətta məşuqu Qriqori Orlov, elə bütün dünyanın özü də...

Yusif Vəzirin izi ilə...

...Rusiya DİN-dən qanqaraldıcı məktub alsam da, təslim olmaq fikrində deyildim. Məzarlıq yoxdu, həmin yer ki, durur. Məgər Şah Abbasın, Don Juanın at oynatdığı məkanlarda olmamışammi? Olmuşam. Tarixi və onun ruhunu (elə insanların da) duymaq üçün səfər mütləq vacibdi. Səfər çox mətləblərin açarındı... Səfər - sirrə aparən yoldu. Səfər - sirrin başladığı və qurtardığı yer, məkandı. Səfər düşüncələri isə rəngbəreng yuxular kimidi...

-İstəyirəm ki, ora gedəm, - ağsaqqala belə deyirəm.

O, təəccüblənir, xoş ətri olan siqaretindən bir qullab alır və deyir:

-Bayaq özün dedin, axı, oralar su altındadı.

-Elədi, amma gözlə görmək bir ayrı məsələdi. Onun zövqü başqadı. Siz bunu məndən də yaxşı bilirsiniz. Səfər eləməyi xoşlayırsınız.

Doğrudan da ağsaqqal səfər eləməyi çox sevir, bir ayağı göydə, bir ayağı yerdədi. Hərdən mənə elə gəlir ki, səfər onun həyat tərzidi. Bunu ona deyirəm. O da yüngülcə gülümsünür.

-Orasını başa düşdüm, -deyir, - amma hər səfərdən zövq almaq da olmur axı. Özü də sənin missiyan o deyil, yəni zövq almaq deyil, romanın təyinatı da başqadı. Bu, çox çətin işdi...

-Anlayıram. Əlbəttə, mənim missiyan zövq almaq deyil,- deyə hövsələsizlik edirəm... - amma indi siz deyən məkanlara, yəni Qarabağa gedə bilmərəm. Hamısı işğal altındadı. Azad zonalarda isə dəfələrlə olmuşam...Özü də işğaldan əvvəl də təəssüratlarım var, onları mütləq yazacam.

-Mən demirəm ki, Qarabağa get. Aydın məsələdi ki, indi ora gedə bilməzsən.

-Demək istəyirəm ki...

-Qisası, məndən nə asılıdırsa, eliyim? -deyə sözümü yarıda kəsir, yenidən siqaretindən bir qullab alır, astaca öskürür və siqareti külqabına basıb söndürür. - Yaxşı ki, sən çəkmirsən...

-Səfirliyə, -deyirəm, - bizim səfirliyə, Moskvaya məktub yazmaq lazımdı. - Qoy, icazə alsınlar, Yusif Vəzirin sənəd və əşyalarının verildiyi arxivə baxım. Bəlkə nəse tapdım. Dəqiq bilirəm ki, nəse tapa bilərəm. Belədə əsər maraqlı və dolğun olar. Hər əşyada bir sirr gizlənir.

-Axtaran tapar, -ağsaqqal təmkinin pozmadan deyir, - amma falçılıq eləmə.

-Yox, əşi, falçılıq nədi, mən həqiqəti yazmaq istəyirəm, - gözlərimlə gördüyümü.

-Onda uğurlar.

-Bəs, məktub?

-Yaz da, -deyir və üzümə baxır... - Rus dilini ki, bilirsən. Həm də ora azərbaycan dilində də yaza bilərsən, öz səfirliyimizdi...

-Hm... - deyə mızıldandım.

Dövlət telefonu zəng çaldı. O telefonun dəstəyini götürə-götürə:

-Get, yaz, dedi, - bir çətinliyin olsa, xəbər elə, ya da gəl...

Və yazdım...

Üstəlik səfirliyin adından Rusiya Daxili İşlər Nazirliyinə də məktub ünvanladım. Elə belə nümunə üçün. Fikirləşdim ki, işimin irəli getməsi üçün bürokratik bir aparatı narahat eləməyə dəyməz. Məmurlar yazı yazmağı yox, oxumağı və dərkənar qoymağı sevir.

Zənnim məni aldatmadı: "Sizin məktubunuz yaxşıdır, elə onu göndərərək..." Səfirlikdən belə cavab verdilər. Və göndərdilər də.

Məqsədə çatmaq üçün hər vasitə məqbuldur, eləmi!?

"Elədi, dedə, elədi!" Öz sualıma özüm də cavab verirəm...

* * *

...Moskva - Nijni Novqorod qatarından səhər tezdən düşdüm. Payız bu tərəflərə qış donunda gəlmişdi. Vağzalda tək-tük adam vardı. Alaqaranlıq idi. Perron sürüşkən idi. Çox erkən olduğundan hələ buranın qar və buzunu təmizləməyə imkan tapmamışdılar. Təbiətə belə münasibət rus xarakterinə yad idi...

Təxminən on il əvvəl buralara gəldiyimi xatırladım: Dostoyevski adına teatr festivalına. Onda da Moskvadan bura səfər etmişdik. Aktyorlarla birgə. Kömür tininin bürüdüüyü vağzal mənə əsgərlik illərimi xatırlatdı. Vağzallar qəribə verdi.

Bir dəfə demişəm, bir də deyim ki, vağzallar xoşbəxtliyin tapıldığı və itirildiyi yerdir. Bəlkə xoşbəxtlik sözü əvəzinə, sevgi sözü işlədək...

Nəsə...

Narın-narın qar yağdı. Bəyazlıq adama ilkinliyi xatırladırdı. Soyuq və təmiz hava...Lap Sibirdəki kimi...Gənclik (əsgərlik) illərimin məkanı...

Stansiyanın yığcam gözləmə zalına keçdim. İşıqlanana kimi burda gözləmək lazım idi. Sərnişinlərdən bəziləri skamyalarda uzanıb yatmışdılar. İçəridən spirt qoxusu gəlirdi. Yatanlardan biri gah xoruldayır, gah da sayıqlayırdı. Başımı skamyaya söykəniş, huşa getdim, spirt iyi illər öncəki səfəri gözlərim önündə canlandırdı.

-Mən özümə pivə alacam. - Hələ Moskvadaykən aktyorlara dedim, -sizə də alım? Hələ, bəlkə, bir araq da. Yoldu. Şəhərə çox var. Deyib-gülərik...

Aktyorlar hamısı bir ağızdan "yox" cavabı verdilər.

-Neynək, -gülə-gülə dedim, -amma sonra istəmiyin.

-İstiyərik e...qorxuruq ki, boğazımız tutular. Sabahdan tamaşa oynamalıyıq...

İçmək istəmirdilər, amma içdilər...

Elə ki, pivənin ağzı açıldı, arağın cazibədar qoxusu içməyi sevən aktyorların burun pərlərini qıcıqlandırdı, yalmandılar və mənə şərək çıxdılar. Mən də işimi ehtiyatlı tutmuşdum, bilirdim ki, aktyor tayfası içkidən imtina eləməz. Bir şüşə əvəzinə, iki şüşə araq almışdım. Ona görə də hər şey ürəyimizcə oldu, hamıya çatdı...

* * *

...İşıqlananda çölə çıxdım. Yenə də həmin məkan. Kömür tını, hay-küylü dəmiryol vağzal... Narın qar... Sakitlik... Soyuqdan büzüşən taksi sürücüləri və buğlana-buğlana mənə tərəf gələn uşaqlıq dostum...

Hə, məni uşaqlıq dostum Elmir qarşıladı. Onun nazik və uzun siluetini aralıdan gördüm.

Xoş-beş-on beşdən sonra:

-Qarda gəzməklə aran sazdı, bilirəm, -Elmir dedi, - şəhərə beş-on dəqiqəlik yoldu. Yorulmamısansa, piyada yürüyək, ona qədər də kafelər açılsın. Saat səkkizdə hazırdılar. Borşlarını da axşamdan bişiriblər. Burda solyanka və borş dəbdədi. Paxmeli açmağa yaxşı kömək edir.

-Bir söz demirəm, amma borş qalsın sonraya.

-Üç saat neyniyəyik? - sırf Qarabağ ləhcəsində dedi.

-Razıyam, ancaq araqsız.

-Araqsız ləzzəti yoxdu, amma iş işdi. Razıyam.

-Arağı sonra. Günortadan sonra, təbii, əgər işlərimiz düz gətirsə içərik, - dedim.

-Düz gətirmiyib neyniyəyək, qohum...

Dostumun ən çox sevdiyi ifadə "qohum"du.

* * *

...Rusiya Federasiyası Cəzaçəkmələr üzrə Baş İdarəsinin yerli şöbəsi Artelnaya küçəsi 1a-da yerləşirdi: Daxili İşlər Nazirliyinin yerli şöbəsinin tərkibində.

Sürüşkən küçələrlə yürüyürdük. Hava işıqlanmışdı. Tək-tük rastlaşdığımız adamlar papaqlarını başlarına basıb harasa tələsirdilər. Ağızlarından çıxan buxardan şaxtanın dərəcəsini də müəyyən etmək olardı. Onlara baxa-baxa gödəkcəmə bərk-bərk bürünürdüm, amma şaxta Elmirin vecinə deyildi, sırtıqlısının qabağı açıq idi və zağar qarnını irəli verə-verə yeriyirdi...

Mən açıq-aşkar nostalji hissləri keçirirdim. Keçmişləri yada salırdım. Əsgərliyim və tələbəliyim bu ölkədə keçmişdi. Çox şey mənə tanış idi: adamlar, onların yerləş-duruşu, oxşar küçələr...

Bir dəstə uşaq bellərində və əllərində çanta məktəbə gedirdi. Onlar hərdən dayanıb bir-birilərinə qartopu atırdılar. Üç qız bir oğlanın üstünə düşmüşdü. Sonra qızlar çantalarını yerə qoyub oğlanın üstünə cumdular. Onu qara basmaq istədilər. Oğlan nə qədər müqavimət göstərsə də, alınmadı və rəfiqələri onu pələng antilopu yıxan kimi aşırıdılar... Bizdə isə başqa cür idi. Oğlanlar hamısı yığışib ən üzüyola qızın üstünə düşür, öz məharətlərini göstərir və bunu qələbəyə yozurdular.

Mağaza və idarələrin fəsadlarından asılmış lövhələr də köhnəydi, sanki sovetlər burdan getməmişdi, ya da buna imkan tapmamışdı. Ucsuz-bucaqsız Rusiya yeniləşməyə çətinlik çəkirdi: "Xleb" (çörək), "Moloçniye produktı" (süd məhsulları), "Ovoşnoy" (meyvə-tərəvəz) və s.

-Yəqin, buranın bazarında da alver edənlər əsasən azərbaycanlılardı, -deyə soruşdum. Sanki böyük bir kəşf eləmişdim.

Elmir:

-Xətrimə deyirsən, qohum, onlarsız bazar olar. Kəndçilərimiz bazarların yaraşığıdı, - dedi və qımıışdı.

Bir az aralıda ağ mərmerdən olan postamentin üstündə dahi proletar rəhbəri Vladimir Ulyanovun məğrur heykəli ucalırdı. Onun ayaqları altına qırmızı qərənfillər düzülmüşdü.

-Buralar, sanki dəyişməyib, Leninin heykəli də yerində durur. Üstünə əklillər də qoyublar, -dedim, - amma doğum və ölüm gününü xatırlamıram...Əkil qoyublarsa, yəqin bir səbəb var...

-Ürəyini sıxma, qohum, burda səbəbsiz də heykəl önünə güllər qoyurlar: Lenindən xəbəri olmayan, təzə evlənən cavanlar, yubileyini qeyd edən qocalar... Kasıb şəhərdi, amma hər şeyləri var: araqları da, salaları da... - Dostum belə dedi və güldü...

Mən də ona qoşuldum. Bəzən səbəbsiz də gülmək lazımdır.

* * *

Mən tələsirdim. Əlacım olsaydı, qaçardım. Ona görə də donmuş səkilərlə sürüşə-sürüşə gedirdim. Elmir bu tələskənliyimi görüb qolumdan dartdı:

-Hara tələsirsən!? - dedi, - bizi ora saat 10-dan tez buraxmayacaqlar. Hələ işə gələlər, yerlərində oturalar, növbətçilər dəyişə. Ona görə də bəlkə...

Dostumun nəyə işarə elədiyini göydə tutdum. Ona görə də sözünü yarımçıq kəsməli oldum:

-Qəti olmaz, -dedim, -mən bura işə gəlmişəm. Yaxşısı budur, mənə şəhərin maraqlı yerlərini göstər. Arağı sonra, işlər qurtarandan sonra içerik. Bayaq dedim, axı...

O, naəlaclıqla başını buladı. Yəni "tərssən ki, tərs..."

Elmirin təkliflə yolumuzu köhnə Kremlin yanından saldıq. Onun qarşısındakı körpüyə çıxıb ucu-bucağı görünməyən Volqa çayına baxdıq. Tarix kitablarından bildirdim ki, buralarda - Volqanın sahilində şıdırğı alver gedirmiş. Təkcə Rusiya vilayətlərindən yox, həm də yurd dışından bura gəmilər gəlirmiş. Buğda, araq, dəri alveri o zamanlar dəbdə olub.

Çaydan əsən külək bizi üşütdüyündən körpüdə bir-iki şəkil çəkdirəndən sonra geri qayıtdıq. "Slavyan" adlı bazardan keçdik. Bir qarın çörəyə işləyən rus "babaları" və bir arağa dədələrini də satmağa hazır olan "mujiklər" soyuqdan dona-dona piştaxtaların üstünə suvenirlər düzürdülər. Onlar əsasən şəhər sənətkarlarının əl işləyirdi. Hər halda, özləri belə dedilər. Mən Novqorodun görməli yerlərini əks etdirən bir neçə xırda suvenir və açar üçün brelok aldım.

Bazarıq edəndən sonra yenidən küçəyə çıxdıq. Bir neçə kilsədən ibarət Müqəddəs Sofiya soborunun yanından keçdik. Elə buradaca Aleksandr Nevskiye və adlı-sanlı rus knyazlarının şərəfinə ucaldılmış abidənin önündə şəkil çəkdirdik və qarla sürüşə-sürüşə bizə lazım olan idarənin yanına gəldik.

* * *

Cəzaçəkmələr İdarəsində məktubu bizdən qabaq almışdılar. Ona görə də gelişimizin məqsədini növbətçiye deyəndə anladı. Süründürməçilik eləmədi. Başındakı papağı düzəldə-düzəldə:

-Xəbərimiz var, Anatoli Yuryeviç bizə tapşırıb ki, qonaqlarımız olacaq, - dedi və arxasınca da xəbər aldı: - Bakıdansınız?

-Mən hə, bu isə yox, dedim, - sizin zemlyakdır (yerlinizdir).

-Amma bizlərə oxşamır...

-Heç bizə də oxşamır, -dedim və güldüm.

Növbətçi zarafatı başa düşdü və gülümsündü.

Rusiyada bu cür milislərə az rast gələrsən. "Qarabaşları" görəndə, adətən, üz-gözlərini turşudurlar.

Bu zaman bir dəstə rus alkaşını milis maşınından düşürüb içəri saldılar.

Növbətçi:

-Ey, Senya, bura niyə? Onları bura yox, ayılma məntəqəsinə aparmaq lazımdı, məyər bilmirsən? - deyə səsləndi.

Senya deyilən həmin adam isə dedi ki, onlar gecə kafenin şüşələrini sındırıblar, qab-qacağı və mebelləri də qırıblar. Ona görə də məsələni burda araşdırmaq tapşırılıb...

Növbətçi bir söz demədi və məni rəisin yanına oturdü. Elmir isə yırgalana-yırgalana borşunu içməyə getdi...

Məni əvvəlcə şöbə rəisinin məxfi əməliyyatlar üzrə müavini qarşıladı, məqsədini biləndən sonra, selektorun düyməsini basıb, hansısa Saşanı çağırdı və tapşırıb ki, yalnız "dozvolennyı" (icazəsi mümkün olan) materiallara baxmaq üçün şərait yaratsın.

Mənə də elə bu lazım idi.

Binanın alt qatına endik. Arxiv eşləməkdən belə donqarlaşmış nəzarətçi qadın - Yevdokiya Prokoseyevna sənədlərimə baxandan, rəisin göstərişilə tanış olandan, gümüşü saçlarını qıyğacının altına keçirəndən sonra dedi ki, qədim arxivlər zirzəmidəydi, indi onları başqa şöbəyə keçiriblər - bərpa şöbəsinə.

Qadın nimdaş stolun arxasında oturmuşdu, stolun üstündə ondan da nimdaş jurnallar vardı: "Kosmopolitan", "Liza" və s. O, yarımçıq çayından bir qurtum alandan sonra mənə də oturmağı təklif elədi, amma mən imtina etdim.

-Ayaq üstə də pis deyil, -dedim, - oturmaqdan yorulmuşam.

-Elə mən də, - deyə qocaman arxiv işçisi gülümsünərək dedi.

Yevdokiya, qısaca olaraq Yeva xanım söhbətinə davam elədi:

-Əvvəllər ora girmək mümkün deyildi, çünki siçovullar arxiv nədi, adamı da yeyirdilər. Sənədlərin çoxu rütubətdən və siçovulların əlindən zay olmuşdular. Ən çox da siçovulların. Onları görməyə gözüm yoxdu. Kağızları, sanki dişlərini təmizləmək üçün cirib-tökürlər.

Mənim də siçovullardan zəhləm gedirdi, amma bu məsələdə adamların etinasızlığı məni daha çox qızıışdırdı:

-Necə yəni!? -dedim, bir az da əsəbiləşən kimi oldum, - tarixə və adamlara hörmət eləmək lazımdı.

-Məyər siçovullar hörmət başa düşür!? Buranı bağlayırsan, ordan deşik açrlar. Ona görə də yuxarı çıxarmışıq, amma qarmaqarışıqlıqdı, hələ inisiallar (baş hərflər) üzrə cərgələməyə imkanımız olmayıb. Raboçaya sila malo (İşçi qüvvəmiz azdı).

-Mən öhdəsindən gələrəm, -dedim, -vaxtım çoxdu.

Zirzəmidən gətirilən sənədlər iri bir zala səpələnmişdi. Divarlar boyu rəflərdə və arakəsmələrdə qoyulsalar da, burda it yiyəsini tanımazdı. Amma adamın bəxti gətirəndə gətirir...

Otaq istiydi. Hərərət çöldəkiylə müqayisədə tərs-mütənasib idi.

-Heç olmasa, hərərətə fikir verin, -deyə Yevdokiya Prokosiyevnaya üzümü tutdum. - Bu şəraitdə sənədlər hamısı xarab olar.

-Onsuz da xarab olublar. Kimə lazımdı onlar. Lazım olanları seçib aparıblar...

Qadının gözlərinə baxdım: orda həqiqətlə məyusluq bir-birinə qarışmışdı. Bu, əsl peşəkarlara xas olan xüsusiyyətdi: ürəyi yanır, amma nəse eləmək iqtidarında deyil. Sistemdə uzun müddət işləyən bu cür adamlar əslində acıdıl olmalıydılar. Hər halda, mən onları belə təsəvvür edirdim. Amma bu qadın onlardan deyildi. Bəlkə, yaşlaşdıqca dişinin zəhəri getmişdi, ya elə dörd divar arasında qalmaqdan yumşalmışdı, ünsiyyətə ehtiyacı vardı. Yalnız sənədlərlə əlləşən tənha adam istənilən bir kəsin gəlişinə sevinərdi. Kim bilir...

Yevdokiya Prokosiyevnanın mənim bu düşüncələrimdən onsuz da xəbəri yoxuydu, ona görə də öz işindəydi:

-Elə bilərsiniz, bütün bunları görmək mənə asandı. Mən peşəkaram, axı. İstəyirəm ki, bütün bu sənədlər sona qədər qorunsun (v tselosnosti i soxrannosti). Ömrümü bu arxivə vermişəm və sənədləri bu cür baxımsız və atımsız görmək mənə ağır gəlir...

-Başa düşürəm, -dedim, -indi zamanə də dəyişib. Bəlkə, sənədlərin üzünü çıxarıb, kompüterə köçürələr.

-Siz deyən, mily çelovek (sevimli insan) həyata keçirilir, amma belə az maaşla heç kim işləmək istəmir. Görmürsən, heç kim yoxdu?..

-Anlayıram, - deyə mızıldandım.

-Siz o tərəfə baxın, sənədləri inisiallar üzrə seçməyə başlayıblar, hələ ötən ildən. Bəlkə, axtardığınız adamın sənədləri ordadır. Yəqin babanızdı?

-Hə, babamdı, -dedim, - sadəcə soyadımız fərqlidi...

Bu zaman hardansa iri bir siçovul çıxdı və güllə kimi yanımdan ötdü.

-Buna bax e! -deyə Yeva xanım sürütməsini çıxarıb onun dalınca qolazladı. - Görürsünüz də, burda da bizdən əl çəkmirlər, elə bil bu sənədləri onlar doğublar, - dedi və pərtliyini ört-basdır eləmək üçün gülümsündü. -Bu şəhər siçovullar şəhəridi. Ən iri siçovullar isə burdadı. Çox qədimnən bizə miras qalıblar. Hələ Yekaterina vaxtından. Bu arxiv idarəsi çariça Yekaterinanın at tövləsinin yerində tikilib. O, atları sevirdi, axı, -dedi və bic-bic gülümsündü.

Yeva xanım İkinci Yekaterinanın at sövdəsini və sevgisini nəzərdə tuturdu. Şaiyələrə görə o, atın altında ölmüşdü.

- Xəbərim var, -deyirəm və axtarışa davam edirəm.

- Bilirsiniz əslində o, necə ölüb?

-Belə də, ucunnan, qulağınan...

-Onun nəşini bir neçə yerdə görüblər: kimisi yataqda, kimisi dəhlizdəki divanda, bəzilərisə burda, atlarla birgə...

"Bu qadın özü də arxivə çevrilib" - deyə ürəyimdə fikirləşirəm, - "amma canlı arxiv"...

Yeva xanım, deyəsən, ürəyimdən keçənləri duyur, çal saçlarını qulağının arxasına keçirir və deyir:

-Mənim də siz yaşda oğlum var. O da alimdi. Özü də gəmiricilər üzrə müdafiə edib, siçovullarla mübarizə haqda dissertasiya yazıb. Amma kimdi onun alimliyinə baxan. Mənim hesabıma dolanır. Yaxşı ki, maaşdan başqa, pensiya da alıram.

-İstəsəniz, - deyirəm, - yəni işlərimiz uğurlu olsa, oğlunuzla da tanış olarıq, sizi bir məclisə dəvət edərik.

Qadın susur və dodağının altında mızıldanır.

-Onu hardan tapaq, kim bilir hardadı?! -deyir, - hansı qəhbənin yanında.

İnisiallar yazılan rəflərə baxdım, əksəriyyəti boşuydu. A-dan Z-yə kimi hər yuvacıqda bir neçə sənəd vardı. Rəflərdə barmaq qalınlığında toz vardı.

Oradakı izlərdən bildim ki, siçovullar buranın daimi sakinidirlər, yaxud da bura tez-tez baş çəkirlər. İyrənən kimi oldum, amma başqa çıxış yolu da yoxuydu.

“V” yuvacığın da bir neçə qaralıb-saralmış qovluq qoyulmuşdu: Varlamov, Vasilyev, Voytsex, Voropentsov. Sonuncu soyada heç yerdə rast gəlməmişdim.

Maraq üçün Voropentsovun 211 sayılı işi ilə maraqlandım. Bir zamanlar “yoldaş” kimi çağırılan, indi isə “vətəndaş” kimi dindirilən Voropentsov babasına görə həbsə atılmışdı. Çünki babası, general Kolçakin zabiti olmuş və Birinci Dünya müharibəsində şücaətlər göstərmişdi...

Qəhrəmanların aqibəti həmişə belə olur. Vətənə xidmət edir, amma onu hökmdarlara xidmətlə bağlayırlar. Vətənə xidmət hökmdara xidmət kimi başa düşülür. Zaman keçdikdən sonra həmin qəhrəmana (ölümündən sonra) abidə ucaldırlar.

O biri sənədlər də bir-birinin oxşarıydı. Sovet silistçiləri düşməni axtarışına çıxmışdılar. Gülməli bir epizoda rast gəldim. Bloknotuma qeyd elədiyim, amma kimliyini unutduğum bir “müttəhimdən” soruşurdular ki, onun adı niyə Potyomkindir. Görünür, qıyamçı Potyomkinin xələfi olduğundan şübhələnmişdilər, ya da ona rəğbət bəsləyən valideynlərə açıqlanmışdılar...Cavab sualdan da qərībəydi: “Çünki Potyomkin mənim babamdır...”

Nəsə...

Bu boyda sənədlərin arasından Yusif Vəzirin qovluğunu tapmaq müşkül məsələydi. Ona görə də yerdə qalaqlanmış sənədlərin üstündə oturdum. Bir şey yaxşıydı ki, qalaqlar konkret hərf başlıqlarından ibarət idi.

Mənim məyus olduğumu gören xidmətçi qadın:

-Nə oldu, sevimli insan, nəse tapa bildiniz? Belə yerdə günlərlə yox e, aylarla işləmək lazımdı. Hələ o biri otaqlarda da sənədlər var. Sizə dedim axı, axtardığınızı çətin tapasınız. Elələri olub ki, arxivdə bir aya qədər işləyiblər, əliboş və kor-peşman geri qayıdıblar.

-Mən də elə düşünürəm. Vaxtım elə də çox deyil. Day boq (Allah kərimdi), - dedim...

Yerdəki sənədləri axtara-axtara çöldə dayanmış Elmiri də düşünürdüm. Yəqin hövsələsi lap daralıb. Amma təzədən bura qayıtmaq da istəmirdim. Bu deyingən və xoşsima qadın məni yola verəcəkdi, amma mənim sabahkı gəlişim, əsəbi rəisə, yəqin ki, xoş gəlməyəcəkdi...

Pəncərəsiz otaqda adamın hövsələsi lap daralıb. Adam burda xəstəlik tapar. Yeva xanım da xəstəydi, oturanda ayaqlarının üstünə yun Orenburq şalı atırdı. Ayaqlarına üst-üstə bir neçə yun corab geymişdi. Gözlərinin altı qaralmış, sifəti şişmişdi.

Birdən onun oturduğu stulun başına atılan xırda xalçanı gördüm. Qarabağ xalçasıydı. İlmələri xırda-xırda toxunmuşdu. Bu xalçanın irisindən bizim evdə də vardı. Ortasında qızılgül dəstəsi, kənarlarında simurq quşlarının təsviri vardı.

Yeva xanım ona diqqətlə baxmağımı xəstəliyinə yozdu:

-Sevimli insan, -dedi, - burda işləməyi düşmənimə də qıymaram, başdan-ayağa xəstəlikdir, amma neyniyəsən, bu işləri də kimse görməlidir da. Həm də bura öyrəşmişəm. Bütün həyatım burda keçib.

-Anlayıram, -dedim, -amma məni başqa şey maraqlandırır, o xalça, hardandı? Bizimkilərin hədiyyəsiydi?

-Hə, onu mənə bir qafqazlı bağışlayıb, erməni.

-Erməni? -deyə təəccübləndim.

-Hə, erməni, dəqiq yadımdadı.

-Bu, bizim xalçaadı, -dedim, - yəqin, nəyisə səhv salırsınız.

-Yox, erməniydi, -deyə Yevdokiya Prokopyevna sözündən dönmədi, - adı da, deyəsən, Azad idi, Azad.

-Azad -azərbaycanlı adıdı, -dedim.

-Amma o, erməniydi.

-Ola bilməz.

-Olar. Soyadı da Baqdasaryan idi. Azad Baqdasaryan. O da öz babasını axtarırdı, daha doğrusu, onun sənədlərini. Hə, hə, sənədlərini...

-Yəqin, bizim azad etdiyimiz ermənilərdən olub. Müsəlmanlaşmış ermənilərdən. Keçmişdə, -dedim və cəndədi gülümsündüm.

Yevdokiya Prokopyevna çaşdı. Nəyə güldüyümü anlamadı. Halbuki mən acığımdan deyirdim. Şübhəsiz, bu, oğurluq xalça idi, yəni ermənilər onu Qarabağı yağmalayanda aparmışdılar.

Bir müddət özümə gələ bilmədim. Analarımızın, bacılarımızın min bir ilmə vurduğu, sevgi və məhəbbətini, canını qoyduğu, xoş niyyət elədiyi xalçanı erməni öz adına çıxmışdı...

Nəsə. Bu sentimental düşüncələri buraxsaq yaxşıdı...

Bir az keçəndən sonra Yeva xanım siyirməni çəkdi və oradan "İzvestiya" qəzetinin köhnə nüsxələrindən birini çıxarıb stolun üstünə sərdi. Mən onu gözlerimin qırağı ilə seyr edirdim. Sonra torbasını açdı. Ordan qara çörək, soyutma kartof, pendir və turşu çıxardı. Başa düşdüm ki, nahar vaxtıdır. Turşu əvvəlcə burnumu qıcıqlandırdı, sonra da mədəmi.

-Gəl, sevimli insan, gəl nahar edək, dedim axı, burda çox əlləşməli olacaqsan, gəl, nahar edək.

Ac olsam da, onun bu təklifindən boyun qaçırdım. İki səbəbə görə: birincisi, onun naharına şərik çıxmaq istəmirdim, ikincisi, siçovullu qovluqlara əlimi vurduğuma görə. Onu bir litr araqla, ancaq yumaq və unutmaq olardı. Qadın, sanki, fikirlərimi duydu:

-Əvvəllər, bir-iki qədəh də gilləndirdim. Amma indi həkimlər icazə vermir. Əslində, həkimlər bəhanədi. Sadəcə indi, ay dədə, adamlar dəyişiblər. Heç kimə etibar etmək olmur. Hamı bir-birindən şübhələnir.

-Elədir, -dedim, - sizə nuş olsun, mənə fikir verməyin, mən gündə birçə dəfə, o da axşamlar nahar edirəm, -dedim və bu sözlərimdə haqlıydım...

On üç nömrəli dustağın şəxsi işi...

Yevdokiya Prokopyevna protez dişlərini taqqıldada-taqqıldada, ağzını marçıldada-marçıldada naharını həzmi-rabedən keçirirdi, mənə başımı aşağı salıb, siçovul iyi verən "V" inisiallı tozlu qovluqları sanalayırdım. Bəlkə, inanmazsınız, amma deyim ki, özüm də gözləmədən ona rast gəldim: on üç nömrəli məhkumun şəxsi işinə. "Liçnoye delo: Vəzirov Yusif Baba oğlu (zaklyuçonniy N13)". Halbuki ümidimi tamam itirmişdim və arada mənə elə gəlmişdi ki, onu bura gəlişimdən əvvəl götürüb, izini də itiriblər.

-Tapdım! -deyə qışqırdım.

Yevdokiya Prokopyevna bu səsdən diksindi, amma işin nə yerdə olduğunu biləndə sakitləşdi və gülümsündü.

-Axtaran tapar! - özümə əminliklə dedim.

-Nə yaxşı ki, tapdın, ay dədə, deməli, bizim işimizin də bir dəyəri var. Burda havayidan oturmamışıq. Onlarsa, - əli ilə yuxarıya işarə elədi, - özlərini elə aparırlar ki, guya, bizə havayı maaş verirlər...

Mən onu dumanlı şəkildə eşidirdim, sanki, səs uzaqdan gəlirdi. Çünki hərisliklə qovluğun vərəqləyirdim.

Rütubətdən qaralmış qovluğun içində Yusif Vəzirin 169 sayılı istintaq işinin materialları, özkeçmiş, dindirilmə protokolları, şəxsi əşyalar barədə akt, evə ünvanlanmış, amma göndərilməsi məsləhət bilinməyən iki məktub və daha bir neçə dindirilmə protokolunun surətləri vardı. Yusif Vəzirin əleyhinə verilmiş bir

neçə ifadə də qovluqdaydı (B.Çobanzadənin, N.Şahsuvarovun, H.Nəzərlinin). Yusif Vəzirin də bir neçə ifadəsi burdaydı və əsas sözlərin altından qırmızı xətt çəkilmişdi...

Onun işi 169 nömrəli olsa da, bütün sənədlərdə "on üç nömrəli məhkum (dustaq)" kimi gedirdi, amma qovluqda dustaqlıq şəkilləri yoxuydu...

Qovluğun içində ayrıca bir qovluq da vardı. Onu açdım və həyəcədən özümü saxlaya bilmədim, qəhərləndim. Bu, həmin yazılar idi: Yusif Vəzirin romana əlavələri və gündəlikləri. İslah-Əmək Koloniyasının nəzarətçisi Lyubov İlyuşinin illər öncə bu barədə verdiyi məlumatlar öz təsdiqini tapırdı. Amma qeydlərin çoxu yararsız hala düşmüşdü: bəzilərinə siçovullar gəmirmiş, bir hissəsi isə rütubətdən çürümüşdü. Onları bərpa etmək olardı: fikrin istiqamətini düzgün tutmaq və yozmaq hesabına... Sənədləri bir-bir vərəqlədim. Hansına əl vururdumsa, ya ovulur, ya da cırılırdı. Onlara baxa-baxa uşaq vaxtı mənə danışılan bir əhvalatı yadıma saldım. O, əhvalatı mənə babam danışmışdı: bu dünyada yüz il ömür sürmüş insan: "Dağda quzu otarırdım. Günortaydı. Dağdağan ağacına söykənmişdim. Yuxu məni aparıb. Ayılanda gördüm ki, quzular yoxdu. Ha axtardım, tapmadım. Əlim hər yerdən üzülmüşdü ki, quzu mələrtisi eşitdim. Səs gələn tərəfə getdim. Dağın döşündə bir zağa vardı. Səs ordan gəlirdi. Qorxa-qorxa içeri girdim. Çünki quzularsız evə qayıtsaydım, ağam dərimə saman təpərdi. Çox əzəzil adam idi. Balasının da başını uf demədən kəsərdi.

Axşamın sərinliyini duyan quzular mürgüdən sonra ayılmışdılar. Mən zağaya girəndə onlar kölgəmdən hürkdülər və yan-yörəmdən çölə qaçırdılar. İçəri göz gəzdirdim. Yuxarıdan da işıq süzülürdü. Gözüm qaranlığa alışandan sonra gördüm ki, bura bir damdır və divarlar xalça-palazla bəzədilib. Sanki onlar təzəydilər. Sevindim və yüyürüb onlardan birini qoparmaq istədim, yazıq nənəmə aparmaq üçün, amma əlimə küldən başqa heç nə gəlmədi. Onlar rütubətdən və adamsızlıqdan çürümüşdülər... Özümə yox, nənəmə yazığım gəldi. Onu sevindirmək istəyirdim, axı..."

Gözlərim bir müddət yol çəkdi. Öncə nənəmin məyus sifətini düşündüm, sonra təxəyyülüm Yusif Vəzirin ötən günlərinə qayıtdı. Bu yazıları yazanda nələr düşündüyünü, hansı məkanda olduğunu təsəvvür etmək çətin idi. Sonra çöldə yağın narın qar gözlərim qarşısında canlandı. Yusif Vəzirin bir zamanlar burda, bu məkanda müvəqqəti saxlanıldığı, dindirildiyi, sonra Suxobezvodnaya qəsəbəsinə yatab edildiyi anları fikirləşdim. Ətrafa səpələnmiş bu qovluqlardakı insanların bəzilərinin bir-birilə tanış olmaları şübhəsiz idi, bəlkə də bir barakda yaşamış, eyni qazandan yemək yemişdilər. Onları dindirənlər, uncidənlər də, yəqin, eyni adamlar olublar. Bu zavallıların taleləri həddən artıq oxşar idi.

-Bu bina nə vaxt tikilib? -deyə Yeva qarından xəbər aldım. İndi ona "qarı" demək olardı, çünki bir-birimizə alışmışdıq.

-Çoxdan, ay dədə, çoxdan. Bir az orasını-burasını bəzəyiblər, bir-iki korpus artırblar, vəssalam...

Fikirləşdim ki, dustaqları, yəqin, elə burda dindiriblər. Mən onların iniltilərini eşidir, silistçilərin və ürəksiz cəlladların simalarını görürdüm.

-Bilməmiş olmaırsınız, Yevdokiya Prokopyevna, dustaqları, yəqin, burda saxlayırmışlar, elə?

-Hə, orda, aşağıda. Mən də belə eşitmişəm. Amma gözümlə görməmişəm. İndi onlarla daha sivil davranırlar, mədəni, adi adamlar kimi. Başqa korpusda, yenisində...

-Aşağıda, yəni harda, zirzəmidə?

-Hə, dədə, elədi, zirzəmidə.

-Ora baxmaq olar?

-Niyə olmur ki, amma siçovul əlindən ora girmək olar, həm də zirzəmini su basıb, iki həftədən bir maşınlar suyunu çəkib çölə vururlar. İndi orda heç nə yoxdu. Dedim axı, əvvəllər arxiv idi, yəni dustaqlar dindirilən və saxlanılan kameralar başqa korpusa köçürüləndən sonra oranı arxiv eləmişdilər.

-Hmmm, -deyə mızıldandım.

Sənədlərlə bir az əlləşəndən sonra:

-Bunların surətini çıxara bilərəm? -deyə Yeva xanımdan soruşdum.

-Rəis icazə versə, niyə olmur ki, batyuşka (ay dədə)...

Yevdokiya Prokosiyevena o qədər yumşalmışdı ki, gözlərimə inana bilmirdim. Görünür, qadın ümidlənmiş və işindən zövq almağa başlamışdı. Onun indiyə kimi can qoyduğu sənədlər, özü dediyi kimi, indi kiməsə lazım idi.

Qadın daxili telefonun dəstəyini götürüb, rəisin nömrəsini yığdı. "İcazə" sözünü eşidəndə rəis nəse dedi, deyəsən söydü və telefonun o başından xidmətçi qadına acıqlandı. Elə hündürdən, az qala qışqıra-qışqıra danışdı ki, on metr məsafədən də eşitmək olardı:

-Belə xırda-xuruşdan ötrü mənə niyə narahat edirsən, Prokosiyevena!? Onsuz da onlar heç kimə lazım deyil. Artıq yer tuturlar. Məndən olsaydı, onları çoxdan yandırmışdım, siçovullarla birgə. Dedim, axı, gizli sənədlərdən başqa nə istəyir baxsın, surətini də çıxarsın. Onların sroku gedib (vaxtı ötüb)! Elə sənə də!?

Prokosiyevena pörtdü. Xüsusən son söz onu dəli elədi.

-Mənim srokum niyə çıxır ki!? Vaxtı ötən elə sənə. İmkənimsə olsaydı, səni öz əllərimlə arxivə göndərərdim! Kresloda oturmaqdan arvada dönmüsən...Axmağın biri, axmaq.

Yeva xanım bir az deyindən sonra mənə baxdı. Mən də pis olmuşdum. Qadın mənim tutulduğumu görəndə:

-Fikir vermə, ay dədə, olur belə şeylər, - deyə o, stolun üstünə sərdiyi qəzeti yığışdıra-yığışdıra dedi. Əslində bu sənədlərin üzünü çıxarmaq üçün yazılı icazə lazımdı. Siz məktub yazmalısınız, rəis imzalamalıdı. Amma indi kim-kimədi, dərəcəlikdi. Surətçıxarma otağı bir mərtəbə yuxarıdadı. İstədiyən sənədləri aparıb üzünü çıxara bilərsən. Çalış ki, cırılmasınlar, əl dəyəndə dağılıb tökülürlər.

Yevdokiya Prokosiyevena haqlıydı. Onları elə ustufca götürməliydim ki, dağılmasınlar...

Surətçıxarma otağının qapısı bağlıydı. Dilyor oldum. Pəncərənin qarşısına gəlib, çölə baxdım. Narın qar öz işindəydi. Maşınların səsini yaxşı eşitməsəm də, onların, az qala, sürüşə-sürüşə getdiyini aydınca görürdüm. Elmir gözə dəymirdi, yəqin ki, yaxınlıqdakı kafelərdən birində buğlanırdı...

Qonşu otaqdan buranın nə zaman açılacağını soruşdum. Sən demə, surətçıxarma aparatını işlədən qız elə həmin otaqdaymış. Üz-gözündən və boyunun balacılığından bildim ki, Sibir tərəfdəndi, güman ki, yakut, ya da nanay idi.

-Sibir çöllərindəsiniz, elə? -deyə otaqdan-otağa keçəndə qızdan soruşdum
Güldü:

-Hamı mənə onlara oxşadır. Əslində isə kareləm, yəni kareliyali. Babalarım əsrlərdir bura köçüb.

-Kareliya vilayətindən, eləmi?

-Elədi. Atam işi üzrə bura köçüb. Mən də burda doğulmuşam. Atam da burda işləyir. Milis işçisidi.

-Mənim Kareliyadan tələbə yoldaşlarım olub, -dedim.

Əslində son sözlərim yalan idi. Tələbə yoldaşlarım Yakutiya idi. Sadəcə, yerimi şirin salmaq istəyirdim ki, işimi keyfiyyətli görsün. Çünki surətçıxaran aparat Nuh əyyamından qalma idi. Xarab olacağından qorxurdum. Çünki vərəqlər bir neçə dəfə aparatın içində ilişib qaldı, qızsa söylənə-söylənə onları dartıb çıxardı.

-Hər dəfə söz verirlər ki, yenisini alacaqlar! Hanı!?

-Hər yerdə elədir, dedim, dərd eləməyin.

Qız mənim bu sözlərimdən sakitləşdi:

-Qafqazdansınız?- deyə xırda gözlərini qıyaraq xəbər aldı.

Başım ilə təsdiqlədim.

-Siz tərəflərdə isti olur. Bizdəki kimi adamlar soyuqdan donmurlar.

-Soyuğun da öz ləzzəti var, -dedim.

O da söz altında qalmadı:

-Elə istinin də.

Güldük...

Ordan aralaşandan sonra Yevdokiya Prokosiyevnanın yanına gəldim.

Sənədləri qaytarandan sonra Qarabağ xalçasına baxıb:

-Onu mənə satarsınız? -deyə qəfil soruşdum.

-Satmaq!? -Yeva xanım təəccübləndi O ki köhnədir. Həm də dediniz ki, sizdə onlardan çoxdu.

-Hə, çoxdu, -dedim, - amma istəmirəm ki, onu erməni xalçası kimi tanı-sınlar.

-Satmaq niyə. Mən onu sizə hədiyyə edəyəm.

Yeva xanımın inadına baxmayaraq, ona dəyərindən də artıq pul verdim, daha doğrusu, pulu stolun üstünə qoyub çıxdım...

* * *

...Mən çölə çıxanda Elmir növbətçiylə nə barədəsə söhbət edir və qəhqəhə çəkirdi. Şübhəsiz vurmuşdu və kefi kök idi. Məni görən kimi:

-Qohum, gəl çıx da...Soyuqdan dondum e, -dedi və qarnını sığalladı. Sonra qoltuğumdakı xalçaya baxıb:

-Bu uzunşillək nədi? - deyə soruşdu.

-Xalçadı.

-Xalça? Hardandı? -deyə təəccübləndi.

-Oğurlamışam, -dedim və güldüm.

-Hə, yəqin arxivdən götürmüşən, -dedi.

Mən ona cavab vermədim, sadəcə, gülümsündüm və:

-Gedək vuraq, -dedim.

O, üzümün güldüyünü görüb, əlimdəki sellofan torbaya işarəylə:

-Kefin yuxarıdı, deyəsən, əliboş qayıtmamısan?

-Elədi, - dilucu cavab verdim.

Qarşımıza çıxan ilk kafeyə girmək istədim, amma Elmir etiraz elədi:

-Bura yox, mən bayaq burda olmuşam, ikinci dəfə girməyə utanıram, elə bil, yeməyi pulsuz yeyirəm.

Növbəti kafenin uzun adı vardı: "Dlya tex, kto lyubit rybalku" ("Balıq tutmağı sevənlər üçün")...

-Yəqin, burda yaxşı balıq verirlər.

-Yoxlayaq, - Elmir dedi.

İçəri girəndə balıq və spirt iyi burnumuza vurdu. Əsl rus kafesiydi. Hər ikimiz də balıq sevən. Xoşuma gəlməyən içəridəki siqaret tüstüsüydü, amma geri qayıtmaq gec idi. Bir rus qızı, ofisiyent başımızın üstünü kəsdirmişdi:

-Harda oturacaqsınız?

-Pəncərənin yanında, -dedim, - həm də qara baxarıq.

-Qohum, sən də qar sevənsən ha. Amma biz ondan bezmişik.

-Qar bəyazlıqdı, -dedim, - onda bir ilkinlik var.

-Romantikliyin başından çıxmayıb, deyəsən, -Elmir dedi və güldü.

-Əbədi romantik, -dedim və ona qoşuldum.

-Nə sifariş edəcəksiniz? - bədəndən dolu, sifətdən arıq ofisiyent qız soruşdu.

Sifarişini mən elədim. Qonaqdım, axı: "Stoliçnaya" arağı, mundirli (soyutma) kartof, siyənək balığı, ev kolbasası və qarışıq şoraba...Soyuğun və qurmanların əsl malı bunlar idi.

Əvvəlcə ayaqyoluna gedib, əllərimi bərk-bərk yudum, qayıdanda onları araqla da yaxaladım.

-Arağı zay elədin ki, -Elmir zarafatla dedi.

-Sən orda olsaydın, araqla çimərdin, -dedim.

Başladıq: beş, on, on beş...

Çölə çıxanda ağzımızdan çıxacaq buxarı təsəvvür edirdim...

Bir dostum demiş, pəh, ləzzət!!!

Rəhmətlik Adil Mirseyidin misralarını xatırladım: Qırmızı çaxır, qara çörək, qar yağır... qar yağır...

Kimse, sanki, böyürdən dedi, elə bil qafiyə tuturdu: Qar yağır: ağır...ağır...

* * *

Biz küçəyə çıxanda hava qaralmışdı. Binalarda adda-budda işıq yanırdı. Bir dəstə cavan əllərində gül, qoltuqlarında şampan harasa tələsirdilər. Hay-küylü danışqlarından anladım ki, İra adlı hansısa qızın ad gününə gedirlər.

Buralarda ad günlərini kafedə yox, evdə keçirmək dəbdədi, keçmişdəki kimi. Bunu mənə Elmir dedi. Aydın məsələydi ki, o, Novqorodu bizim paytaxtla müqayisə edərkən belə deyirdi. Son zamanlar Bakıda ad günlərini kafe və restoranlarda keçirmək dəbə düşüb. İnsanlar arasında bir soyuqluq yaranıb: nə qonaq qəbul etmək istəyən var, nə də qonaq getmək istəyən. Yolda gedə-gedə ölkəmizin başqa məziyyətlərindən də danışdıq və danışa-danışa Elmirin təriflədiyi bara gəlib çıxdıq.

Barı işlədən Saşa Elmiri yaxşı tanıyırdı. Hər halda, milis paqonu burda da onun karına gəldi. Yüngül şərab içib hallanandan sonra Elmir mənə ədəbsiz təklif elədi. Təxminən belə: Xodda maşını Nabrana sür. İki ceyran götürək, iki qardaş dənizə gedək. Amma mən bir retroseksual kimi bu təklifdən imtina elədim.

-Qohum, sən heç dəyişməmişən e, hıy...

-Hıy...- gülərək cavab verdim və əlavə elədim, -elə sən də...

* * *

Küçəyə çıxdıq və bir-birimizdən yapışa-yapışa gecə saat on birə yaxın evə gəldik.

Elmirin burda iki otaqlı xidməti mənzili vardı. Təqaüdə göndəriləndən sonra özəlləşdirmişdi. O, erkən pensiyaya çıxmışdı, çünki iş stajı buna imkan verirdi. Həyat yoldaşı və qızı qayınanası ilə getmişdilər. Qayınanası Qorki vilayətində yaşayırdı.

Evə çatan kimi Elmir yıxılıb yatdı, mənse arxivdən götürdüyüm sənədlərə baxdım və özümçün qeydlər elədim...

Səhər tezdən Elmirin maşınıyla Suxobezvodnaya qəsəbəsinə yola düşdük. Yola düşməzdən əvvəl Elmir Qarabağ xalçasını da özüylə götürdü:

-Nikolaya verərik, - dedi, - onda işimiz yağı kimi gedər.

-Nikola kimdi?

-Nikola da! Özün görəsən. Əsas işin ondan asılıdı...

Sonradan dostumun bu uzaqqörənliyini alqışladım.

Bizi Elmirin qaraj yoldaşları yola saldılar.

-Bunlar mənim kiryuxalarımı (yəni dostlarımdı), hərdən mənim qarajımda oturub ad günlərini, bayramları qeyd edirik. Özü də burda hər şey var. Həm də mane olan yoxdu. Arvadları tanıdırsan. Onlar türmə nəzarətçilərindən də pisdilər.

Qarajın divarlarındakı dolabları açdım: konserv, araqlar, çaxır, şoraba...Əsl rus qəlyanaltıları...

Elmirin dostları yolüstü bizi uğurlamaq üçün əlli-əlli gillətdilər və böyük şövqlə maşının qabaq təkərlərini dəyişdilər, arxa təkərlərə isə zəncir keçirdilər.

İş gedə-gedə dostum mənə izahat verirdi:

-Bu maşınlar əsl rus yolları üçündü. Dəfələrlə istəmişəm dəyişəm, amma əlim gəlməyib. Ən çox da arvadım təkid edir ki, maşın köhnədi, dəyiş. Bunun harası köhnədi, -dedi və təkərinə bir şapalaq ilişdirdi.

-Doğrudan e, yolda qalmaq ki, -deyə sarı rəngli köhnə "06"ya baxa-baxa dedim.

-Bircə dəfə də olsun mənə yolda qoymayıb, etibarlı maşındı. Əslində, təkərlərə zəncir vurmasam da olardı. "Veduşi" (aparıcı) qabaq təkərlərdi. Sadəcə, indi yollar çox sürüşkəndi. Maşını da çoxdandı sürmürəm. Gedəsi yerim yoxdu, uşaqları isə Qorkiyə qaynım aparıb. Ortabab alverçidi, buralara tez-tez gəlir.

-Ortabab alverçilər fırıldaq olur, -dedim.

-Özü də yekəsindən. Mən polisdə işləyəndə həftə səkkiz - mən doqquz onu KPZ-yə (Müvəqqəti Saxlama Məntəqəsi) basırdılar: kimisini tərəzidə aldadırdı, kimisinə pul qatlayırdı. İndi tərgidib. Çünki onu milisdən qurtaracaq adam daha orqanlarda işləmir.

-Çətin məsələdi, -deyə mızıldandım...

Yolda gedərkən Elmir bildiyim şeyi bir də təkrarladı və sualedici nəzərlə üzümə baxdı:

-Bilirsən də oralar su altındadı?

Başımınla təsdiqlədim:

-Amma ölənlərin ruhu qalır. Oraları mütləq görməliyəm, -dedim.

-Rəisi tanıyıram, beş il orda uçastkovı (sahə müvəkkili) işləmişəm, axı.

Nikola pis oğlan deyil.

Elmir belə deyəndən sonra bir siqaret yandırdı. Mənə də təklif elədi.

-Çəkmirəm, -dedim.

Təəccüblə üzümə baxdı.

-Çəkirdim. Çoxdan atmışam, -deyə izahat verəsi oldum.

-Yaxşı ki içkini atmamısan? Yoxsa çox maraqsız olardın!!!

-Ağ eləmə də. Ölməyə hazırlaşmıram ki..

Güldük...

Günortaya yaxın qəsəbəyə çatdıq.

-Bir cüt araq götürək, -deyə Elmir təklif elədi.- Düzdü, Nikolanın otağında həmişə içməyə nəşə tapılar. Rəislərin hamısı belədi, amma ehtiyat ığidin yaraşığıdı...

* * *

Arıq-hoqqar növbətçi Nijni Novqorod DİN-in məktubunu alıb hündürdən oxudu: Adımı yaxşı tələffüz edə bilmədiyinə görə o hissəni buraxıram: "Lazım olan köməklik göstərilsin..."

Dostum da mənimlə getmək istəyəndə onun qarşısını kəsdi:

-Sizə olmaz, yalnız bir nəfər.

-O, mənim tərcüməçimdir, -deyə yalan danışmağa məcbur oldum.

-Sizə nə tərcüməçi? Rusca səlis danışsınız.

-Danışa bilərəm, amma elə məsələlər var ki, onunçün tərcüməçi vacibdi.

Bu yerdə Elmir özünü irəli verdi və dedi:

-Nikolay İvanoviçə deyir ki, Elmir Mamedov da gəlib.

-Bəs, o, hardadı?

-Mənəm də, görmürsünüz?

-Belə de...

Növbətçi telefonu götürüb yığdı, nəşə dedi. Cavabı eşitdikdən sonra:

-Keçin, - dedi, -serjant sizi ötürər...

Dəhlizin divarları təzəcə rəngləndiyindən boyaq iyi verirdi. Mənə elə gəldi ki, adam burda bir neçə saat qalsa, zəhərlənə bilər. Amma bir azdan sonra burnum buna alışdı və heç bir qoxu hiss eləmədim...

Rəis qapını açan kimi dostumu səxavətli qucağıyla qamarladı.

-Sto let, sto zim (yüz ildə səni görmürəm)...

Elmir əlindəki torbanı stolun üstünə qoydu.

-Nə zəhmətdi, dostum, - Nikolay İvanoviç dedi, sonra isə böyük məmnuniyyətlə biz gətirən araqları dolaba qoydu, bizə yer göstərəndən sonra aşağı əyilib stolun altından, başı yarımçıq bir "Putinka" çıxardı, üç qədəh qoydu. Mənə də süzmək istəyəndə:

-Lazım deyil, -dedim, - mən iş başındayam.

Rəis güldü və:

-Bəs, biz hardayıq? -dedi.

-Düzü, əvvəlcə sizinlə söhbət etmək istəyirəm, işlər düzələndən sonra nə qədər desəniz, içərik. Mən sizi qonaq edərim.

O:

-Hələ ki, burda ev sahibi mənəm, -dedi və Elmirə göz basdı. Sonra ciddiləşdi:

-Şöbənin məktubunu sizdən qabaq almışam. Faks ilə göndəriblər. Ona görə də özünüzlə gətirdiyinizə ehtiyac yoxdu. Qoyun sizdə qalsın. Amma siz axtardığınız Vəzirovun kim olub-olmadığını bilmirəm...

-Yazıçı olub, -deyə sözarası dedim.

-İndi hamı yazıçıdır. Bizdə də gündə yazırlar...

Nikola rus olsa da qarayanız idi, mütənasib qaməti vardı. Heç rəisə oxşamırdı. Gülərüzlüyü onun zəhmliyinə mane olurdu. Əsəbiləşəndə də üzündə gülüş vardı, bəlkə, istehzanı sevirdi.

-Qafqazlılara oxşarlığınız çoxdu, -dedim.

-Qafqazlılar Rusiyada çox at oynadıblar, - dedi və güldü. - Əslim Zaporozhyedəndir. Orda da türklər çox olub, amma adım da, soyadım da rusdu: Zaytsev Nikolay İvanoviç. Mənə sadəcə Nikola deyin, dostlarım kimi.

-Bilirsiniz, məni nə maralqandırır?

-!?!...

-Baraklar. Mən onları görmədim.

Nikola qəhqəhə çəkdi:

-Nə barak, dostum, biz hansı əsrdə yaşayırıq. Baraklar çoxdan yoxdu, indi onların yerində təzə korpuslar tikilib, dustaqlar bizdən yaxşı yaşayır. Əyləncə yerləri, yeməxanalar. Hər dəfə gizlicə arvad da gətirirlər.

-Elə də bilirdim, -dedim, -bələ getsə, geriye tam əliboş qayıdacam.

-Əliboş niyə? Qorxma, biz səni əliboş qayıtmırıq, yoxsa rus qonaqpərvərliyinə inanmırsan?

-İnanıram, əlbəttə inanıram. Mən Sibirdə hərbi xidmət keçmişəm, Moskvada isə tələbə olmuşam.

-Onda sən Elmirin yox, mənim yerlimsən ki...

-Bələ çıxır ki, hər ikinizin.

-Bax, bu şərəfə mütləq içmək lazımdı.

O, yenidən böyük şövqlə qədəhləri ağzına kimi doldurdu.

İçib qurtarandan sonra:

-Heç olmasa, məzarlığa gedək. Mən onun gömüldüyü yeri görmək istəyirəm.

-Kimin? - Nikola çaşan kimi oldu, sanki nəyin dalınca gəldiyimizi unutmuşdu.

-Vəzirovun.

-Betluqanın sahilini? Sahil yoxdu, əzizim, heç ağlına da gətirmə. Oraların hamısı su altındadır, bənd tikilib. Çort vazmi (lənət şeytana)!

-Bilirəm, -dedim, - amma yenə də görmək istəyirəm.

-Çox istəyirsənsə, aralıdan baxa bilərsən, körpünün üstündən. Amma ora burdan xeyli aralıdadı. Hərdən ora balıq tutmağa gedirik. Balıqla aran necədi?

-Əla, -Elmir mənim əvəzimdən cavab verdi.

Elmir düz deyirdi. Uşaqlıqda Arazdan o qədər balıq tutmuşdu ki...

-Bu başqa məsələ. Onda bizim adamsan. Bizim adam olduğuna görə də işlərin yağ kimi gedəcək.

Nikola danışa-danışa qədəhlərin üçünü də doldurdu. Bu dəfə etiraz eləmədim...

Qədəhləri boşaldandan sonra rəis dəli kimi ayağa sıçradı:

-Əsas şey yadımızdan çıxıb, -dedi və dolabdan xiyar turşusu çıxardı.

Sonra qonşu otağa üzünü tutub:

-Varvara Petrovna, nəyin var, gətir görək! Qonaqlarım var, -deyə çağırırdı.

Bir azdan sonra orta yaşlı, dolu əndamlı Varvara əlində məcməyi içəri girdi və rusların xoşladığı borş qazanını stolun üstünə qoydu, sonra nimçələri düzüb getdi.

Nikola arxadan ona səsləndi:

-Elə bu?! Dedim, axı, qonağımız var.

-Dalı da olacaq, -deyə qadın gülümsədi...

Nikola bizə anlatdı ki, Varvara Petrovna onun həm katibəsi, həm də aşpazıdır. Amma yeməkləri özü bişirmir, yeməxanadan gətirir. Soyuq qəlyanaltılar isə, necə deyirlər, öz təsərrüfatındandır.

...Bir-iki qədəhdən sonra dostların başı söhbətə qarışdı: cavanlıq xatirələri, qızlar...

O da məlum oldu ki, Nikola ilə Elmir Permdə Milis Məktəbini eyni zamanda bitiriblər. Sonradan Nikola Milis Akademiyasında oxuyub, Elmirse tənbəlliyindən bunu istəməyib. Ona görə də dostum mayor kimi təqaüdə çıxıb, Nikola isə polkovnik-leytenant kimi xidmətini davam etdirir.

-Sən niyə danışmırsan? -deyə Nikola qəfildən başını mənə tərəf döndərdi və sərxoş gözlərilə üzümə baxdı

-Nə danışım, -dedim, -sizinlə ortaq xatirələrim azdı.

-Hm...

Bir az keçəndən sonra:

-Mən Yusif Vəzirin geydiyi on üç nömrəli dustağın paltarını geymək istəyirəm, -dedim.

Güldü.

-Çudak ki, çudak, -dedi, - müsəlman olasan, özü də yəhudi kimi düşünəsən! Yəqin, uşaqlıqda yəhudi olmusan, eləmi?

-Elədi, -dedim və güldüm.

İndi məqsədə çatmaq üçün hər bir vasitə məqbuluydu.

Rəis yumşalmışdı, araq onun kefini durultmuşdu. Gülə-gülə o biri otaqdan kimisə çağırırdı.

Kiçik serjant rütbəli birisi dərhal içəri girdi və başındakı papağı düzəldə-düzəldə farağat görkəmi aldı.

-Bu yoldaş, on üç nömrəli dustağın paltarını istəyir. Yazıçıdır. Ona kömək eləmək bizim borcumuzdu...borcumuzdu, bildin!

-Əlbəttə, anladım, -deyə serjant əsgəri təzim etdi.

Mən, sanki onu tanıdım. O, Yusif Vəziri meşədən baraklara gətirən çavuş idi, bəlkə də, onun nəvəsiydi. Dil tapa bilərdik...

Otaqdan çıxdıq.

-Amma çox ləngiməyin, -Nikola arxamızca hündürdən, az qala qışqıra-qışqıra dedi.

-Rəisin əmri - əmrdir, -deyə özünü Senya kimi təqdim edən çavuş yolda gedə-gedə dilləndi. Amma siz deyən paltarı tapa bilmərik. Ona uyğun nəse istəyirsinizsə, problem yoxdu.

-Elədirsə, onda Əlillər Evinə gedək.

Kiçik serjant mən dediyimi başa düşmədi və təəccüblə üzümə baxdı.

-Mən deyən on üç nömrəli dustaq 40-cı illərdə, yəni ötən əsrin 40-cı illərində qazamatdan ora köçürülüb, -deyə izahat verdim.

-Bax, bu, mənim səlahiyyətimdə deyil. Özü də ora burdan çox uzaqdı.

-Bəs, onda nəniyək? -deyə xəbər aldım.

-Sizə adi dustaq paltarı verim, üstünə də on üç nömrəli birka vuraq, şəklinizi də çəkək, çıxıb getsin. Sizinçün nə fərqi var.

-Fərqi var, - dedim, -amma onu sizə anlada bilməyəcəm. Bircə onu deyim ki, mən dustaq deyiləm, şəkil də mənə lazım deyil. Amma sizin sözlərinizdə bir həqiqət var. Əsas mahiyyətdi.

Mən ona deyə bilməzdim, axı, sən bunu qanmazsan. Sən nə bilirsən ki, o, mənim nəyimə lazımdı. Təbii, demədim. Ona görə də geri qayıdası olduq.

-Nə tez? Bəs, paltar hanı? -deyə çavuşdan xəbər aldı.

-Rəis, o, özü istəmədi.

Nikola təəccüblə üzümə baxdı. Elmir də gözlərini mənə tərəf hərlədi və qınayıcı nəzərlərlə məni süzdü:

-Qohummm!

-Sonra, sonra danışaram, -dedim, -onda günah yoxdu.

-Azadsan! -deyə Nikola serjantın üstünə acıqlandı, -sabah harda olsa, tap gətir, istəyir yerin dəşiyindən çıxart.

-Oldu, rəis!

Kiçik serjant gedəndən sonra süfrəyə daha bir araq gəldi. Təbii, bizim "topxanadan".

-İndi də sizin arsenala (topxanaya) keçək, -Nikola ayağa qalxıb arağı çıxardı. İçki, sanki ona təsir eləməmişdi. Gözləri axır, amma hərəkətləri qıvrıqdı.

Hər ikimiz etiraz elədik.

İnsafən o da təkid eləmədi.

Bizi yola salanda Nikola:

-İstirahət günləri hazır olun, bəndin üstündə balaca bir daxmamız var. Balıq tutmaq üçün ləvazimatların hamısı ordadı. Ehtiyat üçün bəzi şeylər də götürməliyik. Birdən balıq olmadı, ac qalmaqacağıq ki...

-Belə soyuqda balıq çətin olsun, -dedim.

-İsti yerlərə ağıl getməsin, dostum, bizdə buzun altından da balıq çıxarırlar. Şükür ki, bənd hələ donmayıb...

Nikolanın məsləhətiylə axşam qəsəbə kənarındakı "Melodiya" motelində qaldıq.

Səhər açılanda Nikolay İvanoviçin dediyi adam on üç nömrəli dustağın paltarını gətirdi. Amma paltar kirli və əynimə balaca olduğundan geyə bilmədim.

-Bunu geyən dustaq bu yaxınlarda vəfat eləyib. Sizin bəxtinizdən. Çünki sağ ola-ola onu sizə verə bilməzdik. Nizamnamə imkan vermir. Kirli olduğuna da baxmıyın, onu qaynadıb və təmiz-təmiz yuyublar, kir kəsdiyindən rəngi belədir, -deyə reisin göndərdiyi adam günahkarcasına dedi.

-Qoy qalsın, -dedim, - bəlkə, lazım oldu.

Serjant gedəndən sonra ağ-qara zolaqlı paltara bir də baxdım və büküb çarpayının altına vızıldatdım. Çünki bu, Yusif Vəzirin yox, başqasının idi. Sadəcə, kiçik serjantın zəhmətini yerə vura, xətrinə dəyə bilməzdim...

Həmin gün heç nə eləmədik. Daha doğrusu, qonaqlıq-filan olmadı. Səhər yeməyini motelin darısqal kafesində yeyəndən sonra Elmir köhnə dostlarıyla görüşə getdi. Məni də özüylə aparmaq istədi:

-Peşman olmazsan, qohum, xanımlar da olacaq.

-Mənsiz, -dedim, -mənim işim var.

-Özün bil, istəsən, zəng elə.

Dostum gedəndən sonra pəncərənin önünə gəlib çölə baxdım. Qəsəbənin ortasında böyük park vardı. Ağaclar tamam çılpqlaşmışdılar, adda-budda yerlərdə qotur ağaclar gözə dəyirdi. Budaqlarında təkəmsəyrək, sarı-qırmızı yarpaqlar vardı. Demək olar ki, bacaların hamısından tüstü çıxırdı. Taxta evlərin pəncərələri slavyan naxışlarıyla kəsilmişdi. Qoca bir qarı kirşə dartırdı. Qar əriməyə başladığından kirşə hərdən daş-kəsəyə ilişir, çalaya düşürdü. Kirşənin üstündə süd bidonlarına oxşar nəşə vardı. Yənə də Sibirdə keçən əsgərlik illərimi xatırladım. Hərbi təlimlər zamanı günlərlə qarın üstündə, açıq havada yatdığımızı, soyuqdan necə donduğumuzu yadıma saldım və üşüdüm.

Çarpayıda oturub Yusif Vəzirin arxivini vərəqlədim. Hər səhifə, hər hərf və kəlmə təsəvvürlərimi zənginləşdirirdi.

Bir gün sonra isə Betluqa bəndinin üstündə durub uzaq keçmiş düşündüm...

Bəndə səhər tezdən getdik.

-Balığa erkən gedib yer tutmaq lazımdı, -Nikola telefonda Elmirə dedi, - düzdü, ora əsgər göndərmişəm ki, bizə yer eləsin, amma özümüz də tez getsək, pis olmaz...

Biz o deyən kimi də elədik. Səhər açılan kimi pal-paltarımızı yığışdırdıq və Nikolanın göndərtdiyi "Qaz-69"-a oturdıq. Biz bəndə yaxınlaşanda mühafizəçilər dərhal qapını açdılar. Onlar Nikolay İvanoviçin maşınına uzaqdan tanımışdılar. Qorunan əraziyə keçdik. Bənddən bir az aralıda artıq bir neçə adam özünə yer eləmişdi. Güman ki, buranın mühafizə xidmətinin əməkdaşlarıydılar, yaxud da bizim kimi qonaq idilər və Nikolay İvanoviçlə uzaqdan-uzağa salamlaşdılar. Əşyalarımızı vaqon-daxmaya qoyduq. Vaqon iki otaqdan ibarət idi. Bir otaq mətbəx, bir otaq isə yatmaq üçün idi. Yataq otaqlarında üç dəst iki mərtəbəli əsgər çarpayısı vardı. Ayaqyolu və duşxana arakəsmədəydi.

Tilovlarımızı hazırladıq.

-Əlli-əlli, pis olmaz, uğur üçün, -Elmir təklif elədi və razılaşdıq. Soyuqda qızıışmaq yerinə düşdü...

Otaqdan çıxıb sahilə gedəndə Nikolaya üzümü tutub:

-Qapını bağlamaq lazımdı, - dedim.

-Nədən qorxursan, dostum, burda hamısı özümüzünkülərdir. Bəlkə oğurlatmağa nəyinsə var?

-Var, -dedim.

-Narahat olma, qohum, heç kim rəisin vaqonuna girməz. - Bu sözləri də Elmir dedi...

Mənə bəndin üstündə yer göstərdilər. Burdan uzaq meşəliklər aydın görünürdü. Qar kəsmişdi, sahilə tala-tala qar yığını vardı. Görünür, həvəskar balıqçılar buralara əl gəzdirmişdilər.

Önümdə, bəndin o üzündə ağcaqayın meşələri uzanırdı. Meşənin üstünü bürümüş duman-çənin arasından, qarılacaq qarğaların başı üstündən, sanki bir işıq süzülür və keçmiş işıqlandırır. Mən yavaş-yavaş özümü unudurdum. Suya salladığım tilov da yadımnan çıxmışdı. Ona heç balıq yemi də keçirməmişdim. Uzaq keçmiş məni özünə tərəf çəkirdi. Mən Yusif Vəzirin əlyazmalarını gözlərim önündə canlandırır, onları öz bildiyim kimi yozurdum, onun ovsununa düşürdüm, tarixin qara pərdəsini sirli keçmişin üzərindən götürmək istəyirdim, amma elə götürməliydim ki, heç kimin ruhu inciməsin...

Yusif Vəzirin məhbəs həyatı və türmə nəzarətçisi olan xanımın təsadüfi tanışlığı...

...Otağa ortaboylu, çalsaç, qaraqaş, qaragöz, ağbəniz bir kişi girdi və özü ilə çöldəki boranın bir hissəsini də gətirdi:

-Lyubov Petrovna, çöldə bir tufan var ki, gəl görəsən, -dedi və qucağındakı odunu ehmalca sobanın yanına qoymaq istədi, amma bacarmadı, çünki onu özkürək tutdu və odun qucağından sürüşüb yerə töküldü.- Bağışlayın, sən allah, Lyubov Petrovna, uşağı oyatdım, yəqin.

-Eybi yox, eybi yox, Yusif Mirbabayev, onsuz da bayaqdan oyanıb, babasını gözləyir.

Lyubov Petrovna on üç nömrəli dustağa kənar şəxslərin yanında "vətəndaş Vəzirov" kimi müraciət edir, özgə qulaq eşitməyəndə isə ya Yusif Mirbabayev, ya da Yusif bəy deyə çağırırdı. Yusif bəy də bəzən ona Lyuba xanım deyə müraciət edirdi. Bir-birilərinə öyrəşmişdilər. İndi də "baba" deyəndə o, Yusif bəyi nəzərdə tuturdu. Uşaq da, qadının özü də bu qafqazlı kişiylə mehr salmışdılar. Yusif Vəzir qocalsa da, yaraşğını itirməmişdi. Amma xəstəliyin əlamətləri gözlərinin altında və boynundakı qırıqlarda qabarıq görsənirdi. Tez-tez ürəkbulanması olur, iştahı kəsir, mədəsi pozulurdu. Pellaqra xəstəliyi azmış kimi, ona oxşar bir zəhrimar xəstəliyi də vardı: padaqra. Ayağındakı padaqra və keçmiş sınıq ona əziyyət verir, bəzən heç yeriyyə də bilmirdi...

Yusif Vəzir uşağın yanına gəldi, onun xırdaca əllərini soyuqdan və işləməkdən cadar-cadar olmuş əlinə aldı.

-Hə, Vanya, işlərin necədi? -deyə on üç nömrəli dustaq onun saçını tumarladı, uşağın təzəcə çıxmış bir cüt dişləri ağardı. O, quş balası kimi qəşəng və sevimli idi. Yuvadən düşmüş sərcə balasına oxşayırdı: köməksiz və dilsiz-ağızsız. Uşaqda Yusif Vəzir quş balaları ilə oynamağı sevirdi. Ağacların başına dırmaşar və onlara yarma verərdi, amma quş balaları onları yeməzdilər. Anaları yad məxluqu yuvanın yanında görəndə bir haray-həşir salardılar ki...

Uşağın çarpayısı sobanın o biri üzündə qoyulmuşdu: yeri rahat və isti olsun deyə.

-Bir az qızdırması var, -deyə Lyubov Petrovna əlində tikdiyi uşaq paltarını yarımçıq saxlayıb ona baxdı. -Necə gündür ki, düşür.

Onun təzəcə biçdiyi uşaq köynəyi yerliyi ağ, bənövşəyi güllü çitdən idi.

Yusif Vəzir Lyuba Petrovnanın əlində tikdiyi paltara baxdı, gülümsəndi və:

-Keçib gedər, yəqin, təzə dişləri çıxır, -dedi.

-Hə, ayağı da gedir, -deyə Lyubov Petrovna onun dediklərini təsdiqlədi.

Yusif Vəzir istədi desin ki, onun da qarnı ağrıyır, amma utandığından susdu. Ürəyindən keçən fikirlərin bu rus qadınına əyan olmasından səksəndi və qızardı. Əvəzində bunları dedi:

-Əlinə quru çörək verin. Dişləri geyişir.

Uşaq Yusif Vəzirin barmaqlarını dişləyir, ağzının suyunu onun cadar-cadar olmuş əlinə axıdırdı.

Çöldə külək bərkimişdi. Şam və ağcaqayından tikilmiş daxma uğuldayır, hərdən də cırlıdayırdı, sanki tavan indicə üstlərinə aşacaqdı.

-Allah, sən saxla! -qadın dedi və xaç çəkdi.

Lyubov Petrovnanın ərini müharibəyə aparmışdılar. İndi o, öz körpəsilə həbsxana düşərgəsindəki iki otaqlı barakda (olacaqda) yaşayırdı...

Onların tanışlığının uzun tarixçəsi vardı.

Lyubov Petrovna Qorki vilayətinin Suxobezvodnaya kəndindəki həbs düşərgəsində nəzarətçi işləyirdi, nazikbədən, hündürboy idi, üzündə rus

qadınlarına məxsus narıncı çillər vardı. Peşəsi onu qabalaşırsa da, ürəyiyumşaqlığını qoruyub saxlaya bilmişdi.

Qadının həyat yoldaşı İvan İqnatyeviç 18 sayılı həbs düşərgəsində zabit idi və mühafizə batalyonunda çalışırdı. İvan İqnatyeviç azad fikirli idi, Sovet hökumətinə inanmırdı və fürsət düşən kimi, xaricə mühacirət etmək fikrindəydi. Ona görə də xəlvətcə fransız dilini öyrənirdi. Onun bu xasiyyəti və azad fikirliliyi arvadına da sirayət eləmişdi.

Lyubov Petrovna həmişə təzə gətirilən dustaqların şəxsi işiylə maraqlanırdı. Görünür, ona xüsusi xidmət idarələri gizli tapşırıq vermiş, hər dustaqla fərdi davranmağı tapşırıbmışdılar.

Qış günlərinin birində o, təsadüfən on üç nömrəli dustağın işinə rast gəlmiş və onun ömürlüyü Lyubov Petrovnanı bərk maraqlandırmışdı. Məlum olmuşdu ki, bu yaraşlıq qafqazlı kişi yazıçıdır, altı dil bilir, o cümlədən də fransız dilini. Kiyev və İstanbulda səfir olub...

Yusif Vəzir, dindirilmə protokolları və ...

...Meşəyə odun qıranların yanına göndərilmiş əsgər - konvoy ora günorta çatdı. Bu dəfə dustaqları Suxobezvodnaya bataqlığından o tərəfə aparmışdılar. Baraklardan bura yol çox da uzun deyildi, amma meşənin kələ-kötür yolları kirşələrin sürətinə mane olurdu. Əsgər gələndə vətəndaş Vəzirov da başqa dustaqlar kimi, kəsilmiş ağacların budaqlarını qırıb yandırır. Hər dəfə başını yuxarı qaldırıb qüllələrdə dayanmış əli tufəngli gözetçilərə baxırdı. Onsuz da burdan heç kim qaça bilməzdi: hər tərəf bataqlıqdan və sıx meşəlikdən ibarət idi.

Nahar qurtarmışdı. Ac dustaqlar öz paylarını birdəfəyə aşırıbmışdılar. Ocağa atılan şax-şəvəl nəm olsa da, qətran kimi qatı şirəsi üzündən çıırtaçırtla yanırdı. Ocağın üstündə qazan asılmışdı, qazanın altı hissədən qapqara qaralmışdı. Çox üzler, çox qaşıqlar görmüşdü, hamısının da simasını, xırıltılı danışıklarını, danğıltılarını, cingiltilərini yadında saxlamışdı.

Əsgər onlara yanaşanda vətəndaş Vəzirov sıırıqlısına bərk-bərk bürünüb oturmuşdu. Türkmən çöllərindən olan Qurbanəzər Səlimxanov isə növbəti uydurmasını danışır. Onun gopçuluğu ilk cümləsindən bilinirdi. Şirin və maraqlı danışığına görə dustaqlar arasında əməlli-başlı ad-san qazanmışdı:

-Batır xan öz döyüşçülərinə əmr etdi ki, babamı əsir götürsünlər. Babam da Çingiz xanın nəslindən...

Elə bu zaman dustaqların yanına göndərilmiş əsgər nəzarətçiylə birgə gəldi. Dustaqlar ayağa qalxdılar.

Nəzarətçi:

-Vətəndaş Vəzirov, hazırlaşın, sizi düşərgəyə çağırırlar.

Əsgər:

-Mənimlə getməlisiniz. Belə əmr olunub. Bütün əşyalarınızla birgə.

Bu o demək idi ki, on üç nömrəli dustaq burdan həmişəlik gedir. Əsgər dediyi sözlərin ardından bunu da əlavə elədi:

-Amma əvvəlcə atı yemləməli və suvarmalıyam, - dedi və dalınca da xəbər aldı, -ılıq su var?

O, yaxşı təlim görmüş, ağasına sədaqətini sübut eləmiş dördəyaxlı məxluqa bənzəyirdi və qorxusundan hündürdən danışmağa öyrəşmişdi. Onun şəlpə qulaqları vardı. Görünür, papağı gözünün üstünə basmağı sevirdi, qulaqları isə daim çöldə qaldığından iki qatlanmışdı.

-İliq su var? -əsgər yenidən soruşdu.

Dustaqlar onun bu sadələvh sualına gülüşdülər.

-Sakit, - deyən nəzarətçi onların üstünə çəmkirdi.

Dustaqlardan biri:

-Burda ilıq su nə gəzir. Bəlkə, bu qazan, - deyə çay üçün qızdırılan balaca qazançaya işarə etdi.

Dustaqlar onların isti suyuna göz dikən nəzarətçiyə narazılıqla baxdılar.

Nəzarətçi:

-Burda nə var ki, yenə də qar yığıb qaynadarsınız, naharınızın vaxtını beş dəqiqə artırıram, - dedi.

-Beş dəqiqə eee, -deyə dustaqlardan biri mızıldandı, -ona kimi heç qazan qızmaz...

-Razqavorçiki (yeni artıq-əskik danışma)!

Əsgər ata yem və su verəndən sonra dustağı kirşəyə oturdub apardı. O, işini qurtarıb gələnə kimi Qurbannəzər adlı nağılbaz uydurmalarını davam elətdirdi, amma başa çatdıra bilmədi, daha doğrusu, Yusif Vəzir onu axıra kimi dinləyə bilmədi. Əslində, buna ehtiyac da yoxuydu, çünki türkmən balasının bu nağıllarını çox eşitmişdi. Kirşəyə minməzdən əvvəl on üç nömrəli dustaq baraka gedib əşyalarını yığışdırdı...

...Yolboyu Yusif Vəzir qəfil çağırılmasının səbəblərini çək-çevir edir, amma bir tərəfə çıxıb bilmirdi: ola bilərdi ki, kiməsə ondan deyicilik edib, axı o, hərdən özü üçün qeydlər edir, gündəlik tuturdu, ya bəlkə Mərkəzi Komitəyə etdiyi müraciətə müsbət cavab gəlmiş və dərhal azad olunmaq tapşırığı verilmişdi. Mərkəzi Komitəyə məktubunda o yazırdı ki, bir zamanlar Müsavat üzvü olub, siyasi gedişatı elə də düzgün qiymətləndirməyib. Amma indi hər şeyi yaxşı başa düşür. Yeni qurulan hakimiyyətə inanır. Bu inamı öz əməlləriylə də təsdiq etməyə çalışıb. Təəssüf ki, onu gözü götürməyənlər çuğulçuluq edib, gözdən salmağa çalışıblar. Məktubun təxmini məzmunu beləydi. Bəlkə daha nələrsə də yazmışdı, amma təfəsilatı tam yadında deyildi...

Yusif Vəzir bu düşüncələr içərisində olsa da, bir yazıçı kimi ətrafı seyr edir, ona tanış nəyisə görməyə çalışırdı. Araba yolu meşənin içindən keçirdi. Aradabir talaya rast gəlirdilər. Hardasa uzaqlarda adda-budda evlər görünürdü. Onlar, güman ki, xırda kəndlər idi. Bacaların bəzilərindən tüstü çıxırdı. Bu isə o demək idi ki, adamlar soyuqdan və aclıqdan buraları çoxdan tərk ediblər. Bəzilərisə yəqin müharibədəydilər.

Konvoy-əsgər hansısa qədim əsgər mahnısını oxuyurdu:

Gəlmir daha şəhərdən

nə bir həşir, nə haray.

Səssizlik uyuyur Nevski qülləsində.

Parlayır dopdolu ay

Yatmış qarovulun süngüsündə...

-Yaxşı nəğmədir, -Yusif Vəzir nəzərlərini çöllükdən ayıraraq dedi.

Əsgər bu sözlərdən məmnun oldu və arxaya çevrilmədən:

-Bunu bizə babam oxuyardı. O, bir zamanlar general Denikin ordusunda vuruşmuş, sonradan Qızıl Ordunun tərəfinə keçmişdi...

Əsgər bu sözlərə kimi nəğməni dodaqlarının altında oxuyurdusa, indi az qala zəngülə vururdu...

...Parlayır dopdolu ay

Yatmış qarovulun süngüsündə...

Bir azdan o, mürgüləməyə başladı. Yusif Vəzir bunu əsgərin başının o tərəf-bu tərəfə axmasından başa düşdü, amma üstünü vurmadı. At, onsuz da yolu yaxşı tanıyırdı.

Qəfildən bir maşın qabaqlarına çıxdı. El arasında "Qazaçurka" adlanan "QAZ-AAA" maşını hansısa yaxın kəndə gedirdi. Güman ki, müharibə üçün əhalidən pal-paltar yığırdı. Yusif Vəzir başa düşdü ki, qəsəbəyə çatmağa az qalıb. "Qazaçurka" maşınları sovetlərin yeni ixtirasıydı, torf qazı və ağac

kötüyüylə işləyirdi. Həmin kötökləri Yusif Vəzir və dustaq yoldaşları tədarük edir və qəsəbədəki bazaya göndərirdilər. O, bu maşınları yaxşı tanıyırdı. Yolların hamar vaxtı hərdən onları da bu maşına mindirib meşəyə aparırdılar...

Yazıcı altı aydan çox idi ki, bura göndərilmişdi. Özü burda olsa da, ürəyi Bakıdaydı...İlk aylar briqadir işləmişdi, çünki yazı-pozunu, mühasibatlıq işini bacarırdı. Ürəyiyumşaqlığından dustaq yoldaşlarının hamısına əmək günü yazırdı, onlar işə çıxmasalar da. Bəzən elə olurdu ki, nəzarətçi yatmağa gedəndə dustaq yoldaşlarına da istirahət etmək imkanı verirdi. Bəzən isə onlardan ağır xəstə olanını sanitar hissəyə göndərirdi. Amma sonradan məlum olmuşdu ki, bəzi dustaqların əmək gününü kəsmək lazımdı. Çünki həmin o bəzi dustaqlar kiminsə qəzəbinə tuş gəlmişdilər. Ona görə də daha ağır işlərə keçirilməliyidilər. Bu, Yusif Vəziri əzirdi. Ona görə də həmin işdən imtina eləyəsi oldu. Özü də bəhanə gətirdi ki, gözləri yaxşı görmür və əmək günü cədvəli tutanda səhvlərə yol verir. İslah-Əmək Müəssisəsinin rəhbərliyi on üç nömrəli dustağa bu imtinanı bağışlamadı və hamı kimi qışın soyuğunda odun qırmağa məcbur elədi. Halbuki, o əvvəllər isti otaqda oturur və kənardan-kənara dustaqların işinə göz qoyurdu...

İndi onu geri çağırırdılar...Bəlkə, harasa, başqa bir yerə sürgün edəcəkdilər? Mərkəzi Komitəyə məktub isə onun quru fantaziyasıdır. Bu, hökumət onun kimiləri bağışlamır. Hər nəydisə, bu qəfil çağırış müəmmalıydı. Amma onun düşündüklərinin heç biri olmadı. Onu mühafizə batalyonunun zabiti İvan İqnatyeviçin yanına gətirdilər.

Zabit dərəcə otaqda, uzunsov taxta stolun arxasında oturmuşdu. İçəri papiros tüstüsündən dumana bürünmüşdü. Dustaq içəri girəndə o, ayağa qalxdı və dustaqxana işçilərinə xas olmayan nəzakətlə Yusif Vəzirə oturmağı təklif etdi. Dustaq oturandan sonra ona papiros da təklif elədi. Yusif Vəzir zəhər kimi tüstüsü olan ucuz "Belomorkanal"dan götürdü. Çoxdandı ki, papirosu qurtarmış və Bakıya məktubunda ona papiros göndərməyi xahiş eləmişdi: "Papirosdan başqa heç nə göndərməyin"- deyə məktubunda bildirmişdi. Deməsələr də, ailəsinin hansı vəziyyətdə olduğunu təsəvvür edirdi. Xalq düşməninin ailəsinin aqibəti hamıya yaxşı məlum idi, elə qarşısında oturan zabıtə də...

O da başqa dustaqlar kimi, papirosu qurtaranda qurudulmuş qarağat, yaxud moruq yarpağından bükmə edib çəkirdi. Papirosu əvəz eləməsə də, özünü və onu incidən orqanizmini aldada bilirdi. Hər halda, heç nə olmamaqdansa, nəyinsə olmağı yaxşıydı...

İvan İqnatyeviç hündür boylu, cüssəliydə. Zabit paltarı ona, doğrudan da yaraşırdı. Enlikürək, çəkməsi fəfət adam idi, danışanda tez-tez gözlərini qırırdı. İlk baxışdan zəhmliydə. Bu, güman ki, uzun müddətli hərbi təlimlərin və amiranəliyin nişanələriydə.

O, deməyə söz tapmırmış kimi, durub gəzindi, pəncərənin qabağına gəldi. Pəncərəni açıb çölə baxdı, payızın soyuq nəfəsi üzünə vurdu. Betluqa çayı öz mənəsinə qayıtsa da, bol sularını burda qoymuşdu, bataqlıqlar yavaş-yavaş buz bağlayırdı. Şam və küknar ağaclarının başı və ən uca budaqları qarla örtülmüşdü. Onlar kapyuşonlu rahiblərə bənzəyirdilər.

İvan İqnatyeviç, on üç nömrəli dustaq üçünsə, sadəcə "rəis" öz-özünə danışmış kimi, astadan dilləndi:

-Bayırda yaman soyuqdu...

-Soyuqdu, -dustaq təsdiq elədi və öskürdü.

-Sizin xəstə olduğunuzu bilirəm, nəyin üstündə tutulmağınızı da. Şəxsi işinizi mənə nəzarətçi verdi. Təsirlidi...

Bir müddət susdular. Sükutu yenə də İvan İqnatyeviç pozdu:

-Bildiyim qədər, siz fransız dilini də mənimsəmişsiniz.

-Elədi, -deyə dustaq başı ilə təsdiqlədi.

-Özünüz də Parisdə yaşamısınız.

Yusif Vəzirə elə gəldi ki, zabit onun işini yenidən araşdırır və ona nəzakət göstərməklə kiminsə əleyhinə ifadə almaq istəyir:

-Mən bütün bunların hamısını ifadəmdə göstərmişəm. Deməyə başqa sözlüm yoxdu.

-Məni düzgün başa düşmədiniz, vətəndaş Vəzirov, sizi sorğu-sual etmək fikrim yoxdu, sadəcə, ifadənizin təsdiqini eşitmək istəyirdim.

-Doğrudur, fransız dilini bilirəm. Bir az vətəndə olanda bilirdim, Fransada isə onu mükəmməlləşdirməyə çalışdım. Fransaya qardaşımın yanına getmişdim. Bunu da, yəqin, şəxsi işimdən oxumusunuz.

Zabit başı ilə təsdiqlədi.

-İşinizdə var, əlbəttə var...Mən başqa şey demək istəyirdim. Siz bizimlə işləyə bilərsinizmi?

-Əməkdaşlığı nəzərdə tutursunuz? -Yusif Vəzir dedi və təzədən uzun-uzadı öskürdü.

-Vətəndaş Vəzirov, mən sizi yaxşı tanıyıram. Diplomatiyanı gözəl bilirsiniz. Sizin kimi adamları ələ almaq çətindir. Nəzərə alsaq ki, ifadələrinizdə heç kimin əleyhinə bir söz deməmisiniz, mənzərə daha da aydınlaşır. Düzünü desəm, mənim belə bir fikrim də yoxdu.

Bu sözlərdən sonra zabit yenidən pəncərənin qabağına gəldi. Pəncərəni açdı ki, içərinin tüstüsü çölə çıxsın...

İvan İqnatyeviç Yusif Vəzirin Bakıda dindirilmə protokolunu nəzərdə tuturdu. Çünki onun şəxsi işində həmin dindirilmə protokolunun surəti də vardı. 1940-cı ilin yanvarında Özbəkistanın Xarəzm vilayətinin Ürgənc şəhərində həbs olunaraq Bakıya gətirilən Yusif Vəzir fevral-aprel aylarında aparılmış dindirilmələrdə vaxtı ilə Müsavat üzvü olduğunu etiraf etsə də, antisovet fəaliyyəti barədə deyilənləri təkzib etmişdi. Protokolda Yusif Vəzir ona qarşı olan ittihamların heç birini qəbul etməmişdi. Yazıçı nəinki özünü, hətta ona qarşı ifadə verənləri də müdafiə eləmişdi. demişdi ki, onların vətənə xəyanət eləməsinə inanmır. Onların arasında böyük ədəbiyyatşünas Bəkir Çobanzadə də vardı.

Yusif Vəzir ittihamnamə protokolunun altından öz əli ilə belə yazmışdı: "Mənə verilən üç maddədən ibarət ittihamlar ağ yalandır. Mən özümü günahkar hesab etmirəm". Həmin üç maddədə Yusif Vəzir antisovet fəaliyyətində ittiham olunurdu.

Qarşısında oturan zabitin dindirilmə protokolundan xəbəri olduğunu Yusif Vəzir bilməsə də, həmin dövr gözlərinin önündən gəlib keçdi. Amma İvan İqnatyeviçdən fərqli olaraq, Bakı türməsinə ona siqaret verməmiş, hətta gümüş portsiqarını və alışqanını da əlindən almışdılar. Onun bu qiymətli əşyalarını dindirilmədə iştirak eləmiş müstəntiq Xoren Qriqoryan çırpışdırmışdı. Təbii ki, Yusif Vəzirin özünün bundan xəbəri olmamışdı. Onu da bilməmişdi ki, oğlanları Fikrət və Yusifə aldığı ayaqqabıları, qızı Gülarəyə gətirəcəyi oyuncağı və həyat yoldaşı Bilqeyisə aldığı 10 metrlik göy sətir parçanı da ailəsinə çatdırmayıblar...

On üç nömrəli dustağı düşüncələrindən zabitin səsi ayırdı. O, papirosunun kötüyünü çölə atandan sonra pəncərəni bağladı, geri qayıdıb oturdu və sözüne davam elədi:

-Söhbət əməkdaşlıqdan yox, adi işdən gedir. İstəyirəm ki, burda qalıb bizə xidmət gözlərsiniz. Xəstə adamsınız. İsti yeriniz, yemək-içməyiniz olacaq. Sizin xəstəliyiniz haqda arayışı da həkimlərdən alırıq. Onlar yazırlar ki, ağır işdə işləyə bilməzsiniz. Əvəzində isə...- Zabit susdu və sınaqçı nəzərlərlə dustağa baxdı,- əvəzində isə mənə fransız dilini öyrədərsiniz. Mən bu dili uşaqlıqdan sevirəm. Nəsillicə hərbiçi olmuşuq. Babalarım fransız dilini mükəmməl biliblər. Dəb beləydi. Yeri gəlmişkən, necədi oralar?

-Yaxşı olsaydı, qayıtmazdım...

Zabit səhv elədiyini, sanki başa düşdü, səksəndi.

-Oraların necə olduğunu biz bilirik. Kapitalistlərdən nə gözləyəsən ki. Öz vətənimin türməsi də ordan yaxşıdır. Düz demirəm?

Dustağ susdu. Cavab verməyə tələsmədi. Handan-hana dilləndi:

-Oralarda ruh yox idi. Fransızlar səmimiyyətlərini tamam itirmişdilər...Özü də təkcə fransızlar yox, elə hamı...

-Mən sizi anlayıram, - deyə zabit söhbətinə davam etdi. Uzaq yerlər, soyuq hava. Bütün bunlar sizin əvvəlki həyatınıza uyğun gəlmir, amma dözmək lazımdır. Hər kəs öz əməlinə görə cavabdehdir.

-Mən pis bir iş görməmişəm. Vətənimə də sədaqətliyəm.

-Gəlin açıq danışaq. Bayağ da dedim ki, mən sizi sorğu-sual etmirəm, əksinə, yaxşılıq etmək haqqında düşünürəm. Burda qalmağa razısınızsa, deyin, aramızdakı söhbət də burda qalsın. Mənə fransız dilini öyrətməyinizi də heç kim bilməsin. Orta məktəbdə o dili az-maz öyrənmişəm, bir az da təkmilləşdirsəm, pis olmaz... Hə, nə deyirsiniz?

Yusif Vəzir nə cavab verəcəyini bilmirdi. Əslində, bu iş onun ürəyincəydi. Xəstəlik doğrudan da onu əldən salmışdı. Dava-dərman da tapılmırdı. O, işə, az qala, sürünə-sürünə gedirdi. Yoldaşları da, yəqin onu başa düşərdi...

-Razıyam, -handan-hana on üç nömrəli dustağ dilləndi.

-Siz bizim arxamızdakı barakda yaşayacaqsınız. Orda cəmi üç çarpayı var. Xidmətçilər üçün. Hər ikisi sınılanmış adamlardır. Amma onlara da bir söz deməyin. Soruşsalar, mızıldanın, deyin ki, onlara, yəni bizə öz xatirələrinizi danışırırsınız. Deyin ki, uşaqları olmadığına görə darıxırlar, başlarını nəyləse qatmaq istəyirlər. Onlara da hərdən nəse uydurun ki, könülləri xoş olsun.

Zabit bu sözləri deyəndən sonra bayaqkı əsgəri çağırırdı. Əsgər içəri keçib, ikiqat əyildi.

-Buyruğunuza müntəzirəm, yoldaş kapitan, - dedi və əsgəri təzim etdi.

-Vətəndaşı, xidmətçilərin otağına apar. Öz əşyalarını da ora daşımağa kömək elə. Xəstə adamdır.

-Oldu, yoldaş kapitan, - əsgər yenə də təzim elədi.

Yusif Vəzir də ayağa qalxdı və ədəblə baş əyib çıxdı.

Əsgər kirşədəki bağlamaları xidmətçilərin olacağına apardı...

Onun başqa baraka köçürülməsi və dustaqlarla odun qırmağa getməməsi yoldaşları tərəfindən birmənalı qarşılanmamışdı. Bəziləri onu qışqarırdılar da. Çünki Yusif Vəzir onlarla birgə olanda maraqlı əhvalat danışib başlarını qatırdı. Qarşıdan isə uzun qış gecələri gəlirdi.

On üç nömrəli dustağ üçün ən çox darıxan bakılı balası Mirqasım ağaydı. Onu kafirlərin, yəni rusların əleyhinə çıxdığına görə günahlandırmış və bura - İslah Əmək Müəssisəsinə göndərmişdilər. Əslində isə o yox, babaları rusların əleyhinə vuruşmuşdu, əziyyətini isə xələfləri çəkirdi. Yusif Vəzir ona "bakılı balası", o isə Yusifə "şuşalı balası" deyə müraciət edirdi,

Mirqasım ağa təsadüfi hallarda Yusif bəylə qarşılaşıb və bakılı ləhcəsiylə deyirdi:

-Olmadı da, qədəş, bizi atıb getdün, indi ərəbsüz dəvə kimiyük.

-Darıxma, Bakıda danışmağa xatirələrimiz çox olacaq, - deyə şuşalı balası onu sakitləşdirirdi.

Yusif Vəzir imkan düşən kimi yoldaşlarına baş çəkib, onlara xəlvəti papiros və çörək aparırdı. Özü bəzən papirossuz da keçinirdi...

* * *

On üç nömrəli dustağ İvan İqnatyeviçə cəmi üç dəfə, böyük fasilələrlə dərs keçə bildi. Daimi qızdırmalar və qarabasmalar ona rahat fikirləşməyə imkan vermirdi. Və elə bu üç dərs bəs idi ki, İvan İqnatyeviçi NKVD nümayəndələri

tutub aparsınlar. Yusif Vəzirin bundan xəbəri omadı. Həmin vaxt o, özündə deyildi.

Körpənin başını sıgallaya-sığallaya Yusif Vəzir bu barədə fikirləşirdi. Onun xeyrixahının müharibəyə aparılması qəlbini ağrıtsa da, əsl səbəbini bilmirdi. Hadisə qəfil olmuşdu. Bir səhər o, İvan İqnatyeviçgilin barakına gələndə Lyubov Petrovnanı gözüyaşlı görmüşdü. Yusif Vəzir təəccüblə qadının üzünə baxmış, qadın isə onun suallı baxışlarına ağlaya-ağlaya:

-Onu apardılar, -deyə bilmişdi.

Hara, niyə və kimin apardığını isə soruşmamışdı. Çünki bu cür məsələlərdə sorğu-sual mənasızıydı. Onun özünü də bir zamanlar sualsız-filansız aparmışdılar. Bir müddət Ürgənc şəhərində saxlanandan sonra Bakıya gətirmişdilər...

Lap sonralar İvan İqnatyeviçin tutulma səbəbləri üzə çıxdı. On üç nömrəli dustaq bunu bilmədi, bilə də bilməzdi.

İvan İqnatyeviçin dindirilmə protokolundakı qeydlərin bir hissəsi qafqazlı dustaqla bağlıydı.

11283 sayılı dindirilmə protokolundan çıxarış:

-Sizi on üç nömrəli dustaqla, konkret olaraq, vətəndaş Yusif Vəzirovla hansı maraqlar birləşdirirdi?

-O, mənə fransız dilini öyrədirdi.

-Fransız dilini öyrənməkdə məqsədiniz nəydi?

-Bu dildən xoşum gəldiyinə görə.

-Sizin kapitalistlərin dilindən xoşunuz gəlir?

-Fransız dili həm də Dümanın dilidir.

-Bu cür bəsit düşüncələrlə bizi aldatmaq olmaz. Bir neçə yerdə öyünmüsünüz ki, babalarınız da fransız dilini biliblər. Deməli, onlar Ağ qvardiyaçı olublar.

-Mənim atam Ağ qvardiyaçılara qarşı döyüşdə öldürülüb...

Protokolun qalan hissələrində İvan İqnatyeviçin ayrı-ayrı vaxtlarda sovetlər əleyhinə dediyi fikirlər əksini tapmışdı.

Dindirilmənin bir yerində yenə də Yusif Vəzirdən danışılırdı:

-Siz onun yazdıqları ilə tanışsınız mı?

-Xeyr.

-Otaq yoldaşlarının dediyinə görə o, daim nəse qeydlər edir.

-Mənim bundan xəbərim yoxdur.

-Bizinsə var. O, indiyə kimi yazmadıqlarını yazır. Uydurma tarixlərdən həzz alır.

-Mən heç nə bilmirəm. O, mənə cəmi üç dəfə fransız dilindən dərs keçib. Xəstə olduğuna görə onunla gec-gec görüşmüşük...

İstintaqı aparan krasnodarlı erməni Stepan Markarov idi...

İvan İqnatyeviç müharibəyə cərimə batalyonuna göndərildikdən sonra Lyubov Petrovnaya qafqazlı dustağın nə yazdıqlarını öyrənməsi barədə tapşırıq verildi. Şərt beləydi: ya ərinin arxasınca cərimə batalyonuna getməli, ya da on üç nömrəli dustağın yazdıqlarını onlara çatdırmalı. "İki od arasında" romanını yazan şəxs burda da rahat otura bilməzdi. NKVD (Daxili İşlər Xalq Komissarlığı) rəhbərlərinin məntiqi beləydi...

Lyubov Petrovnanın oğlu körpə olduğuna görə yarım növbə işləyirdi. Boş vaxtlarında uşağı üçün nəse tikir, əri üçün corab və jaket toxuyurdu.

-Bu günçün nəse gətirmisiniz, Yusif Mirbabayeviç? - deyə Lyuba xəbər aldı.

-Bəzi qeydlərim var, amma tam başa çatdırmamışam, sabah gətirərəm, - dustaq dedi və otaqdan çıxdı. -Yenə də odun lazım olsa, deyin, gətirim, Vanyadan sarı da narahat olmayın, keçib gedər, -deyə o, qapını örtərkən dedi...

* * *

-Nikolanın gur səsi qulağımın dibində bomba kimi partladı:

-Səhərdən axşama kimi nə bir balıq tutdun, nə də yemək yedin. Bir gör nə tutmuşam, -deyə o, qarmağın ucunda çapalayan durnabalığını mənə göstərdi. Oralı görüb gəlib e, ölülərin halını soruşa bilərsən.

Onun bu sözləri xədrimə dəysə də, özümü o yerə qoymadım:

-Mən durnabalığını sevmirəm, üstü həddən artıq sürüşkəndi, satqın adamlara oxşayır, düz danışacağına da inanmıram, -deyə yarızarafat, yarıciddi dedim.

Hava buludlu və qarışıq idi, sulu qar yağırdı. Sahildəki, yollardakı qar yavaş-yavaş əriyirdi. Zəhlətökən mənzərəydi.

Nikolanın bizə verdiyi gödəkcələr o qədər istiydi ki, çöldə soyuq olmasına baxmayaraq adam tərliydirdi.

-Yüz-yüz vurmağın vaxtıdır, -Nikola dedi və bəndin yanındakı daxmaya tərəf getdi. Elmir də mənə çəkə-çəkə ora apardı.

İçəri girəndə stol artıq hazır idi. Nikolay İvanoviçin köməkçisi öz işinin öhdəsindən əla gəlmişdi.

Mən balıq yemədim. Yalandan dimələndim. Əvvəlcə əsgər qazanında buğlanan uxa gətirdilər. Suyundan bir az içdim.

Durnabalığı barədə bayaq Nikolaya dediklərim həqiqət deyildi. Əslində, səbəb başqaydı. Mənə elə gəlirdi ki, bu balıqlar məzaristanlıqda ölü ət ilə qidalanırlar...

Soyutma kartof, sala və şorabanı iştahla yedim.

-İlk qış gününüz mübarək, - Nikola dedi.

Yadıma düşdü ki, bu gün dekabrın biridi.

-Mübarək, -deyə Elmirə hər ikimiz qədəhlərimizi onunla toqquşdurduq.

Onlarla bir yeddiyüz qramlıq şüşəni boşaldandan sonra:

-Bir az çıxıb gəzişim, -dedim.

-Nə tez!? -hər ikisi mənim bu qərarımdan diksinən kimi oldu.

-Tez qayıdacam.

-Ayaqyoluna getmək istəyirsənsə, çölə çıxmaq vacib deyil.

-Yox, ayrı işim var, -dedim.

-Uzağa getmə. Hər tərəf bataqlıqdı, adamı əjdaha kimi udur, heç xəbərin də olmur, -Nikola xəbərdarlıq elədi və hər ehtimala qarşı, divardan asılmış fışdırığı götürüb mənə verdi. -Uzağa getsən az da bilərsən. Bir şey olsa, səs elə. Əslində bunu ovçular özlərilə götürür...

Çölə çıxdım. Sulu qar əməlli-başlı qara çevrilmişdi. Sevindim. Sahildə heç kim yox idi. Yəqin onlar da uğurlu balıq ovunu qeyd edirdilər. Asfaltın kənarı ilə aşağı düşdüm...

Su anbarının sahilində, körpüyə yaxın vaqon tipli daha bir neçə daxma vardı.

Onların biri mühafizəçilərin, digəri isə meşəbəyinin idi. Mühafizəçilərin bacasından tüstü çıxırdı. Deməli, ordaydılar. Yəqin, Nikola onlara ara da göndərmişdi. Buraları bizə tanıdarkən belə demişdi:

-Onların da payını gətirmişəm. Bizi qoruyurlar axı...

Bənd deyilən ərazi əsasən bataqlıq sularının qurudulması üçün nəzərdə tutulurdu. Yayda yaxınlıqdakı bağlara su da verilirdi. Bənddən bir az aralıda, Betluqa çayının üstündə isə elektrik stansiyası tikilmişdi. Bəndin ətrafında əkilmiş ağcaqayınların, quşarmudu ağaclarının arası ilə gəzişə-gəzişə hərdən başımı qaldırıb, yağın qara baxırdım. Ürəyimdən keçirdi ki, meşənin içinə girib dərinliklərə gedim, keçmişin qalıqlarını gözlərimlə görüm, amma Nikolanın xəbərdarlığını yadıma salanda bu sövdadan vaz keçirdim...

Evlilik...

...Yusif Vəzir yuxudan duran kimi, adətinə uyğun üzünü tərəş elədi. Heyf ki, sapı sümükdən olan ülgücü burda deyildi. Onu həbs zamanı başqa əşyalarla birgə müsadirə eləmişdilər. O, üzünü İvan İqnatyeviçin bağışladığı ucuz lezvayla qırıxdı. Lezva tamam korşalmışdı. Burda dustaqların üzünü də, başını da həbsxana bərbəri taxta saplı ülgüclə qırıxdı. O da kolona yoxlama gələndən gələne. Ülgüclər korşaldığından hamının başında qırmızı zolaqlar görünürdü.

Sonra köynəyini dəyişdi. Ötən dəfə hamamda olarkən paltarlarını özü yumuş və sobanın yanındakı kətillə atıb qurutmuşdu. Ağzına bir qurtum ilıq su aldı. Bir-iki dəfə zorla əyilib qalxdı. Cavanlıq adətiydi. Sümüklərinin hamısı sızıldadı. Axırda çarpayıda oturub, dünən gecə yazdıqlarını bir daha gözdən keçirdi. Bəzi qeydlərini pozdu, bəzilərini əlavə elədi. O, Qarabağ tarixini lap qədimdən başlamaq istəyirdi. Amma istədiyi kitablar əlinin altında yox idi. Onları Bakıdan gətirmək haqqında düşünür, amma buna ürək eləməirdi. Hər şeyi yaddaşına etibar edirdi...

Külək çöldə at oynadır, alaçalpov qar dənələrini barakın xırda pəncərəsinə döyəcəliyirdi. Yusif Vəzir gah qızdırır, gah da titrədirdi. Üşüyəndə boz pambıq ədyalı çiyinə salır, qızıqanda isə çarpayıya atırdı...

Sobanı səhərdən qalasa da, içəri qızdırdı. Çox odun yandırmağa da icazə vermirdilər. Bu qədər meşə ola, dustaqlara odun da qiyməyalar? Bax, bu anlaşılan məsələ deyildi. Əslində, anlaşılacaq bir şey də yox idi. Dustaqsan - vəssalam, xalq düşmənisən - daha da pis. Deməli, dözməlisən...

Həmin vaxt Yusif Vəzirin xəbəri yoxuydu ki, NKVD (Daxili İşlər Xalq Komissarlığı) nümayəndələri onun ailəsinin yaşadığı evin həndəvərində vurnuxur və evə soxulmaq üçün order gözləyirdilər. O zaman Bakıda da erkən qar yağmış, küçələr, səkilər buz bağlamışdı. Şəhər son yüz ildə belə soyuq, şaxta görməmişdi. Buna heç hazır da deyildilər. Odun tədarükü də görülməmişdi. "Hər şey cəbhə üçün, hər şey Stalin üçün!" şüarı dəbdəydi. İnsanlar soyuqdan qoruna-qoruna bu şüarı da əzbərləməliydilər. Gecə yatanda dua kimi oxumalı, səhər duranda həyatda qaldıqları üçün tanrıya və rəhbərə həmd-səna eləməliydilər...

Həmin gecə Bilqeyis xanım dişi pələng kimi öz yavrularını yanında yatızdırmış, şaxtanın buz nəfəsinin onlara dəyməsindən qorxmışdu...

...Yusif bəy Bilqeyis xanımla tanış olanda qırxı haqlamışdı, amma yaxınlarının evlənmək barədə təkliflərinə ciddi yanaşmırdı: "Mənim evlənmək vaxtım keçib" deyirdi. Onun evlənmək vaxtı ötsə də, həyat eşqi aşırı-şaşırdı. Onlarla məqalə, hekayə və iki romanın müəllifi olan Yusif Vəzirin arxasında səfirlik fəaliyyəti də vardı. O, ailənin nə olduğunu gözəl bilirdi. Çünki çoxuşaqlı ailədə böyümüş, yaxınlarını erkən itirmişdi. Qürbətin ağrı-acısını da yaşamışdı. Sədaqət və xəyanət də görmüşdü...

Onun qəlbində bir Miri dərdi də vardı. Parisdə kimsəsizlər qəbiristanlığında dəfn olunmuş kiçik qardaşının qərblərdə ölməsi ağır bir daş kimi ürəyindən asılmışdı. Bəlkə də onu evlənməyə qaranlıq gələcək qoymurdu. O, ölkəsinin və özünün başının üstündə dolaşan qara buludları hiss edirdi. Ona qədər Yusif Vəzir Çəmənəzəminlini tənqidçilər çox qamçılarmış, Yazıçılar Birliyindən belə çıxarmaqla hədələmişdilər. Nəhayət, onların bu arzusu 1937-ci ildə həyata keçmişdi.

Yusif Vəzir Tiflisdən gəlmiş, xoşsima, yumrusifət, qaraşın Bilqeyis xanımı görəndə başının üstündəki qara buludlar yox olmuş, onun üzünə günəş şəfəqləri sancılmışdı...

* * *

...Bir gün o, teleqram aldı. Daşkənddə yaşayan bacısı Əzət xanım Bakıya gəlirdi. Vağzala gedə-gedə Yusif bəy bacısının bu qəfil gəlişini götür-qoy elədi, amma heç nə anlamadı, evə çatana qədər də bacısına bu barədə sual vermədi, eləcə hal-əhval tutdu, uşaqları və əriylə maraqlandı. Aşqabaddakı xalasını xəbər aldı. Bir zamanlar o, xalasıgildə qonaq olmuşdu, amma indi onlardan xəbəri yoxuydu.

Evə çatandan sonra Əzət xanım özü gəlişinin səbəblərini açıqladı. Hələ kəndə ayaqqabısını çıxara-çıxara:

-Gəlmişəm ki, subaylığın daşını atıb evlənəsən. Səni evləndirməyə nə kimi burdan gedən deyiləm.

Yusif bəy sonbeşik bacısının xətrini çox istəyirdi və onun bu ötkəmliyi xoşuna gəlirdi. Ona görə də asta və yumşaq səsle dedi:

-Bilirsən ki, mənim evlənmək vaxtım keçib. Bunu sənə dəfələrlə demişəm. İndi mənim qız sonalayan vaxtım da deyil. İş yoldaşlarım eşitsə ki, evlənirəm, məni lağa qoyarlar. İndi onların nəvələri var.

Əzət xanım otağa keçəndən sonra ətrafa nəzər saldı, şəhadət barmağıyla dolablارın, stol və şkafların üstündə cızıq açdı. Bunu o, qəsdən elədi, sonra toz-torpağa görə asqırdı. Sonra dolabları və şkafları açdı, qardaşının paltarlarına bir-bir baxdı, onları iylədi, üz-gözünü turşutdu. Bəlkə də, bunu qəsdən elədi. Halbuki qardaşının təmizkar olduğunu bilirdi.

-Bu nə yaşayışıdır, -dedi, - bir əyin-başına bax! Bu nə görkəmdi belə!? Sənə hökmən arvad lazımdı!

-Sənə dedim, axı. Eşidib-bilən nə deyər? Özü də bu yaşda...

-Evlənmək heç zaman gec deyil, qızı mən özüm sənə tapacam. Bakıda qız qəhətədi?! Minnətləri olsun ki, sən kimi yaraşlıq və ziyalı bir kişiylə ərə gedirlər...

Yusif bəy bacısına bir söz demədi, eləcə gülümsündü.

-Yaxşı, mən getdim. İşdə bəzi yazıları redaktə eləməliyəm, axşam isə Üzeyir bəyin tamaşasına getmək istəyirəm: "Arşın mal alan"a. Bəlkə, sən də gedəsən və orda məni və özünü də görərsən. Mən ollam Əsgər bəy, sən də Əsgər bəyin xalası.

Bacısı Əzət də söz altında qalmadı:

- O tamaşanı Daşkənddə görmüşəm, - dedi və zümzümə elədi, - "çadramı sallam başıma..."

Yusif bəy qapıdan çıxanda bacısı hələ də oxuyurdu: "...üz gözümü bəzəyəm". O isə gülə-gülə pillələrdən enirdi.

Əzət xanım Buynaqski küçəsində yaşayan Əzizə xanım Nəsirbəyova ilə rəfiqəydi, məktəbdə bir oxumuşdular. Bakıya gələndə daim ona baş çəkərdi. Bu dəfə də elə oldu. Qardaşı gedəndən sonra telefonu götürüb zəng elədi. Əzizə xanımla hal-əhval tutandan sonra gəlişinin məqsədini dedi və rəfiqəsinin sözlərindən qulaqları sevindi.

Əzizə xanım:

-Deyəsən, sən axtardığın bizdədir, axşam gəl sənə göstərim.

Əzizə xanımın dediyi adam Tiflisli Bilqeyis xanım idi. Qardaşı Vəlibəy Acalovla Bakıya gələn Bilqeyis xanımın 28 yaşı vardı, ailə qurmaq ona da nəsis olmamışdı.

Vəlibəyi Bakıda yeni yaradılan hökumət zabiti kimi Azərbaycana dövlət eləmişdi. Onlar Yusif Vəzirin əmzadəsi Camal Vəzirov gildə yaşayırdılar.

Əzət xanım axşama kimi gözlədi. O, özünə yer tapmır, Yusifi də özü ilə qonaq aparmaq istəyirdi, amma qardaşı tamaşada olduğundan rəfiqəsigilə tək gedəsi oldu.

Əzət xanım qohumlarıgilə gələndə axşam düşmüşdü. Əmisi oğlu Camal bəy lampa işığında "Molla Nəsrəddin" jurnalının köhnə nüsxələrini vərəqləyirdi. Qonağın gəlişi onu və həyat yoldaşını xeyli mütəəssir elədi. Söhbət zamanı

məlum oldu ki, Tiflisdən gəlmiş qonaqlar onların o qədər xoşlarına gəlib ki, otaqlarının birisini daim yaşamaq üçün onlara ayırıblar.

Bir azdan Bilqeyis xanım içəri girdi, daha doğrusu, Əzizə xanım onun əlindən tutub süfrəyə otuzdurdu.

Bilqeyis xanım sadə geyinmişdi: sinəsi qırçınlı kofta və enli ətəkli yubka. Uzun qara saçlarını arxadan yığıb bağlamışdı. Ənliksiz-kirşansız da gözəl görünürdü.

Cavan xanımın oturuşu-duruşu, özünü abırlı-həyalı aparması Əzət xanımın gözündən yayınmadı.

-Adın nədi? - deyə soruşdu.

Gənc xanımın əvəzindən Əzizə xanım cavab verdi:

-Bilqeyis.

-Gözəl addı, - Əzət xanım nəvazişlə dedi, sonra isə gənc xanımın ailəsi, iş-gücü ilə maraqlandı. Məlum oldu ki, Bilqeyis xanım Tiflisdə qızlar gimnaziyasında oxuyub, amma heç yerdə işləməyib.

Çay süfrəsi zamanı rəfiqələr ordan-burdan söhbət açdılar. Əzət xanım sözarası qardaşından da danışdı, indiyə kimi evlənmədiyinə görə onu qınadı. Əslində bu, Bilqeyis xanıma bir işarəydi...

...Əzət xanım evə qayıdanda Yusif bəy lampa işığında oturub, Azərbaycan nağılları ilə Avropa nağılları arasında paralellər məqaləsini işləyirdi. Bacısı içəri giren kimi, qardaşının boynunu qucaqlayıb üzündən öpdü və:

-Deyəsən, axtardığımı tapmışam, sən də xoşun gələcək, - dedi.

-Sən, yenə də öz dediyindən qalmırsan da, -deyə Yusif bəy mızıldandı.

Əzət xanım sevincindən susmaq bilmirdi:

-Dedim, axı, səni evləndirməyincə getməyəcəm. Necə ola bilər ki, sənə kimi kişinin ocağı boş qalsın!

-Kim deyir ki, boş qalacaq. Mənim olmasın, sənə uşaqların olsun.

-Elə şey yoxdu. Ailəmizin varisi sənsən. Özün deyirdin, axı, biz Mirəlməmməd ağanın törəmələririk. Onun nəslə davam etməlidir.

Yusif Vəzir susdu. Bacısına heç bir cavab vermədi. Əzət xanım isə qardaşının evlənməyinin vacibliyi ilə bağlı dəlil-sübutlarını paltar kimi çıxarıb döşəməyə sərir, qır-qızıl təki qulaqlarına, boyun-boğazına keçirirdi. Axırda elə bir söz dedi ki, Yusif bəy bacısının sözlərindən qızarıb-pörtdü, onu tər basdı. Axırı təslim oldu.

Çox çək-çevirdən sonra razılaşıdılar ki, səhəri günü Camal bəylə arvadını, Bilqeyis xanımla qardaşı Vəlibəyi qonaq çağırırlar. Lakin məlum oldu ki, Vəlibəy yeni təyinat aldığı hərbi hissələrdə ezamiyyətdə olacaq, amma bacısının qonaq getməsinə də etiraz etmir.

Bacısının təkidilə Yusif Vəzir özünə təzə qara kostyum, qara qalstuk və ağ köynək aldı.

Danışdıqları zamanda Yusif Vəzirin "Krasnaya" küçəsindəki mənzilində görüşdülər. Çay süfrəsindən sonra bacısı Əzət xanım Yusifi çörək almağa göndərmək bəhanəsiylə dəhlizə çağırırdı və pıçıltıyla soruşdu:

-Hə, necədi?

-Belə də, - deyə Yusif mızıldandı.

Əzət xanım geri qayıtdı və öz nişan üzüyünü barmağından çıxarıb, Bilqeyis xanımın barmağına taxdı və sevinclə:

-Axtardığımı tapdım! Allah xoşbəxt eləsin!- dedi.

Bilqeyis xanım məsələdən əvvəlcədən xəbərdar olduğuna görə etiraz eləmədi, amma utandığından qıpqırmızı qızardı.

Yusif bəy, bəlkə də, evlənməyə razı olmayacaqdı, ancaq bacısının öz üzüyünü qardaşının gələcək arvadına bağışlaması onda dərin təəssürat yaratdı və bu hərəkətdən sonra evlənməkdən imtina etməyə üzü gəlmədi.

Yusif Vəzir uzun müddət, xəstə olanda belə o hadisəni gözləri yaşarana qədər xatırlayırdı. İndi onun üç övladı və sevimli həyat yoldaşı küçəyə atılmaq təhlükəsi qarşısında idi. Yataqda sayıqlayan, qızdırmadan yanan Yusif bəy, sanki bunu duyur və tez-tez səksənirdi...

Həmin vaxt o, Bilqeyis xanıma məktub yazıb hal-əhval tutmuşdu. Məktub rus dilindəydi. O zamanlar repressiya olunmuş adamların ya özləri rusca yazır, ya da yazılanlar rus dilinə tərcümə edilirdi: "Əziz Bilqeyis. Mən sağ və salamatam. Yeganə xiffətim sənin və uşaqların xiffətidir. Səbrim tükənib, tale bizi nə vaxt qovuşduracaq? Əgər imkan varsa, yazın və çalışın ki, bağlama göndərməyə icazə versinlər. Əgər icazə versələr, bu, mənə çox böyük kömək olar, ələlxüsus papiros barədə...Sizin hələ yayda yazdığınız məktubları indi almışam. Çox şad oldum ki, uşaqlar sağ və salamatdılar və yaxşı oxuyurlar. Səhhətinizi qoruyun. Qohumlara və tanışlara salam deyın. Bərk-bərk öpürəm sizi. Sizi daim sevən, Yusif". O, məktub isə nə az, nə çox - düz altı aydan sonra Bakıya çatmış və üstündən bir il bir ay keçəndən sonra sahibinə yetişmişdi. Həmin vaxt Bilqeyis xanım uşaqlarıyla birgə müvəqqəti sürgündən - Dərbənddən Bakıya qayıtmış və anası Kiçikxanım ilə düşmüşdü...

Ona qədər isə onlar məşəqqətli günlər yaşamışdılar...

Sürgün...

...1941-ci ilin soyuq noyabr ayında axşamdan xeyli keçmiş Krasnaya küçəsinin 20 sayılı binasında yaşayan Vəzirovğilin qapısı bərk-bərk döyüldü. Qardaşlar - Fikrətlə Orxan lampa işığında dərslərini oxuyur, anaları Bilqeyis xanım isə sonbeşik Gülarəni yatızdırırdı. Bayaqdan ona Şanapipiyin nağılını danışdı. Oğlanlar o nağılı dəfələrlə eşitmişdilər. Bilqeyis xanım deyirdi: "Deməli, bir padşahın sənin kimi gözəl və şıltaq bir qızı varmış, təzəlikcə vəzirin oğluna ərə gedibmiş. Onların evlərinin yanından dupduru, göz yaşı kimi çay axırmış. Gəlin hər səhər durub çaya gedər, orda çimərmiş. Günlərin birində gəlinin qayınatası da erkən oyanıbmiş. Qız çayın sularına baxıb uzun saçlarını darayırmış. Birdən qayınatasını görür, utandığından az qalır yerə girsin. Allaha yalvarır ki, onu quşa döndərsin. Allah da onun yalvarışını eşidir və quşa döndərir. Odu-budu həmin gəlin başı daraqlı quş kimi göylərdə uçur..." "İndi o, təzədən gözəl qıza çevrilə bilməz?" - deyər Gülarə anasından soruşur. "Əlbəttə, çevrilə bilər, amma səhər erkən. Əgər sən indi yatsan, erkən durub onu görə bilərsən..."

Qapının qəfil döyülməsi nağılı dayandırdı. Bilqeyis xanım qapının belə şiddətli döyülməsindən diksindi. Hələ bir müddət əvvəl onların ev telefonlarını da kəsmişdilər. Ona görə də heç kimə zəng edə bilmədi. Heç olmasa, qardaşlarından birindən məsləhət ala, ya da onları köməyə çağıra bilərdi. Hər halda, böyük qardaşı Vəlibəy Acalov bu hökumətin adamı idi və ona sədaqətlə qulluq edirdi.

Bilqeyis xanım uşaqlarını ovundurmaq istədi:

-Qorxmayın, pıçıltıyla dedi, - hər kimdisə, indi çıxıb gedəcək, siz səsinizi çıxarmayın.

O, pəncərənin pərdəsini azca aralayıb baxdı. Küçədə heç kim görünmürdü. Eşitmişdi ki, adamları qara maşındakı qara libaslı adamlar qəfil və səssiz aparır.

Elə bu vaxt Gülarə ağlamağa başladı.

Qapı isə döyülməkdə davam edirdi.

Bilqeyis xanım qorxa-qorxa qapıya yaxınlaşıb gözlükdən baxdı. Gələn onlar idi: çağırılmamış qonaqlar.

-Allah, sən özün kömək ol! - dedi və qorxudan gözləri böyümüş oğlanlarına baxdı. Yeniyetməlik yaşlarına çatmamış uşaqlar nə baş verdiyini hələ də anlamırdılar. Proletariatın dahi rəhbərinin demokratiya və insan rifahı haqqında

nitqlərini dinləyir, faşizm üzərində qələbənin yaxında olduğunu, ayrı düşmüş insanların öz doğmalarına qovuşacaqları ilə bağlı vədlərini eşidirdilər.

Qapını döyən ev işlər müdürü və sahə müvəkkiliydi. Hər ikisi rusuydu. Bilqeyis xanım onları yaxşı tanıyırdı. Amma buna baxmayaraq qorxa-qorxa:

-Kimdi? -deyə soruşdu.

-Açın, biləcəksiniz, -deyə gurultulu-cırıltılı səs eşidildi.

Bu, sahə müvəkkili idi.

Əlacı kəsilən Bilqeyis xanım qapını açdı.

Sahə müvəkkili və ev işlər müdürü içəri girdilər. Onların əynində qalın isti gödəkcə, ayaqlarında xrom çəkmə, əllərində isə qovluq vardı.

Onlar ayaqqabılarını soyunmadan içəri keçdilər. Orxanla Fikrət ixtiyarsız olaraq ayağa qalxdılar. Çağırılmamış gecə qonaqları dəvət gözləmədən stulda oturdular. Sahə müvəkkili uşaqların dəftər-kitabını əli ilə o tərəfə elədi, uşaqların adlarını soruşdu və bir-bir qeyd elədi. Halbuki elə belə də hər şey aydın idi. Onlar bura nədən və kimdən ötrü gəldiklərini yaxşı bilirdilər.

Bilqeyis xanım doluxsundu, amma uşaqları qorxutmaq üçün özünü ələ aldı.

-Deməli belə. Vəzirova Bilqeyis, Vəzirov Fikrət, Vəzirov Orxan, Vəzirova Gülarə. Hamısı düzdü, - sahə müvəkkili belə dedi və otaqlara, əşyalara göz gəzdirdi. O, mənzilə, sanki müştəri gözüylə baxırdı.

Milisdən fərqli olaraq ev işlər müdürü üreyyumşaq adam idi. Bilqeyis xanımın göz yaşları onda insaf deyilən bir nəsnəni oyatmışdı. O, mənzili boşaltmaq barədə bildiriş vərəqəsini Bilqeyis xanıma təqdim etdi və onlara üç gün vaxt verildiyini dilucu deməyi də unutmadı:

-Sizə üç gün vaxt verilir, həmin vaxta qədər mənzili tərk etməsəniz, əşyalarınızla birgə çölə atılacaq və sürgün olunacaqsınız. Amma mən bunu istəməzdim. Belə soyuq havada isti paltar, elə yorğan-döşək də sizə lazım olacaq. Ehtiyatınızı görün.

Onsuz da hər şey açıq şəkildə vərəqdə yazılmışdı. Əlavə izahata ehtiyac yoxuydu. Amma bu sözləri deməklə sahə müvəkkili vəzifə borcunu yerinə yetirirdi. İsti paltarlarla bağlı məsləhəti isə onun üreyyumşaqlığının əlamətiydi.

Çağırılmamış qonaqlar getdikdən sonra Bilqeyis xanım çaşqın-çaşqın ətrafa baxdı. Nə edəcəyini bilmədi, telefon da işləmirdi ki, qardaşına və anasına xəbər eləsin. O, uşaqlarını bağrına basıb, əlacsızlıqdan ağlamağa başladı. Hamıdan birinci balaca Gülarə onun səsinə səs verdi. Oğlanlar özlərini tox tutmaq istəsələr də, analarının göz yaşlarına baxıb için-için ağladılar.

...Həmin vaxt Yusif Vəzir yerinin içində o tərəf-bu tərəfə çevrilir, yuxusuna girmiş kabusu qovmağa çalışırdı. Kabus isə Qara Keşiş kimi, saqqalını tumarlaya-tumarlaya onun başının üstündə dayanıb hırıldayı, sülək itlər kimi sarı, mırıq dişlərini göstərirdi...

* * *

...Bilqeyis xanım uşaqları sakitləşdirib yatızdırdıqdan sonra istədi ki, qonşulardan birinin qapısını döyüb kömək istəsin, amma bu fikrindən daşındı. Çünki heç kim onlara qapı açmazdı. Adamlar qorxu və səksəkə içində yaşayır, bir-birilərinə nadir hallarda qonaq gedirdilər. Əksəriyyət bir-birilə təmasdan da çəkinirdi. İllah da ki, qonşular onlara qəfil qonaq gəldiyini görmüşdülər.

Anasigil Buynakski küçəsində yaşayırdı və burdan xeyli uzaq idi. Gecənin bu vədəsində o, anası ilə də gedə bilməzdi. Qərara aldı ki, səhər açılan kimi ora getsin. Əlacsızlıqdan mətbəxə keçib oturdu, bir az ağlayıb sakitləşəndən sonra ev əşyalarını yığışdırmağa başladı.

O elə asta tərpənirdi ki, uşaqları oyatmasın. Amma oyandılar. Fikrətlə Orxan yuxudan durdu və anaları ilə birgə yır-yığış elədilər.

-Sabah məktəbə getməyəcəyik? -deyə Fikrət xəbər aldı.

-Niyə getmirsiniz ki. Burda olmasa da, nənəgilin yanındakı məktəbə gedərsiniz. Ordakı məktəb burdan da yaxşıdı.

-Mən öz məktəbimizə getmək istəyirəm, - Orxan ağlamsına-ağlamsına dedi.

-Yaxşı, sonra baxarıq. Allah kərimdi...

Amma onların dediyinin heç biri olmadı. Çünki onların arxasınca üç gündən sonra yox, səhərişi gəldilər.

Noyabrın 17-si səhər tezdən, hava hələ tam işıqlanmamış "Polutorka" Krasnaya küçəsindəki 20 sayılı evin qarşısında dayandı.

Bilqeyis xanım anasigilə getməyə macal tapmamış, axşamkı qonaqlar qapının ağzını kəsdirmişdilər və bu dəfə özlərilə əsgər də gətirmişdilər.

Maşın qapıda dayananda Bilqeyis xanım mətbəxdəki kreslodə mürgüləyirdi. Evin zəruri əşyaları qablaşdırılmışdı. Uşaqlar hər üçü yuxudaydılar.

Bilqeyis xanım maşın səsinə eşidən kimi yuxudan ayıldı, pəncərənin önünə gəldi, pərdəni aralayıb baxdı: onlar idi.

O, qapının döyülməsinə imkan vermədi, çünki uşaqlar yenidən vahiməyə düşə bilərdilər. Ona görə də ayaq səsləri yaxınlaşanda qapını özü açdı. Uşaqlar da əsgər çəkmələrinin səsinə oyandılar. Əsgərlər qablaşdırılan əşyaları maşının banına doldurdular. O zamana kimi Bilqeyis xanım Gülarəni də nəvazişlə oyatdı. Oğlanlar özləri geyindilər, dərs çantalarını da özlərilə götürdülər. Bilqeyis xanım yuxulu Gülarəni geyindirəndən sonra yun şalını başına atdı, uşağı qucağına alıb evdən çıxdı. Mənzilin açarlarını isə işlər müdirinə təhvil verdi. İşlər müdiri də öz növbəsində evin təhvil alınması ilə bağlı arayışı keçmiş sahibəyə verdi.

Bir azdan sonra maşın Keşlə meyvə-tərəvəz anbarlarının qarşısında dayandı. Burda adam əlindən tərpənmək mümkün deyildi. Ağız deyənə qulaq eşitmirdi, hərənin ağzından bir avaz gəlirdi. Ağlaşan kim, qışqıran kim. Əli silahlı əsgərlər və mülki geyimli vətəndaşlar bura gətirilənlərin sənədlərini yoxlayır və meyvə-tərəvəz saxlanan kameralara bölüşdürürdülər. Bura əsir düşərgəsini xatırladırdı. Vəzirovgili də kameralardan birinə saldırdılar...

* * *

...Nəsə şapp elədi...Diksindim. Əvvəlcə mənə elə gəldi ki, şappıldayan balıqdır. Ətrafa baxdım. İki əsgər günahgarcasına bir mənə, bir də bir-birlərinə baxırdılar: yəni nə balıq, bu soyuqda da tora balıq düşər? Amma rəis belə buyurmuşdu: tor qurun, ya balıq düşər, ya xaliq. Xaliq orda, xalq, yəni mən burda, bəs balıq hanı?

Sən demə, şappıldayan suya atılan tor imiş.

Nəsə.

Qar ara-sıra atmaqda davam edirdi. Ayaq izlərimə baxdım: təkrar olunurdular. Var-gəl etdiyim yol əməlli-başlı cığıra dönmüşdü.

Vaqon-daxmadakı bacadan qalxan tüstü görünmürdü, amma kölgəsi hiss olunurdu.

Geri qayıdıb içəri keçdim, dostlar çarpayıda uzanıb, buxarlanırdılar. Xorultuları aləmə yayılmışdı. Mən də çarpayılardan birinə uzanmaq istədim, amma bildim ki, onların xorultusundan yatmaq nədi, heç düz-əməlli düşünə də bilməyəcəm.

Pəncərə önünə gəldim. Pəncərənin şüşəsi çöl tərəfdən buz bağlasa da, içəri tərəf nəm idi. Barmağımla qeyri-müəyyən cızıqlar çəkdim. Onların arasından ustadın siluetini gördüm...

Pənah xan müsibəti...

...Yusif Vəzir otağına qayıtdıqdan sonra qeydlərini gözdən keçirməyə başladı. O, indiyə kimi Qarabağ tarixilə bağlı yazdıqlarını Lyubov Petrovnaya dilucu

anlatmışdı. Bununla da onun Azərbaycan və Qarabağ tarixinə marağını artırmışdı. Hazırda İbrahimxəlil xanın özünün və ailəsinin müsibətindən bəhs edən hadisəni qələmə alırdı. Bu müsibətə qədər isə çox hadisələr olmuşdu. Onları yazmasaydı, tarix yarımçıq görünərdi. Amma xəstəlik ona bu imkanı vermirdi. O, daim qarabasmalar içərisində yaşayırdı. İbrahimxəlil xanın və ailəsinin müsibətini düşünsə də, onun atası sarıcalı Pənahəli xan qəfil gözləri önündə peyda olurdu. Şuşanın binəsini qoyan xanın Şirazda öldürülməsi, cənazəsinin yarılib, içinə ot-ələf doldurularaq, Ağdama göndərilməsi bir kabus kimi beynində dolaşırdı. Qarabağ müləklərini İbrahim xanın üstünə qaldıran Vanonun sırtıq sifəti gözləri önündən getmirdi. Həmin Vano ki, Keykabus ləqəbli babası Şahnəzər Pənahəli xanın özünü bicliyə vurması xəbərini Kərimxan Zəndə çatdırmışdı. O Vano ki, Qarabağ ermənilərini qızıqdıraraq müsəlmanları qırmağa sövq etmişdi. İbrahimxəlil xan isə sərkərdəsi Ağası xana əmr eləmişdi ki, xana dönük dizaqlıları, maharsa ermənilərini itaətə gətirsin, razılaşmasalar, daşlarını daş üstə qoymasın. Bir gün isə xan erməni keşişi Ohanı çağırıb demişdi:

-Ağlınızı başınıza yığmasanız, bu torpaqda bircə erməni də qalmayacaq. - Sonra nə fikirləşmişdisə, əlavə eləmişdi, - yox, birini saxlayacam, qoy qapı-qapı gəzib hamıya necə dönük olduqlarını desin, sonra isə Vana, vardapetlərin yanına tövbəyə getsin!

Vardapetlərin, yəni erməni keşişlərinin başçısı orda otururdu. Hər bir erməni ordan idarə edirdi. Hələ Şah Abbas zamanından onlara böyük bir səlahiyyət verilmişdi, amma tapşırılmışdı ki, cızıqlarından çıxmasınlar. Görünür, indi Şaha sədaqət haqda vədlərini unutmuş və təzədən qudurmağa başlamışdılar...

Bu qarabasmalar içində Kərim xanın yanında dustaq olmuş Ağaməhəmməd şah Qacarın eybəcər siması görünürdü. Amma Pənahəli xan daim mərkəzdəydi, hadisələrin lap ortasında idi. Sanki böyük bir tabloydu, zəngin kompozisiyası vardı.

Hiyləgər Vanonun babası ondan da hiyləgər Keykabus bihuşları atmış Pənahəli xanın başının üstündə durub irişə-irishə deyirdi:

-Mən yaxşı tanıyıram bu türkləri. Özünü bicliyə vurub. Bicliyə vurub ki, burdan sağ-salamat qurtula bilsin.

Kərim xan Zənd öz fars fəhmiylə Keykabusa inanmış və Pənahəli xanın qarnının yarılməsını əmr eləmişdi.

...Yusif Vəzir qızdırma içində qələmi əlinə alıb beynində daim dolaşan fikirləri, hadisələri yazırdı. Sanki hiss edirdi ki, vaxtına az qalıb və bütün bunları yazmasa, tarixin yaddaşından birdəfəlik silinəcəklər. Cavanşirlərin ən dəyanətli xanlarının tarixini o yazmasa, kim yazacaqdı. Babalarının yaddaşı ona köçmüşdü. O, həm qarnı yarılanda Pənahəli xanın iniltisini duyur, həm də Xan bağında qətlə yetirilən arvad-uşağın naləsini eşidirdi.

-Allah bəlanızı versin!

Bu qarğış İbrahim xanın baş hərəmi Tutubəyimə məxsus idi...

Bütün bunlar mütləq yazılmalıydı. İlkin olaraq Pənahəli xan, sonra onun ulu babası Mirzə Əliməmməd ağa, sonra İbrahimxəlil xan.

"Qara keşiş" ləqəbli Ohanın xəyanətləri yaddan çıxarıla bilməzdi. Bir zamanlar Şuşada ermənilərin intizamına, səliqə-sahmanına vurulan, erməni qızına aşiq olan Yusif Vəzir indi bütün həqiqətləri yazı bilərdi. Ona elə gəlirdi ki, bütün qorxular və acılar arxada qalıb. Bundan betəri yoxdur. O, əvvəllər, yəni vətəndə olanda, "İki od arasında" romanını yazanda bəzi nəsnələri deməkdən çəkinmişdi, daxili senzura buna imkan verməmişdi. İndi keçmiş hadisələr onun gözləri qarşısında yenidən, özü də təfərrüatı ilə canlanırdı. O, hadisələri, ölkəsinin, vətəni Qarabağın başına gətirilən müsibətin köklərini bütün çıpaqlığı ilə anlayır və gələcəkdən qorxurdu. "Mən ruslarla sazişin

əleyhinə deyiləm, amma qorxuram ki, ruslar bura gələndən sonra ermənilər şirnikə və üstümüzə ayaq alalar". İbrahimxəlil xanın bu sözləri ona rahatlıq vermirdi. Qarabağın başına gətirilən müsibətlər, ermənilərin hamının gözü qarşısında Qarabağın bir hissəsinə sahib olması artıq bir həqiqət idi...

O, bütün bunları yana-yana yazmalıydı. Yazdı da...

Şuşa qalasının sahibi Pənahəli xanın müsibəti çoxlarının sinəsinə dağ çəkdi...

Əfşarlı Nadirin sərkərdəsi olmuş balacaboy və hiyləgər Adil xan Urmiyadan qalxıb bütün Azərbaycanı almış, yalnız Pənah xana bata bilməmişdi. Şuşaya hücumları baş tutmayanda hiyləyə əl atmış və Pənah xanın böyük oğlu İbrahimxəlil ağanı girov kimi istəmiş, istəyinə çatmış, amma onu geri qaytarmamışdı. İraq və fars vilayətlərinə hakim olmuş Kərim xan Zənd Pənah xanla birləşib, Adil xanı məğlub etmiş, oğlu İbrahim xanı qiymətli xələt və fərmanla Şuşaya göndərmişdi. Ondən əvvəl isə Pənah xana bu məzmununda məktub yollamışdı: "...Adil xan nəinki bizim düşmənimizdir, eyni zamanda bizim qanımızdır. O, mənim qardaşımı öldürdü kimi, sənin oğlunu da hiylə və kələklə aldadıb əsir edib. İndi sən də var qüvvənlə bizə kömək etməli və bu işdə əlindən gələni müzayiqə etməməlisən. Çünki intiqam alsaq, sən də oğlunu xilas etsək, siz sevindiyiniz kimi, biz də arzumuza çatırıq..."

Kərim xan zənd "arzumuza çatırıq" deyəndə qardaşı İsgəndəri qətlə yetirmiş Adil xanın məhvini nəzərdə tuturdu. Arzusuna çatandan sonra isə min bir hiylə işlədib Pənah xanı özü ilə Şiraza aparmışdı.

Bu o Pənah xan idi ki, Nadirqulu xanın yanında qulluq eləmiş, sonra ordan qaçmışdı...

* * *

-Niyə Nadir şah yox, Nadirqulu xan? -deyə qeybdən soruşuram.

-Çünki qul sözündən xoşum gəlmir. Onda bir məkr var. Qullar xislətli olur. Onlar öz ağalarına nifrət edirlər. Halbuki, bilmirlər ki, ağaları olmasa, onlar çoxdan məhv olarlar. Özü də bələlərimizin kökü Nadirquludan başladı. Səfəvi xanədanını dağıtdı, öz tayfasını səltənət sahibi elədi, onun ardınca isə Böyük Səfəvi dövləti parçalandı, xanlıqlara bölündü. Elə indi də onun ağrısını çəkirik...

-Borçalını və Şəmsəddin mahalını da gürcülərə verdi.

-Hə, verdi. Ziyadoğlanlarının acığına. Çünki Qalaqayına - Nadirqulunun andıçmə mərasiminə qatılmadılar.

-Sonra da qarabağlıları Şiraza, Xorasana sürgün etdi.

-Cavabını da aldı. Onu qarabağlıların özləri öldürdülər və yenidən geri köç etdilər.

...?

-Qisaslarını bu cür aldılar.

-Nadiri qarabağlılar öldürdü!?

-Hə...

-Sonra...

-Sözümü kəsmə, - deyir. -Bilirsən "Şah" sözü niyə Nadirdən əvvəl yox, sonra yazılır?

...?

-Çünki o, sonradan şah olub. Əvvəlki şahlarda isə bu titul addan öncə gəlirdi: Məsələn, Şah Təhmasib, Şah Abbas...

Mən susuram. O, düz deyir. Ustadın sözünü kəsməzlər...

* * *

...Söhbət o Pənahəli xandan gedir ki, Şəki xanı Hacı Çələbi Şirvan və Quba xanları ilə birgə onu Bayat qalasında mühasirə etmiş, ala bilməmiş, qayıdanda isə demişdi: "Pənah xan bu vaxtacan bir sikkəsiz qızıl idi, biz gəldik, ona sikkə vurduq və qayıtdıq."

Urmiyada Adil xanla döyüşdən sonra Kərim xan Zənd Pənahəli xanı bağrına basıb dedi:

-Mənə qarşı etdiyən hörmətə görə minnətdaram və ölənə kimi sənə dost və qardaşam. Bu cahanşümul qələbədən sonra mənə qonaq olmasan, inciyərəm. Sən Şirazin gözəl xanımlarını və dillər əzbəri olan bağ-bağatını, gül-çiçəklərini görməlisən. Çünki özün cənnətə layiqsən, bu dünyada da cənnətməkanda olduğu kimi yaşamalısən.

Pənahəli xan onun qəlbini qırmaq istəmədi, çünki səmimiyyətinə inandı:

-Lütfünə görə hədsiz minnətdaram, dost, amma mən Qarabağ kimi bir cənnətdə yaşayıram. Bir halda ki, israr edirsən, sizin də cənnətməkan vilayətinizi məmnuniyyətlə ziyarət edərim,- dedi.

Erməni Keykabus Kərim xanın (vəkili-şahi-İranın) qulağına pıçıldayırdı: "Şirin dilini işə sal. Türk şirin dilə aldanandı."

Kərim xan Zənd onun sözünə baxdı və gülümsünərək dedi:

-Biz dostluğa həmişə sədaqətliyik, onlara bizdən zaval gəlməz, başqalarından gəlsə də, özümüzü qabağa verərik.

"Farsların dili musiqi və şeiriyyət dilidi, ona görə də qadınlara oxşayır, türklərin dili isə kişi kimi qabadır." -Bu sözləri isə mən öz ürəyimdə deyirəm,

-Bizim yanımızda olan dostları zaval yox, qalibiyyət gözləyir, - Pənahəli xanın cavabı belə oldu və səhərişi günü onlar Şiraza yola düşdülər.

Kərim xan Zənd Adil xanı da özü ilə Şiraza apardı. Urmiyadan İsfahana qədər uzun bir yol getdilər. Atları Həşrut (Səkkizbaşı) çayında suvardılar. Qəzvin yaxınlığında bir neçə gün dincəldilər, İsfahana yetişəndə, Kərim xan Zənd Adil xanın qulağına nəsə pıçıldadı. Bundan sonra onlar dəstədən aralandılar. Kərim xan məğlub sərkərdəni xarabalıq bir yerə gətirdi. Qar havasıydı, ara-sıra qar atırdı. Qar dənələrini, bəlkə də, külək uzaqlardakı dağlardan gətirirdi. Qar ora çoxdan yağmışdı.

Kərim xan Zənd başını qaldırıb göy üzünə baxdı. Sonra saqqalına qonmuş qar dənələrini ovcuyla sildi. Adil xana zəndlə baxdı, axırda silahsız Adil xandan soruşdu:

-Qardaşım İsgəndər xanı burdamı öldürdün?

-Adil xan işini bildi, başını aşağı salıb susdu.

Doğrudan da bir neçə ay əvvəl Adil xan İsgəndər xanı elə buradaca, açıq döyüşdə məğlub eləmiş, onun başını kəsib qardaşına göndərmişdi...

Kərim xan:

-Atdan düş, haramzada, -deyə əmr elədi.

Adil xan dinməz-söyləməz atdan endi.

Kərim xan atla onun ətrafında fırlanmağa başladı. Qalib sərkərdənin atı qələbə havasını duydu və bir neçə dəfə şahə qalxmaq istədi.

-Qardaşımı niyə əfv eləmədin!? -deyə qəzəblə bağırırdı.

-Çünki o, aman diləmədi, -deyə Adil xan başını qaldırıb göy gözlərilə ona baxdı. Onun üzündə heç bir ifadə yox idi, sanki ölümü saya salmırdı.

-Bəs, sən, necə, aman istəyirsən!?-deyə Kərim xan yenə də bağırırdı.

-Elə mən də!

Kərim xan Zənd atını bir qədər kənara sürdü. Adil xana elə gəldi ki, düşməni onu burda qoyub getməklə cəzalandırmaq istəyir. Amma belə olmadı. Kərim xan qəfil atını döndərdi, şəmşirini siyirdi və Adil xanın başının düz ortasına endirdi.

Adil xan səndirlədi, sonra dizi üstə çökdü və üzü üstə yerə yığıldı. Onun başından qan fəvvarə vurmağa başladı.

Kərim xanın atı şahə qalxdı və sahibini dəstəyə tərəf apardı.

Adil xanın atı sahibinin ətrafında dövrə vurdu, onu qoxladı, sahibinin öldüyünü duyandan sonra Kərim xan Zəndin atının arxasınca çapıb ordan uzaqlaşdı. Ölü sahib atın nəyinə gerek idi...

Kərim xan Zənd belə eləməklə öz sözüne xilaf çıxdı. Çünki hamının gözü qarşısında Adil xanı bağışladığını demiş və sağ əli kimi Şiraza aparmışdı.

Kərim xanın geri tək qayıtdığını gören Pənahəli xan barmağını dişlədi və ürəyində fikirləşdi: "Bunlardan nəinki dostla zaval gələr, hətta onun qanını da içərlər".

Qarabağ xanının fəhmi doğru çıxdı. Kərim xan Zənd min cür bəhanə gətirərək, onu geri göndərmək istəmədi. Çünki təcrübəli xan geri qayıtsaydı, Qarabağ səltənəti yenidən güclənəcək, onun hakimiyyətinə boyun əyməyəcəkdi. Nə qədər ki, Pənah xan burdadı, onun oğlu İbrahim xan isə Şuşada Kərim xan Qarabağı itaətdə saxlaya biləcək və illik bac-xəracını da sözsüz alacaq.

Pənah xan buradan qaça bilməzdi. Çünki həm özünə yaraşdırmır, həm də Kərim xan Zəndin həddən artıq "qayğıkeşliyi", yəni ona təhkim etdiyi sərbazların nəzərləri buna imkan verməzdi. Bir dəfə o öz nökerini məktubla Şuşaya göndərsə də, Kərim xanın "dərvişləri" onu ələ vermişdilər. Kərim xan da, başqaları kimi dərvişlərdən casus kimi istifadə edirdi. Onun inandığı adamlar dərviş paltarı geyinir, Şirazdan çıxanlarla yol yoldaşı olur və hər bir təhlükə barədə ağalarına xəbər verirdilər.

Nökerinin tutulmasından Pənah xanın xəbəri olmadı. Çünki onun özünə də bu barədə heç kim bir söz demədi. Yazıq nökeri isə dağ döşündə bitən tək dağdağan ağacından asılı qaldı, sonra isə qurd-quşa yem oldu...

Həmin vaxt Pənahəli xan sarayı dövrələyən qızılgüllərə baxır, ürəyindən al-qan axırdı. O, Şuşa dağlarını bürüyən xarı bülbülü xatırlayırdı. İndi xarı bülbülün çiçəkləyən vaxtıydı və dodağının altında "...xarı bülbül..." mahnısını zümzümə edirdi...

Sonralar əlinin hər yerdən üzüldüyünü hiss edən Pənahəli xan bicliyə əl atdı, bihuşdarı ataraq özünü ölülməyə vurdu...

Qarabağ xanının qarnı yarılanda Kərim xan gülə-gülə deyirdi:

-Ay türk, mənə aldada bilməzsən...

Onun bu sözlərini bihuş olmuş Pənahəli xan eşidir, ağrını da hiss edir, amma səsinə çıxartmırdı, sadəcə, səsinə çıxarmağa heyi yox idi.

Keykabus Qarabağ xanının qarnının yarılmasından böyük həzz alırdı...

* * *

-İndi onun qəbri hardadı?- deyə ustad soruşdu və ümitsiz gözlərini mənə zillədi.

-Ağdamda olmalıydı, amma yoxdu, - dedim, -Ağdam özü yoxdu, ölümləri və diriləriylə birgə. Hərəkətə səpələnib, amma altı min şəhid verib...

-Baş daşında yazılanlar yadımdadı?

-Hə: "O, cümlə xanların pənahı oldu..."

Ustad gözlərini yana döndərdi, başını halsız-halsız balışa sıxdı və inildədi.

-Bilirsən, ustad, Ağdam Qarabağın igid oğlanları öldürüləndən sonra getdi, -dedim, -sənin tanıdığın Daşaltıda, Xəzinə qayasına çatmamış.

-Öldürüləndən!?-deyə suallı baxışlarla mənə baxdı.

-Hə, amma tək-cə onlar yox, - dedim.

Ustad:

-Hayıf! - dedi və gözlərini yana çevirdi...

Mən söhbətin mövzusunı dəyişdim:

- Ötən gecə yuxumu qarışdırmışdım. Heç cür yata bilmirdim. Yuxuma girdin: "O boyda əsəri niyə kiçik şriftlə və sıx nəşr etdirmisiniz. Normal çap olunsaydı, böyük bir əsər olacaqdı", - dedim.

-Mən sənə köhnə variantı vermişəm, özü də yumşaq qabıqda, təzəsini göndərəcəm, qalın qabıqda, -dedin.

Onda başa düşdüm ki, sən "İki od arasında" əsərinin təzə variantını işləmişən, daha doğrusu, boş yerləri doldurmusan. Ona görə də dedim:

-Mən də iki od arasındayam, ustad.
Sən susdun:
-İbrahimxəlil xanın müsibəti gözlərim önündən getmir, - dedin.
-Amma Ağaməhəmməd şah Qacara uduzdu, axı?
-Yox, uduzmadı. O, sınayırdı. Yaxınlarını sınayırdı. Ona görə də Car Balakənə getdi.
-Və Məhəmməd bəy əfsanəsi başladı.
-Əfsanələr nə zamansa həqiqət olub, olmayıbsa da, sonradan həqiqətə çevrilir. Məgər eşitməmişən?
- Nə qədər bacarırsan yalan danış, o, bir gün həqiqətə çevriləcək, - dedim.
-Ay sağ ol, -deyə halsız-halsız gülümsündün və istehzayla əlavə elədin, - eynən ermənilərdəki kimi. Onların məntiqi belədi və belə də olacaq...

* * *

-Qohum, yaman yatdın, ha, - Elmir başımın üstündə dayanıb deyir.
Gözlərimi açıb mızıldanıram:
-Hm...
-Dur görək neynirik, -deyir.
Qalxıb yerimin içində otururam.
-Məni huş aparmışdı, mürgüləyirdim, -deyirəm.
-Bəs, xoruldayan kim idi, mən idim, -deyir və gülür.
Ətrafa baxıram. Heç kim yoxdu. Qaranlıq düşüb. Tavandan asılan lampa o qədər zəif yanır ki, divarlardakı şamları da yandırmağa məcbur olublar. İçəridə qəribə ab-hava var. İlk saniyələrdə heç nə anlamıram. Yaddaşım yavaş-yavaş özünə qayıdır.
-Bəs, o biriləri hanı? -deyə xəbər alıram.
-Banyada (hamamda)...
-Rus hamamında?
-Hə.
-Mən də gedərdim.
-Onlar çoxdan gedib, indi, yəqin, qayıdılar. Öyrəncəlidirlər: əvvəlcə parnoya (buxarxanaya), sonra gölə və yenidən parnoya. Xəstələnib eliyərsən, biabır olarq...
Elmir mətbəxə keçib hazırlıqla məşğul olur. Dəfnə yarpağının, şorabanın iyi gəlir. Bilirəm ki, "tuşonka" açıb.
Pəncərədən çölə baxıram. Əvvəlcə heç nə görmürəm, sonra bəyaz qarın hesabına gözlərim işıqlığa çıxır. Lap uzaqda ağcaqayınların siluetlərini güclə seçirəm. Bununçün gözlərimi qiymalı oluram...
-Qohum, -Elmir mətbəxdən səslənir, -bəlkə onlar gələne qədər bir əlli-əlli?
Cavab vermərəm. O da işini başa düşür və dedikərini təkrar eləmir.
Divardan tülkü və qaban dərisi asılıb. Əlimi vuranda hiss edirəm ki, çox köhnədilər, bir az ovuşdursan, dağılıb tökülərlər. Başımı qaldırıb işığa baxıram. Lampa elə zəif közərir ki, adamın ürəyi sıxılır.
Qovluğu götürüb baxıram, bir müddət gözlərim tor görür, sonra bu mühitə alışır. Yusif Vəzirin qeydlərini vərəqləyirəm. Yaxşı ki, üzünü çıxarmışam, orijinal olsaydı, dağılardılar. Adda-budda yerləri bir-birinə calayıram...
Bir azdan uşaqlar gəlir. Uşaqlar deyəndə, Nikola ilə əsgər köməkçisini nəzərdə tuturam. Qaz-69-u səbindən tanıyıram. Maşın dayananda əyləc uğuldayır, təkərlər sürüşür. Dostlarımızın üzü turp kimi qıpqırmızıdı. Daha iki nəfər onlardan sonra içəri girir.
-Yegerlərdi, -Nikola deyir və bizi onlarla tanış edir. Məni xüsusi vurğulayır. - Yazıçıdı, bizdən kitab yazır, - fərəhlənir.
Naməlum qonaqlar ov əti gətiriblər. İki dovşandı. Səhərdən soyub asıblar ki, iyi-qoxusu getsin.

Nikolay bizə bu barədə qısa izahat verir.

-İndi nə iy-qoxu, canım, -Valeri adlı yeger deyir, - qar onları çoxdan yuyub aparıb, amma adət belədi. Soyub göydən asmasan, adamın ürəyinə yatmır.

Günortakı həngamə təkrar olunur. Əvvəlcə Elmirin hazırladıqlarından dadırıq.

Əsgər dovşanları doğrayıb, qazanlara doldurur. Bir neçə qara tikəni odun sobasının üstünə atır. Bir azdan qızaran və buğlanan dovşan ətinin adamı acdıran qoxusu otağa yayılır.

-Onlara güllə atmamışıq, sibirliərsayağı cələ qurub tutmuşuq, -adını yadımda saxlamadığım o biri yeger deyir, hələ bir qürurlanırsan da. Sir-sifətindən yakutlara oxşayırsan...

Qonaqlıq da gecəyə uyğun uzanır...Qədəh qədəhlə toqquşur, siqaret siqaretə calanır.

Boz qutuda olan "LD" siqaretindən birini götürürəm, iyləyirəm, əlimdə oynadıram. Elmir göz altından mənə baxır. Siqareti tərgitdiyimi bilir, ona görə təəccüblənir. Siqareti əlimdə bir az fırladıqdan sonra qaytarıb yerinə qoyuram.

Ayağa durub pəncərəni açıram. Siqaret dumanı soyuq havayla əvəzlənir. Üşüyürəm, amma o birilərinin vecinə deyil.

-Pəncərənin qabağında durma, qohum, soyuqlayarsan, -deyə Elmir mənə xəbərdarlıq edir.

Yerimə qayıdıb, dolu qədəhimi başıma çəkirəm. Qulağıma cürbəcür səslər gəlir. Bu həngamənin arasında illər öncə burda sürgündə olanların, dustaqlıq həyatı yaşayanların cingiltisi, iniltisi səslərini eşidirəm. Öz adətəmə uyğun olaraq naməlum səs sahiblərinin hərəsinə şərti bir ad verirəm. Onlarınsa vecinə deyil...

Hardasa canavar ulayır. Bir anlıq pauza yaranır, hamı onu dinləyir. Valera deyir ki, canavarlar aclıq üzündən qəsəbəyə lap yaxınlaşıblar.

-İndi onlara verməyə heç nə yoxdu. Yuxarılar ət normasını kəsiblər. Gileylənəndə də deyirlər ki, ət olsaydı, özümüz yeyərdik. Ötən gün Mixail Varlamoviçin danasını parçalayıblar, öz həyətlərində...

-Dana nədi, -çukçasifət yeger deyir, - sən sığından danış. O boyda buynuzlunun qarnını da sümürüblər...

Mən süfrədən tez qalxıram, yataq otağına keçib uzanıram...

Yuxuya getməyə çalışıram. O üz-bu üzə çevrilirəm. Əvvəlcə səs-küydən yata bilmirəm. Sonra huşa gedirəm. Mətbəxdən gələn səslər yavaş-yavaş uzaqlaşır və eşidilməz olur. Çukçasifət oğlan Ağaməhəmməd şahə oxşayırsan, sifəti gözümün qabağından getmir. Yuxuyla gerçəklik bir-birini əvəzləyir...

Ağaməhəmməd şah Qacarın Şuşa üstünə ikinci yürüşü...

...Ağaməhəmməd şah Qacar. Adil şahın altı yaşında axtalatdığı, Kərim xan Zəndin on altı il dustaq saxladığı Ağaməhəmməd xan. Onu axtalamışdılar ki, Qacar nəslə bir daha artıb törəməsin. Törədi, axı. Bacısı Qacar nəslindən olan sərkərdəyə ərə getdi və oğul-uşaq sahibi oldu...

Məhəmmədhasən xanın daha bir oğlu vardı: Səfərqulu xan. Murtuzaqulu xan Peterburqda ölmüşdü. Ağaməhəmməd şah Səfərqulu xanı öldürdü, çünki Mazandaran hakimi olandan sonra şahın üzünə ağ olmuş, özü hökmdarlıq sevəsinə düşmüşdü. Xacə şah əvvəlcə qardaşını öz yanına çağırdı və gecənin birində onun cəsusları Səfərqulu xanı Gülistan sarayındaca boğdular. Beləliklə də Ağaməhəmməd xan anasına verdiyi sözə əməl etmədi, əvəzində bacısı oğlu Xanbaba Cahanbanu xanı (Fətəli şahı) vəliəhd seçdi. Ağaməhəmməd xan

onu çox istədiyindən məhəbbətlə Babaxan deyə çağırırdı. Ondan əvvəl tülkü güdən, çörəyi və qəndi qramla çəkib yeyən həmin Ağaməhəmməd Kərim xan Zəndi öldürüb, başını öz sarayı - "Gülüstən"ın girəcəyində basdırmışdı. Basdırmışdı ki, daim onun ruhunu təhqir eləsin və bilsin ki, o, bir də dirilməyəcək...

Ağaməhəmməd şah Qacar Yusif Vəzirin yadından çıxmırdı, çünki İstanbula elçi kimi təyinat alan ulu babası Mirzə Mir Əliməmməd ağa Şuşadan bayıra ayaq atmağa macal tapmamış, qızılbaşlar qalaya ikinci dəfə hücum eləmişdilər. O zaman İbrahimxəlil xan Car Balakənə qayınlarının və qudalarının yanına qoşun toplamağa getmişdi. Onu istəməyənlər isə deyirdilər ki, xan qaçıb. İbrahimxəlil xanın fikri beləydi ki, ordan da Dağıstana, qayını Ümmə xanın yanına getsin. Amma getmədi. Cəmi iyirmi gündən sonra xəbər gəldi ki, xacə şah qətlə yetirilib.

Ağaməhəmməd şah Mirzə Əliməmməd ağanı o saat edam etdirmişdi: günün günorta çağı, hamının gözü qarşısında. Suçu isə İstanbula elçi göndərilməyi idi.

İbrahim xan çoxdandı ki, osmanlı sultanlarıyla yazışır və İrandan gələn təhlükələrdən qorunmaq üçün kömək istəyirdi. O, hələ I Əbdülhəmidin vaxtında İstanbul sarayına elçilər göndərirdi. Sonuncu dəfə 1794-cü ildə onun və Dağıstan hakimi Ümmə xanın elçiləri III Səlimin yanına getmiş və sarayda böyük ehtiramla qarşılanmışdılar. Bu əlaqələri daha da möhkəmlətmək üçün o, İstanbul sarayında daimi elçi olmasını istəyirdi...

...Xacə şah Əliməmməd ağanı hüsuruna çağırırdı. Əliməmməd ağanı gözübağlı onun yanına gətirmişdilər.

Ağa Məhəmməd şah gözübağlı ağanı bir xeyli süzəndən sonra ötkəm səsle soruşdu:

-Osmanlılara niyə elçi gedirdin? Onlar bizimlə daim cəngdədirlər.

Əliməmməd ağa təmkinini pozmadan belə cavab verdi:

-Mən yalnız ağamın sullarına cavab verirəm.

-Sənin ağan indi mənəm.

-Səsinizi tanımadım. Mən ağamın səsini gözübağlı da olsa, tanıyardım.

Ağaməhəmməd şah onun bu təmkinli hərəkətindən coşdu və qəzəblə bağırdı:

-İndi başına elə oyun açaram ki, sənin səsini ağan Car Balakəndə eşidər...

Bu sözlərdən sonra o, qırmızı xətləli cəlladlara əmr elədi:

-Çıxarın bu məlunun gözlərini, sonra da...

Bu zaman Şuşa məscidindən əzan səsi qalxdı.

-Dayanın! Əzan zamanı cəza verilməz. Əzandan sonra.

Əzandan sonra Mir Əliməmməd ağanın gözlərini çıxarmaq istədilər. Ondan əvvəl isə bir daha Qacarın hüsuruna gətirdilər. Xacə şah istəyirdi ki, onu gözlərinin qabağında çıxırsınlar. Sonra nə fikirləşdisə, bu göstərişindən əl çəkdi. Çünki baş sərkərdə Sadıq xan Şəqqaqi Mir Əliməmməd ağanın seyid nəslindən olduğunu demişdi.

Ağaməhəmməd şah qatı dindar olmasa da, dini ayinlərin hamısına riayət edir, namaz qılır, oruc tutur və peyğəmbər nəslindən olanlara hörmət edirdi. Ona görə də cəlladlara belə əmr elədi:

-Bu məlunu elə boğun ki, səsi çıxmasın.

Mirzə Mir Əliməmməd ağanı sürüyüb zindana atdılar. Zindan Ağaməhəmməd şahın qaldığı malikanədən xeyli aralıdaydı. İbrahimxəlil xan da dönüklərə cəza verəndə ora göndərirdi. Mirzə Əliməmməd ağa həmin zindanda bir neçə dəfə olmuşdu, amma dustaq kimi yox, kiməsə baş çəkmək və həmin adamın adından İbrahimxəlil xana əfv ərizəsi yazmaq üçün...O, rütubətli və üfunətli zindanda çox qalmadı. Özünü də tanrıya dua edirdi ki, onu bu zülmədən tez qurtarsın.

Əliməmməd ağanı gün batandan sonra boğub öldürdülər. O, bir şəhid kimi səsinə də çıxarmadı...

Bu yerdə Yusif Vəzirin halı pisləşdi. O, qələmi yerə atıb, başını stola söykədi...

* * *

Otaq yoldaşı Vasya (Vasili İvanoviç Drinov, 81 sayılı dustaq) içəri girəndə İsusunu (yoldaşları on üç nömrəli dustağı belə çağırırdılar: ürəyiyumşaqlığına görə) yerdə uzanılı gördü...

O, əvvəlcə nə baş verdiyini ayırd edə bilmədi. Yusif Vəzirin çiyindən tutub silkələdi, onu ayılmaq istədi, amma on üç nömrəli dustaq ayılmadı. Əlacı kəsildəndən sonra o, yumruğuyla divarı döyəclədi. Çünki Lyubov Petrovna divarın o üzündəki otaqda yaşayırdı. Fövqəladə bir şey lazım olanda divarı döyəcləmək lazım idi.

Lyubov Petrovna həyəyə gəldi və işin nə yerdə olduğunu dərhal anladı. İş burasındaydı ki, Yusif Vəzirə lazım olan dərmanlar alınmamışdı, sanitariya hissədə də dərman yoxuydu. Çünki dustaqlara "müvəqqəti sağ" ("vremenno jiv") adamlar kimi yanaşırdılar. Yusif Vəzirin əlyazmaları yerə dağılmışdı. O, rus dilində yazırdı ki, Lyubov Petrovna rahat oxuya bilsin. Çox zaman işə yazdıqlarını özü oxuyurdu. Çünki Lyuba xanım Yusif Vəzirin ləhcəsini sevirdi:

-Özünüz oxuyun. Yusif Mirbabayev, sizin dildə hadisələr şirin səslənir, - deyirdi.

Lyubov Petrovna vərəqləri yığışdırıb, xalının cibinə qoydu. O, əvvəlcə on üç nömrəli dustağı sanitariya hissəyə köçürmək istədi, sonra nə düşündü, bu fikrindən vaz keçdi.

Xəstəni yatağa uzatdılar. Ona sakitlik lazım idi.

Gecədən xeyli keçmiş Yusif Vəzir özünə gəldi və olub keçənləri düşünməyə başladı. Öncə həyat yoldaşını və uşaqları, sonra həyatdan nakam getmiş əzizlərini xatırladı. Kiyev, İstanbul və Paris həyatı gözlərinin önündən dəfələrlə keçdi. O, qardaşı Mirinin xəstə olarkən çəkdiyi zillətləri yadına salır, kövrəlirdi. Miri sağalmaz xəstəliyə tutulmuşdu. Onun müalicəsi üçün həmsəhərlisi Ceyhun Hacıbəylinin maddi yardımları qardaşlara dayaq olurdu. Amma Yusifin başqa bir dərdi də vardı. Uşaq vaxtı itirdiyi böyük qardaşı. Qardaşının son günlərini xatırlayır, kövrəlirdi. Elə olurdu ki, özü öz hönkürtünə ayılırdı.

* * *

On üç nömrəli dustaq yalnız iki gündən sonra tam özünə gələ bildi. Halı babatlaşan kimi Ağaməhəmməd şah Qacarla bağlı epizodu davam etdirdi. Bunu Lyubov Petrovna istəmişdi.

Onun qafqazlı kişiye gözü düşmüşdü. Yusif Vəzirin səliqə-sahmanı, yaraşığı, dərrakəsi, tərmini onu valeh eləmişdi.

Lyubov Petrovna, adətən, Yusif Vəzirdən nəyisə xahiş edəndə zövqlə geyinər, şeytan qiyafəsində peyda olardı. On üç nömrəli dustaq türmə nəzarətçisi olan bu xanımın ona mehrini hiss edirdi. Hətta onun şirin dilinə və səmimiyyətinə elə aludə olardı ki, hər şeyi unudardı. "Şeytan ki, şeytan" - ürəyində düşünürdü... Amma ailəyə həddən artıq bağlılıq, müsəlmançılıq onun ürəyinə şeytanın girməsinə mane olurdu. Bir dəfə o, Yusif Vəzirin gözlərinin içinə dik baxıb demişdi:

-Sizin ağıllı, ancaq çox kədərli gözləriniz var.

Qadının nəyə eyham vurduğu aydın idi. Ona görə də:

-Mənim kədərim ailəmə və çox sevdiyim qadına xiffətdən irəli gəlir, -deyə sakitcə cavab vermişdi.

Xanım işə məyusluqla pıçıldamışdı:

-Mən sizi anlayıram. Çünki mən də sevdiyim insan üçün darıxıram. Ardınca da əlavə eləmişdi:

-Qacarin qalaya gəlişini və Məhəmməd bəylə söhbətini ətraflı anlada bilərsinizmi, Yusif Mirbabayevic? - deyə Lyuba Petrovna soruşmuşdu.

-Əlbəttə, bilərəm, -demişdi, - mən özüm də onu təzədən yazmağı düşünürdüm, - deyə əlavə eləmişdi.

-Onda gözləyəcəm, -Lyuba Petrovna həmişəki şeytani təbəssümlə demişdi...

* * *

...1797-ci ilin baharıydı. Ağaməhəmməd şah Şuşaya Xudafərin tərəfdən - Qırxadın (Cəbrayıl) və Qarabulaqdan (Füzuli) girdi. Ondən əvvəl Ağdam məscidində namaz qıldı, tanrıdan diləyinin müstəcəb olmasını istədi. Xırdaca gözlərini qıyıb Qarabağın hüsnünə baxdı, heyranlığından, az qala, bayıldı. Sərin yaz havası, təzəcə yarpaqlayan ağaclar, gül-çiçək ona elə təsir elədi ki: "Bura Sultaniyyədən də gözəldi" -deyə ürəyində çığırdı.

O, Təbriz yaxınlığındakı yaylaqları nəzərdə tuturdu. Bununla belə, ürəyindən keçənlərin və düşüncələrinin bir kimsənin duymasına imkan vermək istəmədi. Ona görə də üz-gözünü turşutdu. Xacə şahın qısqanc xislətini hamı bilir, amma qorxusundan dilinə gətirmirdi. O, təkəcə tülkü fəhmi ilə yox, həm də pələng qısqancılığıyla yaşayırdı.

Ağaməhəmməd şah onu da fikirləşdi ki, şuşalılar bu dəfə də "ağla gəlməsələr" onları gürcülərdən də pis günə qoyacaq, Tiflisi oda qaladığı kimi, Şuşanı da xarabalığa çevirəcək.

Ağaməhəmməd şah İbrahimxəlil xanın Rusiya ilə yaxınlaşmasından bərk qəzəblənmişdi...

Qarabağ xanı Rusiya ilə dostluğuna sübut üçün oğlu Əbülfət ağanı da girov kimi Peterburqa göndərmişdi. İkinci Yekaterina bunun əvəzində İbrahimxəlil xana və əyanlarına qiymətli hədiyyələr əta eləmiş, baş vəzir Molla Pənaha isə dəstəyi gümüşdən olan xüsusi əsa bağışlamışdı.

İmperatriça İkinci Yekaterina 1796-cı ildə o dünyaya təşrif aparsa da, varisi I Pavel sələfinin siyasətini davam etdirirdi. O, həm Qafqazı ələ keçirmək, həm də "Yunan layihəsi"ni (osmanlılarla döyüşü) uğurla başa çatdırmaq istəyirdi...

Ağaməhəmməd şahın ikinci dəfə Qarabağın üstünə gəldiyini eşidən İbrahimxəlil xan özünün və qalalıların başına çarə qılmalı idi. Ona görə də vəziri Mir Əliməmməd ağanı və baş vəzir axund Pənahı (Molla Pənah Vaqifi) məşvərət üçün yanına çağırmışdı.

İbrahim xan:

-Bir tərəfdən ruslar o ... (Quba hakimi Fətəli xanın adını çəkmədi, əksinə, ağır bir ifadə işlətdi) ələ alıb, o biri tərəfdən də Gürcüstan valisi İrakli öz xoşluğuyla onların tərəfinə keçib, bu tərəfdən də Ağaməhəmməd xan üstümüizə gəlir. Nə çarə? - deyə xəbər almışdı.

-Xanın ömrü uzun, əhli-əyalı salamat, hökmü keçərli olsun. Mən bilən, rusların tərəfinə keçmək lazımdı. Çünki onların silah-sursatının, topxanasının, qoşunlarının qabağında durmaq çətindir, -deyə axund təklif eləmişdi, - Ali Dərgahdan da (İstanbuldan da) bir xəbər-əter yoxdu.

İbrahimxəlil xan duruxan kimi oldu, sonra isə astadan dedi:

-Mən ruslarla sazişin əleyhinə deyiləm, amma qorxuram ki, ruslar bura gələndən sonra ermənilər şirnikə, üstümüizə ayaq alalar...

* * *

...Ermənilər onsuz da şirnikmişdilər. Və çoxdan idi ki, Peterburq sarayında əmr gözləyirdilər.

Ondan bir az əvvəl Peterburq sarayında Rusiya imperatriçası İkinci Yekaterina ilə qızılayaq general Zubov arasında belə bir dialoq olmuşdu.

Cavanlığını xeyli geridə qoymuş imperatriça demişdi:

-Səfəviyyə və sultanlıqla müharibədə qalibiyyət açarı Qafqazdır. Biz öz təbəələrimiz olan, daim bizi məlumatlandıran erməniləri qızıqdırmaqda davam etməliyik. Onlar həm İrəvan, həm Qarabağ, həm də Van ətrafında səpələniblər. Onların casusları hamıdan zirək və ayıqdılar. Biz buna görə onları sevirik. Dağıstana gedib, əvvəlcə azğın avarları və ləzgiləri sakitləşdirərsən. Onlar tərs və döyüşkəndilər.

Zubov keçmiş məşuqəsi, indi isə tərəvətini itirmiş çarıçanın əlindən və ətəyindən öpdü, onun dediyinə can-başla əməl elədi və:

-Hər bir qulluğunuza müntəzirəm, imperatriça, -dedi və elə həmin il Dağıstana gəlib, Dərbəndi və Narınqalanı tutdu.

O vədə erməni Keykavus və Diyarbəkirdeki Qara Keşiş öz işlərindəydilər və Qarabağda erməni Vanonu qızıqdırıdılar. "Zirək ol və işini gör. Miatsum (Böyük Ermənistan) naminə!" Qızılbaşlar isə başqa cür fikirləşirdilər: Qafqaz və Qarabağ kafirlərin əlinə keçə bilməz...

* * *

...Ağaməhəmməd şahın sir-sifəti o qədər eybəcər idi ki, hətta baş sərkərdəsi Sadiq xan Şeqqaqi də onun böyründə getməyə qorxurdu. Xacə şah tülkü ovuna o qədər getmiş, onları elə sevmişdi ki, özü də tülküləşmişdi. Qacarın fikrincə tülkü evə və dövlətə xoşbəxtlik gətirir. O, tülköləri öldürməyi yasaq eləmişdi, kimin evində bir tülkü vardısı, onlara xüsusi sayğı ilə yanaşırdı.

Sərkərdəsinin bir addım geridə qaldığını görən şah qəzəblə bağırırdı:

-A gədə, irəli gəlsənə!

Xacə şah nəinki əyanları, hətta baş sərkərdəsini də belə çağırırdı: "A gədə!".

Sadiq xan Şeqqaqi bu səsdən üşündü, içində büzüşdü və atını dəhmərlədi. Ağaməhəmməd şahı çatdı, ondan yarım metr arxada qərar tutdu. Şahın qırıqmış boynuna, balaca başına baxdı. Ağaməhəmmədin (o, ürəyində şahı Ağaməhəmməd deyirdi) boynunu bir zərbəylə üzmək olardı, amma qorxusundan əli qalxmazdı. Xacə şah çox zəhmliydə, onun insanlara olan nifrəti sifətində açıq-aydın görünürdü, tez-tez üzünü turşudurdu, sanki nədənsə iyrenirdi. Həyatın ən gözəl həzzindən məhrum olduğuna görə hamıya düşmən kimi baxırdı. Axtalandığı gün heç zaman yadından çıxmırdı. Onun kişiliyinə qaranlıq bir otaqda son qoymuşdular. Cəllad onun xırda xayalarını qursaqla bağlayıb elə sıxmışdı ki, uşağın gözlərində ildırım çaxmışdı. O, dünyanın nəinki ləzzətindən məhrum olmuşdu, həm də dünyanın ən şiddətli ağrısını canından keçirtmişdi və əlacı olsaydı, bütün bəşəriyyətə eyni zülmü edərdi, amma etmirdi. Çünki o da zülmə tabe insanların çıxırtısından, bağırırtısından ləzzət alırdı və özünü bu ləzzətdən də məhrum etmək istəmirdi...

Kişilik istəyi canından tam çıxandan sonra mehrini kitablara salmışdı. Əsirlikdə olan zaman mədrəsədə təhsil almış, fəlsəfəni və nücum elmlərini yaxşı mənimsəmişdi. Buna baxmayaraq, Ağaməhəmməd şahın danışığı İsfahan darğasının (baş polisinin) danışığından seçilmirdi: qaba və harfa idi.

-Biz rus boyunduruğuna girmək istəyənlərin danışan dillərini kəsməli, onları anaları doğan yerə qədər qovmalıyıq! A gədə, bu necə olur ki, bir dildə danışasan, bir qibləyə etiqad edəsən, amma kafirlərin tərəfinə keçəsən. Eşitdiyimə görə, mənə elə salan o mollanı da Tiflisə, rusların yanına göndərmək istəyir. Heç eybi yox, mənim zərbimi görəndən sonra ağılları başlarına gələr!

Bu sözlərdən sonra xacə şah susdu, ətrafa göz gəzdirdi, əshabələrinin onun dediklərinə tərpənişlərini (reaksiyalarını) yoxlamaq istədi. Sonra isə monoloquna davam elədi:

- Bunların hamısının baskarı o, zatıqırıq Nadirqulu oldu. Çoban oğlu çobandan da şah olar? O boyda sufi xanədanını dağıtdı, Təhmasib şahı dönük çıxtdı, axırı da belə. Hamı özünü bir şah sanır. Eybi yox, onlara elə divan tutaram ki, çıxırtıları Qaf dağında əks-səda verər! Şahruc xanın gözlərini

çıxaranda da cümlə-aləm belə səs eşitməmişdi...Gözü çıxarılan adamın səsində dünya malından ayrılmaq qorxusu var, himi!? - deyə cırıldadı...

"Himi!.." Sadiq xan ürəyində dedi, amma şahı yamsılamağı dilinə gətirmədi. Övəzində bunları dedi:

-Şahın buyruğu bir tanrı istəyi, hökmdar fərmanıdır, təəssüqün olum. Nə desən, o da olacaq. Danişan dilinə qurban olum.

-Olum, yoxsa, olaq?!

-Olaq, qurbanın olum, olaq! Bütün əhli-əyalım və sənin təbəələrinlə birgə... Ağaməhəmməd şah başını döndərüb, baş sərkərdəyə baxdı, üzünün və danışığının ahəngi dəyişmədi.

-Denən atlara su və yem versinlər.

Sadiq xan atını irəli sürdü. Qoşunun qarşısında dayanıb, sağ əlini göyə qaldırdı:

-Şahımız buyurur ki, burda bir az rahatlanaq, atlara su və yem verək.

Çaparlar bu sözü göydə qapdılar və ordu bölüklərinin içinə soxulub, həmin sözləri car çəktilər...

Şah ordusunun istirahəti çox çəkmədi. Çünki Ağaməhəmməd şah tələsirdi, ona və dininə dönük çıxanları cəzalandırmağa can atırdı.

Çaparların yenidən səsi eşidilməyə başladı:

-Ədalətli və cahan şahımız buyurur ki, qoşun atlansın. Bizi qarşıda böyük zəfərlər gözləyir. Tanrı şahımızı qorusun!

-Amin! -deyə sərbazlar bir ağızdan üç dəfə qışqırdılar.

Şah qoşunu hərəkətə gəldi və yola düşdü.

...Qacar dəbdəbəni sevməsə də, başında gəzdirdiyi humayunu və toppuzunu əlindən yerə qoymazdı. Bu dəfə də belə etmişdi, gümüş alınlıqlı atının, sadə yəhərinin üstündə gedə-gedə mürgüləyir, hərdən ayılıb, cır səsle qəfil qışqırırdı.

-Dədəmin ərvağı haqqı sizə bir toy tutacağam ki!..

Bir dəfə isə at ayaqlarının səsinə diksinib ayıldı. Atını qoşuna tərəf çapan gözətçi dəstəsinin başçısından:

-Yetişmədikmi, a qanı xərab! - deyə çığırdı...

Çapar qorxusundan özünü yerə atdı, alnını üç dəfə yerə vurandan sonra:

-İbrahim xan qaladan qaçıb, şahım! Şəhər əhli səni gözləyir. Qədəmlərinin mübarəkliyi üçün.

İbrahimxəlil xanın qalada olmadığını eşidən Ağaməhəmməd şah təəccüblə Sadiq xana baxdı, handan-hana dedi:

-Qorxuram ki, bu tələ ola, gədə. Əgər tələ olmasa, birinci asdıracağım Məhəmməd bəy Cavanşir olacaq! Sonra da rusların dostu axundu çığırdacam! Sərsəm-sərsəm şeirlər yazır. Bizi həcvə çəkir! Məhəmməd bəy ordumuza çox şəbxunlar (zərbələr) vurub, o cızma-qaraçı isə bizə təhqir dolu namələr göndərüb...

Axund Pənahın ötən dəfəki həcvləri doğrudan da Ağaməhəmməd xanı özündən çıxarmışdı və qisas hissiylə aşib-daşırdı.

Xacə şah İbrahimxəlil xana göndərdiyi naməyə cavabı nəzərdə tuturdu. Ağaməhəmməd şah yazmışdı: "Fələk mancanağından fitnə daşları yağır, sən axmaqcasına şüşədə qərar tapıbsan."

Vaqif İbrahimxəlil xanın adından belə cavab vermişdi: "Məni saxlayan mən tanıdığımdırsa, şüşəni daşın qoynunda salamat saxlar".

İbrahimxəlil xanın sufisayaq cavabı xacə şahı qəzəbləndirmişdi. İndiyə kimi ona elə gəlirdi ki, şeyx Səfiəddinin ruhu cəmi Qacar nəslindədi...

Tərs kimi İbrahimxəlil xan qaladan çıxanda vəziri axund Pənahı və digər əyanlarını orada saxlamışdı. Quraqlıq olduğundan adamlar yeməli və kəsməli nə varsa, heç birinə rəhm eləməirdilər, hətta meşələrdəki palıd ağaclarının da

qabığını üyüdüb yeyirdilər. Ona görə də Ağaməhəmməd şahı şəhərin müftisi Məşədi Həsən ağa və bir neçə tacirindən başqa heç kim qarşılamadı. Müfti şəhər qalasının açarlarını şaha uzatdı. Xacə şah atdan düşmədi və şəhərin İrəvan qapısından keçdi. Qacar gözləyirdi ki, şəhərin alim-üləmaları, varlıları və ağsaqqalları onun pişvazına çıxacaq, qiymətli ənəm verəcək, aman diləyəcəklər, amma belə olmadı və Ağaməhəmməd şahın qəzəbi daha da artdı.

-A gədə, dədəmin ərvağı haqqı, and olsun bizi yaradana burda bizə dönük başlardan elə imarət ucaldacağam ki, bütün diyari-İrandan görünsün, - deyə o, turşumuş üzünü Sadıq xana tutdu.

Sadıq xan qorxusundan büzüşdü, bilirdi ki, xacə şah bu sözləri deyibse, arxasında duracaq və paza keçirilən, başı kəsilən müsəlmanların ah-naləsi ərşə dirənəcək.

Bu sözlərdən sonra o, atını səyirtirdi. Qoşun hərəkətə gəldi və bir az keçmiş Şuşa qalasına çatdı. Şuşa məscidinin minarələri qala divarları üstündən göründü.

-Bunlar nə müsəlmandılar ki, şəhərə girəndən xütbə namazı da eşitmədim. Məyər bilmirlər ki, indi onların yeni şahı var!?

Ağaməhəmməd şah bu sözləri əbəs yerə demirdi. Çünki Şuşaya ötən hücumdan sonra geri qayıdanda o da Nadir şah kimi, Muğan düzündə şahlıq andı içmiş və taci-humayunu başına qoymuşdu...

Qacar bu sözləri deyərək xırda gözləri parıldadı və az qala qala divarlarını işıqlandırdı. Amma adamların üzü işıqlana bilməzdi, çünki ağaları onları başlıbaşına qoyub getmişdi. Və sonralar Ağaməhəmməd şah şuşalıları alçaltmaq üçün onlara bir mahnı əzbərlətmişdi: "Biz gəlmişik bir tülkünü tutmağa, tülkü qaçıb soxulub bir zağaya. Tüstü verin, tülkü çıxsın zağadan, yem olsun bax, bu əjdahaya.." - deyə Ağaməhəmməd şahı göstəridilər.

Şuşalıları onun cavabını iyirmi gündən sonra verdilər. Qacarin başını mundarlayıb, kos (top) kimi şəhər küçələrində qovdular...

Amma bu hadisəyə hələ çox vardı. Heç kim fələyin hansı donda-qiyafədə olacağını, kimin üzünə gülüb-gülməyəcəyini bilmirdi.

Ağaməhəmməd şah Qacarin Molla Pənah Vaqiflə görüşü...

Ağaməhəmməd şah Şuşaya varid olandan sonra şəhər müftisinin göstərişilə Qızılbaş hökmdarını İbrahimxəlil xanın böyük oğlu Məhəmməd Həsən ağanın malikanəsinə gətirdilər. Çünki xacə şah belə buyurmuşdu. O, qaladan qaçmış və ona itaət etməmiş İbrahimxəlil xanın qaladakı mənzilinə getmədi.

-Məni elə yerə aparın ki, ordan tülkü kimi qaçıb gizlənmiş İbrahimxəlil xanın qoxusu gəlməsin.

Qacar hökmdarı Məhəmməd Həsən ağanın evində yerləşəndən sonra, İbrahimxəlil xanın şəhərdə qalmış yaxınlarının siyahısını tutdu və ilk növbədə Məhəmməd bəy Cavanşiri öz hüzuruna çağırırdı. Məhəmməd bəy Sadıq xan Şeqqaqinin qohumuydu. Onun atası Mehralı bəylə Sadıq xan kirvəydilər. Sadıq xan uşaqılıqdan Adil şaha girov kimi göndərilmiş, sonralar Kərim xan Zəndin sarayında eşikağası işləmiş, Qacara çox köməyi dəymiş bir adam idi. Ağaməhəmməd şah öz qardaşı Səfərqulu xanı öldürəndən sonra Sadıq xanı özünə sipər-salah, yeni baş sərkərdə götürmüşdü. Ona görə də Ağaməhəmməd şah:

-Hanı o, Məhəmməd deyilən zatıqırıq!? Deyirlər ki, onun yoğun boynu var, biləkləri də məfruqdan bərkdi. -Hanı o gədə? Cavanşirlərin vuran əli?! Ona deyin ki, bura gəlməsə, dədəmin ərvağına and olsun ki, onun bacılarını və

əqrəbasının bütün zənənlərini gətirdib sərbazlarıma verəcəm! Sonrasını sərbazlar bilər, -deyəndə Sadiq xanın matı-qutu tamam qurudu, öz içində büzüşdü və ürəyində and içdi ki, fürsət düşən kimi Ağaməhəmmədin nazik boğazını cücə kimi üzəcək....

Sadiq xan Məhəmməd bəy Cavanşirin evində qalırdı. Ona görə də xacə şah özünü ona tutub bir daha təkrar elədi:

-Mən öz qisasımı, sərbazlarımdan qisasını kimdən almalıyam, Sadiq xan, səndən almalı deyiləmmi, o gədən qohumunna!? Bəlkə əlbir, dilbir olubsunuz, indi üzümə ağ olmaq istəyirsən!?

Sadiq xan tamam çaşdı, özünü itirdi, hökm sahibinin qarşısında dizi üstə çökdü, özü də elə-belə yox, müticəsinə. Başını aşağı əydi və yalvarışlı, titrək səslə dedi:

-Bu qara başım sənə qurbandı, təəssüqün olum. Amma mən nəkarəyəm ki, sənə və səltənətinə qarşı xilaf bir iş tutam. Sadəcə, hərə bir ad-san sahibinin evində qalırdı, mən də onu seçdim.

-O gədanımı!?

-Qurbanın olum, qibleyi-aləm, indi bu saat ona xəbər göndərrəm.

-Ona yox, o gədaya.

-Hə, təəssüqün olum, o gədaya. Həddi nədi gəlməsin, harda olur-olsun gələr, gəlməz gətirərək. Özüm gətirərəm!

Sadiq xan ürəyini yeyə-yeyə və dalı-dalı evdən çıxdı.

Axşama yaxın, şahın bütüb əshabələri, vəziri Mirzə Şəfi də daxil omaqla, qorxularından başlarını aşağı dikərək, səra-pərdənin açılmasını və şahın dışarı çıxmasını gözləyirdilər. Hamıdan bərk qorxuya düşən isə Sadiq xan idi.

Nəhayət, pərdə açıldı, Mirzə Şəfi dəvə kimi xıxdı, yeni dizlərini qatlayıb yerə çökdü. Onun şişman qarnı cəld hərəkət eləməyə imkan vermirdi. Ona görə də əvvəlcə sağ dizini qatlayıb yerə qoydu, sonra hihıldaya-hihıldaya sol dizini də qatladı. Başqaları da o edən kimi elədi.

Qacar pərdənin arxasından soruşdu:

-Sadiq xan burdadırmı!?

-Bəli, qurbanın olum, burdayam...

-Görürəm ki, sən mənim qəzəbimə keçmək istəyirsən? Məgər səhər dediyim yadınna çıxıb!?

-Yadımdadır, qibleyi - aləm, başımızın tacı, bayaq bura gələndə xəbər verdilər ki, Məhəmməd bəy...

-Nə!?

-Qurbanın olum, dilim çaşdı...

-Çaşan dili kəsərlər!

-İxtiyar sahibisən, qurbanın olum. Dedilər ki, o...gədə...öz ətrafıyla birgə bura - qibleyi-aləmin hüsuruna gəlir...

-O məlunu yanıma gətirin! -deyə pərdənin arxasından cır və qəzəbli səs eşidildi.

Xacə şahın səsi o qədər gur çıxdı ki, Şuşanın Xəzinə qayasında da əks-səda verdi. İnansaydınız, deyərdim ki, hamilə qadınlar qorxularından uşaq saldılar, göydə uçan quşlar lələk...

Carçılar qorxularından necə car çəkildisə, onların səsindeki titrəyişləri hiss etməmək mümkün deyildi. Onlar Məhəmməd bəyin imarətinə qədər, ordan da Məhəmməd həsən ağanın malikanəsinə qədər bir-birilərinə xəbər ötürdülər.

Ağaməhəmməd xan səra-pərdəni açmağı əmr elədi. Geniş və şüşəbəndli otağa çıxdı. O, yaşıl atlasdan xalat geymiş, başına uzun-şillək börk qoymuşdu, ayağında dəridən məst vardı. Qızılbaş hökmdarı otağın ortasında dayanıb ətrafa nəzər saldı, göz gəzdirdi, hamını bir-bir süzdü. Otaqda olanlar qorxularından başlarını aşağı əymişdilər. Bu o demək idi ki, başlarını hökm sahibinin yolunda

qurban verməyə hazırdılar. Şah onların adını çəkməyincə başlarını qaldıra bilməzdilər. Dustaq və əsirlərin ən tanınmışlarının bir qismini bura gətirmişdilər. Qırmızı libaslı, niqablı cəlladlar başlarını aşağı salıb səf-səf düzülmüşdülər.

Vəzir Mirzə Şəfi və baş sərkərdə Sadiq xan Şəqqaqi alınlarını yerə dirəyib, dallarını dombaltmışdılar.

-Qalxın, -deyə hökmlü səs yenə də bağırdı.

Hamı ayağa qalxdı və xacənin əlini, ətəyini öpməyə başladılar. Sadiq xan sahibinin əlini öpmək istəyəndə o, xalətinin qollarını aşağı - əlinin üstünə saldı. Bu o demək idi ki, baş sərkərdə onun əlini öpməyə layiq deyil. Çünki cavanşirlərin qohumu öz islah dodaqları ilə xacənin müqəddəs əlini murdarlaya bilərdi.

-Bu mələnlər kimlərdir? -deyə o, vəzirdən xəbər aldı.

Qibleyi-ələm, -deyə Mirzə Şəfi ikiqat oldu. - Bu nökriniz şəhərin müftisi axund Həsənağadı. Bu bədbəxt şəhərin darğası Səfər bəydi. Bu iki zatıqırıq tacirdi, bunlar isə fərraş. Lap axırncı qala gözətçisi İmamquludu. Qıraqla diz üstə dayanan isə Keşiş Ohandı, Şuşa ermənilərinin müəzzini...

Qacar Keşiş Ohana mənalı-mənalı baxdı, bir söz demədi.

-Bu isə, qurbanın olum, həmin axund Pənahdır, İbrahim xanın baş vəziri, -deyə Mirzə Şəfi tanışlığı yekunlaşdırdı.

Axund Pənahın qısa narıncı saqqalı, əynində uzun firuzəyi cübbə, başında qaragül dərisindən külah vardı, ayaqlarına uzunboğaz dəri çarıq geymişdi, əlində Kərbəladan gətirilən qara dənəli təsbəh vardı. Təsbəhin dənələri cənnət xurmasından idi: uzunsov və sürüşkən. Axund Pənah Qacarı görərkən təsbəhi xalətinin cibinə qoydu. Çünki hökmdar qarşısında təsbəh oynatmaq onun cəzasını artırardı...

Ağaməhəmməd xan Vaqifi görəndə, az qala, çənəsi əyildi, xirda gözləri hədəqəsindən çıxdı. O, döyüşlərdə nə qədər təmkinli olsa da, əsir götürdüyü düşmənlərlə hövsələsiz davranır, sanki onların qanına yerikləyirdi.

-Hə, bu sənənmisə demək, pədərsüxtə, nadan məxluq! Sən idin mənə ələ salıb, xacə şah deyə qışqıran. Səni saqqalından tanıdım. Xəzinə qayasının üstündə durub, açıq naməni qışqıra-qışqıra sən oxuyurdun!? Elə bilirdin eşitmirəm! Bəs, nə oldu, sənə o qayan, qoynundakı o şüşəni saxlaya bildim!? Hanı sənə iman gətirdiyin o tülkü?

-Əvvəla, qayanın üstündəki mən yox, qasid idi. O biri tərəfdən də eşitmişəm ki, tülküləri çox sevirsen, -axund təmkinini pozmadan dedi.

Hamının gözlədiyinin əksinə olaraq, Qızılbaş hökmdarı cır səslə güldü.

-Ha...ha...ha...Ağanın əvəzindən aman diləyirsən. Sən öz başının qayğısına qal! -Sonra ciddiləşdi və dedi: - Bəli, mən öz tülkələrimi çox sevirəm... Sən isə bu sözlərinə və mənə saymadığına görə elə günə qoyaram ki, əşədü-billah, dədən də hayına yetə bilməz!

Ağaməhəmməd xan bu sözləri deyəndən sonra Vaqifin düz çənəsinin altına gəldi, onun saqqalından tutdu, amma dartmadı.

Vaqif titrək səslə:

-Bu dünyanın işini bilmək olmaz, xan. Özü də, sənə dilindən çıxan sözləri şənəyə yaraşdırmıram! -dedi.

-Nə!? Nə dedin!? Xan!? Məyər sən bilmirsən ki, mən hələ Muğanda olarkən taci-humayunu başıma qoymuşam. Məyər sən bilmirsən ki, mən seçilmişlərdənəm. Yaradan özü mənə islamiyyətin qoruyucusu seçib?! Məşriqdən-məğribə hamı mənə baş əyir, boyunlarını qılıncımın altına tutub, əfv diləyirlər.

-Hökm qadir Allahındır, qibleyi-ələm!

-Yanılırsan, hökm mənim, buyruq onundur!

-Şahın buyruğu şah buyruğu olmalıdır, əlbət!

-Elədir! Şahın cəzası da şah cəzası olmalıdır!

-Tanrının lütfü böyükdür, elə hökmdarın da!

-Hm...Quyruğun qapı arasında qalanda belə danışarsan da. Sənin həm də şirin dilin varmış. Ya o dil şərəfimə nəzm yazacaq, ya da başınla birgə kəsiləcək!

"Nəzm" sözünü deyəndə o, gözücü Mirzə Şəfiyə baxdı. Çünki şahın əsas mədhiyyəçisi və səlnaməçisi Mirzə Şəfiydi. O, Qacarın baxışına dözməyib başını aşağı saldı.

-Şair!

Həç kim bilmədi ki, Qacar hökmdarı bu sözləri Mirzə Şəfiyə deyir, yoxsa axund Pənaha.

Sonuncu sözdən sonra o, eşikağası Qüdrətəli bəyə üzünü tutub əmr elədi:

-Bunu zindana atarsan. Eşitdiyimə görə, o tülkünün yaxşı zindanı var. Dəmirçilərə də əmr elə, qoy çoxlu mıx hazır eləsinlər. Onları atlarımın nalına, özü də tərsinə vurduracağam. Sabah bu məlun başda olmaqla, üzümə ağ olanların bəzilərini Cıdır düzündə yerə uzadacağam. Atları onların üstündən sürdürəcəyəm! Aparın!..

Fərraşlar axundun qoluna girib aparmaq istəyəndə Ağaməhəmməd şah onları amirənə səslə dayandırdı.

-Yox, hələ bir dayanın. Ona bir sualım da var.

-Mənim ağlar günə qoyduğum o Tiflisdə nə azarın vardı? Bəs, bilmirsən ki, kafirlərə boyun əymək kitabımıza və Quranımıza ziddir!?

-Bilirəm, - axund Pənah təmkinlə cavab verdi.

-Deməli, bilirdin və bilə-bilə də gedib onlarla ixtilat yaptın. Bizəmi qarşı!?

-Həlbət ki, yox, sahibi-ixtiyar.

-Bəs, onda niyə, hiyyy!? Niyə görüşürdün!?

-Kafirləri yaxşı tanımaq üçün onlarla görüşmək də, ixtilat da gərəklidir, şah...

-Şah!!! Hmmm...Aparın. Bir az da burda qalsa, mənə siyasətdən dərs keçmək istəyəcək. Onunla sonra danışarıq...

...Ağaməhəmməd şah axund Pənahın Tiflisə gedib polkovnik Burşanovla görüşməsinə də, Əliməmməd ağanın İstanbula elçi göndərilməsinə də keşiş Ohandan eşitmişdi. Qızılbaş qoşunları hələ Arazı keçəndən bir az sonra keşiş Ohan onun hüznündə peyda olmuş, İbrahim xanın qaladan çıxmasını çatdırmışdı.

* * *

Keşiş Ohan Vaqifin dostuydu. Xırda gözləri, uzun burnu vardı. Daim qara libasda gəzər, İbrahim xanın süfrəsinin başında oturur, ermənilərə bir təhlükə hiss edən kimi, yağılı dilini işə salardı:

-Pənahcan, yenə də bizim mahrasalı Yusif o tərəflərdə pəşxəndlik eliyib, qorxuram ki, genə də xanın qəzəbi tuta, ermənilərin günahsızları da o haramzadaların oduna yana, sən bir xana saqqal tərət, fədan olum, qoy, onları bağışlasın...

Keşiş Ohan başqa ermənilərdən fərqli olaraq, türk dilində təmiz danışır, hətta "f" səsinə də, səlis ifadə edirdi. Ona görə də o biri ermənilər kimi "pəda" yox, "fəda" deyirdi və bu sözü çox sevirdi: Fədan olum, İbrahimcan, fədan olum, Pənahcan....

Qacarın Qarabağa ikinci hücumunda İsfahanda yaşayan ermənilərin də rolu olmuşdu. Şuşada aclıq olduğunu, adamların aclıq çəkdiyini, İbrahimxəlil xandan narazı düşdüklerini, ona görə də müləzzimlərin (muzdlu əsgərlərin) evə buraxıldıklarını Qacara çatdırmışdılar. Bu məsələdə müsəlmanlaşmış erməni Məlik Cümşüdün rolu böyük olmuşdu. Bir şey olan kimi həm ruslara, həm də qacarlara xəbər verirdi.

Ağaməhəmməd şahın Şuşa üstünə getməsinə də o, Keşiş Ohana xəbər vermişdi. Ona görə də Ohan öz adamları ilə Arazın qırağında gizlənib Ağaməhəmməd şahı gözləyirdi.

Qacar qoşunları Xudafərin körpüsündən adlayandan sonra Diridağın dibində düşərgə qurdular. Çaparlar ətraf kəndlərə çapıb, yeni şahın təbəəliyini qəbul etmələri barədə car çəkdi. Cəbrayıl və Qarabulaq bəyləri iki gündən sonra Ağaməhəmməd şahın hüsuruna gəlib baş əydilər, ənamlarını və xələtlərini verdilər. Özlərilə gətirdikləri atlıları da Qacarin ordusuna qoşdular. Yalnız bundan sonra keşiş Ohan xəlvətdən çıxdı, Ağaməhəmməd şahın çadırına gəldi.

Gözetçilər şahın çadırını dörd tərəfdən dövrəyə almışdılar. İkiqat dövrədən ibarət mühafizə əsgərlərinin bir hissəsi çadıra tərəf, bir hissəsi isə onun əks tərəfinə -Araza tərəf baxırdı.

Mühafizəçilər erməniləri görəndə kimi saxladılar. Bu barədə gözetçibəşinə xəbər verdilər. Gözetçibəşi hal-qəziyyəni biləndən sonra onların üst-başını yoxlatdı və Qacarin hüsuruna gətirdi...

Keşiş Ohan çadıra girər-girməz, dizlərini yerə atıb şahın dərghahına tərəf süründü, dindaşları da eyni cür hərəkət elədilər. Xacə şah izn verdikdən sonra ayağa qalxıb, Şuşa qalası barədə müfəssəl məlumat verdilər.

-Dədəmin ərvağı haqqı, dedikləriniz doğru olsa, tüm Qarabağda sizə mülkiyyət verəcəm, yalan çıxsa, hamınızı o biri dindaşlarınız kimi (yəni gürcülər kimi) oda qalayacam...

* * *

Fərraşlar axund Pənahlı aparandan sonra Ağaməhəmməd şah dustaqların ətrafında xeyli gəzişdi, onların canına vəlvələ saldı. Xacə şah:

-Təzə müfti təyin olunana kimi bunu buraxın getsin, -deyə şəhər müftisini göstərdi. - Çünki sabah səhər məsciddə mənim şərəfimə xütbə namazını o özü oxuyacaq. Qala gözetçisi də buraxılsın, çünki qala qapılarını üzümüzə açıb. Tacirlərdən əvvəlcədən xoşum gəlmədiyinə görə, paza keçirilsin, dağın boynu vurulsun, bədəni pələnglərə atılsın, başını isə saxlayın, kəllələrdən ibarət minarəyə hördürəcəm! - Bu sözlərdən sonra o, çoxmənalı şəkildə Sadiq xanı süzdü və dedi: - Mənə ağ olan məlunların başlarını kəsdirib, həmin minarənin lap başına qoyacam!

-Bunu isə, - keşiş Ohanı göstərdi, - buraxın dindaşlarının yanına getsin və onlara ağah eləsin ki, cızıqlarından çıxmasınlar. Nə qədər ki, mən burdayam, ermənilərin pələngliklərini eşitməyim. Yoxsa ki, dədəmin goru haqqı, onlara qan udduraram...

...Həmin vaxt şuşalıların ah-naləsi ərşə qalxmışdı. Çünki xacə şahın sərbazları qapı-qapı gəzir və əli qılınc, tüfəng tutanları Məhəmməd həsən ağanın malikanəsinə toplayırdılar. Şuşanın da gözəl vaxtlarıydı. Xarı bülbülün açan zamanıydı. Səhərlər duman Xəzinə qayasından aşağıdakı dərələrə sürüşür, təzədən geri qayıdırdı. Cıdır düzü yaz günəsinə bürünür, qaranquşlar qara buludların hələ uzaqda olduğunu, yağış yağmayacağını göstərmək üçün lap aşağıdan süzürdülər, amma bu gözəl mənzərə qalalıların əhvalına tərs mütənəsiyyəti. Əlacsız şəhər əhli əllərini göyə qovzayıb Tanrıdan kömək istəyirdi: "Ya Allah, ya pərvərdigar, bizi bu bələdan qurtar!..."

Bu yerdə Yusif Vəzir qələmi yerə qoydu. O, uşaqlıq illərini, Şuşanın gözəl vaxtlarını xatırladı. İndi uzaqlardan qulaqlarına gələn ah-naləni yox, sevgi və nağıl dolu günləri yaşamaq istəyirdi...

* * *

...Soyuq hava məni daladı. Gözlərimi açdım. Pəncərə taybatay açıq idi, içəri gün düşürdü. Sanki dünənki tufan olmamışdı.

-Dur, qohum, -Elmirin səsinə eşitdim, - bu gün əla ulov (çoxlu balıq) olacaq... Pəncərədən çölə baxdım. Doğrudan da sahilin qırağında xeyli adam vardı.

-Bu yerlərdə gün çıxanda tək-cə balıqlar tezdən oyanmır, adamlar da tez durur, -deyə Elmir siqaretini tüstülədə-tüstülədə mızıldadı, -tapşırıblar ki, sən

oyanan kimi ora çatdırım. Amma əvvəlcə bir boşqab uxa ziyan eləməz. Paxmeli açmaq üçün...

Mən, onsuz da çox içməmişdim, amma əsl uxanın yeri idi...

Sahilə gəldik. Bu gün balıq tutmağa çox həvəsliyədim. Bir çapaq balığı tutdum, amma ikinci atışda qarmaq ilişdi və balıq tutmaq həvəsim öldü.

Tilovu yerə qoyub, sahil boyu gəzişməyə başladım. Günəş tez-tez buludların arasına girib, ağ bənizini göstərirdi. Burda günəş daha çox aya bənzəyirdi. Sanki, günəş ağ ciyər xəstəsiydi: hərarətli, amma soyuq...

Ötən günkü ciğirim ərimişdi. Tez-tez sürüşürdüm. Nikola uzaqdan nəse deyirdi, amma onun nə dediyini eşidə bilmirdim. "Bir mahnı oxusana", - yeger Valera çukçasifət yoldaşının qolundan tutub silkələyirdi.

Çukçasifət oğlan, nəhayət, onun istəyinə tabe oldu və pəsdən oxumağa başladı, sonra zilə keçdi. Bu elə bir səs idi ki, keçmiş xatırladırdı, sanki ona bir ağıydı: Uzun yollar...uuuzun yollar...

Yusif Vəzirin cavanlığı və sevgi macəraları...

...1907-ci ilin baharıydı. Yusif bəy 20 yaşında telli-toqqalı oğlanıydı, qız sevən vaxtlarıydı. Özü də müsəlman mühitindən çıxıb, başqa yerləri görmək həvəsindəydi. Macəralar və məcara dolu mühit onu çəkirdi. Yusifə elə gəlirdi ki, hardasa, tamam başqa yerlərdə, yəni doğma şəhərdən kənarda belə bir məkan və cəmiyyət var.

O, Muradbəyli kəndindəki məktəbdə rus dilində təhsil almış, sonra Şuşada oxumuş, şeirlər yazmışdı. Böyük qardaşı Əbülhəsənin kitabxanası da ona qalmışdı. Hətta həvəsə gəlib "Fokusnik" adlı jurnal da buraxmışdı. Jurnal əl yazıları və şəkillərdən ibarət idi. O, sevdiyi kitabları sandığa yığıb, Aşqabada səfərə, xalasıgile getməyə hazırlaşdı. Anasının səsi isə qulaqlarından getmirdi: "A bala, kitablarını belə görəndə ürəyimə pis gəlir." O, anasını anlayırdı, çünki bu kitablar mərhum oğlu Əbülhəsənin idi. Bir zamanlar o da bir yana səfərə gedəndə kitablarını özü ilə aparardı. Anası Əzizə xanıma elə gəlirdi ki, o, kitabları yox, kitablar onu harasa aparır. Əzizə xanım o qədər həssas olmuşdu ki, oğlu, hətta çölə, meşəyə çıxanda da narahatlığından qalmırdı: "A bala, qadan alım, məktəbə gedəndə yolun ortasıyla get, adamsız küçəyə ayaq basma, səni sərt dindirənə xoş cavab ver. Görmürsən, ölkə xarabdı..." deyirdi. Xırda bacıları da analarına baxıb ağlamsınırdılar, qardaşlarının ayaqlarından yapışib çölə çıxmağa qoymaq istəmirdilər. O isə bacılarına və anasına gülüb deyirdi: "Siz nə avam adamlarsınız. Özü də səhərdən axşama kimi müsəlmançılıqdan mənə dərs keçirsiniz. Məyər bilmirsiniz ki, qəzaya əlac yoxdu, insanın taleyi öz əlində deyil." Özü belə deyirdi, amma sona qədər dediklərinə inanmırdı. Ona elə gəlirdi ki, "bu millətin taleyi öz əlindədi. Bu mövhumatdan qurtarmaq üçün əsas vasitə və çarə elmdi, dərsdi, maarifdi."

Anası Əzizə xanım elə-belə adam deyildi, seyid nəslindəniydi, əri Mirbaba kimi o da ədəbiyyatı sevirdi və uşaqlarının yaxşı təhsil almasında maraqlıydı. Bu ailə Şuşadan gəlib keçən Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Nəcəf bəy Vəzirov kimi məşhur ədibləri dəfələrlə öz evində qonaq saxlamışdı...

Gənc Yusif bir səhər yuxudan durdu. Şuşanın dağlarını seyr elədi, duman üzündən göz-gözü görmürdü. Bağçada qönçə güllər açmışdı. Həyətdəki quyudan su götürüb üzünə vurdu. Dumana baxıb gəzməyə gedə bilməyəcəyini anladı, təəssüfləndi, amma bir azdan gözləntisinə rəğmən duman yox oldu, qıpqırmızı günəş üfüqdən çırtlayıb çıxdı.

Aradan bir müddət keçmiş dostları Həsən, Mürsəl və Rəcəblə şəhəri gəzməyə çıxdılar. Cıdırdan keçib, Xəzinə qayasının üstündəki yarğanda oturdular. Aşağıda uçurum vardı, bir az sağda Topxana meşəsi uzanırdı...

Dostlar ordan-burdan danışdılar. Rəcəbin erməni qızı sevməsini lağa qoydular. Çünki yolda Rəcəb erməni qızını görmək məqsədilə onlardan ayrılmışdı.

-Siz başa düşməzsiz, bu ürək sevgili yarı görmək həsrətiylə çırpınır, -deyə Rəcəb şairanə etiraf eləmiş və fit çala-çala onlardan uzaqlaşmışdı.

-Erməni qızından sənə məşuqə olar, amma yar olmaz. -Bu sözləri də onun arxasınca Həsən demişdi.

Bir azdan Rəcəb qayıdıb gəldi. Qəmgin halda başını aşağı salıb oturdu. Dostlar onun üzünə baxanda özlərini gülməkdən zorla saxladılar.

Yusif:

-No-olub yenə dəvəsi ölmüş ərəbə oxşuyursan!

Bu zaman Mürsəl pısqıldadı:

-Ərəb niyə olur, elə ərəbi ölmüş dəvə də pis deyil.

Həsən:

-Sevgili yarın üzünü görcək sıxıldınmı, əəə!?

Yusif dostunu qılıqlamaq və ürəyini almaq məqsədilə:

-Düzünü de görək, no-oldu, qızı görə bildin? -deyə xəbər aldı.

Rəcəb yenə də dinmədi. Çünki bəy oğluydu, ağır oturub batman gəlmək istəyirdi. Şirin dilin işə yaramadığını gören Yusif ona sataşmaq istədi:

-Ərzurumun gədiyinə varanda, gördüm budur, burum-burum qar gəlir.

Dedim, lələ, gəl bu yoldan qayıdaq. Dedi, bəy oğluyam, bu iş mənə ar gəlir.

Rəcəb yenə də dinmədi, eləcə qımışdı. Bu yerdə Həsən işə girişdi:

-Dostum, nədi, genə də səni qızla görüşməyə qoymadılar, yoxsa o tərəf razı olmadı?

Yusif Həsənə göz vurub başladı, Rəcəbi daha da cırnatmaq istədi:

-Canım, bu qızı istiyir, qız da bunu. Bilmirəm, ortaya girənlərə nə düşüb?

Elə bil ki, Rəcəbin yarasının qərtməyini qopartdılar, ona görə də taleyini söylə-söylə başını qaldırıb, bunları dedi:

-Vallah, bilmirəm, bu köpək uşaqları bizdən nə istiyirlər? Qarınlarının ağrısı nədi? Qardaş, o mənə istiyir, mən də onu.

Rəcəb elə qeyzli və məzəli danışdı ki, dostlar az qala qəşş edəcəkdilər.

-Hə də, sevənlərin göbəyini mələklər göydə kəsir. Sizinkini də elə! - Yusif qımışaraq dedi.

Həsən:

-Bəs, bu gün görüşəcəkdiniz, no-oldu?

Rəcəb ağzına su alıb durdu. Dostları maraq daha da götürdü.

-Bu mən ölüm, de görək no-oldu,- bunu da Mürsəl dedi.

-Nə olacaqdısa, oldu da. Görüşdük. Danışdığımız kimi, parkın aşağısındakı çinarın dibində. Məktub verib getdi. Bir erməni dəlləyi, köpəyoğlu, sən demə, qızı izliyirmiş. Ona görə də dayanmadı, tələm-tələsik getdi.

-Bəs, gəzmədiniz?- deyə Mürsəl kəmhövsəlilik elədi.

-Ağzımda söz danışırım. Deyirəm ki, erməni dəlləyi qoymadı.

-Deməli, qorxdun, -bu da Həsənin səsi.

-Qorxdum e, yox bir ayaq üstə öldüm. Ə, mən onun beşinin arxasını birəlli yerə vuraram. Sadəcə, qıza yazığım gəldi. Evdə bilsələr ki, müsəlmanla gəzir, dərisinə saman tərperlər.

-Biy, bu da təzə çıxdı!? Ə, erməni qızları bizdən ötrü sinoy gedirlər, -bunu da Yusif dedi.

-Yusif, ölmüşüm haqqı, Haykanuş onlardan deyil. Bilirsən nə deyir? Deyir ki, ermənilərdən zəhləm gedir, görməyə gözüm yoxdu. Çünki müsəlmanların

üzünə hırıldıyır, dalda da isə dallarınca danışirlar. Deyirlər ki, qızım erməniyə
ərə getsin, amma müsəlmanla gəzsə də eybi yoxdu. Ə, belə oğraş millət olar?

Rəcəbi danışdıran eşq havasıydı, gözünü məhəbbət örtmüşdü...

Rəcəb söylənir, ermənilərin qarasına deyiniirdi. Haykanuşun namusundan-
ismətindən ağız dolusu danışdı...

...Kiminsə aşağıdan, qayanın dibindən yanıqlı səsi gəldi:

Qırıldı bülüllər, boş qaldı bağlar...

Amma nədənsə səs yarımçıq qırıldı. Sanki bülbulü ovçu gülləsi sinəsindən
yaraladı. Dostların ürəyi atəşə döndü və Həsəndən xahiş elədilər ki, bu
yarğanın başında yanıqlı bir mahnı oxusun, onların yanan ürəyinə su çiləsin.
Həsən əvvəlcə oxumaq istəmədi, qızardı. Özünü naza qoydu. O, həmişə belə
edirdi, əvvəlcə özünü naza qoyur, sonra razılaşırdı. Dilə tutmaq lazıymıydı.

Ona görə də Mürsəl dedi:

-Yusif, and olsun Allaha, bu Həsənin səsinə səs çatmaz, Kəhrizli
İmamqulunun da səsi bunukunun yanında heç nədi. A kişi, səsə bu qədər də
yanıq olar? Özü də yana-yana və elə şirin oxuyur ki, adam elə bil cənnət
bağında sevgilisindən ötrü xiffət eliyir.

Yusif də onun sözünə qüvvət verdi:

-Mən, elə olur ki, bu qırışmalın səsini yuxumda da eşidirəm, Əhsən, vallah
belə səsə, heç bilmirəm ki, Aşqabadda olduğum üç ayda bunun səsindən ayrı
necə yaşayacam.

Mürsəl:

-Özü də yazın belə gözəl vaxtı, xarı bülbulün çırtlayan vədəsi, əlini qulağına
qoyub oxumasan, tay yaşamağın nə xeyri.

Həsəni daha da qızışdırmaq üçün Yusif:

-Mən oxuyardım, vallah, amma bu gözəlliyi korlamaq istəmirəm. Həsən
başqa məsələ, o, bülbulün də səsini kəsər, -dedi.

Bu sözlər Həsənə ləzzət eləyirdi. Ona görə də səsini çıxarmırdı...

Dostlar Həsəni xeyli küyləyib tərifləyəndən sonra Həsən muma döndü,
öskürüb boğazını arıtladı və əlini qulağına qoyub pəstdən oxudu:

***Xumar-xumar baxmaq göz qaydasıdır,
Lalətək qızarmaq üz qaydasıdır,
Pərişanlıq zülfün öz qaydasıdır,
Nə badi-səbadan, nə şanədəndir...***

Həsən bir xeyli oxudu, qədimi şairlər demiş, dostların qəlbini rıqqətə gətirdi,
onların alqışlarını qazandı...

* * *

...Həsənin bu yanıqlı səsi uzaqlardan axıb gəldi, Yusif Vəzirin qulaqlarına do-
lub qəlbini göynətdi, vücudunu kövrəltdi. Onun sancıları sanki təzələndi. Onsuz
da gecə səhərə kimi ağrılardan əziyyət çəkir, qıvrılırdı. Hərdən yoxlama gələn-
də isə ağrıları daha da şiddətlənirdi. Çünki yenidən meşəyə göndərilmək təh-
lükəsi vardı, amma Lyibov Petrovna onu qorumağı bacarırdı. Hələ ki, bacarırdı...

* * *

...Yusif Vəzirin bahar düşüncələrini qəfil açılan qapının cırıltısı və soyuq qış
havası qırdı. Otaq yoldaşı Vasya nahara gəlmişdi. Onun da xüsusi statusu var-
dı, yəni hamı kimi meşəyə işləməyə getmirdi, "xozeyinlərin" atlarına baxırdı.
Ona görə də ondan daim təzək və at iyi gəlirdi. Yusif Vəzirin də yadına düşdü
ki, səhərdən bəri Lyubov Petrovnaya dəyməyib, nə onun özü, nə da balaca
Vanya ilə maraqlanmayıb. Düzdü, xəstəydi və Lyubov Petrovna ona istirahət
eləməyi tapşırırmışdı. Sanki onunla dustaq kimi yox, ev müəbbiəsi və müəllimi
kimi davranırdı.

-Salam, İsus, - deyə Vasya onu salamladı, çoxdan soyumuş sobaya doğru
getdi, əllərini ona tutub qızınmaq istədi, amma sobanın soyuq olduğunu hiss

edib, qınayıcı nəzərlə otaq yoldaşına baxdı. Sonra ətrafa göz gəzdirdi, sobanın ətrafında odun yoxuydu. Vasya çölə çıxdı və bir qucaq odunla geri qayıtdı. Yusif Vəzir də ayağa qalxdı, odunluqdan bir qucaq odun götürüb, qonşu otağa apardı.

Lyubov Petrovna onu görəndə təəccübləndi:

-Yusuf Mirbabayev, qalxmısınız deyəsən?

-Qalxmışam, -dedi və uşağın vəziyyəti ilə maraqlandı.

Balaca Vanya yatmışdı.

-Yazılarınızın necə, arxası gələcək?

-Gələcək, Lyubov Petrovna, arxayın ola bilərsiniz.

Yusif Vəzir sobaya odun atdı və çıxdı.

Çöldə külək, həmişəki kimi, at oynadırdı. Yer buz bağlamışdı. Küləyin qovaladığı qar topaları səhradakı yalı bənzədirdi: dalğavari.

Mühafizəçilərin lap uzaqlardan səsi gəlirdi, itlər hürüşürdü. Yusif Vəzir başa düşdü ki, yəqin dustaqlardan kimsə qaçıb. Düşərgə tikanlı məftillər və qarovul qüllələri dövrələnsə də, bəxtini sınamaq istəyənlər də tapılırdı, amma bir qayda olaraq ya tutulur, ya da güllələnirdi. Yusif Vəzir aman diləyən dustaqları da görmüşdü, onları güllələyənlərin üzünə tüpürənləri də. Ən pisi isə o idi ki, qaçan adam tutulana, yaxud güllələnənə qədər dustaqların hamısını açıq havada, qarın üstə dayanmağa məcbur edirdilər. Yaxşı ki, Yusif Vəzir bu cür işgencələrdən uzaq idi...

* * *

Vasya naharını edib qurtarmış və evdən gələn məktubu o üz-bu üzə çevirirdi. Vasya sibirliydə, Yenisey ətrafındakı hansısa kiçik balıqçı kəndində doğulmuşdu. Özü də Sibir ləhcəsi və şivəsində danışdı. Məktub əvəzinə, məstub, milis əvəzinə, miliç, çörək əvəzinə çölək, kişi əvəzinə, kisi deyirdi... Onun fonetikasında "ş" səsi yoxuydu...

Vasya məktəbə getmədiyinə görə, nə yazmağı, nə də oxumağı bilirdi. Məktəbə getməməyini isə doğulduğu kənddə müəllim olmaması ilə əlaqələndirirdi:

-Müəllim olmadığına görə, ay kisi, məktəb də yoxuydu. Bizim xutora göndərilən müəllimlər, səhərisi günü geri qayıdırdılar. Heç usaqlar da məktəb həvəsində deyildilər. Hamı ov azarlısıydı. Bir tilovun, bir xizəyin, bir tufəngin olsaydı, bəs idi, deməli kisiydin.

Vasya bu sözləri böyük şövq və həvəslə deyirdi və özünün savadsız olmasına bu cür haqq qazandırırırdı. Özü də ləhcəylə elə qabarıq danışdı ki, sanki bununla fəxr edirdi.

-Bax, sən oxumus adam, nəticəsi no-oldu? Səni də, məni də bu cəhənnəmə göndərdilər. Səni bilmirəm, amma məni ya kiminləsə dəyisik saldılar, ya da sərlədilər. Mən hara, inqilab hara? Yapon kəşfiyyatıdı- nədi, onu da boynuma qoydular. Yazı-pozu bilməyən adamdan nə inqilabçı. Bilirsən, silistçi mənə nə dedi: "İnqilabı, elə şənin kimi basıboslar edir... Sən düşmən üçün asan yemşən..." Nəse, ay kisi, bu məktubu mənə oxusan, söz verirəm ki, burdan qurtaran kimi, hər ay sənə ov dolu bağlama göndərəcəm.

Yusif Vəzir onun bu sadələvh sözlərinə gülümsündü, "bəlkə, elə o silistçi haqlıymış" deyə ağılından da keçirtirdi və:

-Yaxşı-yaxşı, bağlama-zad lazım deyil, onsuz da buraxan deyillər. Yaxşısı budur məktubu bura ver bura, oxuyum, -dedi.

Məktub köhnəydi. İki-üç ay budan əvvəl gəlmişdi. Vasyanın da Yusif Vəzir kimi üç uşağı vardı, amma sonuncu uşağını görməmişdi. Həmin məktubda arvadı yazırdı ki, Tankanın dişləri çıxmağa başlayıb, dişlərini onunçün saxlayıblar, servantdakı büllur güldanda...

Vasya bu yerdə məlumat verdi ki, həmin güldanı anasına qabaqcıl kolxozçu olduğuna görə hökumət bağışlayıb, amma oğlu anasına oxşamayıb.

Müharibənin ən qızgın çağında cəbhəyə gemək əvəzinə, qaçıb meşədə gizləniib. Hərdən xəlvətcə evə də dəyirmiş. Belə xəlvəti gəlişlərin birində Tanka anasının boynuna düşüb. Sonra doğmaca atası çuğulçuluq edib. Onu ələ verib. Günah da arvadında olub. Çünki domba qarnını gizlətməyi bacarmayıb. Evdə mərəkə qopub, arvadı boynuna alıb ki, uşaq doğma ərindəndir. Məsələnin üstü bax belə açılıb. Hökumət də ona dezertir əvəzinə, casus damğası vurub, sovet hökumətinə qarşı inqilab hazırlamaqda suçlayıb. Ona görə də bura iki illiyə sürgün olunub. Sürgün müddəti bitən kimi ön cəbhəyə, cərimə batalyonuna göndəriləcək...

Arvadı da ondan fərasətli çıxıb, radio-uzelə qulaq asa-asa, əlifbanı evdə öyrənə-öyrənə yazı-pozunu da yaxşıca mənimsəyib.

Vasya deməsə də, Yusif Vəzir qadının məktubundan başa düşürdü ki, oxumağı və yazmağı bacarır. Düzdü, onun məktubu da Sibir ləhcəsiylə yazılmışdı, amma anlaşılan idi. Çünki Vasyadan çox söz öyrənmişdi...

-Yəqin, indi yeriyr.

-Kim yeriyr, -deyə on üç nömrəli dustaq fikirli-fikirli soruşdu. İndi onun da fikri-zikri ailəsinin yanında idi.

-Tankanı deyirəm də, sonbeşiyi.

-Əlbəttə yeriyr, heç elə olar ki, yeriməsin.

Yusif Vəzir son sözləri elə inamla dedi ki, sanki indicə körpənin yanından gəlib və yeriyan uşaq da Vaskanın yox, öz balasıdı...

-Dalını oxu, -deyə Vaska küləyin uğultusundan yaxşı eşitmək üçün başını yana əyib, qulaqlarını onun ağzına tərəf yaxınlaşdırdı.

"Sarıcanı canavar parçaladı...Valeri Akimoviçdən təzə buzov almışıq. Söz vermişik ki, əvəzini əmək günüylə qaytarıq, ilin başında..."

-İndi orda olaydım, o canavarın basına yekə bir güllə çaxardım, -deyə Vasya qəzəbləndi. - Bilirsən nə inək idi? İnək deyirəm e sənə. Nəynən dolanacaqlar? Bir külfəti yola verirdi. Buzovun pulunu nəynən verəcəklər!? İlin basına da heç nə qalmayıb...

-Allah kərimdi. Yəqin, qaytararlar, - Yusif Vəzir belə deyəndən sonra məktubu oxumaqda davam etdi.

Vasyanın arvadı kənddə ölüb-qalanlardan da məlumat verirdi. O da məlum oldu ki, Vasyanın dost-doğmaca əmisi oğlu müharibədə həlak olub, sinif yoldaşı Mityay da itkin düşüb.

"Səni həsrətlə gözləyirik, ay evimizin dirəyi" -deyə Vasyanın arvadı Darya Varlamovna məktubu öpüşlərlə bitirirdi...

Vasya arvadının son sözlərindən sanki rahatlandı, məktubu əlinə alıb xeyli baxdı, o üz-bu üzə çevirəndən sonra sırtqlısının cibinə dürtüdü, şalvarının bağlarını bərkitdi, şaxtadan tükələri tökülmüş qulaqlı papağını başına qoyub getdi. Qapını örtməzdən qabaq geriye dönüb bunları dedi:

-Məndən olsaydı, İsus, heç kimə inanmazdın.

Bu müəmmalı xəbərdarlığı Yusif Vəzir təbəssümlə qarşıladı: kimə və nəyə inanırdı ki!?

On üç nömrəli dustaq bir az fikirləşəndən və Vasyanın onunçün saxladığı şorbadan bir-iki qaşıq içəndən sonra yazıya davam etdi...

(Ardı var)

♦ P o e z i y a

Fərid HÜSEYN

SON NƏFƏSİMƏ QUCAQ DAŞLAR

Peşman deyiləm:
uçduğuma görə qanadımdan vurulmuşam
və əbədi daşlar qucaq açıb son nəfəsimə.

Peşman deyiləm:
səndən özgə heç kəsi sevmədim,
"oğru apardığın qaytarmaz", bilirəm...

Peşman deyiləm,
bəbəklərimə köçürmüşəm həbsxana millərini,
və sizin azadlığınızı aydın görürəm.

Peşman deyiləm,
yaddaşımda günahları qırmanclayıb
içimdəki əzazilin zülmündən ölürəm...

Peşman deyiləm,
güzəran həvəngdəstəsində
içimdəki mif qəhrəmanını əzirəm...

Peşmanam, gərək deyim düzünü:
taleyimi güzgütək gözümə salıb
kor elədim özümü...

MÜHARİBƏ

Qadınım öləndə
hamı güllə səsində gizlənmişdi -
özüm yudum,
kəfn-dəfn elədim -
torpağa tapşırdım.

Qayıdıb evə gördüm ki, yoxdu o,
yüyürüb çaydan soruşdum:
- ağlasam, daşarsanmı?
Dinmədi...

Üz tutdum tarlaya,
soruşdum pambıqdan -
kəfəni yaraşırdımı ona?
Lal idi...

Gəldim torpağın yanına,
baxdım - qadınım ordadı...
güllə səsisə yoxdu...

Evə çatanda gördüm oğlum
kürəyini güllə səsinə söykəyib ağlayır...
...göz yaşını sildim torpağın...

XOŞBƏXTLİK

Daşürəkli xoşbəxtlik
keçmişdə qalandan,
mən heç kəsdən
saat soruşmuram -
"üç il əvvəl bu gün",
"beş il öncə bu vaxtlar"la
bilirəm saatı...
Bizim dövrdə,
xoşbəxtlik ancaq
partlamayan saatlı
bombalardakı vaxtdı.

İLDIRIMA UZALI OT

İçimiz pambıq, dərdimiz od -
suyumuz çox bulanıb,
ömürsə "su durulanacan" gözləməyə çatmaz.

İndi nəfsimizə dişimiz batmaz -
ta bundan beləsi içimizi yeməkdi,
Bir vaxt yetişib - dərdin sirr dövrü,
daha susmaq - bircə Allaha deməkdi.

İldırıma uzalı ot kimi yaşayaq bu ömrü -
qoy ölümümüz də göylərdən gəlsin,
yerlər bir ömür uzunlu, bir sevda boyu
bizi əkinçi ayaqlarıtək tikana öyrətdi.

Ömrün sonrasını
Leylinin ölüm xəbərini gətirən
Zeydin rəngində yaşadıq.
Canımız təmiz ruhdan oldu,
qopdu kölgəmiz bədəndən.
Ölməyin,
ölməyin, ey bizi sevənlər,
"tək qalması" Yaradan.

BİR ÖMÜR YAŞADIM Kİ

Bu ömür də belə keçdi -
uşaqsız evlərdəki layla səsi kimi.
Bu ömür də belə keçdi -
nakamın son nəfəsi kimi.

Axirəti cənnətçün istəmirəm daha,
mələklər səninlə bu dünyadakı
günahlarımızı xatırlatsınlar orda,
bəsimdi...
İlahi sükuta bax - hamısı mənim səsimdi.

Bir ömür yaşadım ki, o ömrün "vüsasında"
yaddaşım əl uzadır, xatirələr görüşür...
İndi mənə zülm edir dünənim asta-asta,
keçmiş yadımdan çıxmır, gələcək yada düşmür.

VƏFA

Daha məni insanlarla bərabər
əşyaların taleyi düşündürür:
Məsələn, sən aldığın qol saati
vaxtı göstərməkçün yox,
sənsizliyi hesablamaqçündü.
Mənimçün indi insan vəfası
ikimizin də oxuduğumuz kitablarda
sənin altından xətt çəkdiyin cümlələrə
dönə-dönə qayıtmaqdi.

SVETAYEVANIN DİLİNDƏN

Daha sevgisizlikdən nə partlayar ürəyim,
nə quruyar ayağım,
nə döşlərim bərkiyər, nə cingildər qulağım.

Bircə solar boynumda
mirvari boyunbağım.

Səhər sübh tezdən durub süpürərəm səsinə -
evimin tilsimini,
dabanımdan kəsərəm canımın kölgəsini.
Bu ikicə otaqda
evim itirər məni.

İndi uyuyuram mən qurd dərisi köksümdə,
yetimlərim kölgəmdə.
Yatırlar bəxtlərində - quru yerin üstündə.
"Dindirmərəm" Allahı -
yar Allahdan küskündü.

ÖMRÜM

Bölün ömrümü -
18-ə qədər anam danışsın,
25-ə qədər sevgilim,
arxasını da dostlar,
və qurtarıb getsin bu hekayə...
Yoxsa hansısa Şəhrizad
öz nağıllarına qatacaq...

TƏSBƏH

Ömrə ad qoymaq olmur;
bəlkə, geyindiyin bədəni
dəyişəksiz paltar kimi
sapı süzülənəcən -
yıxılıb ölənəcən
əynində daşımaqdı?
Vüsal - eyni tavanın,
həsrət - eyni göylərin
altında yaşamaqdı.
Günəşdən sallanan təsbehlə
sənin adını zikr edirəm...
Uzaqdan baxıb:
"Dodağının altında
nə mızıldanır bu?" - deyirsən,
...bilirəm...

NƏNƏM ÜÇÜN

Nənəm kor idi -
küçələrsə çökək-çökək.
Onda mən uşaq deyildim -
nənəmin əlindən tutan
bir cüt göz idim.

Nənəm öldü,
sonralar asfalt çəkdiilər küçələrə.
İndi mən koram -
nənəli çökəklərə...

FİKİR YORĞUNUNUN DEDİKLƏRİ

Kilsələrin üstündəki xaçlar
bənzəyir dinə sancılmış qılınca.
Qürbətdə yada düşən dərdlərim
könlümü incidir, bağrımı sökür -
Bakı vaxtıyla - öz saatımızla...

Bu döyüş meydanı dünyada
"İbadət edən silahlar"ın səsindən
tutulub, kardır qulaqlarımız.
Burda kilsə zəngiylə döyülür yerə
əcələ tələsən "əsgər ayaqları"mız...

İnsafdırmı, görəsən,
faniliyin haqqını əbədiyyətlə ödəyirik -
cənnətlə, cəhənnəmlə,
əbədi zülmə, əbədi xoşbəxtliklə -
Ayaq üstə yaşamaqdır sonucu qələbəmiz -
bizi torpağa çəkən dünyada - çəliklə.

MƏN

Mən Həvvanın dişlədiyi almayam,
səadətim Adəmə uzadılmaqdi.
Bəlkə də xoşbəxtlik cənnətdə qoşa qarımaq deyil,
cənnətdən qoşa qovulmaqdi.

Mənim ürəyim Nuhun gəmisidi:
Bir sənin ağrıdan, bir öz ağrımdan var orda -
Gözlərinə mil çəkilməmiş yaddaşım çevrilib baxır,
sənli günlərin sulara qərq olmağına...

Mən çarmıxa vurulan mismar səsiyəm,
yüyürürəm son nəfəsimin üstünə...
Daşlaşmış günahlarımdan götürüb
içimdəki şeytanı daşlayıram...
Nəfəsimin ən gözəlini
oğlumun şarını doldurmağa saxlayıram...

KİMDİ GƏLƏN

Hər gün bir qara xəbər
döyür mənim qapımı.

Gözlərdən yayınıb açıram...
Hey çağırır adımlı...
düz üstünə qaçıram...

Soruşurlar "kimdi gələn?",
deyirəm ki, "küləkdi..."
Bircə Allah tanıyır
taleyimi uzaqdan.
Bilir ki, qapı döyən
bir nakam gələcəkdi...

MÜHARİBƏNİN GÖZ YAŞLARI

Oğlunun səsinə dilənir
şəhid anası -
kəsilib səxavətli əllər...
Gəlinlər ərlərinə
gül borcunu qaytarırlar -
məzar üstə güllər...
Uşaqlar gələcəyə boylanırlar -
təpə-təpə ölürlər...

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2016-cı İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

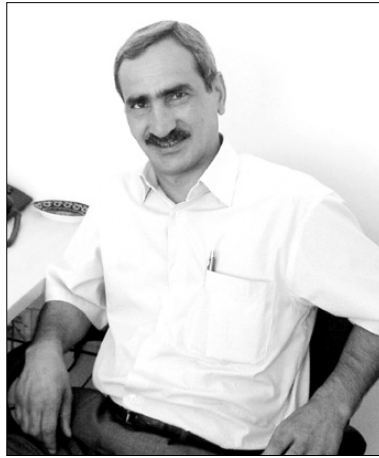
jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

Sabir YUSİFOĞLU

KİTAB SÖHBƏTİ

"Kitabların niyə balacadı?" soruşanlara...

Mənim kitablarım çox balacadı,
uşaq pencəyinin cibinə sığar.
Sıxıb gözlərini suvara bilsən,
cücərib içindən kitablar çıxar.

Boy-buxun sarıdan sən deyəndi...
Hə,-
kitablar içində boyu görünməz.
Nə təhər istəsən vərəqlə, çevir,-
heç bir tərəfindən "dayı" görünməz.

Mənim kitabımın üzü nazikdi,
qapı döyə bilmir, yol kəsə bilmir.
Bir az utancaqdı, bir az əfəldi,
pul çıxara bilmir, "pul kəsə bilmir".

Özüm çox sıxıntı çəkmişəm deyə,
sözümün də yeri darısqal olub.
Qalın kitablar var, yaxşı sıxsalar,
görərsən yerində qabığı qalıb.

Şişib böyüdükcə
balacaların
hər yerdə haqqını yeyən kitablar,
Ürək tərəfdəki yerləri tutur
gözünə balaca dəyən kitablar!

QƏLƏMDƏN AĞ VƏRƏQƏCƏN

Gecələr ürəyim düşür
misraların arasına.
Ömrün görünməyən üzü
ışqlanır ara-sıra.

Nə uzun yol imiş, Allah,
qələmdən ağ vərəqəcən.
Tikanlar didir qəlbimi
bircə sözü dərənəcən.

Qələmimin yaddaşında
saraltdım təzə şeirimi.
...Axır ki, canımdan keçib,
Çıxartdım üzə şeirimi.

VƏTƏNİN XATİRƏ ŞƏKLİ***Qulu Ağsəsə***

Sol tərəfim tutulubdu,
sağ tərəfim sağlam deyil.
Dərdi azdırmaq istədim,
gördüm yox e...
avam deyil!

Nə qədər "bu var, o yoxdu",
alt-üstü oyuğ-oyuğdu.
Burda mənə çox soyuğdu,-
bəlkə, yurdum-yuvam deyil?!

Yığışdır bu dərdi götür,
yolun o üzünə ötür,
səkkizinci notu gətir,-
bu da mənim havam deyil.

Bilmirsiz, nə vaxt çəkilib
Vətənin xatirə şəkli?
dağları boynu bükülü,-
oğlu mənəm...
ANAM deyil?!

VƏTƏNƏ SOYUQ DƏYMƏSİN

Ürəyimin saatını
düzəldib qurdum divara,
ovuclayıb dərdlərimi

ürəknən vurdum divara.
Bu divar durub neyləsin,
bircə belini əyməsin.
Vətənə soyuq dəyməsin,-
çiyrimi verdim divara.
Dünyanın başı çatışmır,-
ağlı, ya yaşı çatışmır?!
Gördüm ki, daşı çatışmır,
özümü hördüm divara.

DƏRDİN ÜZÜ AĞ OLMASIN

Gedək,
orda nə ev-eşik,
nə də bir otaq olmasın.
Heç Allah da işimizə
qarışıb ortağ olmasın.

Bir az solu, bir az sağı...
Mələklər versin sorağı...
Olsun...
Dəniz, çay qırağı,
Allahdan qırağ olmasın.

Yollar yatıb dincin alsın,
küləklər avara qalsın,
qaşın, gözün qara qalsın,
dərdin üzü ağ olmasın.

YAŞAMAQ ADIYNAN CAN VERMƏKDİ BU

Tanrı deyiləm ki, bircə kəlməynən
deyəm sən var ikən sənsizlik nədi.
Yağışlı havalar, tutqun havalar
qəmli olmağıma bir bəhanədi.

Mən susuz səhrada karvandan qalan,
səmtini itirmiş zəvvaram sənsiz.
Yaşamaq adıynan can verməkdə bu,
nə yox kimi yoxam, nə varam sənsiz.

Bir ad tap,
bu ömrə yaraşan olsun,
soruşma sənsizlik daha nə imiş.
Eh, mənim dünyaya bu gəlişim də
Səni görmək üçün bəhanə imiş.

MƏN GECƏLƏR BAŞ AĞRISI

Tutub...
şəhəri fırladır
yenə də ürək ağrısı.
Polis Patrul Xidmətinə
mən gecələr baş ağrısı,
sənə də
ürək ağrısı.

Ayım, ulduzum qarışıb,
bilmirəm hansı gündəsən.
İlin hansı tərəfində,
ürəyimin bu üzündə,
yoxsa...
bir qarış gendəsən?!

Ayağının izlərini
maşınlar yolub aparıb?
Gözümdən sənə oxşarın
buludlar alıb aparıb!

Bir iş-güc tapa bilmirəm,
boşuna gəzirəm səni.
Bəxt var ki?!
elə gedirəm
tuşuna,-
gəzirəm səni...

BALACA ZƏHRAYA

Göy üzündən sallanıb
Topa-topa buludlar.
Hayandan gəlir belə
Çapa-çapa buludlar.
Uzadıb əllərini,
Silib yerin tərini.
Böyüyür bir-birini
Tapa-tapa buludlar.
Göyü ayırdı yerdən,
Nə boyda oldu birdən.
Dənizlərdən, göllərdən
Qopa-qopa buludlar.
Pəncərəndən qara bax,
Bəxtin kimi ağappaq.
Saçlarına qonacaq
Lopa-lopa buludlar.

BU DƏNİZİ NEYLƏYİM

Bu dənizi boşaldıb,
görüm dibində nə var?
Sevgiyə, dərdə aid
balıq dilində nə var?

Bu dənizi aparım
fevralın on dördünə...
İl boyu qarışdırım
batan yurdun dərdinə.

Uzadıb qum üstünə,
kürəyin günə verim.
Bu dənizi qaldırıb
dumana, çənə verim.

O qızın ayaq izin
qızıl qumdan ələyim.
...Nə deyirəm danışmır,
bu dənizi neyləyim?!

Oğurlayıb aparsam,
dibində gizlədərmə
Marian çökəkliyi?
Çəpərlər qırıq-qırıq
Sifəti cızıq-cızıq
Qalmayıb göyçəkliyi.

Gözü dolu buludun
payız dilində nə var?
Bu dənizi boşaldıb,
görüm dibində nə var.

BÜKÜLDÜM BU QADINA

Anam,
məni bağışla,
Sənin bələyindən sıxıb,
büküldüm bu qadına.
Min bir rəngə çevrilib,
çəkildim bu qadına.

Bir az başdan dik oldum,
həm uşaq,
böyük oldum.
Ömrü boyu tək oldum,
yük oldum bu qadına.

Su,
duz,
və guya...
ətdim...
bağışla,
Sənsiz getdim.
Bəlkə, nə vaxtsa bitdim,-
əkildim bu qadına...

GƏL

Nə axşam gəl, nə səhər gəl,-
ürəyin istəyəndə gəl.
Qapın "hə-yox" arasında
gözlərini döyəndə gəl.
Ev-eşik tamam qarışıb,
güzgüdə divar qırışıb,
dünya əlindən sürüşüb
gözünə pis dəyəndə gəl.
Bir az yoxam, bir az varam,
özümən də dəyib aram.
Birdən özümdə olmaram,
bax ha,
özüm dəyəndə gəl!..

XƏBƏRİM YOXDU...

Yenə düz işləmir ömrün saati,
gah qabağa qaçır,
gah da ki, yatır.
Gecə tıqqıltıynan başımı qatır,
gündüz sürünməyi
gözümə durur.

Halımı soruşma, təhərim yoxdu,
bəxt üzümə gülüb?!
Xəbərim yoxdu...
Yalandan ha deyim
dərd-sərim yoxdu,-
cizgilər...
güzgülər üzümə durur.

Yolumda hərdən dost,
düşmən əllərim,
işim yox minüzlü işnən,
əllərim.
Göydən boş qayıdan
peşman əllərim
qaldırıb hirsini dizimə vurur.

ÇAPILMIŞ XƏRİTƏ

Bu da yurdun xəritəsi:
içərisi çəpər-çəpər,
qıraqları açıq qalıb.
Barmağım Bakının üstdə,-
Şuşaya azacıq qalıb.

Qarabağı dolanmağa
utanır, ölür barmağım.
Neft daşları dəyən kimi
özünə gəlir barmağım.

Qobustan qayalarında
şəkil kimi bu uşaqlar
hansı gününə oynayırlar,
hansı günümüzə ağlar?!

Quzeyindən soyuq gəlir,
güneyindən azan səsi.
Aranda ahlar çəkilir,-
yırğalanır xəritəsi.

Dərəsini, təpəsini
görən ağzı açıq qalıb.
...Bu gözəlin sifətində
Şuşa boyda çapıq qalıb.

BU GÜNƏ

Nə siqaret çəkmədik,
Nə də içmədik kefdən.
Qapımız çöldən bağlı,
Bəximiz hər tərəfdən.

Nə səsinə səs verən,
Nə əlindən tutan var.
Elə görünüb keşdi
Könlümüzə yatanlar.

Ümidlər əldən düşüb,
Bu dörd divara dəydi.
Yoxx!
Bu yaşamaq deyil,
Nədisə başqa şeydi.

YARIMÇIQ DOMİNO...

Davaya köklənib evin nəm yeri,
pəncərə çatından bəhanə gəlir.
Bu yay da atüstü keçdi küləknən,
görək qardan qabaq daha nə gəlir?!

Alma kimi qızlar nağılda qaldı,
divlər daraşıbdı diş yerlərinə.
Atıb ortalığa ötən günləri,
domino çırpasan boş yerlərinə.

Ömrün ortasına gedib çatmamış,
görürsən ağrılar yenə başladı...
Gedəsən bazara dərman dalıycan,
yığıb gətirəsən ağır daşları...

QAPANMAMIŞ GÖZLƏR QALDI

Düzülüb dar ağacları,
elə bil qoşun dayanıb.
Dünya ilə aramızda
bezdi,-beş arşın...
Dayanıb!

Üşüyürəm, üşüyürəm...
Çəkin məni gündöyənə.
Qapanmamış gözlər qaldı
ac quşların dimdiyinə.

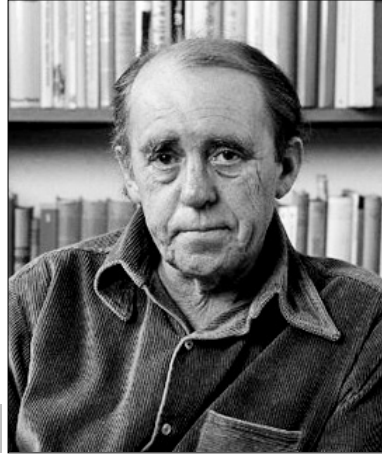
Basdırın bizi torpağa,
yazqabağı yenə çıxacaq.
Ya təzədən dar ağacı,
ya da QALXIB günə çıxacaq!

◆ Yeni tərcümələr

Haynrix BÖLL

VƏ BİRCƏ KƏLMƏ DƏ DEMƏDİ

◆ Roman*

– X –

Üstündə qara əl şəkli çəkilmiş lövhəni o dəqiqə tapdım, şəhadət barmağın tuşlandığı tərəfə getdim. Küçə bomboş, bomboz idi və mən yoluma davam edərkən balaca binaların birindən çoxlu adam çıxdı. Gördüm ki, kinodan çıxırlar. Tində qara əl şəkli çəkilmiş bir lövhə də vardı və onun şəhadət barmağı əyilmişdi: Holland Mehmanxanası ilə üzbəüz dayanmışdım. Bina elə çirkli idi ki, dəhşətə gəldim, yavaş-yavaş küçənin o biri tərəfinə keçdim, qırmızımtıl rəngli giriş qapısının ağzına çatanda dayandım, sonra onu qətiyyətlə itələyib açdım, restorana girdim. Piştaxtanın önündə üç kişi dayanmışdı. İçəri girən kimi mənə tərəf döndülər, söhbətlərinə ara verdilər, sahibəyə baxdılar. Sahibə də başını illüstrasiya jurnalından qaldırıb üzümə baxdı. Nəzərləri əvvəlcə şlyapama, sonra da əlimdəki çantaya dikildi, daha sonra ayaqlarımı, ayaqqabılarımı görmək üçün bir az irəli əyildi, təzədən başını qaldırıb üzümə baxdı, bir xeyli dodaqlarıma tamaşa elədi, sanki dodaq boyasının markasını dəqiqləşdirmək istədi. Yenə də irəli əyildi, şübhəli-şübhəli ayaqlarıma baxdı və yavaşdan soruşdu:

-Kimi istəyirsiniz?

O, əllərini belindən götürüb nikelli piştaxtanın üstünə qoydu, sonra qarnında çarpazladı, bəyaz ensiz sifətində nəse bir çarəsizlik ifadəsi düynələndi.

-Ərimin yanına gedirəm, - dedim.

Kişilər o dəqiqə dönüb söhbətlərinə davam etdilər və mən adımlı deməmiş sahibə:

-On birinci otaq, ikinci mərtəbə, - deyə dilləndi və piştaxtanın qurtaracağındakı yaylı qapını göstərdi. Kişilərdən biri tez qapıya yaxınlaşıb onu açdı. Rəngi avazıymışdı və deyəsən, sərxoş idi, dodaqları titrəyirdi, gözləri də qızarmışdı. Ona baxdığımı görüb, gözlərini yerə dikdi, mən "Təşəkkür edirəm!" - deyib açıq qapıdan içəri keçdim, pilləkənlə qalxanda, yavaş-yavaş bağlanan qapıdan onun səsinə eşitdim:

-Bizimkilərdəndir...

Pilləkən xanasına yaşıl rəng çəkilmişdi, südrəng şüşənin arxasından hasarın qapqara kölgəsi görünürdü. İkinci mərtəbənin balaca dəhlizində papaqsız bir lampa yanırdı.

* Əvvəli jurnalımızın ötən sayında

On birinci otağın qapısını döydüm, cavab gəlmədiyini görəndə, açıb içəri girdim. Fred çarpayıda uzanıb yatırdı. Çarpayıda uzananda çox zərif görünür, demək olar ki, uşağa oxşayır, tutqun sifətini görməsən, deyərsən ki, on səkkiz yaşı var. Yatanda dodaqları bir-birindən xeyli aralanır, qara saçları alına dağılır, sifəti huşunu itirmiş adamın sifətinə oxşayır. Çox bərk yatır... Bayaq pilləkənlə qalxanda ona acıgım tutmuşdu: hamısı onun günahı idi ki, mənə burda küçə qadını kimi baxdılar. Ancaq indi ehtiyatla çarpayıya tərəf getdim, stullardan birini yaxına çəkdim, çantamı açıb siqaret götürdüm.

Siqaret çəkə-çəkə onun çarpayısının yanında oturdum, narahat olduğunu görüb üzümü çevirdim, diqqətlə yaşıl rəngli, ürəkşəkilli divar kağızlarına, iyrenc lampaya baxdım, siqaretin tüstüsünü pəncərənin aralı qalmış yerindən çölə püflədim. Xəyalən keçmişə qayıtdım və gördüm ki, evləndiyimiz vaxtdan bəri, demək olar ki, çox şey dəyişməyib. Evliliyimizi miskinlikdə heç də bu mehmanxana otağından geri qalmayan bir otaqda başladığ. Əsl mənzilə isə müharibə başlayanda köçdük, ancaq mən bu haqda düşünəndə sanki olmamaış bir şey haqqında düşünürəm: dörd otaq, hamam, səliqə-səhman...Klemensin bir otağı vardı, divarlarına üstündə Vilhelm Buşun nağıl qəhrəmanları Maks və Morisin şəkilləri olan kağız çəkilmişdi, halbuki onda çox balaca idi, o şəkillərin mənasını anlamırdı. Ancaq böyüyəndə, həmin şəkillərin mənasını anlamağa başlayanda, artıq bina da, divarlarında Maks və Moritsin şəkilləri olan otaq da yox idi və onda Fredin qarşısında necə dayandığı hələ də gözlərim önündən çəkilir: əllərini xaki rəngli əsgər şalvarının cibinə qoyaraq yavaş-yavaş tüstülənən xarabalığa baxırdı. Sanki nələr baş verdiyini başa düşmür, hiss eləməirdi. Elə bil daha bizim pal-paltarımızın, mebelimizin, ümumiyyətlə, heç nəyimizin qalmadığını dərk etmirdi. Üzümə elə baxırdı ki, deyərdin bu adamın heç vaxt heç nəyi olmayıb. Ağzındakı siqareti mənim damağıma qoydu və mən ilk qullabı vuranda, cingiltili gülüşüm ağzımdan çıxan tüstüyə qarışdı...

Pəncərəni tamam açıb siqaretin kötüyünü həyəətə atdım. Ordakı zibil vedrələrinin arasında sapsarı böyük bir gölməçə vardı və siqaret ora düşüb cızıltı ilə söndü. Vağzala qatar girdi, diktorun səsi eşidildi, ancaq sözləri anışdıra bilmədim.

Baş Kilsənin zəngləri çalınanda Fred oyandı. Pəncərənin şüşələri bu səsdən cingildəyərək titrədi, onlarla bərabər metal pərvaz da titrədi və pərdə astadan xışıldadı.

Fred qımılanmadan, dinmədən üzümə baxdı, köksünü ötürdü və mən bildim ki, yavaş-yavaş ayılır.

-Fred! - dedim.

-Hə, - deyərək məni özünə tərəf çəkib, öpdü. Sonra məni özünə daha yaxın çəkdi, qucaqlaşdıq, bir-birimizə baxdıq və o, başımı əlləri arasına alaraq sinayıcı nəzərlərlə üzümə baxanda gülümsədim.

-İbadətə getməliyik, - dedim, - yoxsa sən orda olubsan?

-Yox, ikicə dəqiqə oldum, xeyir-dua verilən yerinə çatdım.

-Onda gedək.

Çarpayıda ayaqqabılı uzanmışdı və məlum məsələ idi ki, üstünü də örtməmişdi. Gördüm ki, üşüyür. Ləyənə su tökdü, üzünü yudu, quruladı və paltosunu stulun başından götürdü.

Qol-qola girib pilləkənlə aşağı düşdük. Kişilərin hələ də piştaxtanın önündə söhbət edirdi və bizə tərəf baxmadılar. Fred açarı sahibəyə verdi. Sahibə onu rəfdən asıb soruşdu:

-Gec qayıdacaqsız?

-Bir saata, - dedi Fred.

Biz Baş Kilsəyə gələndə ibadət yenəcə qurtarmışdı və keşişlər yavaş-yavaş cübbə saxlanılan hücrəyə tərəf gəldilər. Onlar bomboz suda asta-asta üzən

ağımtıl çəki balıqlarına oxşayırdılar. Messanı yepiskopun yorğun görünən müavini yan tərəfdəki altarda oxuyurdu, özü də tələsə-tələsə oxuyurdu və altardan sol tərəfdə olan İncili götürməyə gedəndə səbirsizliklə çiyinlərini oynatdı, çünki onu əllərində saxlayan xidmətçilər gəlməmişdi. Baş mehrab tərəfdən dalğa-dalğa bixur qoxusu gəlirdi və messaya qulaq asan adamlar qrup-qrup onun ətrafına yığılmışdı. Çoxu kişi idi və yaxalarında qırmızı bayraqcıqlar vardı. Axşam çörəyinin İsanın cisminə çevrildiyi anda zənglər çalınarkən onlardan bir neçəsi diksinib dayandı, ancaq əksəriyyəti yoluna davam etdi, mozaikalara, pəncərələrə baxdılar, mehrablara yaxınlaşdılar. Yuxarıdakı orqanın yanında asılan və hər on beş dəqiqədən həzin bir ahənglə astadan zəng çalan saata baxdım. Xeyir-duadan sonra biz çıxış qapısına tərəf gedəndə gördüm ki, messa düz on doqquz dəqiqə çəkdi. Fred məni qapının yanında gözləyirdi. Üstündə Müqəddəs Məryəm Ana təsvir olunan mehraba tərəf getdim, ona müraciətlə başlayan duanı oxudum. Bundan çox qorxsam da, uşağa qalmamaq üçün dua etdim. Məryəm Ananın şəkli önündə çoxlu şam yanırdı, sol tərəfdəki iri dəmir şamdanın yanında bir qalaq sarı rəngli şam vardı. Onun yanındakı karton lövhəciyin üstündə yazılmışdı: Əmək Birliyi Fondu. Almaniya Əczaçılar İttifaqı yanında Katolik Əczaçılar Birliyi.

Fredin yanına qayıtdım və biz çölə çıxdıq. Bayırda gün çıxmışdı. Altıya iyirmi dəqiqə işləmişdi və mən acmışdım. Fredin qoluna girdim və biz pilləkəni düşəndə hiss etdim ki, o, cibindəki xırda pulları cingildədir.

-Restoranda yemək istəyirsən? - deyə soruşdu.

-Yox, - dedim, - qəlyanaltıda. Qəlyanaltılarda yemək çox xoşuma gəlir.

-Onda gedək, - dedi və biz Blüxerqasseyə döndük.

Xarabalıqlar uzun illər ərzində yumru-yumru təpəciklərə çevrilmiş, hamısını da bir-birinə sarmaşmış alağ otları, soluxmuş, qırmızımtıl rəngə çalan itburnu kolları basmışdı. Əvvəllər burda Blüxerin heykəli vardı: tuncdan tökülmüş o hünərli nəhəng kişi qəzəblə göylərə baxırdı. Sonra onu oğurladılar...

Dəmir barmaqlıqlı böyük bir qapının arxasına zir-zibil yığılmışdı. Xarabalıqların arası ilə dar bir cığır açmışdılar və biz bir neçə evin salamat qaldığı Momsenstrasseyə çatanda, yaxındakı meydandan musiqi səsləri eşidildi. Dayanıb Fredi də saxladım və biz dayananda səs lap aydın eşidildi. Orkestrionun səsi aləmi başına götürmüşdü.

-Fred, şəhərdə bayram şənliyi var? - deyə soruşdum.

-Var! Deyəsən, əczaçıların şərəfinədir. Getmək istəyirsən? Gedək oraya?

-Bəs, necə! - dedim.

Biz addımlarımızı yeyinlətdik və bir tin də burulan kimi səs-küylü, yemək-icməli meydanın ortasına düşdük. Şarmankaların səsi, çoxlu ədviyyə vurulmuş qulyaş, piydə qızardılmış kökələrin şirin qoxusu, yelləncəyin kəskin viyıltısı məni yerimdən oynatdı. Hiss etdim ki, ürəyim çırpınır. Bu iylər, bu səs-küy bir-birinə elə qarışmışdı ki, nəyin nə olduğunu bilmək olmurdu, ancaq hamısının gizli bir ahəngi vardı.

-Fred, - dedim, - mənə pul ver!

Cibindəki pulların hamısını çıxardı, əskinasları seçib qatladı, didik-didik olmuş qeyd dəfətrçəsinin arasına qoydu, bütün qəpik pulları ovcuma basdı. Arasında qalın gümüş pullar da vardı, Fredin təbəssümlü baxışları altında onları ehtiyatla saydım.

-Altı mark səksən pfenniq, - dedim, - bu xeyli puldur, Fred!

-Götür! Xahiş edirəm...

Ensiz, bomboz, yorğun üzünə, qanı qaçmış dodaqları arasındakı dümağ siqaretə baxdım və bildim ki, onu sevirəm. Özümə çox sual vermişəm ki, niyə onu belə sevirəm. Dəqiq bilmirəm, səbəb çoxdur, ancaq birini deyə bilərəm: onunla belə yerlərə getmək gözəldir!

-Səni yeməyə dəvət edirəm, - dedim.

-Necə istəyirsən!

Qolundan tutub qulyaş satılan köşkə tərəf çəkdim. Onun yan divarında rəqs edən macar qızları təsvir olunmuşdu. Kəndli cavanlar, əlləri belində, onların ətrafında dövrə vururdular. Piştaxtaya dirsekləndik və buğlanan tavanın yanındakı kətildə oturan qadın ayağa durub təbəssümlə bizə tərəf gəldi. Kök idi, qara saçları vardı, iri, qəşəng qollarına çoxlu yalançı qolbaqlar taxılmışdı. Qəhvəyi rəngə çalan boğazına məxmər yaylıq dolamışdı və onun altından medalyonu yellənirdi.

-İki qulyaş, - deyərək ona iki mark uzatdım. Qadın arxa tərəfə gedərək tavanın qapağını qaldıranda, Fredlə bir-birimizə baxıb gülümsədik.

-Mən bu gün qulyaş yemişəm, - o dedi.

-Ah, bağışla...

-Eybi yox, qulyaşdan xoşum gəlir, - deyən Fred əlini qolumun üstünə qoydu.

Qadın qazanda çömçəni fırladaraq ağzına kimi dolu çıxardı, qazandan qalxan buğ köşkün arxa divarındakı güzgünün şüşəsinə yayıldı. O hərəməzə bir parça çörək də verdi, sonra əski götürüb güzgünün şüşəsinə sildi və dedi:

-Bunu da silirəm ki, necə gözəl olduğunuzu görə bilərsiniz.

Güzgüyə baxdım və gördüm ki, doğrudan da gözələm. Məndən arxada güclə sezilən tir, onunda arxasında yelləncək görünürdü. Gözüm güzgüdə Fredə sataşanda dəhşətə gəldim: isti şey yeyə bilmir, dişəti ağrıyır, yemək soyuyana qədər onu ağzında o tərəf-bu tərəfə keçirir, dilxor olur, səbri tükənir, yeməyi gəvələyən qoca kişilərə oxşayır və bu da mənə daha çox qorxudur.

Ancaq buğ yenə də güzgünün şüşəsinə basdı, qadın çömçəni qazanda fırlatdı və mənə elə gəldi ki, yanımızda dayananların payı bizimkindən az oldu.

Boşqabları geri itələyib, təşəkkür etdik, ordan aralandıq. Yenə də Fredin qoluna girdim, yavaş-yavaş köşklərin arası ilə veyillənməyə başladım. Boş tənəkə qutuları adamın gözünün içinə baxa-baxa irişən gəlinciklərə atırdım və qutunun onlardan hansınasa dəyməsi, onun da arxadakı qəhvəyi rəngli meşin kisəciklərə toxunması, meşinin gerisində görünməyən yayın onutəzədən yerinə itələməsi də mənə ləzzət eləyirdi. Bilə-bilə kiminsə şirin dilinə aldandım, bir lotereya aldım, gah fırlanan oxa, gah da - oyuncaqlara - sarı rəngli ayı balalarına baxdım, elə bildim uşaqlıqdan arzusunda olduğum o ayı balalarından birini udacam. "Bəxt lövhəsi"nin oxu fırlana-fırlana yavaşdı, mənim nömrəmə az qalanda dayandı və mən ayı balasını uda bilmədim. Heç nə udmədim...

Özümü yelləncəyin balaca oturacağına atdım, mənə tərəf uzanmış çirkli ələ iki dənə on pfenniqlik basıb, yavaş-yavaş yuxarı qalxmağa başladım. Lap yuxarılara - yelləncəyin taxta dayağı arxasında "gizlənmiş" orkestrionun başı üzərinə qalxdım və onun kəskin melodiyası "üzümə vurdu". Baş Kilsənin sanki xarabalıqlar içindən baş qaldıran qülləsini, lap uzaqlarda sıx, yamyasıl kol-kosları, üstündə gölməçələr dayanmış çadır damları gördüm. İyirmicə pfenniqə mənə göylərdə fırladan yelləncəyin ağuşunda sanki günəşə qovuşmuşdum və ona "toxunduqca" şüaları zərbə kimi üzümə dəyirdi. Yelləncəkdən qopan viyiltını, qadınların qışqırtısını eşidir, meydançada qaynaşan adamların qaldırdığı tozu görür, sanki mənimlə bir yerdə fırlanan piy qoxusunu hiss edirdim və axırda yelləncəyin taxta pilləkənlərini səndələyə-səndələyə düşəndə, özümü Fredin qolları arasına atdım, yalnız "Ah, Fred!" deyə bildim. Sonra on pfenniq verib taxtadan quraşdırılmış səhnədə rəqs etdik. Çevik hərəkətlərlə ombalarını oynadan yeniyetmələrin arasında Fredlə bir-birimizə sığınmışdıq və rəqsin ahənginə uyğun olaraq hər dəfə Fredlə fırlananda şeypur çalanlardan birinin şışman, şəhvət yağın sifətini görürdüm. Əlindəki alət çirkli yaxalığının bir tərəfini tutmuşdu və hər dəfə üzüm o tərəfə olanda başını qaldırır, mənə göz eləyir, şənime şeypurla bir qıy vururdu.

Sonra Fredin on pfenni qə necə ruletka oynadığına tamaşa etdim və bankir lövhəni fırladarkən şarın atılıb-düşdüyünə baxan kişilərin üzlərindəki lal həyəcanı gördüm. Onların nömrələrə necə cəld pul qoymaları, Fredin də lazım olan nömrəyə pul qoyması göstərirdi ki, bunu əməlli-başlı məşq ediblər, aralarında nəşə bir anlaşma var və mənim də bunların heç birindən xəbərim yoxdur. Gördüm ki, ox fırlanan anda bankir başını qaldıraraq ikrahla meydana baxır. Sərt, balaca, qəşəng sifəti yalnız fırlanan oxun özü də, səsi də yavaş-yavaş lövhəyə tərəf dönürdü. Sonra da qoyulan pulları yığışdırır, cibinə tökür, udanların pullarını verir, əli ilə cibindəki xırda pulları oynadır, ətrafdakıları pul qoymağa çağırır, gözləri başına yığışmış kişilərin əllərində qalır, ikrahla lövhəni fırladır, başını qaldırır, dodaqlarını sallayaraq tənbel-tənbel yan-yörəsinə baxırdı.

Fredin qarşısında iki dəfə on pfenniqlər qalandı və o, pulları stolun üstündən götürüb mənə sığındı.

Sonra mavi pərədli bir balaqanın çirkli pilləkənində oturub meydandakı qələbəliyə tamaşa etdik, ordan qalxan tozdan udduq, cürbəcür musiqilər eşitdik, camaatdan pul toplayanların boğuş çığırılarına qulaq asdıq. Yerə baxdım: zibil içində idi... Hər yanda kağız, siqaret kötökləri, tapdanmış güllər, cırılmış biletlər... Və baxışlarımı yavaş-yavaş yerdən qaldıranda, uşaqlarımızı gördüm. Bellerman Klemensin, qız isə Karlının əlindən yapışmışdı, balacanı isə çağalar üçün olan zənbildə tutmuşdular. Uşaqların ağzında iri, sarı rəngli şirni vardı, saplağından tutub sorurdular. Gördüm ki, gülüşürlər, ətrafa boylanırlar. Tirə çatanda dayandılar, Bellerman oraya yaxınlaşdı, zənbilin qulpunu Klemensə verib tufəngi götürdü, Klemens də onun çiyinləri üzərindən nişangahlara baxdı. Uşaqlar çox xoşbəxt görünürdülər və Bellerman qızının saçlarına kağız gül taxanda gülüşdülər. Onlar sağa döndülər və gördüm ki, Bellerman saya-saya Klemensin ovcuna bir neçə qəpik basdı. Gördüm ki, oğlumun dodaqları tərpənir, o da sayır. Sonra yavaş-yavaş başını qaldırdı, təbəssümlə Bellermana təşəkkür etdi.

-Gedək, - yavaşdan dilləndim, ayağa durdum, Fredin paltosunun yaxalığından yapışaraq onu da qaldırdım. - Uşaqlar burdadır...

-Harda? - deyə soruşdu.

Bir-birimizə baxdıq və aramızdakı bu otuzca santimetrlik havada, bir-birinə dikilən gözlərimizin arasında min-min qucaqlaşdığımız gecələr gəlib dayandı. Fred ağzındakı siqareti götürüb yavaşdan soruşdu:

-Bəs, indi neyləyək?

-Bilmirəm... - dedim.

Məni köşklə üstünə yaşıl rəngli parusin çadır çəkilmiş, işləməyən bir fırlancağın arasındakı boş yerə tərəf çəkdi. Dinmədən çadırın iplərlə bərkidildiyi mixçalara baxdıq.

-İçəri girək, - deyə Fred ağız-ağıza duran iki yaşıl çadırı araladı, sivişib içəri girdi, mənə də kömək elədi və qaranlıqda Fred taxta qu quşunun, mən də yelləncək atın üstündə oturuq. Çadırın ağız-ağıza qoyulan yerlərindən içəri süzülən ağımtıl işıq Fredin avazı kimi sifətini "doğrayırdı".

-Bəlkə də, evlənməsəm daha yaxşı olardı, - Fred dedi.

-Boş-boş danışma! Mənə yazığın gəlsin. Kişilərin hamısı belə danışır, - onun üzünə baxıb sözümə davam etdim. - Ancaq məni yaxşı təriflədin... Görəsən, hansı qadına qismət olub ki, əri ondan razı qalsın?!

-Sənə qismət olan qadınların çoxuna olmayıb, - deyə Fred qu quşunun başına söykədiyi üzünü qaldırdı, əlini əlimin üstünə qoydu. - On beş ildir ki evliyik, özü də...

-Əcəb evlilikdir! - dedim.

-Söz ola bilməz! Doğrudan da söz ola bilməz! - Əlini əlimin üstündən götürdü, sonra hər iki əlini qu quşunun başına qoydu, üzünü də onlara söykəyib,

yorğun nəzərlərlə məni altdan yuxarı süzdü. - Əminəm ki, mənsiz daha xoşbəxtsiz...

-Elə deyil, - dedim, - əgər bilsəydin ki...

-Nəyi bilsəydin?

-Fred, - dedim, - uşaqlar gündə on dəfə səni soruşur, mən də hər gecə, demək olar ki, hər gecə yerimə uzanıb ağlayıram.

-Ağlayırsan? - deyə yenə başını qaldırdı, üzümə baxdı. Bunu ona dediyimə peşman oldum: - Yox, ona görə demirəm ki, ağladığımı sənə göstərim. Ona görə deyirəm ki, nə qədər yanıldığımı biləsən.

Qəflətən çadırın yarığından içəri günəş şüaları doldu, hər tərəf yaşıl çalan işığa qərq oldu, onun qızılı saçları altında fırlancağın bütün fiqurları göründü: dişləri görünən atlar, yaşıl əjdahalar, qu quşları, ponilər... Arxamızda iki ağ at qoşulmuş, içine qırmızı məxmər çəkilmiş toy faytonu vardı.

-Gəl gedək orada rahat oturaq, - dedim.

Aşırıb qu quşunun üstündən düşdü, mənə də atdan düşməyə kömək elədi və faytonun məxmər oturacağına yerimizi rahatladığı. Günəş batdı və heyvanların bomboz kölgəsi bizi yenə ağuşuna aldı.

-Deməli, sən ağlayırsan, - deyə Fred üzümə baxdı, qolunu boynuma dolamaq istədi, ancaq, nədənsə, onu geri çəkdi. - Mənim getdiyimə görə ağlayırsan?

-Həm də buna görə... - yavaşdan dilləndim, - ancaq yalnız buna görə yox... Bilirsən ki, yanımızda olmağın mənə daha xoşdur. Ancaq başa düşürəm ki, buna dözə bilmirsən... Bəzən də olmamağın yaxşıdır. Səndən qorxurdum, uşaqları döyərkən üzündəki ifadədən qorxurdum, səsindən qorxurdum və istəmədim ki, belə qayıdasan, hər şey yenə təkrar olunsun. Sənin uşqları necə düydüyünü görməkdənsə, çarpayıya uzanıb ağlamaq daha yaxşıdır. Tək-tənha uzanıb ağlamaq... çünki pulumuz yoxdur... Axı uşaqları döyməyinin əsas səbəbi kasıb olmağımızdır...

-Düz deyirsən, kasıbcılıq məni xəstə salıb.

-Elədir... Başqa cür olmayacaqsan, onda getməyin yaxşıdır. Qoy mən də özüm üçün ağlayım... Kim bilir, bəlkə, elə mən özüm də bir ildən sonra uşaqları döyməyə başlayacam, cavanlığımda görkəmindən dəhşətə gəldiyim o biçərə arvadlardan biri olacam: səsləri xırıldayır, kasıbdırlar, həyatın dəhşətləri qarşısında acizdirlər, üfunət qoxusu verən kazarma tipli evlərdə gah uşaqlarını döyür, gah da onlara şirni yedirdirlər, axşamlar özlərini miskin içki düşkünlərinin qolları arasına atırlar. Onlar da özləri ilə evə meyxanaların qoxusunu, pencəklərinin cibində iki əzik-üzük siqaret gətirirlər. Qucaqlaşma qurtarandan sonra qaranlıqda həmin siqaretləri bir yerdə çəkirlər. Ah, mən o qadınlara nifrət edirdim...Allah buna görə günahımdan keçsin... Mənə bir siqaret ver, Fred!

Qutunu tez cibindən çıxarıb mənə tərəf tutdu, özü də birini götürdü və kibrit alışanda mən fırlancağın yaşıl rəngə boyanmış ala-qaranlığında onun necə yazıqlaşdığını gördüm.

-Danış, danış, -dedi, - xahiş edirəm, danış...

-Bəlkə, hamilə olduğuma görə də ağlayıram...

-Hamiləsən?

-Bəlkə də... Özün bilirsən, uşağa qalanda halım necə olur. Bəlkə də, qalmamışam. İnanmıram ki, hamiləyəm. Yoxsa, fırlancaqda halım pisləşərdi. Hər gün dua edirəm ki, uşağa qalmamış olum. Yoxsa, sən uşaq istəyirsən?

-Yox! Yox! - o, tələsik dilləndi.

-Uşaq olacaqsan, onu sən əkibsən, Fred, - dedim, - belə şeyləri eşitmək çox pisdir. Deməyimə də peşman oldum...

O, dinmədi, yalnız üzümə baxdı, siqareti sümürə-sümürə arxaya söykəndi, sonra birçə bunları dedi:

-Danış... Xahiş edirəm danış... Hər şeyi de...

-Bir də ona görə ağlayıram ki, uşaqlar çox mağmınlaşıb. Elə sakit dururlar ki, Fred... Onların belə itaətlə dərsə getmələri, məktəbə necə ciddi yanaşdıqları, ev tapşırıqlarını necə səliqə ilə yerinə yetirdikləri məni yaman qorxudur... Yoxlama işləri haqqındakı o mənasız boşboğazlıqlardan çox qorxuram. Demək olar ki, onlar yaşda olanda, özümün dediyim sözlərin eynidir. Bu, dəhşətdir, Fred! Tavada qızaran ət parçasının qoxusunu hiss edərkən necə sevinmələri, səhər-səhər çantalarını necə yığmaları, sonra da çiyinlərinə keçirmələri, ciblərinə buterbrod dürtmələri... Tez-tez dəhlizə çıxıram, Fred, pəncərənin qabağında dayanıb gözdən itincəyə qədər onların arxasınca baxıram... Kitabların ağırlığından çiyinləri bir az qısılır. Tinə qədər bir yerdə gedirlər, sonra Klemens dönür, Karlani bir az çox görürəm... Bomboz Motsartstrasse ilə üzüaşağı gedir, özü də sən kimi yeriir, Fred, əllərini paltosunun cibinə qoyur, fikirli-fikirli gedir, yəqin, ya hörmənin ilmələri, ya da Böyük Karlın nə vaxt vəfat etdiyi barədə düşünür. Məni ağlamaq tutur, çünki onların bu çalışqanlığı məktəbdə oxuyarkən nifrət etdiyim şagirdlərin çalışqanlığını xatırlayıram. Bu uşaqlar Müqəddəs İosifin dülgər dəzgahı yanında oynayan "Müqəddəs Ailə"nin uşaqlarına çox oxşayırlar. Qıvrımsaç, on-on bir yaşlı şirin uşaqlar, əllərində də qıvrım-qıvrım yonqarlar... Bu yonqarlar onların qıvrım saçlarına oxşayır.

-Deyirsən bizim uşaqlar "Müqəddəs Ailə"də təsvir olunan uşaqlara oxşayır? - deyər Fred yavaşdan soruşdu.

-Yoox, - deyərək onun üzünə baxdım, - yoox... Ancaq onların belə yavaş-yavaş getmələrində nəse ümitsizlik dolu bir itaətkarlıq görürəm, bu da məni yandırır-yaxır, gözlərim yaşarır.

-İlahi! Bunlar hamısı mənasız şeylərdir. Mənə elə gəlir, sən, sadəcə olaraq, uşaq olduqlarına görə onlara qibtə edirsən.

-Yox, yox, Fred, mən qorxuram, çünki onları daşürekli insanlardan, hər səhər Müqəddəs çörəkdən dadan, ancaq uşaqlardan hansısa ayaqyolundan çıxarkən iş otağından qaça-qaça gəlib oranın təmizliyini yoxlayan daşürekli Frau Frankedən qoruya bilmirəm. Ətrafa bircə damcı su da düşmüş olsa, dəhlizdə haray-həşir qopur. Uşaqlar ayaqyolunun suyunu buraxanda məni tər basır... Heç bilmirəm necə deyim... Bəlkə də, niyə belə dərdli olduğumu özün başa düşərsən...

-Ona görə belə dərdlisən ki, biz kasıbıq. Sadəcə, buna görədir... Mən də sənə təsəlli verə bilməyəcəm. Çıxış yolu da yoxdur. Söz verə bilmərəm ki, nə vaxtsa pulumuz, ya da nəyimizsə olacaq. Ah, bilsəydin ki, tərtəmiz bir evdə yaşamaq, pul dərdi çəkməmək nə olan şeydir, onda təəccüblənərdin... Təəccüblənərdin...

-Hələ də yadımdan çıxmır, - dedim, - bizim evdə də hər şey tərtəmiz idi, kirayəni vaxtında ödəyirdik. Pul məsələsində bizim də... Özün bilirsən, Fred.

-Bilirəm, - tələsik dilləndi, - ancaq keçmiş məni o qədər də maraqlandırmır. Mənim yaddaşıma boşluqlardan ibarətdir. Böyük boşluqlardır, sanki napnazik, incə, kövrək məftillərlə bir-birinə hörülüblər... Əlbəttə, bilirəm ki, nə vaxtsa bizim də mənzilimiz, hətta hamam otağımız, nəse almağa pulumuz olub... Onda mən nə işdə idim?

-Fred, o vaxt nə işdə olduğun da yadımdan çıxıb?

-Elədir, yadıma gəlmir, - deyər qolunu boynuma doladı.

-Divar kağızı fabrikində işləyirdin.

-Hə, düz deyirsən... Onda üst-başından yapışqan iyi gəlirdi. Klemensə zay çıxmış kataloqlardan gətirərdim, o da çarpayısında oturub onları cıradı... İndi yadıma düşür... Ancaq bu çox çəkmədi...

-İki il, - dedim, - sonra müharibə başladı.

-Elədir, sonra müharibə başladı... Sən gerek o vaxt bacarıqlı, sözün əsl mənasında işgüzar, az-çox təhsili olan bir oğlana əre gedəydin...

-Danışma, Fred!

-Axşamlar bir yerdə gözəl-gözəl kitablar oxuyardız... Axı, bundan çox xoşun gəlir... Uşaqlarınız qədimi çarpayılarda yatardılar... Divarda da Nefertitinin büstünün əksi... Taxtanın üstünə vurulmuş "İzenhaym mehrabı"... Van Qoqun "Günəbaxanlar"ı... Əlbəttə, ən gözəl surəti... Yatdığınız çarpayının başı üzərində Boyron kilsəsində təsvir olunan Madonnanın şəkli... Sonra da qırmızı, kobud, ancaq zövqlə düzəldilmiş futlyarda bir fleyta... Hə, necədir? Tfu! Mənim belə şeylərdən zəhləm gedib. Zövqlə bəzədilmiş mənzillərdə həmişə darıxmışam, səbəbini də bilməmişəm...Axı sən özün nə istəyirsən?, - deyə qəflətənsoruşdu. Üzüne baxdım və mənə elə gəldi ki, onu tanıyandan bəri ilk dəfə qəzəbləndiyini gördüm.

-Nə istədiyimi bilmirəm, - deyə siqareti taxta döşəməyə atdım, ayağımla söndürdüm. - Nə istədiyimi heç özüm də bilmirəm, ancaq mən Nefertitidən, "İzenhaym Mehrabı"ndan danışmadım, halbuki bunların da əleyhinə deyiləm. İşgüzar kişilərdən də danışmadım, çünki onlara nifrət edirəm. Təsəvvürmə gətirə bilmirəm ki, yer üzündə onlardan da cansıxıcı nəşə ola bilər, hamısından gələn iyrenc "işgüzarlıq" qoxusu adamı boğur. Ancaq mən birçə onu bilmək istəyirəm ki, sən nəyi ciddi qəbul edirsən. Başqa kişilərin ciddi qəbul elədiklərinə sən ciddi baxmırsan. Ancaq elə şeylər də var ki, sən onlara başqalarına nisbətən daha ciddi baxırsan. Bir sənətin sahibi də deyilsən: dərman alveri ilə məşğul oldun, fotoqraflıq elədin, sonra da kitabxanada işlədin. Sənin kitabxanada necə işlədiyinə baxmaq əsl işgəncə idi, çünki kitabı əlində tuta da bilmirdin... Sonra divar kağızı fabrikində işlədin, ekspeditor oldun, elə deyilmi? Telefonçuluğu da müharibədə öyrəndin...

-Ah, müharibədən danışma, - dedi, - onda sıxılıram.

-Yaxşı, danışmaram. Sənin bütün həyatın, evlənəndən sonra da hər ikimizin bütün həyatı qulyaş, sosis satılan köşklərdə, miskin meyxanalarda, beşinci dərəcəli mehmanxanalarda, bu cür meydançalarda və nəhayət, səkkiz ildən bəri yaşadığımız o iyrenc daxmada keçib.

-Bir də kilsələrdə, - dedi.

-Yaxşı, olsun kilsələr...

-Qəbiristanlıqları da unutma!

-Qəbiristanlıqları unutmuram, ancaq sən heç vaxt, hətta səyahətdə olanda da mədəniyyətlə maraqlanmıdın.

-Mədəniyyət? Onun nə olduğunu mənə deyə bilərsən? Yox, mən belə şeylərlə maraqlanmıram. Mən yalnız Allahla, qəbiristanlıqlarla, səninlə, sosis satılan köşklərlə, bu cür meydanlarla, beşinci dərəcəli mehmanxanalarla maraqlanıram.

-Şnaps yadından çıxmasın, - dedim.

-Yox, şnaps yaddan çıxmaz. Kinonu da özüm əlavə edirəm, necə deyərlər, sənə bağışlayıram... Hələ oyun avtomatları...

-Bir də uşaqlar, - dedim.

-Hə, uşaqlar! Mən onları çox sevirəm. Bəlkə, sən fikirləşdiyindən də çox sevirəm. Doğrudan onları çox istəyirəm. Ancaq yaşıma qırx dördü haqlayıb, necə yorulduğumu sənə başasala bilməyəcəm, Özün bu barədə fikirləş... - deyə qəflətən üzümə baxdı: - Sənə soyuqdur? Gedək?

-Yox, yox, - dedim, - danış... Xahiş edirəm, danış.

-Ah, burax getsin! Gəl qurtaraq! Bunlar nəyə lazımdır ki? Gəl mübahisə etməyə, axı, mənə yaxşı tanıyırsan... Tanımalısan... Bilirsən ki, mən uğursuz adamam və bu yaşda düzələn adam da hələ olmayıb. Heç kim heç vaxt dəyişmir. Burda mənim xeyrimə olan birçə şey var ki, o da səni sevməyimdirdi.

-Elədir, - dedim, - necə var idin, elə də qalıbsan.

-Bəlkə, gedək?!

-Yox, bir az da qalmaq istəyirəm. Yoxsa sənə soyuqdur?

-Yox, soyuq deyil, ancaq sənə mehmanxanaya getmək istəyirəm.

-İndi gedərik... Ancaq əvvəlcə mənə bəzi şeyləri deməlisən. Yoxsa demək istəmirsən?

-Sən soruş...

Başımı onun sinəsinə qoyub susdum, ikimiz də musiqiyə, fırlancağı işlədənlərin çağırışlarına, pulyıqanların boğuc qışqırıtlarına qulaq asdıq.

-Fred, - dedim, - sən əməlli-başlı yemək yeyə bilirsən? Ağzını aç! - Başımı döndərdim, o, ağzını ayırdı, hovlanmış, qızarmış dişətini gördüm, əlimlə dişlərini yoxladım və hiss etdim ki, hamısı laxlayır. - Paradontitdir, - dedim, - ən çoxu bir ildən sonra dişlərin taxma olacaq.

-Doğrudan? - o qorxa-qorxa soruşdu, saçlarını tumarlayaraq əlavə etdi: - Uşaqlar yadımızdan çıxdı...

Yenə də bayırdan gələn səsləri dinşədik və mən dedim:

-Uşaqlarla işin olmasın. Onlar sarıdan qorxum yoxdur. Ancaq bir az bundan əvvəl qorxurdum... Qoy cavanlarla gəzsinsinlər. Onlara heç nə olmaz, Fred! - Bu sözləri yavaşdan dedim və başımı onun sinəsində rahatladım. - Sən harda qalırsan ki, Fred?

-Blokildə... Eşərştrassədə.

-Blokuları tanımıram.

-Tanımırısan? Atangil yaşayan binanın alt mərtəbəsində qalırdılar, özlərinin də dəftər-kağız mağazaları vardı.

-Hə, onları deyirsən... Kişinin çox gülməli sarışın saçları vardı, özü də siqaret çəkmirdi. Onların yanında qalırsan?

-Bir aydır ki, onların yanında qalıram. Pivəxanada rastlaşdıq, sərxoş idim, evinə apardı. Elə həmin gündən orda qalıram.

-Yer çatır?

O susdu. Yanımızdakı balaqanı açdılar, kimsə çəkilə siccə dalbadal vurdu, meqafondan xırıltılı səs eşidildi:

-Diqqət! Diqqət! Yalnız kişiler üçün..

-Fred, - dedim, - sualıma eşitmədin?

-Eşitdim. Blokildə yer çoxdur. On üç otaqları var.

-On üç otaq?

-Elədir... Qoca Blok bu evin gözetçisidir. Üç aydır ki, boşdur... Hansısa ingilisdindir. Mən bilən, adı Stripperdir... Ya generaldır, ya da qanqster... Ola bilsin, həm ondandır, həm də bundan. Bəlkə də, heç birindən deyil... Dəqiq bilmirəm. Üç ay bundan əvvəl çıxıb gedib və Blokildə də evə baxırlar. Gərək çəmənlərə qulluq edələr ki, qışda da hamar, gözəl olsun. Qoca Blok hər gün, əlində dırmıq, otbiçən maşın böyük bağa gedir, hər üç gündən bir çoxlu süni gübrə gətirirlər. Sənə ev deyirəm eeey! Çoxlu hamam otaqları var... Mən bilən, dörd dənədir... Hərdən mənə də çimməyə icazə verirlər. Çoxlu kitabları olan kitabxanası da var... Mədəniyyətdən başım çıxmasa da, kitablardan bir az çıxır. Gözəl kitablardır! Əntiqə kitablardır! Qadın salonu - heç bilmirəm adına nə deyirlər - o da var. Hələ siqaret çəkmək üçün otaq, yemək otağı, it üçün otaq, yuxarıda iki yataq otağı... Biri o qanqsterdir - nədir, onun üçün, biri də arvadı üçün... Üç otaq da qonaqlar üçün. Əlbəttə, mətbəxlər... İki, üçü...

-Danışma, Fred, - dedim, - xahiş edirəm, daha danışma.

-Yox, danışacam. Sənə bu barədə heç vaxt heç nə deməmişəm, əzizim, çünki əzab vermək istəməmişəm... İstəməmişəm, ancaq indi axıracan qulaq assan yaxşıdır. Mən sənə evdən danışiram... Həmişə yuxuma girir... Onu unutmaq üçün içirəm... Hətta sərxoş olanda da unuda bilmirəm... Neçə otaq saydım? Səkkiz, ya doqquz? Bilmirəm... Düz on üç otaqdır... Kaş it üçün olan otağı görmüş olaydın. Bizimkindən bir az böyükdür... Bir az haaaa... Ədalətsizlik eləmək istəmirəm, iki kvadrat çox olar, ondan artıq olmaz... Bu dünyada ədalətdən uca heç nə yoxdur... Gəl bu ədalət sözünü öz təvazökar bayrağımızın üzərinə yazaq, canım-ciyərim. Yazacağımı?

-Ah, Fred, - dedim, - mənə yenə də əzab verirsən!

-Əzab verirəm?! Eh, sən də məni başa düşmürsən. Mən heç yuxuda da səni incitmərəm. Doğru sözümdür, yalnız ev barədə danışmaq istəyirəm. İtin damı budda məbədinə, yüksək səviyyəli mədəni evlərdəki hündür dolablara oxşayır. Dörd hamam otağından əlavə bir neçə şırnaq kabinəsi də var, onları demədim... Ədalət hissini itirə bilmərəm, ədalət gölündə üzmək istəyirəm... Mən heç vaxt şırnaq kabinələrini otaq kimi saymaram, saysam, insafsızlıq olar. Gəl bu insafsızlığı da o təvazökar bayrağımızın üzərindəki "Ədalət" sözünün yanına yazaq. Ancaq ən pisi bu deyil, əzizim... Ən pisi odur ki, ev bomboşdur! Ah, bu villaların arxasındakı çəmənlilər necə də gözəldir! Kaş orda bir uşaq, ya da, heç olmasa, bir it oynaya biləydi! Biz itlərimizə gözəl çəmənlilər düzəldərik, əzizim! Ancaq ev boşdur, heç kəs istifadə eləmir. İcazənlə bu xoşagəlməz sözü bir neçə dəfə işlədim: yataq otaqları - boş, qonaq otaqları - boş, aşağıda da hamısı boş... Evin damında da üç otaq var: biri təsərrüfat işlərinə baxan qadının, biri aşpazın, biri də xidmətçinin. Sahibə xanım da şikayətlənirmiş ki, qulluqçu qızın otağı olmadığı üçün qonaq otağında yatır... Əzizim, biz damında üzərinə "Ədalət" və "İnsafsızlıq" yazılmış bayraq dalğalanan evimizi tikəndə, gerek bunu mütləq nəzərə alağ...

-Fred, - dedim, - daha dözə bilmirəm...

-Dözərsən! Sən beş uşaq doğubsan, dözərsən! İndi gerek hamısını deyəm. Dayana bilmərəm, istəsən gedə bilərsən, ancaq mən bu gecəni sənənlə bir yerdə olmaq istəyirəm... Qulaq asmaq istəmirsənsə, gedə bilərsən... Mən bir aydır ki, həmin evdə yaşayıram və nə vaxtsa sənənlə bu barədə danışmalıyam. Bəli, mənim üçün çətin olsa da, yalnız sənənlə. Sənə qiyməzdəm, əzizim, ancaq özün soruşdun və ona görə də axıracan dinləməlsən. Sahibə xanım az qala intihar edirmiş ki, niyə qulluqçu qızın otağı yoxdur. İndi təsəvvür elə ki, nə qədər həssas adamdır, nəyi özünə dərd eləyir... Ancaq indi burda yoxdurlar, üç aydır ki, gediblər, çox vaxt ilin doqquz ayını burda qalmırlar. Bu evdə yaşayan o qoca qanqster - ya da bilmirəm kimdir - Dantenin tədqiqatçısıdır. İndiyə qədər çox az qalan əsl Dante tədqiqatçılarından biridir. O da bizim yepiskop kimi ciddi qəbul olunan az-az adamlardandır. Yəqin ki, savadlı bir xristian qadını kimi sən belə şeyləri yaxşı bilərsən! Hə, ilin doqquz ayını ev boş qalır və Blok da bu vaxt ərzində çəmənliləri qoruyur, onlara qulluq edir. Əslində, belə də olmalıdır, çünki yer üzündə belə tərtəmiz çəmənlilərdən gözəl heç nə yoxdur. İtin otağında döşəməni mumla sürtmək olmaz, uşaqlara da bu evə girmək qadağandır.

-Diqqət! Diqqət! - yan tərəfdən boğuş səsi eşidildi. - Kişilərimiz üçün: Manuela - yer üzünün ən gözəl məxluqu!

-Fred, - deyə yavaşdan soruşdum, - niyə uşaqlar bu evə girə bilməz?

-Ona görə ki, evin xanımının onlardan xoşu gəlmir. Uşaqların qoxusuna dözə bilmir, ona görə də iyindən bilir ki, burda uşaq olub. Hətta doqquz aydan sonra da... Blokun sələfi şikəst bir kişi olub, nə vaxtsa iki nəvəsinə burda oynamağa icazə verib. Məlum məsələdir ki, çəmənlidə deyil, zirzəmidə oynayıblar. Qadın qayıdanda bunu hiss edib və kişini qovub. Ona görə də Blok çox ehtiyatlıdır. Əlbəttə, bir dəfə soruşdum ki, uşaqlar buraya - yanıma gələ bilərlərmi, o dəqiqə rəngi kağız kimi ağardı. Mən də ona görə qala bilərəm ki, guya çəmənlidə işləyəndə ona kömək edirəm, qızdırıcıya baxıram. Evin girəcəyində balaca bir daxmam var. Əslində, ora asılıqandır. Hər səhər gözümü açanda ilk gördüyüm bir hollandiyalı rəssamın əsəri olur: qədimi, gözoşxayan rənglər, hansısa bir meyxana... Bir dəfə istədim birini çırpışdıram, onsuz da belələri kitabxanada çoxdur, ancaq o dəqiqə bilərdilər, Bloka qarşı da insafsızlıq olardı.

-Manuela məhəbbət mahnısı oxuyur! - yan tərəfdən səsi gəldi.

-Blokun sözlərinə görə, qadın leseyandır.

-Ah, Fred, sən susmayacaqsan? Mehmanxanaya getməyək?

-Bircə dəqiqə, - dedi, - bircə dəqiqə də qulaq as, qurtarıram, sən də bil ki, mən harda, necə yaşayıram. Bəzən yepiskop axşamlar ora gəlir. Yeganə adamdır ki, bu evə gəlib-gedə, Dantenin bütün kitablarından istifadə edə bilər. Bloka tapşırıblar ki, ona lazımı şəraiti yaratsın, otağı qızdırsın, pərdələri çəksin. Mən onu, yəni yepiskopu bir neçə dəfə orda görmüşəm: üzündə sakit bir xoşbəxtlik ifadəsi, əlində kitab, yanında çaydan, qeyd dəftərçəsi, karandaş. Sürücüsü bizimlə zirzəmidə oturub qəlyan çəkir, hərdən də çıxıb maşına baxır. Getmək vaxtı çatanda, yepiskop zəngi basır, sürücü tez maşına tərəf qaçır, Blok da bayıra çıxır, bu "xeyirxah insan"la bir-iki kəlmə kəsir, çaypulunu alır... Vəssalam! İndi istəyirsənsə, gedək. Getmək istəyirsən?

Başımı yırgaladım, çünki danışa bilmirdim, yaş məni boğurdu. Çox yorğun idim, bayır isə hələ də günəşli idi və mənə elə gəldi ki, Fredin dediklərinin hamısı yalandır, çünki səsindəki nifrəti aydınca hiss edirdim. Yanımızda yenə meqafon səsləndi:

-Cənablar, Manuelanı görməyə, onun səsini eşitməyə hələ vaxtınız var. O, öz şirinliyi ilə üreyinizi yerindən oynadacaq!

O biri tərəfdən kiminsə fırlancağa dırmaşdığını eşitdik. Fred üzümə baxdı. Çadırın ortasında bir qapı açılıb-örtüldü, kimsə işığı yandırdı və qəflətən fırlancağın ortasından musiqi səsi eşidildi. Hər tərəf işıqlandı, çünki görə bilmədiyimiz bir adam çadırı yığışdırmağa başladı, ortada bir pəncərə açıldı, solğun bənizli, uzunsov sifətli bir kişi bizə baxıb dedi:

-Cənablar fırlanmaq istəyirlər? İlk gediş havayıdır.

O, papağını başından götürdü, sarışın saçları alnına dağıldı, peysərini qaşdı, papağı təzədən başına qoydu və sakitcə məni süzməyə başladı. Gülümsəsə də, üzündə kədər vardı və Fredə tərəf dönüb dedi:

-Yox, mənə elə gəlir, arvadınıza olmaz.

-Elə düşünürsünüz? - Fred soruşdu.

-Yox, olmaz... - deyə mənə baxıb gülümseməyə çalışdı, ancaq alınmadı, ona görə də çiyinlərini çəkdi. Sonra pəncərəni bağladı, bizə tərəf gəldi, yanımızda dayandı. Ucaboy adam idi, gödəkçəsinin qolları çox qısaydı, əzələləri gərilmiş qolları dümağ görünürdü və məni diqqətlə süzüb dedi:

-Düz deyirəm... Yox, arvadınıza olmaz. Ancaq bir az da dincəlmək istəyirsinizsə, gözləyə bilərəm.

-Xeyr, xeyr, - dedim, - getməliyik...

Bu aralıqda çadırı tamam yığışdırmışdılar və bir neçə uşaq atların, qu quşlarının belinə dırmaşdı. Ayağa durub, pilləkənlə düşdük. Kişi papağını çıxarıb, bizə yenə əl elədi:

-Elə isə yaxşı yol! Salamat qalın!

-Sağ olun, - dedim. Fred dinmədi. Ətrafa baxmadan balaqanlarla dolu meydança ilə irəlilədik. Fred qolumdan bərk-bərk yapışb məni Momzenştrasseyə qədər gətirdi, sonra yavaş-yavaş xarabalıqların arası ilə getdik, Baş Kilsənin yanından keçib mehmanxanaya tərəf yollandıq. Vağzalın ətrafındakı küçələrdə sakitlik idi, günəş hələ batmamışdı, xarabalıqdan qalxan toz onun parlaq işığında aydınca görünürdü.

Qəflətən elə bildim ki, yelləncəkdəyəm, hiss etdim ki, halım pisləşdi.

-Fred, - deyə pıçıldadım, - mən gərək ya uzanam, ya da oturam...

Gördüm ki, əməlli-başlı qorxdı. Əlini belimə dolayıb məni ucuq evlərdən birinə gətirdi. Ətrafımızda uca, yanıb-qaralmış divarlar vardı. Birinin üstündə yazılmışdı: Rentgen otağı - sola...

Fred məni bir qapı yerindən keçirdi, ucuq divarın üstündə oturtdu və taqətsiz halda onun paltosunu necə çıxardığını gördüm. Sonra məni yerə uzatdı, qatlanmış paltonu başımın altına qoydu. Uzandığım yer hamar və soyuq idi. Əllərimlə divarın ucuq yerini yoxladım, soyuq kaşıya toxunanda dedim:

-Gərək yelləncəyə minməməydim. Ancaq neyləyim, yellənməkdən xoşum gəlir... Çox xoşum gəlir.

-Nəsə gətirim? - Fred astadan soruşdu. - Bəlkə, qəhvə alıb gətirim, vağzal yaxındadır.

-Yox, - dedim, - yanımda qal. Yəqin, indi durub gedə biləcəm. Yanımda ol, Fred!

-Yaxşı, - deyə əlini alnıma qoydu.

Yaşılı rəngli divara baxdım, onun üzərində sınımış heykəlin yerində qalmış qırmızı ləkələr gördüm, orda yazılmış sözləri oxuya bilmədim, çünki yavaş-yavaş fırlanmağa başladım. Sanki bir dairənin içində ayaqüstə dayanmışdım, bədənım fırlanırdı. Getdikcə də sürətlə fırlanırdı. Təxminən sirkədə olduğu kimi idi, elə bil, cüssəli qladiator nazıkbədən bir gözəlin ayaqlarından tutub fırladırdı.

Əvvəlcə üstündə sınımış heykəlin ləkələri qalan yaşıl rəngli divarı, onunla üzbəüzdəki pəncərə yerindən düşən dumağ işığı görürdüm, gözlərim önündə yaşıl, ağ rənglər oynayırdı, sonra onlar bir-birinə qarışıdı, seçilmədi, yalnız onu hiss etdim ki, gözlərim önündə nəsə bir yaşıl- ağ rəng qarışığı fırlanır, ya da mən onun başına dolanıram. Getdikcə daha sürətlə fırlanmağa başladım, rənglər bir-birinə qarışıdı və mənə elə gəldi ki, rəngi olmayan bir parıltının içində döşəmə ilə bir yerdə fırlanıram. Sonra sürət azaldı və mən hiss etdim ki, elə bayaqkı yerimdə uzanmışam, ancaq, deyəsən, başım hərlənirdi, hərdən də sanki bədənımın üstündə deyil, gah onun, gah ayaqlarımın yanında olurdu, yalnız hərdən öz yerinə - boynumun üstünə qayıdırdı.

Elə bil başım bədənımın ətrafında dolaşırdı, ancaq belə ola bilməzdi. Əlimlə çənəmi yoxladım, hiss etdim ki, yerindədir. Hətta başımın ayaqlarımın yanında olduğunu düşünəndə də çənəmin yerində olduğunu hiss edirdim. Deyə bilməzdim, bəlkə də, gözlərim o tərəf-bu tərəfə çevrilirdi. Ancaq birçə onu dəqiq bildirdim ki, ürəyim qalxır, barometrədə olduğu kimi, kəskin bulantı boğazımla yuxarı qalxır, sonra təzədən yavaş-yavaş qalxmaq üçün düşürdü. Gözümü yummağın da xeyri olmurdu. Gözümü yumanda hiss edirdim ki, yalnız başım hərlənir, sinəm, ayaqlarım da ona qoşulur, əsl balet səhnəsi yaranır və onda da ürəyim daha çox bulanmağa başlayır.

Ancaq gözlərim açıq olanda görürdüm ki, divar elə bayaq gördüyüm kimidir: yaşılı rəng çəkilməmiş divar, onun baş tərəfində də şokolad rəngli pərvaz... Açıqyaşılı rəngin üstündə tox qəhvəyi rənglə yazılmış, bayaq da oxuya bilmədiyim yazı... Hərflər gah göz həkimlərinin adamlara göstərdikləri lövhələrdə olduğu kimi lap balacalaşır, gah da böyüyürdü, tox qəhvəyi rəngli iyrənc kolbasaya oxşayırdı, şişirdi, nə mənası, nə də məzmunu anlaşıldı, sonra da partlayıb qəhvəyi dənəciklər şəklində divarda gəzişirdi, oxunmaz olurdu, təzədən balacalaşırıdı, nöqtələrə dönürdü, ancaq yenə də itib getmirdi.

Məni belə fırladan içimdəki mühərrik ürək bulantısı idi. Necə deyərlər, yelləncəyin qarmağı idi. Və qəflətən hiss edəndə ki, bayaq uzandığım yerdəcə uzanıb qalmışam, yerimi birçə santimetr də dəyişməmişəm, məni dəhşət bürüdü. Bunu ürək bulantısı birçə anlığa ara verəndə duydu: sakitlik, hər şey də yerində. Sinəmə, qəhvəyi rəngli çirklə ayaqqabılarıma baxdım. Nəzərlərim divardakı yazıya sataşdı və onu bu dəfə oxuya bildim: Həkimin sənə o vaxt kömək edə bilər ki, ALLAH onun köməyində olsun.

Gözlərimi yumdum, ancaq ALLAH sözü çəkilmədi: kipriklərim qapanmış olsa da, əvvəlcə tox qəhvəyi rəngli iri hərflərdən ibarət olan yazı kimi görürdüm, sonra yazı görünmədi, gözlərim önündə söz kimi qaldı, içimə süzülürdü, daha dərinlərə getdi, heç bir bənd-bərəyə rast gəlmədi, təzədən üzə çıxdı, gözlərim önündə yazı kimi deyil, söz kimi canlandı: ALLAH...

Bu ürək bulantısı məni yerimdən oynadanda, damarlarıma girib qanımla bir yerdə dövr edəndə, məni soyuq tər basanda, dəhşətli bir qorxu bürüyəndə,

yanımda yalnız ALLAH oldu. Bir anlığa Fredi, uşaqları düşündüm, anamın sifəti gözlərim önünə gəldi, balacaları güzgüdə gördüyüm kimi gördüm, ancaq hamısı ürək bulantısının tufanında yox olub getdi, hamıya, hər şeyə biganələşdim və onda gözlərim önündə yalnız ALLAH sözü qaldı!

Ağladım, daha heç nə görmədim, bu sözdən başqa heç nə düşünmədim. Bu söz gözümdən üzümə axdı, göz yaşı kimi töküldü, ancaq onu nə çənəmdə, nə də boğazımda hiss etdim. Gördüm ki, indi böyrü üstə uzanmışam və yenə də fırlanmağa başladım, əvvəlkindən də bərk fırlandım, sonra birdən-birə sakitləşdim, başımı irəli əydim və xarabalıqda bitmiş yaşıl otların üstünə qusdum...

Həmişə olduğu kimi, Fredin əli yenə də alnımda idi:

-İndi yaxşısan? - deyə yavaşdan soruşdu.

-Hə, yaxşıyam, - dedim. O, dəsmalını çıxarıb ehtiyatla ağzımı sildi. - Ancaq yaman yorulmuşam, Fred...

-İndi gedib yatarsan, mehmanxanaya lap az qalıb...

-Hə, yataram, - dedim.

– XI –

Onun üzünün sarıya çalan rəngi qaralmışdı, dərisi qəhvəyi rəngdə idi, gözlərinin ağı da rəngini dəyişmişdi. Ona mineral su tökdüm, stəkanı boşaltdı, əlimi aparıb alnına qoydu.

-Həkim çağırım? - deyə soruşdum.

-Yox, indi yaxşıyam. Uşaq idi. Bizim narazılığımıza, onu gözləyən kasıblığa üsyan edirdi.

-Bəlkə də, gələcəkdə hansısa əczaçının müştərisi, ya da sevimli bir katolik rahibi olacağına görə üsyan edirdi, - dedim. - Ancaq mən onu sevəcəyəm.

-Bəlkə də, rahib deyil, yepiskop olacaq. Ya da Dante tədqiqatçısı...

-Ah, Kete, zarafatı burax

-Zarafat eləmirəm. Bilirsən sənın uşaqların kim olacaq? Bəlkə də daşqəlbli olacaqlar, itlərinə məbəəd tikəcəklər, uşaq qoxusundan xoşları gəlməyəcək. Bəlkə, indi uşaq qoxusuna dözə bilməyən o qadın da nə vaxtsa itinin damından da balaca yerdə yaşayan bir ailənin on beşinci uşağı olub... Bəlkə də, o....

Kete sözünü yarımqıç kəsdi, bayırdan qorxunc səslər eşidildi: nəse guruldadı, sanki partlayış oldu. Pəncərəyə tərəf qaçıb onu açdım. Bayırdan eşidilən səslər, gurultular müharibəni xatırladırdı: təyyarələrin uğultusu, gurultu, partlayış. Hava artıq qaralırdı və göy üzü dümağ paraşütlərlə dolu idi. Hərəsində iri qırmızı bir bayraq dalğalanırdı, yavaş-yavaş yerə enirdilər və hamısının da üstündə : "Qriss qoruyucuları - səni istəmədiyindən qoruyur!" - yazılmışdı. Onlar Baş Kilsənin qüllələrinin yanından keçib vağzalın damına, yerə enirdilər. Uçaqlardan kimse onlardan birini tutanda qışqırırdılar.

-Nə olub? - Çarpayının Ketenin səsi eşidildi.

-Eh, heç nə, reklam zarafatlarıdır...

Qəflətən səmada bir eskadrilya təyyarə peyda oldu. Dəhşətli uğultu qopdu. Onlar evlərin üstü ilə alçaqdan uçar, bomboz qanadları yırğalanır, mühərriklərinin gurultusu sanki ürəyimizə tuşlanır və hədəfə də çatırdı: gördüm ki, Kete titrəməyə başladı, tez onun yanına qaçıb əlindən tutdum.

Təyyarələr şəhərin üstündə dövrə vuraraq sakitcə çıxıb getdilər, uğultuları görünməyən üfüqə qarışıb yox oldu, şəhərin başı üzərindəki səma yavaş-yavaş yerə enən qırmızı quşlarla doldu. Onlar, qürub edən günəşin qızılı saçaqları kimi səmanı al rəngə boyamışdılar və evlərin bərabərinə çatanda gördük ki, iri, qırmızı rəngli rezin quşlardır: boynubükük hacıleyləklər idi, ayaqları yellənə-yellənə qanad çalırdı, süst başları aşağı əyilmişdi, elə bil göydən bir bölük dar

ağacından asılmış adam gəlirdi, elə bil qırmızı, iyrənc rezin buludlar alaqlarıda sakit-sakit süzürdü. Küçələrdən isə, uşaqların şən səsləri eşidilirdi.

Kete sakitcə əlimi sıxdı, əyilib onu öpdüm.

-Fred, - dedi yavaşdan, - mən borca düşdüm...

-Eybi yoxdur, mən də borc almışam.

-Borcun çoxdur?

-Hə, çoxdur... Bu zamanədə heç kim borc vermir. İndi üç yüz minlik şəhərdə əlli mark borc tapmaqdan çətin heç nə yoxdur. Bu barədə düşünəndə, tər məni basır.

-Axı, sən dərs deyirsən.

-Elədir, ancaq çox da siqaret çəkirəm.

-Yenə içirsən?

-Hə, ancaq tez-tez içmirəm, əzizim. Sizin yanınızdan gedəndən sonra ikinci dəfə sərxoş olana qədər içmişəm. Çoxdur?

-Çox deyil, - dedi, - nə üçün içdiyini yaxşı başa düşürəm. Bəlkə, çalışıb birdəfəlik atasən?! Çünki mənası yoxdur. Müharibədə, demək olar ki, içməyibsən.

-Müharibədə başqa cür idi, - dedim, - müharibədə darıxmaqdan sərxoş olurdum. İnanmazsan ki, adam darıxmaqdan necə sərxoş ola bilər. Çarpayıda uzanırsan, hər şey gözlərin önündə canlanır... Götür üç vedrə ilıq su iç - su da səni darıxmaq kimi sərxoş edəcək. Təsəvvürünə gətirə bilməzsən ki, müharibə necə cansıxıcı idi. Bəzən sizi fikirləşirdim, imkan düşəndə zəng edirdim ki, yalnız səsinə eşidim, ancaq bu qüvvə-kədər darıxmağın sərxoşluğundan qat-qat yaxşı idi.

-Sən mənə müharibədən çox danışmayıbsan...

-Ondan danışmağa dəyməz, əzizim. Təsəvvür elə ki, bütün günü telefonun yanında otursan, demək olar ki, yalnız yüksək çinli zabitlərin səsinə eşidirsən. Təsəvvürünə gətirə bilməzsən ki, zabitlər telefonla danışanda necə səfeh olurlar. İşlətdiyi sözlərin sayı, zənnimcə, yüz iyirmi ilə yüz qırx arasında olardı. Altı illik müharibə üçün bu çox azdır. Hər gün səkkiz saat telefonun yanında oturmaq... Məlumat... Döyüşə hazır ol... Son damla qanına kimi... Əmr... Son vəziyyət... Raport... Döyüşə hazır ol... Lap son damla qanına qədər... Geri çəkilmək olmaz... Furer... Aman vermək olmaz... Bir az da qadın dedi-qoduları. Sən o kazarmaları təsəvvürünə gətir. Demək olar ki, üç il həmin kazarmalarda telefonçuluq elədim. Bu qədər darıxmağı illərlə canımdan çıxarmalıyam. Harayasa içməyə getmək istəsəm də, qarşımda yalnız mundirlər gördüm. Özün də bilirsən ki, mənim həmişə mundirdən zəhləm gedib.

-Bilirəm, - dedi.

-Bir leytenant tanıyırdım, telefonda sevgilisinə Rilke-dən şeir oxuyurdu. Düzdür, bu bir az başqa cür səslənirdi, ancaq eşidəndə az qala o dünyalıq olmuşdum. Elələri də vardı ki, telefonda bir-birinə mahnı öyrədirdi. Ancaq çoxu telefonla ölüm göndərirdi. Bu ölüm məftillərdə titrəyə-titrəyə gedirdi. Onlar onu öz nazik səsləri ilə dəstəkdə başqasının qulağına qışqırırdılar, o da orda çalışdı ki, kifayət qədər çox adam qırılsın. Az adam qırılanda yüksək çinli zabitlər deyirdilər ki, əməliyyat yaxşı keçirilməyib. Elə buna görə də döyüşün miqyası ölənlərin sayı ilə ölçülür. Ancaq ölənlər sansıxıcı olurlar, əzizim... və bir də qəbiristanlıqlar...

Onun yanına uzanıb adyali üstümə çəkdim. Aşağıda musiqçilər öz alətlərini kökləyirdilər, meyhanada bir kişi gözəl, həzin səslə oxuyurdu, sonra bu kişi səsinə xırıltılı, çılgın bir qadın çıxırtısı da qoşuldu. Sözləri başa düşə bilməsək də, bu duetdə nəse bir ritmik gözəllik vardı. Vağzala qatarlar daxil olur, diktörün səsi getdikcə qaranlıqlaşan havanı yarıb bizə elə çatırdı ki, deyərdin adamın yaxın dostu qulağına nəse şirin-şirin pıçıldayır.

-Rəqsə getmək istəmirsən?

-Oh, yox, - dedi,- belə sakit uzanmaq nə gözəl imiş... Yaxşı olar ki, Frau Röderə zəng vurasan, hər şeyin qaydasında olub-olmadığını öyrənəsən. Bir də mən nəse yemək istəyirəm, Fred. Ancaq əvvəlcə bir az söhbət elə. Bəlkə, niyə mənimlə evləndiyindən danışasan...

-Səhər yeməyinə görə, - dedim. - Elə bir adam axtarırdım ki, onunla bütün həyatım boyu sakit səhər yeməyi yeyə bilim və belə olan halda, necə deyərlər, seçim sənə düşdü. Sən mənə səhər yeməyində əvəzsiz yoldaşlıq eləyibsen, səninlə heç vaxt darıxmamışam. Yəqin, sən də mənimlə darıxmış olmazsan?!

-Yox, səninlə olanda heç vaxt darıxmamışam.

-Ancaq indi axşamlar tək qalanda ağlayırsan. Bəlkə, qayıtsam yaxşıdır?! Lap belə də olsam?!

Üzümə baxdı və susdu. Əllərindən, boynundan öpdüm, ancaq üzünü o biri tərəfə çevirib, gözlərini divar kağızına zillədi. Daha meyxanadan mahnı səsi gəlmirdi, indi rəqs musiqisi çalınırdı və biz də aşağıdakı zalda rəqs edənlərin səslərini eşidirdik. Siqaret yandırdım. Kete hələ də divara baxır və susurdu.

-Gərək mənə başa düşəsən, - yavaşdan dilləndim, - doğrudan da hamiləsənsə, səni tək qoya bilmərəm. Ancaq bilmirəm, lazım olan qədər mülayimləşməyə gücüm çatır ya yox.... Ancaq səni sevirəm və ümid edirəm ki, buna şübhən yoxdur.

-Şübhəm yoxdur, -dedi, ancaq üzünü də divardan çevirmədi. - Doğrudan yoxdur.

Onu qucaqlamaq, çiyinlərindən tutub üzünü özüm tərəfə çevirmək istədim, ancaq qəflətən başa düşdüm ki, bunu eləmək olmaz.

-İndiki kimi nəse olsa, tək qala bilməzsən, - dedim.

-Bilirsən evdə hamilə olduğumdan xəbər tutan kimi mənə nə qədər lənət oxuyacaqlar?! Bilirsən, hamilə olmaq necə dəhşətlidir?! Balacaya hamilə olanda, özün görürdün, Fred...

-Hə, görürdüm, - dedim. - Dəhşətli idi. Yay vaxtı... Cibimdə, heç olmasa, sənə su almağa bircə qəpik də pulum yox....

-Onda yaman laqeyd idim, - dedi, - pintilikdən ləzzət alırdım. Az qalırdı, adamların gözünün qabağındaca yerə tüpürürm...

-Bir dəfə tüpürdün də...

-Elədir, Frau Franke uşağın neçə aylıq olduğunu soruşanda tüpürdüm. Düz ayağının ucuna düşdü. Kimsə uşağın neçə aylıq olduğunu soruşanda, bilirsən, adam necə əsəbiləşir?!

-Elə ona görə də mənzil ala bilmədik.

-Yox, ona görə mənzil ala bilmədik ki, sən sərxoşluq edirsən.

-Doğrudan elə fikirləşirsən?

-Elədir ki var, Fred! Hamilə qadına çox şeyi keçirlər. Ah, onda mən pinti idim, hirsli idim və belə pinti, hirsli olmağımdan da ləzzət alırdım.

-Yaxşı olar ki, üzünü mənə tərəf çevirəsən, onsuz da səni gec-gec görürəm.

-Məndə işin olmasın. Belə uzanmaq yaxşıdır. Hələ də sənə nə cavab verəcəyimi düşünürəm.

-Onda tələsmə, - dedim, - gedim yeməyə nəse gətirim, həm də zəng eləyim. Nəse içmək də istəyirsən?

-Hə, pivə də gətir, Fred. Mənə bir siqaret də ver.

Əlini çiyni üzərindən mənə uzatdı, qutunu çıxarıb ona verdim, ayağa durdum. Mən çıxanda, hələ də üzü divara uzanıb siqaret çəkirdi.

Dəhliz səslə-küylü idi, aşağıda rəqs edənlərin haray-həşiri eşidilirdi. Bir də onda ayıldım ki, pilləkənləri musiqinin ahənginə uyğun addımlarla düşmək istəyirəm. Dəhlizdə yalnız bircə dənə papaqsız lampa yanırdı. Bayırda isə

qaranlıq düşürdü. Meyxanadakı stollarda bir neçə adam oturmuşdu, piştaxtanın arxasında da başqa qadın dayanmışdı. O, sahibədən yaşlı idi, mən yaxınlaşanda eynəyini çıxardı və əlindəki qəzeti piştaxtanın üstündə yaranmış pivə gölməçəsinə qoydu. Qəzet o dəqiqə onu canına çəkdi və qaraldı. Qadın gözlərini qırpa-qırpa mənə baxdı.

-Yeməyə nəsə sifariş edə bilərəm? On birinci otaq...

-Otağa gətirsinlər?

Başımı tərpətdim.

-Olmaz, - dedi, - otaqlara yemək aparmırıq. Otaqda yemək pintilikdir.

-Oho, - dedim, - bunu bilmirdim. Arvadım xəstədir, ona görə...

-Xəstədir? Birçə bu çatmırdı. Güman ki, pis xəstəlik deyil, keçici olmaz.

-Xeyr, - dedim, - sadəcə olaraq, özünü pis hiss edir.

Qəzeti gölməçədən götürüb silkələdi və sakitcə qızdırıcının üstünə qoydu, sonra mənə tərəf dönüb çiyinlərini çəkdi:

-Nə götürəcəksiz? İsti yeməklər bir saata hazır olacaq.- O arxa tərəfindəki fırlanan rəfdən bir boşqab götürdü, soyuq yeməklər saxlanılan şüşə dolaba tərəf getdi, mən də ora yaxınlaşdım, iki kotlet, iki parça da pörtlədilmiş ət götürdüm, çörək istədim.

-Çörək? Çörək nəyə lazımdır? Salat götürün... Kartof saladı.

-Çörək yaxşıdır, - dedim, - arvadıma görə...

-Özünü pis hiss eləyən qadınları mehmanxanaya gətirməzlər, - deyə fırlanan rəfin yanına gedib, aşağıya tərəf səsləndi: - Çörək! Bir-iki dilim çörək!

Aşağıdan da boğuq bir səs gəldi: "Çörək!".

Qadın mənə tərəf döndü:

-Bir-iki dəqiqə gözləməli olacaqsız.

-Zəng də vurmaq istəyirəm.

-Həkimə?

-Xeyr, - dedim.

Telefonu piştaxtanın üstü ilə mənə tərəf itələdi. Nömrəni yığmamışdan əvvəl dedim:

-Lütfən, iki pivə də verərsiniz. İndi isə bir qədəh şnaps...

Frau Röderin nömrəsini yığdım, zəng səsini eşidib gözlədim. Qadın şnapsı piştaxtanın üstü ilə mənə tərəf sürüşdürdü, boş bir pivə parçı götürüb krana tərəf getdi.

-Alo... - Telefonda Frau Röderin səsi eşidildi. - Alo, danışan kimdir?

-Boqnerdir, - dedim.

-Aha, sizsiz...

-Xahiş edirəm, bir yuxarı....

-Hər şey qaydasındadır. İndi yuxarıda idim. Uşaqların kefi kökdür, cavanlarla şənliyə getmişdilər. Şarları da var. Elə indi qayıdıblar. Qırmızı leyləklərdir. Əsl rezindəndir, keyfiyyətlidir... Özü də böyük-böyük...

-Frankelər qayıdıb?

-Xeyr, gec qayıdacaqlar. Bəlkə də, səhər tezdən qayıtdılar.

-Doğrudan hər şey yaxşıdır?

-Doğrudan yaxşıdır, narahat olmağa dəyməz. Arvadınıza salam deyın. Təzə dodaq boyası yaxşı idi?

-Söz ola bilməz! Çox sağ olun!

-Dəyməz! Hələlik!

Mən də "hələlik" deyib dəstəyi yerinə qoydum, qədəhi boşaltdım və ikinci pivə parçının necə yavaş-yavaş dolduğuna baxdım. Dörd dilim ağ çörək də gəlib çıxdı. Əvvəlcə pivələri yuxarı getirdim, onları çarpayının yanındakı stulun üstünə qoydum. Kete hələ də uzanıb divar kağızına tamaşa edirdi.

-Evdə hər şey qaydasındadır, - dedim, - uşaqlar üfürülən leyləklərlə oynayır.

Ancaq o, dinmədi, yalnız başını tərpətdi.

İçində yeməklər olan boşqabla qayıdanda, Kete hələ də uzanıb divara baxırdı, ancaq parçılardan biri yarıyacan içilmişdi.

-Yaman susamışam, - dedi.

-İç, iç! - deyə onun yanında çarpayıya oturdum. Çantasından iki təmiz kağız dəsmal çıxardı, onları stulun üstünə sərdi və biz ətdən, çörəkdən götürüb yedik, pivə içdik.

-Doymadım, Fred, - deyə üzümə baxıb gülümsədi. - Bilmirəm, uşağa qaldığımı bildiyim üçün mü belə çox yeyirəm, yoxsa doğrudan əməlli-başlı acam...

-Nə qədər istəyirsən, ye, - dedim. - Gedim nə gətirim?

-Bir parça da pörtlədilmiş ət, xiyar, bir də pivə. Parçı da özünə apar, - deyə onu axıracan içib mənə verdi.

Yenə də meyhanaya düşdüm, qadın parçı doldurana qədər bir şnaps da içdim. O, bayaqkına nisbətən mənimlə mehriban rəftar edirdi və boşqaba bir parça pörtlədilmiş ət, xiyar qoyub, yaş pıştaxtanın üzəri ilə mənə tərəf sürüşdürdü. Bayır tamam qaranlıqlaşmışdı. Meyxana, demək olar ki, boş idi, ancaq rəqs zalından səs-küy eşidilirdi. Aldıqlarımın pulunu verəndən sonra iki markım qaldı.

-Sabah tezdən gedəcəksiz? - deyə qadın soruşdu.

-Bəli.

-Onda otağın pulunu indi versəniz yaxşı olar.

-Artıq vermişəm.

-Belə de... Elə isə çıxmamışdan əvvəl parçaları, boşqabı gətirin. Başımıza gəlib... Gətirəcəksiz, elə deyilmi?

-Əlbəttə, - dedim.

Kete arxası üstə uzanıb siqaret çəkirdi. Mən onun yanında oturanda dedi:

-Bura nə gözəldir! Mehmanxanaya gəlmək çox gözəl ideya oldu. Çoxdandır mehmanxanada qalmamışdıq. Bura bahadır?

-Səkkiz mark.

-Bu qədər pulun var ki?

-Artıq vermişəm. İndi iki markım qalıb.

O, çantasını götürüb içindəkiləri adyalın üstünə boşaltdı. Meydançada ona verdiyim qepikləri diş fırçasının, sabunqabının, dodaq boyasının, medalyonun arasından bir-bir "dənlədik": dörd mark çıxdı.

-Yaxşı oldu, - dedim, - bununla da səhər yeməyinə gedərik.

-Mən bir yaxşı yer tanıyıram. Yeraltı keçidi çıxan kimi... Burdan gedəndə - solda...

Onun üzünə baxdım.

-Ora çox gözəldir, - sözünə davam etdi, - bir qəşəng qızıdır, bir də qoca kişi... Qəhvəsi də yaxşıdır. Onlara borclu qaldım.

-Ağıldankəm oğlan da orda idi?

Siqareti damağından götürüb üzümə baxdı:

-Ora tez-tez gedirsən?

-Yox, bu gün səhər-səhər birinci dəfə getdim. Sabah tezdən ora gedək?

-Gedək, - deyə yenə üzünü pəncərəyə, arxasını mənə tərəf çevirdi. Boşqabı, pivəni o biri tərəfdən uzatmaq istədim, ancaq:

-Qoy qalsın, - dedi, - sonra yeyərəm.

Üzünü o biri tərəfə çevirsə də, oturduğum yerdən durmadım, pivədən qurtum- qurtum içməyə başladım. Vağzalda sakitlik idi. Pəncərədən vağzalın arxasındakı hündürmətəbəli evin kəlləsində gur işıqlı lampalarla əhatə olunmuş böyük konyak şüşəsi vardı, sanki göydən asıla qalmışdı və onun üstündə içən bir adamın əcaib siluetigörünürdü. Binanın ön hissəsindəki yazılar tez-tez dəyişirdi, işıqlandırılmış hərflər qaranlıqdan öz-özünə çıxır, sonra da yox olurdu. Yavaş-yavaş yazını oxudum: AĞILLI OL - yazı yoxa çıxdı, sonra qaranlıqdan təzəsi gəldi: ÇOX İÇMƏ - bir neçə saniyə heç nə görünmədi, mənə qərribə bir

maraq bürüdü, yazı yenə gəldi: ÇOX İÇƏNDƏN SONRA ÖZÜNÜ PİS HİSS EDİRSƏNSƏ - yazı qaranlığa qarışıb yoxa çıxdı, bir neçə saniyə heç nə görünmədi, sonra bütün hərflər birdən parladı: DOLORİN QƏBUL ELƏ. Qaranlıqdan üç dəfə, dörd dəfə qırmızı hərflər çıxdı: DOLORİN QƏBUL ELƏ. Sonra sapsarı hərflər gəldi: ÖZ ƏCZAÇINA GÜVƏN!

-Fred, - Kete qəflətən dilləndi, - mənə elə gəlir ki, sən bilmək istədiyin şey barədə danışmağa başlasaq, xeyrinə olmayacaq. Ona görə də bu barədə danışmaq istəmirəm. Nə edəcəyini özün bilməlisən... Lap hamilə də olsam, sən evə qayıtmağın, dəli kimi qışqırmağın, günahları olmadığını bilə-bilə uşaqları döyməyini istəmirəm. İstəmirəm... Çox çəkməz ki, özümüz də bir-birimizin üstünə qışqırmağa başlayırıq. Mən isə bunu istəmirəm. Bundan sonra sən yanına da gələ bilməyəcəm.

Arxası mənə tərəf uzanmışdı və indi ikimiz də binanın ön tərəfində tez-tez, özü də sürətlə dəyişən, cürbəcür rənglərlə gecənin bağına yazılanları oxuyurduq: ÖZ ƏCZAÇINA GÜVƏN!

-Dediklərimi eşitdin?

-Hə, - dedim, - hamısını eşitdim. Niyə mənim yanıma gələ bilmirsən ki?

-Çünki mən qəhbə deyiləm! Fred, mən qəhbələrin əleyhinə deyiləm, ancaq özümü də elələrimdən hesab eləmirəm. Sən yanına gəlmək, sən ilə uçub- dağılmış evlərin dəhlizində, və ya çölün düzündə bir yerdə olmaq və sonra da evə getmək məni dəhşətə gətirir. Həmişə məni dəhşətli bir qorxu hissi bürüyür ki, evə qayıtmaq üçün tramvaya minəndə ovcuma beş-on mark basmaq yadından çıxar. Bilmirəm, özünü kiməsə təslim edən qadınlar əvəzində nə qədər alırlar...

-Mənə elə gəlir, çox az alırlar... - Pivəni axıra qədər içdim, üzümü divara tərəf çevirib üstündə ürək şəklində olan yaşıl rəngli divar kağızına baxdım. - Belə çıxır ki, biz ayrılmalıyıq.

-Elədir, - dedi, - mənə, belə daha yaxşıdır. Səni nəyəsə məcbur eləmək fikrim yoxdur, Fred, məni yaxşı tanıyırsan, ancaq fikirləşirəm ki, ayrılacaq daha yaxşı olar. Uşaqlar daha başa düşmək istəmirlər... Düzdür, mən deyəndə ki, xəstəsən, inanırlar, ancaq bu xəstəlik haqqında başqa şey düşünürlər. Bundan əlavə, dedi-qodular da onlara təsir edir. Uşaqlar böyüyür, Fred...Anlaşılmazlıqlar da getdikcə çoxalır. Bəziləri elə bilir ki, sən başqa yerdə də arvadın var. Ancaq sən ayrı arvadın yoxdur, elə deyilmi, Fred?

-Elədir, - dedim, - Mənim ayrı arvadım yoxdur. Sən ki, bunu yaxşı bilirsən...

-Dəqiq bilmək olmaz! Hər dəfə özüm də şübhələnirdim, çünki harada qaldığımı bilmirdim.

-Mənim başqa arvadım yoxdur! Özün də yaxşı bilirsən ki, səni heç vaxt aldatmamışam.

Deyəsən, fikrə getdi:

-Yox, - dedi, - zənnimcə, məni heç vaxt aldatmayıbsan. Hər halda yadıma gəlmir...

-Görürsənmi?! - deyə onun hələ də stulun üstündə olan pivəsindən bir qurtum aldım.

-Əslində, sənə belə daha rahatdır. Kefin istəyəndə içirsən, qəbiristanlıqlara gedirsən, ürəyin məni istəyəndə isə zəng edirsən, gəlirəm, axşamlar da Dante tədqiqatçısının evində yatırsan.

-Mən orda həmişə qalmıram, çox vaxt başqa yer tapıb keçələyirəm. Bu evə dözə bilmirəm, çox böyükdür, bomboşdur, gözəldir, zövqlə bəzədilib, mənimse zövqlü mebellərlə bəzədilmiş evlərdən xoşum gəlmir.

Üzümü çevirib onun çiyinləri üzərindən çoxmərtəbəli evin ön tərəfindəki reklama baxdım, ancaq yazı dəyişməmişdi: ÖZ ƏCZAÇINA GÜVƏN!

Bu yazı müxtəlif rəng çalarları ilə xeyli qaldı. Biz də dinmədən xeyli uzanıb siqaret çəkdik. Sonra durub pərdələri çəkdim, ancaq onlar nazik olduqları üçün yazı yenə də göründü.

Keteyə çox təəccübləndim. Hələ indiyə kimi mənimlə belə danışmamışdı. Əlimi onun çiyinə qoydum və dinmədim. Arxası mənə tərəf uzanmışdı və çantasını açdı, alışqanın şıqqıltısını eşitdim, o uzandığı tərəfdən tavana tərəf qalxan üstünü gördüm.

-İşıq söndürüm? - deyə soruşdum.

-Hə, söndürsən yaxşı olar.

Ayağa durub işığı söndürdüm, yenə də onun yanına uzandım. O, arxası üstə çevrilmişdi və mən əlimlə onun çiyini axtararkən üzünə toxunanda dəhşətə gəldim: sifəti göz yaşlarına bələnmişdi. Dinə bilmədim, əlimi ordan çəkib adyalın altında onun balaca, qüvvətli əlini axtardım, tapıb ondan bərk-bərk yapışdım. Əlini çəkmədiyinə sevindim...

-Lənət şeytana... - qaranlıqdan onun səsi gəldi. - Kişi evləndə nə etdiyini bilsə yaxşıdır.

-Əlimdən gələnə edəcəm, - dedim, - doğru sözumdür, əlimdən gələnə edəcəm ki, mənzilimiz olsun.

-Qurtar! - Bunu elə dedi ki, sanki güldü. - Mənzilin bura dəxli yoxdur. Yoxsa doğrudan elə fikirləşirsən ki, var?

Dikəlib onun üzünə baxmaq istədim.

Əlini buraxdım, solğun sifətini, bağlanmış saçlarının arasındakı dümağ "cığır"ı gördüm. Çoxmərtəbəli evin ön tərəfindəki yazı işıqlananda, yaşıl rəngə bələnmiş sifəti daha aydın göründü: doğrudan da gülümsəyirdi. Yenə uzandım, bu dəfə özü mənim əlimi axtarıb tapdı, ondan bərk-bərk yapışdı.

-Sən doğrudan elə fikirləşirsən ki, bunun məsələyə dəxli yoxdur?

-Yoxdur, - o, qətiyyətlə dedi, - yoxdur, yoxdur! Səmimi ol, Fred! Qəflətən yanına gəlib desəm ki, mənim mənzilim var - qorxarsan yoxsa sevinərsən?

-Sevinərəm! - Elə o dəqiqə cavab verdim.

-Bizə görə sevinərsən?

-Yox, ona görə sevinərəm ki, yanınıza qayıda biləcəm. Ah, belə şeylər hardan ağlına gəlir...

İçəri çox qaranlıq oldu. Biz yenə də arxamızı bir-birimizə çevirib uzanmışdıq və mən hərdən geri dönərək onun arxası üstə çevrilib-çevrilmədiyini bilmək istəyirdim, ancaq o, gözünü pəncərəyə zilləmişdi, dinmirdi. Təzədən geri dönəndə çoxmərtəbəli evin ön tərəfindəki yazı işıqlandı: **ÖZ ƏCZAÇINA GÜVƏN!**

Vağzaldan diktorun həlim səsi, aşağıdan isə rəqs edənlərin həy-küyü eşidilirdi. Təzədən söhbətə başlamağa çətinlik çəkirdim, ancaq birdən soruşdum:

-Yemək də istəmirsən?

-İstəyirəm, - dedi, - boşqabı ver, işığı da yandır.

Ayağa durub işığı yandırdım, sonra qayıdıb arxası ona tərəf yerimə uzandım və onun pörtlədilmiş əti, xiyarı necə yediyinə qulaq asdım, pivəsini verdim, onu necə içdiyinə qulaq asdım. Arxası üstə çevrilib, əlimi onun çiyinə qoydum.

-Doğrudan daha dözə bilmirəm, Fred, - deyə astadan dilləndi və mən onun danışmağa başladığına sevindim. - Səni yaxşı başa düşürəm, Fred, bəlkə, sən fikirləşdiyindən də yaxşı başa düşürəm. Sənin hansı hissləri keçirdiyini də bilirəm. Bilirəm ki, bəzən kirin-pasın içində eşələnmək ləzzətli olur. Bunların hamısını bilirəm... Bəlkə də, bunları başa düşməyən bir qadınla evlənsəydin, daha yaxşı olardı. Ancaq sən uşaqları unudursan... Onlar var... Onlar yaşayırlar və elə bu uşaqlara görə də indiki vəziyyətə dözə bilmirəm. İkimizin də içməyə başladığımız günlərin necə olduğunu özün yaxşı bilirsən. Onda içkini atmağı xahiş edən sən idin.

-Doğrudan dəhşətli idi... Evə gələndə uşaqlar hiss edirdi... Ancaq o vaxt sənin içməyində də mən günahkar idim.

-Söhbət burda kimin günahkar olduğundan getmir... - O, boşqabı kənara qoyub, pivedən bir qurtum aldı. - Mən bilmirəm və heç bilməyəcəm də, sən günahkarsan, yoxsa günahkar deyilsən... Xətrinə dəymək istəmirəm, Fred, ancaq mən sənə qibtə edirəm...

-Qibtə edirsən?

-Hə, ona görə qibtə edirəm ki, sən hamilə deyilsən. İstədiyin vaxt aradan çıxıb bilərsən və mən də bunu başa düşərəm. Saatlarla qəbiristanlıqlarda gəzərsən, şnaps almağa pulun olmayanda da qüssə-kədərindən keflənərsən. Bizim yanımızda olmadığın üçün kədərdən keflənərsən. Bilirəm ki, uşaqları sevirsen, mənə də sevirsen... Bizi çox sevirsen, ancaq heç vaxt bu barədə düşünmərsən ki, dözə bilmədiyin, qaçıb canını qurtardığın bu vəziyyət yavaş-yavaş bizim axırıma çıxır, çünki yanımızda deyilsən. Və heç vaxt ağlına gəlmir ki, sənə yalnız dua kömək edə bilər. Sən də dua etmərsən, elə deyilmi?

-Çox nadir hallarda edirəm, - dedim, - bacarmıram...

-Elə üzündən görünür, Fred... Qocalmısan... Əməlli-başlı qoca görünürsən... Zavallı subay bir qoca kimi... Hərdən öz arvadı ilə yatmaq hələ onunla evli olmaq deyil. Müharibə vaxtı bir dəfə mənə dedin ki, əsgər olmaqdan daha yaxşıdır. Özü də bunu mənə yazanda cavan oğlan deyildin, otuz altı yaşın vardı. Hərdən mənə elə gəlir sənə müharibə sındırdı. Əvvəllər başqa cür idin...

Çox yorğun idim, dedikləri də mənə kədərləndirirdi, çünki haqlı olduğunu bildirdim. Ondan mənə hələ də sevdiyini soruşmaq istədim, ancaq qorxdum ki, pis çıxar. Əvvəllər nəyinə pis çıxacağından qorxmurdum, ağlıma gələni ona deyirdim. Ancaq indi mənə sevib-sevmədiyini soruşmadım.

-Ola bilsin, - yorğun halda dilləndim, - müharibə mənə bir az sarsıtdı. Demək olar ki, həmişə ölüm barədə düşünürəm, Kete, bu da mənə lap dəli eləyir. Müharibədə ölü çox idi, ancaq onları heç vaxt görmədim, yalnız öldüklerini eşitdim. Biganə səslər telefonda rəqəmlər deyirdilər və bunlar da ölümlərin sayı idi. Onları təsəvvürümə gətirməyə çalışırdım və gətirirdim də: üç yüz ölüdən dağ qalanardı... Bir dəfə üç həftəliyə cəbhə dedikləri yerdə oldum. Ölümləri onda gördüm. Hərdən xətləri calamaq üçün bayıra çıxmalı olurdum və qaranlıqda tez-tez meyitlərə ilişirdim. Elə qaranlıq olurdu ki, heç nə görə bilmirdim... Heç nə... Məftildən tuta-tuta zil qaranlıqda onun qırıldığı yerə qədər sürünürdüm. Məftili calayır, yoxlama cihazını ona birləşdirib oturur, fişəng atılarda, toplardan atəş açılarda yerə sinir, məndən otuz-qırx metr aralıdakı bunkerə oturan adamla danışırırdım. Ancaq səs çox uzaqdan gəlirdi. Sənə uzaq deyirəm ha... Bizə uzaq olan Allahdan da uzaq...

-Allah bizdən uzaq deyil, - astadan dilləndi.

-Uzaq idi, - dedim, - xəttin işləyib-isləmədiyini yoxlamaq üçün danışdığım adamın səsi milyonlarla kilometr uzaqdan gəlirdi. Sonra məftil də əlimdə, yavaş-yavaş geri sürünürdüm, qaranlıqda yenə də meyitlərə ilişirdim, bəzən də eləonların yanındaca uzanıb qalırdım. Bir dəfə bütün gecəni qaldım. Yoldaşlarım elə biliblər ki, ölmüşəm, axtarmağa başlayıblar, sonra əllərini üzüblər, mən isə onları görmədən ölümlərin yanında uzanıb qalmışam, yalnız hiss etmişəm. Onların yanındaca uzanıb qalmışam, niyə belə elədiyimi də bilməmişəm, yaxın necə keçib getdiyindən də xəbərim olmayıb. Mənə tapanda elə bilmişdilər ki, sərxoş olmuşam. Canlı adamların yanına qayıdanda isə, darıxmağa başladım. Heç inanmazsan ki, adamların çoxu necə cansıxıcı olur, ancaq ölümlərə söz ola bilməz...

-Sən dəhşətsən, Fred, - desə də, əlimi buraxmadı. - Mənə bir siqaret ver.

Cibimdə siqaret axtardım, birini çıxarıb verdim, kibrit yandırdım, üzünü görmək üçün ona tərəf əyildim. Mənə elə gəldi ki, cavanlaşıb, yaxşılaşıb, sifətindəki sarılıq da çəkilib gedib.

-Özünü yenə pis hiss edirsən?

-Yox, - dedi, - keçib getdi, indi yaxşıyam. Ancaq doğrudan da səndən qorxuram, Fred.

-Yox, məndən qorxma. Məni bu günə də müharibə salmayıb, sadəcə olaraq, darıxıram. Kaş bircə dəfə bütün günü mənim qulaqlarımın eşitdiyini sən də eşidəydin... Boş, mənasız söhbətlər...

-Sən dua etməlisən, - dedi. - Doğru sözündür. Dua yeganə məşğuliyyətdir ki, adamı darıxdırmır.

-Mənim üçün də dua elə. Əvvəllər özüm də edirdim, indi bacarmıram.

-Çoxlu məşq etmək lazımdır. Gərək möhkəm olasan. Başlayan, geri çəkilməyəsən. İcmək pis şeydir...

-Ancaq sərxoş olanda, bəzən çox yaxşı dua edirəm.

-Bu yaxşı hərəkət deyil, Fred! Dua ayıqlar üçündür. Elə bil, liftin qarşısında dayanıbsan, ancaq minməyə qorxursan, gərək özünü toplaya biləsən və bir də görəcəksən ki, onun içindəsən, səni yuxarı qaldırır. Bəzən bunu çox aydın hiss edirəm, Fred, gecələr uzanıb ağlayanda, hər şey sükuta qərq olanda tez-tez hiss edirəm ki, istədiyimə çatıram. Ondan sonra heç nəyə fikir vermirəm, mənzil də, zir-zibil də, kasıblıq da, hətta sənin olmamağın da gözüme görünür. Çox uzun çəkməz, Fred, otuz il, qırx il dözmək lazımdır. Mənə elə gəlir ki, birlikdə dözsək yaxşı olardı. Fred, sən yanılırsan, xülyalara qapılırsan. Xülyalar təhlükəli olur, Fred. Hər hansı bir qadına görə bizi atıb getsəydin, səni başa düşərdim. Mənim üçün onda dəhşətli olardı, indikindən də dəhşətli olardı, ancaq yenə də səni başa düşərdim. Məsələn, dükandakı o qıza görə, səni başa düşərdim.

-Xahiş edirəm, o barədə danışma...

-Ancaq bizi ona görə atıb gedibsən ki, şirin xəyallara qapılısan. Bu yaxşı iş deyil... Sən o dükandakı qıza məmnuniyyətlə tamaşa edirsən, elə deyilmi?

-Hə, mən o qıza məmnuniyyətlə tamaşa edirəm. Böyük məmnuniyyətlə baxıram. Tez-tez də onun yanına gedəcəm, ancaq ona görə səni atmağı ağılıma da gətirmərəm. O, çox dindardır.

-Dindardır? Sən bunu hardan bilirsən?

-Çünki onu kilsədə görmüşəm. Necə diz çökdüyünü, xeyir-dua aldığını görmüşəm. Kilsədə üçcə dəqiqə oldum və gördüm ki, ağıldankəm oğlanla diz çökdülər, keşiş də hər ikisinə xeyir-dua verdi. Hərəkətlərindən necə dindar olduğu bilindi. Onun arxasınca getdim, çünki qəlbimi titrətdi.

-Neylədi?

-Qəlbimi titrətdi, - dedim.

-Mən də sənın qəlbini titrətmişəm?

-Sən mənim qəlbimi titrətməyibsən, onu yerindən oynadıbsan. Onda sənın dərdindən xəstə düşmüşdüm. Heç cavan da deyildim, otuza çatmışdım.... Sən mənim qəlbimi yerindən oynatdın. Mənə elə gəlir, bunu başqa cür demək olmaz... Səni çox sevirəm.

-Sənın qəlbini çox qadın belə titrədib?

-Elədir, - dedim, - xeyli var. Bir neçə qadın mənim qəlbimi titrədib. Yeri gəlmişkən, bu ifadədən özümün də xoşum gəlmir, ancaq başqa söz də tapa bilmirəm. Gərək "nəvazişlə titrətdi" deyəydim. Bir dəfə Berlində qəlbimi titrədən bir qadına rast gəlmişəm. Qatarda pəncərənin qabağında dayanmışdım, həmin anda perronun o biri tərəfindəki yola qatar gəldi və onun pəncərələrindən biri düz mən dayandığım pəncərənin önündə dayandı. Şüşəsi çox tərləmişdi və onu aşağı salanda həmin qadının sifətini gördüm, o dəqiqə də qəlbim titrədi. Ucaboy, qaraşın bir qadın idi və ona baxıb gülümsədim. Mən mindiyim qatar tərpendi, başımı pəncərədən çıxarıb gözdən itincəyə qədər ona əl elədim. Onu bir daha görmədim, heç görmək də istəmədim.

-Ancaq sənın qəlbini titrətdi! Qəlbini titrədənlərin hamısı barədə mənə danış, Fred. O da sənə əl elədi? Qəlbini titrədəni deyirəm...

-Hə, o da mənə əl elədi. Gərək bir az fikirləşəm ki, o birilər də yadıma düşsün. Sifətlər yaxşı yadımda qalır.

-Onda başla! Fikirləş, Fred!

-Uşaqlarla tez-tez belə olur, - dedim, - yeri gəlmişkən, yaşlı kişilərlə də, yaşlı qadınlarla da...

-Ancaq mən sənin qəlbini yerindən oynatmışam!

-Həm də titrədibsən... Ah, əzizim, məni bu sözü tez-tez təkrarlamağa məcbur eləmə! Sənin barəndə fikirləşəndə gözlərim önünə belə gəlirsən: pilləkənləri düşürsən, şəhərdə tək-tənha veyillənirsən, bazarlıq edirsən, balacanı yedirdirsən, bax, onda da qəlbim titrəyir.

-Dükandakı o balaca qız sənə daha yaxındır...

-Bəlkə də, onunla yenə görüşəndə başqa cür olacaq.

-Bəlkə də... - dedi. - Yenə pivə istəyirsən?

-Hə, - dedim.

Parçı mənə uzatdı, alıb axıracan içdim. Sonra durub işığı yandırdım, boş parçaları və boşqabı götürdüm, hamısını aşağı apardım. Piştaxtanın önündə iki oğlan dayanmışdı, mən boş parçaları və boşqabı piştaxtanın üstünə qoyanda üzümə baxıb irişdilər. Şümal sifətli sahibə qayıtmışdı və məni görəndə başını tərpətdi. Tez otağa qayıtdım. İçəri girəndə, Kete üzümə baxıb gülümsədi.

İşığı söndürdüm, qaranlıqda soyunub yerimə girdim:

-Saat hələ ondur, - dedim.

-Lap gözəl! Az qala doqquz saat yatacağıq...

-Oğlan uşaqların yanında nə vaxta qədər qalacaq?

-Səkkizə az qalana qədər

-Onda rahatca səhər yeməyi yeyə bilərik.

-Bizi oyadan olacaq?

-Yox, onsuz da özüm oyanıram.

-Yorulmuşam, Fred, - dedi, - mənə nəse danış... Ürəyini titrədən hadisə daha yoxdur?

-Bəlkə, yadıma düşən oldu...

-Onda başla! Sən əntiqə oğlansan, Fred, ancaq hərdən səni yaxşıca əzişdirmək istəyirəm...Səni sevirəm!

-Çox şadam ki, bunu dedin. Soruşmağa qorxurdum.

-Əvvəllər hər üç dəqiqədən bir bunu soruşurduq...

-Uzun illər belə oldu...

-Hə, uzun illər... Başla danışmağa! - deyə əlimdən bərk-bərk yapışdı.

-Qadınlardan danışım?

-Yox, yaxşısı budur, kişilərdən, uşaqlardan ya da yaşlı qadınlardan danış. Gənc qadınlardan danışanda vahimələnirəm.

-Qorxma, qorxma, - dedim, əyilib dodaqlarından öpdüm və təzədən yerimə uzananda, gözlərim parlaq yazıya sataşdı: **ÖZ ƏCZAÇINA GÜVƏN!**

-Başla, - dedi.

-İtaliyada çox adam qəlbimi titrətdi. Kişilər də, qadınlar da, yaşlısı da, cavanı da... Uşaqlar da... Hətta varlı qadınlar da, varlı kişilər də.

-Bayaq deyirdin ki, adamlar cansıxıcıdır.

-İndi özümü başqa cür hiss edirəm, məni sevdiyini biləndən sonra özümü daha yaxşı hiss edirəm. Mənə çox dəhşətli sözlər dedin.

-Heç birini də geri götürmürəm. Biz indi oyun oynayırıq, Fred. Unutma ki, bu oyundur. Ciddi məsələlərə bir də qayıdacağıq və mənim də səni sevməyim hələ hər şey demək deyil. Sən də uşaqları çox sevirsən, ancaq güzəranları vecinə deyil.

-Ah, bilirəm, - dedim, - sən bunu kifayət qədər açıq dedin. Yaxşı, indi özün seç: qadın olsun, kişi, ya uşaq? Hansı ölkədən olsun?

-Hollandiyadan, - dedi, - hollandiyalı kişidən danış.

-Ah, sən yaman insafsızsan! Adamın qəlbini titrədən hollandiyalı tapmaq çətin məsələdir. Səndə insaf deyilən şey yoxdur, ancaq müharibədə, doğrudan da, adamın qəlbini rıqqətə gətirən bir kişiye rast gəlmişəm, özü də varlısına. Ancaq mən görəndə daha varlı deyildi. Rotterdamsdan keçəndə - ilk xarabazara çevrilmiş şəhər idi ki, görürdüm. Qəribədir ki, indi dağılmamış şəhər görəndə sıxılıram - hə, Rotterdamsdan keçəndə, insanları, xarabalıqları görəndə, çaş-baş qaldım.

Hiss etdim ki, əlimdən tutan əli boşalır, ona tərəf əyildim və gördüm ki, yuxuya gedib. Yatanda sifəti təkəbbürlü, tutqun olur, dodaqları bir az aralanır və onlarda iztirab dolaşır. Təzədən yerimə uzandım, siqaret çəkdim, uzun müddət yata bilmədim, olub-keçənləri düşündüm. Dua etmək də istədim, ancaq bacarmadım. Bir anlığa fikirləşdim ki, bəlkə, yenə aşağı düşəm, ən azı şokolad fabrikində işləyən qızların biri ilə rəqs edəm, şnaps içəm, ya da, çox güman ki, indi boş olan avtomatların birində oynayam. Ancaq durmadım. Hər dəfə çoxmərtəbəli evin ön tərəfindəki yazı işıqlandıqca, üstündə ürək şəkilləri olan yaşılı divar kağızları parıldayı, divarda lampanın kölgəsi və bir də adyalın üstündəki şəkillər görünürdü: top oynayan kişilərə çevrilmiş topoynayan aylar. Sanki boynuyoğun atletlər bir-birinə sabun köpüyü üfürürdü. Yuxuya getməmişdən əvvəl gördüyüm də ordakı yazı oldu:

ÖZ ƏCZAÇINA GÜVƏN!

– XII –

Mən ayılıanda hələ qaranlıq idi. Ağır yatmışdım və oyananda özümü çox yüngül hiss etdim. Fred üzü divara tərəf yatmışdı, yalnız arıq gicgahlarını görürdüm. Ayağa durub pərdəni çəkdim və vağzalın başı üzərində dan söküldüyünü gördüm. Işıqları yanan qatarlar vağzala daxil olur, dikturun həlim səsi xarabalıqlardan keçib mehmanxanaya çatır, qatarların boğuş səsi eşidilirdi. Mehmanxanaya sakitlik çökmüşdü. Acmışdım. Pəncərəni açıq qoydum, yerimə uzanıb gözlədim. Ancaq birdən narahat olmağa başladım, elə hey uşaqları düşündüm, onlar üçün darıxdım, saat neçə olduğunu bilmədim. Fred hələ yatırdısa, deməli yeddinin yarısı olmamışdı, çünki yeddinin yarısı olan kimi oyanırdı. Hələ vaxtım vardı. Durub paltomu geydim, ayaqqabılarımı ayağıma keçirdim və asta addımlarla çarpayının başına dolandım. Qapını səssizcə açdım, çirkli dəhlizin aləqəranlığında ayaqyolunu axtardım, axırda onu pis iyi verən bir küncdə tapdım. Geri qayıdanda Fred hələ də yatırdı. İndi vağzaldakı işıqlandırılmış saatları görürdüm, ancaq sarımtıl rəngə çalan şüşənin arxasındakı əqrəbləri seçə bilmirdim. Çoxmərtəbəli evin ön tərəfində işıqlandırılan yazı bomboz qaranlığı yarıb çıxdı:

ÖZ ƏCZAÇINA GÜVƏN!

Səs salmamaq üçün ehtiyatla yuyundum, paltarımı geyindim və dönəndə gördüm ki, Fred mənə baxır. Gözlərini qıya-qıya mənə baxırdı və sonra siqaret yandırıb dedi:

-Sabahın xeyir!

-Sabahın xeyir!

-Özünü pis hiss eləmirsən ki?

-Qətiyyən... Çox yaxşıyam.

-Çox gözəl, - dedi, - tələsmək lazım deyil.

-Getməliyəm, Fred, çox narahatam.

-Bəs, bir yerdə səhər yeməyinə getməyəcəyik?

-Yox, - dedim.

Şokolad fabrikinin zəngi çalındı, onun qorxunc uğultusu üç dəfə səhərin bağrını deşdi. Çarpayının kənarında oturub çəkmələrimin bəndini bərkitdim və hiss etdim ki, Fredin əli arxadan saçlarıma toxundu, onun arasında nəvazişlə gəzdi:

-Dünən dediklərinin hamısı doğru idisə, deməli, bir daha görüşməyəcəyik. Elə isə birlikdə son dəfə qəhvə içməyə?

Susdum, ətəyimin zəncirbəndini yuxarı çəkdim, koftamı düymələdim, güzgüyə yaxınlaşıb saçlarımı daradım. Ancaq özümü güzgüdə görmədən daradım və hiss etdim ki, ürəyim döyünür. Dünən nə dediyimi yalnız indi başa düşdüm, ancaq sözlərimi geri götürmək də istəmədim. Onda yüz faiz əmin idim ki, qayıdacaq, ancaq indi bu inam nədənsə qırıldı. Onun necə durduğunu eşitdim, çarpayının yanında dümdüz dayandığını güzgüdə gördüm və bir də onu gördüm ki, üst-başdan da düşüb. Gündəlik geydiyi köynək əynində yatmışdı, saçları dağılmışdı, qaşqabaqlı idi. Darağı saçlarıma necə gəldi çəkirdim. Onun bizi atıb gedə biləcəyini heç vaxt ciddi düşünməmişdim, ancaq indi fikirləşməli oldum. Ürəyim dayandı, sonra yenə döyünməyə başladı, bir də dayandı. Diqqətlə onun damağında siqaret şalvarının düymələrini tənbel-tənbel bağladığına, kəmərinə bərk-bərk çəkdiyinə, corablarını, ayaqqabılarını geydiyinə baxdım. Sonra köksünü ötürərək dayandı, əlləri ilə alına dağılmış saçlarını geri elədi, qaşını sıgalladı və mən on beş il bu adamla necə evli qaldığımı anlaya bilmədim. Çarpayının kənarında oturub başını əlləri arasına almış bu cansıxıcı, laqeyd insan - çağdaşım mənə indi tamam yad görünürdü və mən güzgüyə baxa-baxa başqa bir həyatın - subaylıq həyatının gözəlliyi barədə düşündüm. Subay,ayılan kimi siqaret qutusunu axtaran yuxulu kişilərdən uzaq bir həyat gözəl olmalı idi! Baxışlarımı güzgüdən çəkdim, saçlarımı bir yerə yığıb düyünlədim, pəncərənin qabağına gəldim. Hava bir az işıqlaşmışdı, ağ-bozumontul rəngə çalır. Heç nə görməsəm də, bayıra baxırdım: hələ də həsrətində olduğumuz subaylıq həyatı barədə şirin xəyallara dalmışdım. Dini nəğmələrin ahəngini duyur, özümü evli olmadığı kişilərin arasında hiss edir və bilirdim ki, onların heç biri özünü mənim ağuşuma atmaq barədə düşünmür.

-Sənin diş fırçasını götürə bilərəm? - Fredin səsi əlüzüyanın yanından gəldi

Ona tərəf baxıb tərəddüdlə dilləndim:

-Götür, - dedim, birdən ayıldım. - İlahi! - səsimi ucaltdım. - Yuyunanda, heç olmasa, köynəyini çıxar...

-Eh, nəyə lazımdır, - deyərək köynəyinin yaxalığını içəri qatladı, yaş dəsmalla üzünü, gicgahlarını, boğazını sildi və bu biganəliyi məni özümdən çıxartdı.

-Özümə bir əczaçı tapıb ona güvənəcəm, - dedi, - ondan bir etibarlı diş fırçası alacam. Ümumiyyətlə, hər şeyimizi əczaçılara etibar eləyək.

-Fred! - əsəbi halda dilləndim. - Hələ bir zarafat da eləyirsən! Birinci dəfədir, səni səhər-səhər belə kefikök görürəm.

-Kefikök deyiləm. Ancaq hələ səhər yeməyi yemədiyimə, qəhvə içmədiyimə baxmayaraq, kefim o qədər pis də deyil.

-Oho, mən səni yaxşı tanıyıram, - dedim, - gerek sənin qəlbini titrədən olsun...

Mənim darağımla başını daradı, sonra əl saxlayıb geri döndü, üzümə baxdı, mehribanlıqla:

-Mən səni səhər yeməyinə dəvət etdim, əzizim, ancaq hələ də cavab verməyibsən.

Təzədən üzünü güzgüyə çevirib saçlarını daramağa başladı və sanki güzgüyə dedi:

-On markı gələn həftə qaytara biləcəm.

-Burax, Fred, sən pulunun hamısını mənə verəsi deyilsən ki...

-Ancaq mən bunu istəyirəm, - dedi, - xahiş edirəm götürəsən!

-Sağ ol, Fred! Doğrudan minnətdaram! Səhər yeməyinə gedəcəyiksə, onda vaxtdır.

-Deməli, gedirsən?

-Gedirəm.

-Ah, nə gözəl oldu!

Qalstukunu bağlayaraq penceyini götürmək üçün çarpayıya tərəf getdi və qəflətən coşdu:

-Mən gələcəm! Mütləq gələcəm! Yanınıza qayıdacam! Ancaq istəmirəm ki, kimsə məni özümün ürəkdən görəcəyim bir işə məcbur eləsin!

-Fred, - dedim, - mənə elə gəlir, biz bu barədə danışib qurtardıq.

-Düz deyirsən, qurtardıq. Kaş səninlə başqa bir həyatda rastlaşaydım, evlənmədən səni indiki kimi sevəydim...

-Mən də bayaq elə bu barədə düşünürdüm... - yavaşdan dilləndim və göz yaşlarımı saxlaya bilmədim.

O tez çarpayının ayağından fırlanıb yanıma gəldi, məni qucaqladı və çənəsini başıma söykəyərək dedi:

-Kaş səninlə evdə görüşəydim... Ümid edirəm ki, məni orda görəndə qorxmayacaqsan.

-Ah, Fred, uşaqları fikirləş...

-Fikirləşirəm, - dedi, - hər gün onları düşünürəm. Heç olmasa mənə bir öpüş ver.

Başımı qaldırıb onu öpdüm.

Məni qolları arasından buraxdı, paltomu geyməyə kömək etdi, geyinəndə isə, mən şeylərimizi çantama yığdım.

-Xoşbəxt o adamlardır ki, evlənəndə bir-birini sevməyiblər. Sevib evlənmək dəhşətdir...

-Bəlkə də, haqlısan, - dedim.

Bayır hələ də qaranlıq idi və dəhlizin ayaqyolu olan tərəfindən iy gəlirdi. Aşağıdakı restoran bağlanmışdı, heç kəs görünmürdü, bütün qapılar da bağlı idi. Fred açarı restoranın girəcəyindəki iri mismardan asdı.

Küçə şokolad fabrikinə gedən qızlarla dolu idi. Onların üzündəki şadlıq ifadəsini görəndə təəccübləndim. Çoxu qol-qola girib gedir, söhbət edir, gülüşürdülər.

Biz qəhvəxanaya girəndə, Baş Kilsənin zəngləri çalındı: yeddiyə on beş dəqiqə qalırdı. Qız arxası bizə tərəf dayanıb qəhvəbişirən maşını silirdi. Bircə stol boş idi. Ağıldankəm uşaq sobanın yanında oturub şirnisini sorurdu. İçəri isti və tütümlü idi. Qız dönüb məni görəndə gülümsədi, "Oho!" - dedi, sonra gah Fredə, gah mənə baxdı, yenə gülümsədi, boş stola tərəf qaçıb onu sildi. Fred qəhvə,kökə və yağ sifariş verdi.

Oturduq və qızın doğrudan da sevinməsi mənə ləzzət elədi. Boşqabları stolun üstünə düzəndə, çaşdığından qulaqları bir az qızardı. Ancaq mən narahat idim, elə hey uşaqları düşünürdüm, ona görə də səhər yeməyi çox da yaxşı alınmadı. Fred də narahat idi. Gördüm ki, nadir hallarda qız tərəfə baxır, çalışır ki, nəzərlərim başqa tərəfə yönələndə, gözü məndə olsun və mən də ona tərəf dönəndə, baxışlarını qaçırdırdı. Meyxanaya çox adam girib-çıxdı, qız onlara çörək, kolbasa, süd verdi, pul aldı, bəzilərinin qalığını qaytardı, hərdən mənə tərəf baxıb gülümsədi, sanki bununla yalnız ikimizin bildiyimiz bir razılaşmanı unutmadığını bildirdi. Adamlar seyrələndə ağıldankəm oğlanın yanına gedib onun ağzını sildi, bir-neçə dəfə "Bernhard, Bernhard" - dedi. Onun oğlan haqqında dediklərini bir-bir xatırladım. Və dünən günahlarımı etiraf etdiyim keşiş içəri girəndə... çox qorxdum. O, qıza baxıb gülümsədi, pul çıxarıb verdi, bir qırmızı qutu siqaret aldı. Fred də maraqla ona baxırdı. Sonra keşiş qutunu açdı, biganəliklə meyxanaya nəzər saldı, məni gördü və hiss etdim ki, diksindi.

Üzündəki təbəssüm yoxa çıxdı, siqareti qara paltosunun cibinə dürtüdü, mənə tərəf gəlmək istədi, qızardı və geri qayıtdı. Özüm ayağa durub ona tərəf getdim.

-Sabahınız xeyir, cənab keşiş, - dedim.

-Sabahınız xeyir, - deyə pərt halda ətrafına baxdı və pıçıldadı: - Sizinlə söhbətim var, bu gün səhər-səhər evinizə də getmişdim.

-İlahi!!

Paltosunun cibindən siqaret çıxarıb damağına qoydu və kibrit çəkəndə pıçıldadı: - Günahlarınız bağışlandı... Belə də olmalı idi... mən böyük bir axmaqlıq elədim... Bağışlayın!

-Çox sağ olun! - dedim. -Bizdə hər şey qaydasında idi?

-Yalnız yaşlı bir qadınla danışa bildim. Ananız idi?

-Anam? - Mən qorxdum.

-Bir gün yanıma gəlin, - deyə tələsik bayıra çıxdı.

Mən stola qayıdanda, Fred heç nə soruşmadı. Çox əzgin görünürdü. Əlimi onun əlinin üstün qoydum və yavaşdan dedim:

-Mən getməliyəm, Fred.

-Hələ getmə, sənə sözüm var.

-Bura yeri deyil, sonra deyərsən. İlahi, bütün gecəni yanında idim, axı...

-Qayıdacam! - deyə pıçıldadı, - özü də tezliklə... Bu da uşaqların pulu... Söz vermişdim, axı... Onlara nəse alarsan... İstəyirlərsə, dondurma al.

Mənə bir mark uzatdı, götürüb paltomun cibinə qoydum.

-Borcumu da sonra qaytararam, - deyə yenə pıçıldadı.

-Ah, Fred, dedim ki, qurtar bunu...

-Yox, - dedi, - bu barədə fikirləşmək mənə çətinidir... bəlkə də, səni...

-Zəng elə, - deyə mən də pıçıldadım.

-Zəng eləsəm, gələrsən?

-Unutma ki, bir qəhvə və üç kökənin də pulunu verəcəksən.

-Yadımdadır... Doğrudan gedirsən?

-Getməliyəm.

O, ayağa durdu, mən yerimdən tərpənməyib onun piştaxtanın yanında dayanıb gözlədiyinə tamaşa etdim. Fred pulu verəndə, qız mənə baxıb gülümsədi. Ayağa qalxıb Fredlə qapıya tərəf getdim.

-Yenə gələcəksiz?

-Bəli, - deyə gedə-gedə ağzında şirninin çubuğu olan ağıldankəm oğlana baxdım.

Fred məni avtobus dayanacağına gətirdi. Biz danışmadıq, yalnız avtobus görünəndə tələsik öpüşdük və gördüm ki, həmişə olduğu kimi yenə də uzun zaman yerindən tərpənmədi: köhnə paltarda, kədərli... Sonra yavaş-yavaş, bir daha geri baxmadan vağzala tərəf getdi.

Evə qalxanda mənə elə gəldi ki, burda olmamağım əbədiyyətin özü qədər uzun çəkdi və yadıma düşdü ki, uşaqları hələ heç vaxt belə uzun müddətə tək qoymamışdım. Bina səsli-küylü idi, çaydanlar fışıldayır, radiolar rəsmi xəbərləri verirdi, ikinci mərtəbədə Mezevits arvadı ilə dalaşırdı. Ancaq bizim qapının arxasında sakitlik idi. Zəngi üç dəfə basıb gözlədim və yalnız Bellermanın qapını açanda uşaqların səsini eşitdim. Üçünün də səsi gəldi, Bellermana ağızucu salam verib, uşaqları görmək üçün onun yanından tez keçib otağa tərəf getdim. Onlar səliqə-səhmanla stolun ətrafında oturmuşdular - mənim vaxtımda heç vaxt belə oturmazdılar - və mən içeri girən kimi söhbətlərini, gülüşlərini kəsdi. Yalnız birçə anlığa sükut çökdü, birdən-birə elə bil havam çatmadı, qorxdum... Birçə an çəkdi... Ancaq həmin anı həyatım boyu unutmayacağam.

Sonra böyüklərin ikisi də ayağa durub məni qucaqladılar, balacanı qucağıma alıb öpdüm və hiss etdim ki, göz yaşlarım yanaqlarıma süzülür. Bellerman artıq paltosunu geyib, papağını əlində tutmuşdu.

-Sizi incitmədilər ki? - deyə soşdum.

-Zərrə qədər də...

Uşaqlar ona baxıb gülümsədilər.

-Bircə dəqiqə, - deyib balacanı yerinə oturdum, çəkməcədən pulqabımı götürdüm və Bellermanla dəhlizə çıxdım. Frau Frankenin şlyapası, cənab Frankenin papağı asılıqanda idi, ayaqyolundan çıxan frau Hopf da salam verdi. Saçlarında kağız burmaclar, qoltuğunda şəkilli jurnal vardı. O, otağına girənə qədər gözlədim, sonra Bellermana baxıb dedim:

-On dörd, eləmi?

-On beş, - deyə gülümsədi.

Ona on beş mark verib dedim:

-Üstəlik də təşəkkürlər!

-Dəyməz, - deyə başını içəri saldı: - Hələlik, uşaqlar.

-Hələlik, - uşaqlar da qışqırıdılar.

Tək qalanda onları bir də bağrıma basdım, sınaıçı nəzərlərlə süzdüm, ancaq üzlərində qorxulası bir şey tapmadım. Köksümü ötürərək məktəbə aparacaqları yeməklərini hazırladım. Klemens və Karla çantaları ilə eşələnirdilər. Karla açılıb-yığılan amerikan çarpayısında, Klemens isə köhnə məxmər divanda yatır. Çarpayını gündüzlər qatlayıb evin küncünə qoyuruq, divan da Klemens üçün coxdan balacadır. Bellerman hələ uşaqların yerini də yığışdırmışdı.

-Uşaqlar, - dedim, - atanız sizə salam göndərdi... Hələ sizin üçün pul da verib. Dinmədilər.

Karla yanıma gəlib buterbrodunu götürdü. Qara saçları Fredin saçlarıdır, gözləri də Fredin gözləri kimi qəfildən dalğınlaşırdı.

Balaca stulunda oturub oynayır, hərdən də mənə baxıb gülümsəyir, sanki "mən də varam" - demək istəyir, sonra yenə oynamağa davam edirdi.

-Dua etmisiz?

-Etmişik, - dedi Karla.

-Atanız tezliklə gələcək...

Qəlbimdə uşaqlara qarşı sonsuz bir nəvaziş baş qaldırdı, özümü ağlamaqdan güclə saxladım.

Onlar yenə dinmədilər. Yanımda oturan Karlaya baxdım: hansı dərslisiyə varəqləyir, həvəssiz-həvəssiz südünü içirdi. Qəflətən mənə baxıb sakitcə dedi:

-O, xəstə deyil. Gedib dərs verir...

Divanda oturub xəritəyə baxan Klemensə tərəf döndüm. O da sakitcə üzümə baxıb dilləndi:

-Mənə Baysem dedi, yanımda oturur.

Bunu bilmirdim...

-Elə xəstəliklər var ki, - dedim, - ona görə yatmırlar.

Uşaqlar heç nə demədilər. Çantalarını çiyinlərinə keçirdilər, dəhlizə çıxıb onların arxasınca baxdım: bomboz küçə ilə yavaş-yavaş gedirdilər, kitabların ağırlığından çiyinləri qısılmışdı. Kədər məni bürüdü, çünki özümü gördüm... Gördüm ki, çanta çiyimdə küçə ilə gedirəm, kitabların ağırlığından ciymlərim bir az qısılib. Artıq uşaqları deyil, özümü görürdüm, ona yuxarıdan baxırdım: sarışın hörükləri olan, ilmələr, Böyük Karlin nə vaxt öldüyü barədə düşünən balaca bir qız uşağı...

Frau Franke asılıqanın yanındakı güzgünün önündə dayanıb şlyapasına dolanmış bənövşəyi yaylığını düzəldirdi. Saat səkkiz ibadətinin zəngləri çalındı. Salam verib mənə tərəf gəldi, qaranlıq dəhlizdə qarşımda dayanıb gülümsədi:

-Deyirlər, əriniz sizi atıb gedib, - mehribanlıqla dilləndi, - düz deyirlər?

-Düz deyirlər, - sakitcə cavab verdim, - bizi atıb gedib.

Və özüm də heyrləndim ki, ona qarşı nifrət hiss eləmədim.

-Həm də içir, eləmi? - deyə qəşəng şlyapasının üstündəki yaylığı bərkitdi.

-Həm də içir, - dedim yavaşdan.

Demək olar ki, sakitlik idi. Yalnız taxta oyuncaqları ilə "danışan" uşağın vığıltısı eşidilirdi. Sonra dikturun səsi gəldi. Beş dəfə, altı dəfə, yeddi dəfə təkrarladı: saat yeddi otuz doqquz dəqiqədir... Bəlkə də, siz cazibədar arvadınızı qoyub getməlisiz... Bəlkə də Bulverin şən səhər marşına qulaq asmaq istəyirsiniz. Sonra səhər marşını eşitdim, onların bu rəsmi şənlik musiqisi mənə sanki qamçılayırdı. Frau Franke qarşımda dayanıb nə tərpənir, nə də dinirdi, ancaq mən onun gözlərindəki amansız parıltını görür, zəncinin birçə dəfə eşitdiyim xırıltılı səsi eşitdiyim gündən onu əbəş yerə gözləməyə başladım:

Və birçə kəlmə də demədi.

Frau Frankeyə "Yaxşı, sağ olun" - deyərək onu xəfifcə yana çəkib, otağıma girdim. O, heç nə demədi. Balacanı qucağıma alıb köksümə sıxdım, dəhlizdən ibadətə gedən frau Frankenin addım səslərini eşitdim.

- XIII -

Avtobus həmişə eyni yerdə saxlayır. Onun dayanması üçün genişləndirilmiş yer dardır. Avtobus hər dayananda silkələnir, mən də oyanıram. Ayağa durub düşürəm, küçənin o biri tərəfinə keçən kimi dəmir mallar satılan bir mağazanın vitrini önündə dayanıram, üstünə "Bütün ölçülərdə nərdivan, hər pilləsi 3. 20 Alman Markı" yazılmış lövhəyə baxıram. Vaxtı dəqiqləşdirmək üçün hündürmərtəbəli evin ön tərəfindəki saata baxmağın mənası olmur: səkkizə düz dörd dəqiqə qalır. Orda səkkizdirsə və ya səkkizi keçibse, deməli saat düz işləmir. Avtobus saatdan dəqiq işləyir.

Hər səhər bir neçə saniyəliyə üstünə "Bütün ölçülərdə nərdivan, hər pilləsi 3.20 Alman Markı" yazılmış lövhənin önündə dayanıram. Onun yanında bir üçpilləli nərdivan var. Yay girəni həmin nərdivanın yanına bir şezlong qoymuşdular. Onun üstündə də ya kağızdan, ya da mumdan hazırlanmış - vitrinə qoyulan manikenlərin nədən hazırlandığını dəqiq bilmirəm - ucaboy, sarışın bir qadın uzanıb. Gözündə günəş eynəyi var və "Özümün özümdən dincəlməyim" adlı roman oxuyur. Müəllifin adını oxuya bilmirəm, çünki akvariumun üstünə uzadalmış çırtan-bağbanın uzun saqqalı onun üstünü örtmüşdü. Üç ay idi ki, bu ucaboy sarışın kukla qəhvəüydən maşınların, paltarsıxan maşınların, nərdivanların arasına uzanıb "Özümün özümdən dincəlməyim" romanını oxuyur.

Bu gün avtobusdan düşəndə üstünə "Bütün ölçülərdə nərdivan, hər pilləsi 3.20 Alman Markı" yazılmış lövhəni görmədim və bütün yayı şezlongda uzanıb "Özümün özümdən dincəlməyim" romanını oxuyan qadın orda mavi idman kostyumunda, boynundakı yaylıq yellənə-yellənə xizəklərin üstündə dayanmışdı və yanında da bir lövhə vardı: "Qış idmanı haqqında indidən düşünün".

Mən qış idmanı haqqında düşünmədən Melxiorstrasseyə getdim, idarənin solundakı balaca dükandan beş dəne siqaret aldım, qapıçının yanından keçib dəhlizə girdim. Qapıçı mənə salam verdi. O, iş yerindəki ən yaxın dostlarımdan biridir, hərdən yuxarı - yanıma çıxır, qəlyan çəkir, ən son dedi-qoduları mənə çatdırır.

Qapıçıya başımı tərpətməklə cavab verdim, qoltuqlarında qovluq pilləkənləri tez-tez qalxan bir neçə rahiblə də salamlışdım. Yuxarıda kommutatorun qapısını açdım, paltomu, papağımı çıxarıb asdım, siqaretləri stolun üstünə atdım, xırda pullarımı da onların yanına tökdüm, xətti birləşdirdim və oturdum.

İş yerimdə oturanda sakitləşirəm. Qulağımda həzin uğultu olur, binada kimsə iki rəqəm yığanda, qırmızı işıq yananda, "Kommutator" - deyə cavab verir, sonra onu birləşdirirəm.

Stolun üstündəki pullarımı saydım: bir mark iyirmi pfenniq idi, qapıçıya zəng elədim, o, dəstəyi qaldıranda, "Danışan Boqnerdir, sabahınız xeyir, qəzet gəlib?" - deyə soruşdum.

-Hələ yox, - dedi, - gələndə özüm gətirəcəm.

-Nəsə olub?

-Heç nə olmayıb.

-Onda hələlik.

-Hələlik.

Doqquzun yarısında kadrlar şöbəsinin rəisi Brezgen işçilər barədə prelat Tsimmerə məlumat verməyə başlayır. Onların hamısı, hətta mənəvi məsləhət müəssisəsindən baş idarəyə köşürülmüş keşişlər də Tsimmerin qarşısında tirtir əsirdilər. O "buyurun", "təşəkkür edirəm" sözlərini tanımırdı. Prelat zəng vuranda və mən də dəstəyi qaldıranda, canımdan yüngül əsməcə keçir. Hər səhər düz doqquzun yarısında onun səsi gəlir:

-Prelat Tsimmer!

Brezgenin verdiyi məlumatları eşidirdim: "Xəstə olanalar: Veldrix, Zik, kaplan Huxel. Gəlmədiyinin səbəbi hələlik bilinməyən: kaplan Zoden."

-Zodenə nə olub?

-Xəbərim yoxdur, cənab prelat.

Həmişə olduğu kimi, yenə də Zodenin adını eşidəndə Tsimmerin köks ötürdüyünü eşidirdim və birinci danışığı bununla da bitirdi.

Yalnız doqquza az qalanda gündəlik telefon danışığı başlayır. Bayırdan bura, buradan bayıra zəng vururlar, xaricə olan zəngləri sifariş verirəm, arada özüm də onlara qoşulub, danışığlara qulaq asıram və görürəm ki, bunların da lüğət tərkibi yüz əlli sözdən o yana keçmir. Ən çox işlədikləri söz "ehtiyat"dır. Həmişə bu söz işlədilir və bütün danışıklarda istifadə olunur:

-Solçu mətbuat ZA-nın nitqinə hücum çəkib, ehtiyatlı olun!

-Sağçı mətbuat ZA-nın nitqinə münasibət bildirməyib, ehtiyatlı olun!

-Xristian mətbuatı ZA-nın nitqini tərifiyləyib, ehtiyatlı olun!

-Zoden üzürsüz səbəbdən işə gəlməyib, ehtiyatlı olun!

-Saat on birdə Boltsla görüş var, ehtiyatlı olun!

ZA - yeni Zati Aliləri yepiskopa müraciət formasının qısaldılmış şəklidir.

Boşanma işlərini aparan hakimlər öz sahələri üzrə nəyisə müzakirə edəndə, telefonda latınca danışirlər. Heç nə başa düşməsəm də, həmişə onlara qulaq asıram. Səslərində ciddilik olur, ancaq bir-birinə latınca lətifə danışır güləndə, çox qərribə alınır. Burası da qərribədir ki, onların hər ikisi - keşiş Püts də, prelat Serj də idarədə yeganə adamlardır ki, məndən xoşları gəlir. Saat on birdə Tsimmer yepiskopun xüsusi işlər üzrə katibinə zəng vurdu: "Əczaçıların zövqsüzlüyünə etiraz bildirmək lazımdır, ancaq ehtiyatla... Müqəddəs Yeremeyin şərəfinə keçirilən nümayişə sayğısızlıq göstərmək ona istehza ilə yanaşmaq deməkdir! Ehtiyatlı olun!".

Beş dəqiqə sonra yepiskopun xüsusi işlər üzrə katibi zəng elədi: "Zati Aliləri etirazı işçi qaydada bildirəcək. Əczaçılar Birliyinin sədri Zati Alilərinin yaxın qohumudur. Ehtiyatlı olun!".

-Boltsla görüş necə oldu?

-Dəqiq bir şey yoxdur. Ancaq yenə də ehtiyatlı olun.

Az sonra prelat Tsimmer prelat Vayneri istədi:

-Qonşu yeparxiyadan altı köçürülmə var.

-Necədirlər?

-İkisi tam iki, üçü də üç minus. Biri isə, deyəsən, yaxşıdır. Hukman... Adlı-sanlı ailədənir.

-Tanıyıram, gözəl ailədir. Dünən necə oldu?

-Çox pis! Mübarizə davam edir.

-Necə?

- Hələ davam edir: yenə də salata sirkə tökmüşdülər.
- Ancaq Siz...
- Mən neçə aydır ki, deyirəm limon sızın, sirkəni həzm edə bilmirəm. Açıq müharibə elan ediblər...
- Kimdən şübhələnirsiniz?
- V. - dan. Yəqin ki, V.-nın işi olar. Lap iyrenirəm...
- İyrənc işdir. Bu barədə sonra danışarıq.
- Bəli, sonra...
- Az qala sirkə davasının sirrindən agah olacaqdım.
- On ikiyə təxminən beş dəqiqə işləyəndə Serj mənə zəng elədi:
- Boqner, - dedi, - şəhərə getməyə həvəsiniz var?
- Buranı boş qoya bilmərəm, cənab prelat.
- Sizi yarım saatlığa əvəz elətdirərəm. Banka getmək lazımdır, vəssalam.
- Ancaq həvəsiniz varsa... Adam bəzən bayıra çıxmaq istəyir.
- Məni kim əvəz edəcək?
- Frölayn Hanke. Katibim burda yoxdur, Hanke də belə ağrıdığına görə gedə bilmir. Həvəsiniz var?
- Bəli, - dedim.
- Gördünüz?! Hanke çatan kimi gəlin.
- Hanke həmin dəqiqə gəldi. O hər dəfə bədənini qərribə tərzdə yırğalaya-yırğalaya içəri girəndə, bir az qorxuram. Harasa getməli olanda, məni həmişə o əvəz edir: diş həkiminə gedəndə və ya Serj harasa iş dalınca göndərəndə...
- Ona görə göndərir ki, bir az özümə gəlim. Hanke ucaboy, arıq, qarayanız qızıdır, üç il bundan qabaq- iyirmi yaşı olanda xəstələnib, ancaq onun zərif, mülayim çöhrəsinə tamaşa etməkdən xoşum gəlir. Gül gətirmişdi, bənövşəyi astra çiçəkləri idi və onları güldana qoyandan sonra mənə əl verdi:
- Gedin, - dedi. - Uşaqlarınız necədir?
- Yaxşıdırlar, yaxşıdırlar, - deyib paltomu geydim.
- Boqner, - qız gülümsədi, - kimse sizi sərxoş görüb. Ona görə deyirəm ki, Tsimmer yenə başlasa, xəbəriniz olsun.
- Təşəkkür edirəm, - dedim.
- Sizə içmək olmaz!
- Bilirəm.
- Bəs, arvadınız? - qız ehtiyatla soruşdu. - Arvadınız necədir?
- Paltomun yaxasını düymələdim, onun üzünə baxdım:
- Nə varsa, açıq deyin! Arvadım barədə nə danışılar?
- Deyirlər ki, yenə uşağı olacaq.
- Lənət şeytana! - dedim. - Arvadım özü bunu dünən bilib...
- Gizli xəbərlər agentliyi bundan arvadınızdan əvvəl tutub.
- Frölayn Hanke, burda nə baş verir?
- O, telefon zənginə cavab verdi, kimisə kiminləsə birləşdirdi.
- Elə bir şey olmayıb, doğru sözümdür. Deyirlər ki, siz içirsiniz, arvadınız hamilədir... Bundan başqa, siz çoxdan arvadınızdan ayrılıbsız.
- Düz deyirlər!
- Görürsünüz?! Mən yalnız xəbərdarlıq edirəm:Tsimmerdən, Brezgendən, frölayn Hextdən özünüzü gözləyin. Ancaq idarədə sizin dostlarınız da var və onlar düşmənlərinizdən çoxdur.
- Mən buna inanmıram.
- Mənə inanın, - dedi, - ən çox da rahiblər... Demək olar ki, hamısının sizdən xoşu gəlir. - O, yenə gülümsədi. - Onlarla oxşar cəhətləriniz çoxdur, siz də içən yeganə adam deyilsiniz.
- Güldüm və soruşdum:
- Mənə bir şeyi də deyin: kim sirkə ilə yavaş-yavaş Tsimmerin axırına çıxır?
- Bilmirsiniz? - O, təəccüblə güldü.

-Doğrudan bilmirəm.

-İlahi, yeparxiyanın yarısı bunu bilir və gülür. Ancaq siz bu dedi-qoduların mərkəzində otura-otura bundan xəbəriniz yoxdur. Elə isə bilin: Vupp... Dekan Vuppun bir bacısı var, "Mariyanın mavi paltosu" monastırında mətbəxə rəhbərlik edir. Əlavə nəşə deyim?

-Deyin! Mənim heç nədən xəbərim yoxdur.

-Tsimmer Vuppu prelat olmağa qoymayıb. O da əks gediş eləyir: əlli pfenni qə ən ucuz sirkə alınır və Tsimmer gələn kimi "Mariyanın mavi paltosu" monastırındakı mətbəxin bir güncündə gizlədilmiş həmin sirkə "işə düşür". Yaxşı, gedin, Serj sizi gözləyir.

Başım la razılıq edib çıxdım. Hanke ilə söhbətdən sonra həmişə özüm də qəribə bir yüngüllük hiss edirəm. Çətin işləri asanlaşdırmağın ustasıdır, hətta adamı cızdağına kimi yandıran dedi-qoduları da adi, ləzzətli bir gündəlik olay səviyyəsinə salır, az qalır özün də onun iştirakçısına çevriləsən.

Serjin otağına gedən dəhlizin ağardılmış divarlarına barok üslubunda heykəlciklər yapışdırılmışdılar. Serj yazı stolunun arxasında oturub, başını əlləri arasına almışdı. O, hələ cavandır, məndən bir neçə yaş kiçikdir və ailə hüququ sahəsində ən yaxşı mütəxəssis hesab olunur.

-Sabahınız xeyir, cənab Boqner.

-Sabahınız xeyir, - deyib ona yaxınlaşdım, mənə əl verdi.

Serj qeyri-adi bir qabiliyyət sahibidir: ondan borc aldığım günün səhəri mənimlə görüşəndə özünü elə aparır ki, guya bunu unudub. Bəlkə, doğrudan da unudurdu. Oturduğu otaq uçub-dağılmamış iki-üç otaqdan biri idi və burda ən çox diqqətçəkən küncdəki barok üslublu saxsı soba idi və heç vaxt qalanmaması incəsənət əsərləri kataloqunda onun özəlliyi kimi qeyd olunmuşdu, çünki kurfürst qışı həmişə balaca bir qəsrdə keçirmiş. Mənə bir neçə haqq-hesab çeki və içində nəqd pul olan zərf uzatdı.

-Altmış iki mark səksən pfenni qədir, - dedi, - lütfən, çekləri də, pulu da bizim hesaba keçirin. Hesab nömrəmizi bilirsiniz?

-Bilirəm, - dedim.

-Bunlardan canımı qurtarmağa şad olardım. Xoşbəxtlikdən Viç birisi gün qayıdır, bu zir-zibildən canım qurtaracaq.

O, iri, sakit gözləri ilə mənə süzdü. Hiss etdim ki, ailə həyatım barədə danışmağa başlayacağımı gözləyir. Əslində, mənə ən yaxşı məsləhəti, bəlkə də, o verə bilərdi, digər tərəfdən də, mənim həyatım onun üçün peşəsi ilə bağlı bir hadisədir, ən çox da onun pərdəarxası məqamları ilə maraqlanır. Onun sifətindən xeyirxahlıq, müdrilik yağır, onunla həvəslə söhbət edərdim, ancaq neyləyim, özüm də bacarmıram. Hərdən mənə elə gəlir ki, pinti bir keşişlə söhbət edə, hətta ona günahlarımı da etiraf edə bilərəm. Ancaq onu da bilirəm ki, kiminsə səliqəli olması, təmizliyi sevməsi günah sayıla bilməz. Xüsusilə də xeyirxahlığına yaxşı bələd olduğum Serjin... Lakin bununla belə, yaxalığının dümağ, tərtəmiz olması, cübbəsinin üstündəki bənövşəyi rəngli dümdüz zeh mənə onunla danışmağa qoymur.

Pulu da, çekləri də paltomun qoltuq cibinə qoydum, başımı qaldırdım, onun hələ də məndən çəkmədiyini iri, sakit gözlərinin içinə baxdım. Hiss etdim ki, mənə kömək etmək istəyir, hər şeyi bilir və mən də onu bilirdim ki, heç vaxt özü danışmağa başlamayacaq. Baxışlarına dözdüm və o, xəfifcə gülümsəyəndə, qəfildən uzun illərdən bəri keşişlərin birindən soruşmaq istədiyim bir sualı ona verdim:

-Cənab prelat, siz ölümlərin nə vaxtsa diriləcəyinə inanırsınız?

Diqqətlə onun qəşəng, tərtəmiz sifətinə baxdım, gözlərimi ondan çəkmədim və heç bir dəyişiklik də görmədim.

-Bəli, - dedi sakitcə.

-Siz inanırsınız ki... - mən davam etdim, ancaq əlini qaldıraraq sözümü kəsdi, sakitcə dedi:

-Hamısına inanıram. Sizin soruşmaq istədiklərinizin hamısına inanıram. Yoxsa, mən indi bu cübbəni çıxarıb atar, boşanma işləri üzrə vəkillik edərdim, bunlar da elə burda qalardı, - deyə o, yazı stolunun üstündəki qalaq-qalaq qovluqları göstərdi. -Onların hamısını yandırardım, çünki nə mənə, nə də mənim kimi inandıqları üçün əzab çəkənlərə lazım olmazdı...

-Bağışlayın, - dedim.

-Nəyə görə? - deyə o, yavaşdan dilləndi. - Mənə elə gəlir, sizin soruşmaq hüququnuz mənim soruşmaq hüququmdan çoxdur.

-Məndən heç nə soruşmayın!

-Soruşmaram. Ancaq bir gün özünüz danışacaqsız, elə deyilmi?

-Bəli, - dedim, - günlərin bir günü özüm danışacam.

Qapıçının yanından qəzeti götürdüm, çölə çıxan kimi, elə qapının ağzındaca pullarımı bir də saydım, sonra yavaş-yavaş, veyillənə-veyillənə şəhərə tərəf getdim. Çox şey düşündüm: uşaqları, Keteni, Serjin, frölayn Hankenin dediklərini... Onların hamısı haqlı idi, haqsız yalnız mən idim, ancaq heç biri, hətta Ketenin özü də bilmirdi ki, mən uşaqlar üçün, Kete üçün nə qədər darıxıram. Bəzən elə anlar olurdu ki, özümün haqlı, qalanlarının haqsız olduğunu düşünürdüm, çünki hamısı gözəl danışmağı bacarırdı, mən isə, danışmağa söz tapmırdım.

Fikirləşdim ki, bəlkə, bir fincan qəhvə alım, oturub qəzetə baxım. Küçənin ortası ilə getsəm də, onun səs-küyünü sanki uzaqdan eşidirdim. Kimsə bananı tərifləyirdi...

"Bonneberg" mağazasının vitrinləri qarşısında ayaq saxladım, yüngül yaz paltolarına, həmişə görəndə qorxduğum manekenlərin sifətinə baxdım. Paltomun qoltuq cibindəki çekləri saydım, içində nəğd pul olan zərfin yerində olduğuna əmin oldum və qəflətən gözlərim "Bonneberg" vitrinlərini iki yerə bölən qalereyaya sataşdı: orda qəlbimi titrədən, eyni zamanda məni yerimdən oynadan bir qadın gördüm. Cavan olmasa da gözəl idi, ayaqlarını, yaşıl ətəyini, nimdaş qəhvəyi gödəkçəsini, yaşıl şlyapasını və hər şeydən əvvəl də, yandan incə, kədərli sifətini gördüm və birçə anlığa - heç bilmirəm nə qədər çəkdi - ürəyim dayandı. Şüşə arakəsmələrdən gördüm... Gördüm ki, paltarlara baxır, ancaq fikri başqa yerdədir. Hiss etdim ki, ürəyim təzədən döyünməyə başladı, yenə də onun sifətini yandan gördüm və qəflətən başa düşdüm ki, Ketedir... Yenə də mənə yad gəldi, bir anlığa şübhələndim ki, bərk istilənmişəm, fikirləşdim ki, yəqin, dəli olacam, ancaq o, yoluna davam etdi, yavaş-yavaş arxasınca getdim və şüşə arakəsmələrin arxasından çıxanda gördüm ki, doğrudan da Ketedir.

O idi, ancaq başqa çür görünürdü, yaddaşımda olana heç oxşamırdı. Arxasınca küçə ilə gedərkən də dünən bütün gecəni bir yerdə qaldığım, on beş ildən bəri evli olduğum arvadım mənə gah yad, gah da doğma göründü.

"Bəlkə, doğrudan dəli oluram?!", - deyə fikirləşdim.

Kete dükanlardan birinə girəndə, dəhşət məni bürüdü, göysatanın əl arabasının yanında dayandım, gözümlə dükanın qapısında qaldı, lap yanımda dayanmış, ancaq səsi sanki o dünyadan gələn kişinin çığırtısını eşitdim: "Gül kələm! Gül kələm! İkisi bir mark..."

Mənasız da olsa, Ketenin heç vaxt bu dükandan çıxmıyacağından qorxdum. Qapıya baxdım, kartondan kəsilmiş, irişə-irişə qəhvə fincanını ağaran dişləri önündə tutmuş yavalını gördüm, səsi sanki dərin bir quyudan gələn göysatanın çığırtısını eşitdim: "Gül kələm! Gül kələm! İkisi bir mark", çox şey düşündüm, ancaq nə düşündüyümü özüm də bilmədim və Kete qəflətən mağazadan çıxanda diksindim. O, Qrüneştrasseyə tərəf addımladı. Bərk gedirdi və onu birçə anlığa gözümdən itirəndə qorxdum. Sonra bir oyuncaq mağazasının vitrini önündə dayandı və mən onun yandan kədərli görünüşünü, bütün vücudunu görə bildim: bu vücud illər uzununu yanımda

uzanmışdı, onu dörd saat bundan əvvəl görmüşdüm, ancaq indi az qala tanımamışdım.

Kete dönəndə, tələsik özümü küçədəki köşkün arxasına verdim. Məni görməsə də, mən onu yaxşı görürdüm. Bazarlıq zənbilindən bir parça kağız çıxarıb ordakı siyahıya baxdı, yanımda bir kişi böyürdü: "Cənablar, siz nəzərə alsanız ki, əlli il - düz əlli il üzünüzü qırxırsınız, deməli, dəriniz..."

Ancaq Kete yoluna davam etdi, kişinin dediklərini axıra qədər eşidə bilmədim, arvadımın arxasınca getdim, ondan təxminən qırx addım geridə Bildonerplatsda tramvay xətlərinin kəsişdiyi yerə gəlib çıxdım. Kete bir gül köşkünün qarşısında dayandı, onun əllərini gördüm, özünə diqqətlə baxdım. Məni onunla çox şeylər bağlamışdı, mən hələ heç kəsə belə bağlı olmamışdım. Mən onunla yalnız bir yerdə yatmamışdım, on il fasiləsiz onunla bir yerdə yemişdim, söhbət etmişdim... Məni onunla elə bir şey bağlayırdı ki, yalnız bir yerdə yatmaq adamı bir-birinə belə bağlaya bilməz. Hətta elə vaxtlar olmuşdu ki, bir yerdə dua etmişdik.

İri, sarı, ağ çobanyastıqları aldı, yavaş-yavaş yoluna davam etdi. Bayaq sürətlə gedən Kete indi çox yavaş gedirdi və mən bilirdim ki, indi nə barədə düşünür. Həmişə deyir: "Mən uşaqlarımızın heç vaxt oynaya bilmədikləri çəmənliklərdə bitən çiçəklər alıram".

Birimiz irəlidə, birimiz arxada gedirdik və hər ikimiz də uşaqları düşünürdük, ancaq ona çatmağa, danışmağa ürək eləməirdim. Ətrafimdakı səs-küyü güclə eşidirdim: lap uzaqlardan mikrofonu danışan dikturun həzin səsi qulağımda cingildəyirdi: "Diqqət, diqqət! Əczaçılıq sərgisinə xüsusi tramvay "H" xətti ilə gedir! Diqqət: "H" xətti ilə gedən xüsusi tramvay..."

Sanki bomboz bir göldə Ketenin arxasınca üzürdüm, ürəyimin döyüntülərini saya bilmirdim və Kete monastır kilsəsinə girib, qara, dəri üz çəkilməmiş qapını arxasınca örtəndə, yenə də qorxdum.

Yalnız indi gördüm ki, qapının yanından keçib idarədən çıxarkən yandırıdığım siqaret hələ də sönməyib. Onu atdım, ehtiyatla kilsənin qapısını açdım, orqan səsi eşitdim, qayıdıb meydançadakı skamyalardan birinə oturdum, gözləməyə başladım.

Çox gözlədim, səhər-səhər Ketenin avtobusa mindiyi anı təsəvvürümə gətirmək istədim, ancaq gətirə bilmədim, içimdə dəhşətli boşluq hiss etdim, sanki sonu-sonucu görünməyən bir çayda üzməyə başladım. Yalnız kilsənin qara qapısını gördüm: Kete ordan çıxmalı idi...

Və doğrudan da çıxanda, onun Kete olduğuna inanmadım: uzun saplaqlı çiçəkləri zənbilin ağzına qoymuşdu, sürətlə gedirdi və Bildonerplatsla qayıdıb Qrünneştrasseyə dönəndə, ona çatmaq üçün tələsməli oldum. Çiçəklər onun addımlarının ahənginə uyğun yellənirdi və hiss etdim ki, əllərim tərlədi, ürəyim az qaldı yerindən qopsun, yüngülcə səndələdim.

"Bonneberq" mağazasının vitrinləri önündə ayaq saxladı, tez özümü qalereyaya saldım, oradan baxdım. Gördüm ki, bayaq mən durduğum yerdə dayanıb, kədərli, kişilər üçün yüngül yaz paltolarına baxır və "Bonneberq" in böyük yaylı qapısı açılanda, içəridən mikrofonun səsi gəldi: "Paltolar? - "Bonneberq"də! Şlyapalar? - "Bonneberq"də! Kostyumlar? - "Bonneberq"də! Fərqi yoxdur, palto olsun, kostyum olsun, papaq olsun - "Bonneberq"də hamısı yaxşıdır!". Kete dönüb küçənin o biri tərəfinə keçdi, limonad köşkünün qarşısında dayandı və piştaxtanın üstü ilə pulu irəli sürüşdürəndə, qalığını alanda, yenə də onun xırda əllərini, indi ürəyimi ağrıdan o tanış hərəkətlərini gördüm. Limonadı stəkana töküb içdi, içəridən yenə səs gəldi: "Paltolar? - "Bonneberq"də! Şlyapalar? - "Bonneberq"də! Kostyumlar? - "Bonneberq"də! Fərqi yoxdur, palto olsun, kostyum olsun, papaq olsun - "Bonneberq"də hamısı yaxşıdır!"

O, şüşəni, stəkanı asta-asta geri itələdi, çiçəkləri sağ əlinə aldı və gördüm ki, illər uzununu çoxlu-çoxlu qucaqladığım, ancaq heç vaxt tanıya bilmədiyim arvadım çıxıb gedir... İri addımlarla gedirdi və, deyəsən, nədənsə narahat idi, tez-tez geri

çevrilirdi, mən isə gah sinilir, gah gizlənir, bir anlığa şlyapası gözümdən itəndə də ürəyim ağrıyırdı və o, on iki nömrəli tramvayın Gerstenstrassedəki dayanacağına çatıb ayaq saxlayanda, özümü üzbəüzdəki balaca pivəxanaya saldım, qırmızı, yumru sifətli satıcıya dedim:

-Şnaps!

-Böyük qədəhdə?

-Bəli, - dedim və on ikinin gəldiyini, Ketenin ona mindiyini gördüm.

-Nuş olsun! - dedi kişi.

-Təşəkkür edirəm, - deyib qədəhi başıma çəkdim.

-Birini də? - kişi sınaıcı nəzərlərlə mənə baxdı.

-Xeyr, təşəkkür edirəm... Neçə elədi?

-Səksən pfenniç.

Ona bir mark verdim, kişi hələ də mənə sınaıcı nəzərlərlə süzə-süzə, yavaş-yavaş iki dəne on pfenniqlik uzatdı, pulu alıb çıxdım.

Moltkeplatsdan keçib Qerstenstrasse ilə idarəyə qayıtdım, ancaq hansı yolla, necə getdiyimi özüm də bilmədim. Qapıçının yanından keçib divarları ağardılmış dəhlizə girdim, barok üslubundakı heykəllərin arası ilə Serjin otağına tərəf getdim, qapını döydüm, cavab gəlmədiyini görüb içəri girdim.

Uzun müddət Serjin yazı stolunun arxasında oturdum, onun üstündəki qovluqlara baxdım, telefon zəng çaldı, ancaq dəstəyi qaldırmadım. Dəhlizdən gülüş səsləri eşidildi, telefon yenə uzun-uzadı zəng çaldı, ancaq mən arxadan Serjin səsinə eşidəndə ayıldım:

-Aha, Boqner, qayıtmırsız? Belə tez?

-Tez? - deyə ona tərəf dönmədən soruşdum.

-Elədir, - deyə güldü, - heç iyirmi dəqiqə çəkmədi.

Sonra qarşımda dayanıb mənə baxdı və üzünün ifadəsindən gördüm ki, mənə nəşə olub. Gördüm və tamam ayıldım. Gördüm ki, əvvəl pula görə narahat oldu. Elə bildi ki, pul məsələsidir. Bunu üzündən oxudum.

-Boqner, - yavaşdan dilləndi, - xəstəsiz, yoxsa sərxoş?

Cekləri də, içində pul olan zərfi də cibimdən çıxarıb Serjə uzatdım. Onları alıb, baxmadan stolun üstünə qoydu.

-Boqner, deyin görüm sizə nə olub?

-Heç nə, - dedim, - heç nə olmayıb.

-Özünüzü pis hiss edirsiniz?

-Xeyr, - dedim, - fikirləşirəm... Yadıma bir şey düşdü...

Və Serjin tərtəmiz sifətinə baxa-baxa hər şeyi təzədən gördüm. Keteni - arvadımı gördüm, səs eşitdim: Paltolar? Yenə Keteni, Qrüneştrasseni, onun qəhvəyi rəngli nimdaş gödəkçəsini gördüm, kiminsə "Əczaçıların sərgisinə "H" xətti ilə gedən xüsusi tramvay..." deyən səsinə eşitdim, kilsənin qara qapısını, uşaqların qəbri üstünə qoymaq üçün aldığı uzun saplaqlı astra çiçəklərini gördüm, kiminsə "Gül kələm" - deyə çığırıldığını eşitdim. Hamısını yenidən gördüm, hamısını yenidən eşitdim... Serjin sifətinin arxasından Keteni incə, kədərli çöhrəsini gördüm...

Serj gözlərim önündən çəkiləndə, dümağ divarda indiyəcən qalanmamış saxsı sobanı, qəhvə fincanını ağaran dişləri önündə tutan yavalını gördüm...

-Maşın! - Serj telefonda kiməsə qışqırdı. - Tez bir maşın göndərin!

Sonra yenə onun sifətini gördüm, ovcumda pul olduğunu hiss elədim, baxdım: parlayan beş marklıq idi... Serjin səsi gəldi:

-Evə getmək lazımdır!

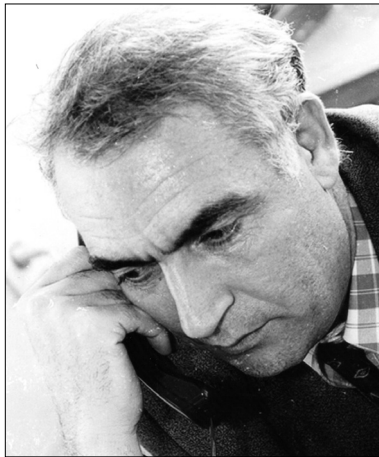
-Elədir, - dedim, - evə...

SON

Alman dilindən tərcümə edən:
Vilayət HACIYEV

♦ P o e z i y a

Tahir TAİSOĞLU

TORPAĞIN RUHU İNSANDIR

SƏBƏBSİZ DEYİL

Gözlərimdən getməyib
hələ də
qaradınmız bir həsrətin
ləpirləri.
Hələ bu o gün idi
Keçmişdin qəlbimin səslə-küylü
tünlüyündən,
saymazca,
asanca...
Yuvalanıb indi içimdə ümid topaları,
iri-iri.
Səndən hələ görməmişəm
o boyda, o buxunda-
Bəlkə, elə buna görə
haçandır
Yekə bir təəccüb doğururam
coxunda!..

GÜNÜN GÜNORTA VAXTI

Çəmənliyi çiçək dolu bağ idi...
Yazın oğlan çağıydı.
Sənə olan sevgimi
Elə bilirdim
Qarışqalar daşıyırdı

yuvalarına,
Yorulmadan, usanmadan.
Günün günorta vaxtı..
Təbiətin hər işi haqdı.

TƏKİ TOXUNMASINLAR

Boranlı tağları yaman böyüyür,
Uzanıb gedir o saatbasaat.
Yamaca dırmanır, çalaya düşür,
Zərrəcə qorxusu olmayır, heyhat...

Qoysalar hər yana uzanan, gedən,
Uzaqlara çatan soraq kimidir.
Heç nə anlamayan, qorxu bilməyən -
Boranı tağları uşaq kimidir.

Gah da görərsən ki, o bir yük kimi,
Aynabəndimizdən asılıb qalıb.
Bəzən də mehriban bir pişik kimi,
Gəlib çarpayıma qısılib qalıb.

Heyranam baharin çağına, qardaş,
Onun səxavəti qalaq-qalaqdır.
Dəyməsən boranı tağına, qardaş,
O lap divara da dırmaşacaqdır!

Böyüyüb hər yanı almağa nə var,
Boranı tağları olmağa nə var...

TANIMADIĞIM QIZ

O qızı yatmağa qoymurdu
ulduzlar.
Gözlərini yuman kimi -
qonurdu üzünə-gözünə, saçlarına.
Göl üzünə yığılan
göyərçinlər kimi
civildəşə-civildəşə.
Gölün üzü sanki şüşə!
O qız gözlərini açırdı,
təbəssümlər uçurdu -
ürkək göyərçinlərtək
qoşa-qoşa,
tək-tək...

Gözlərini yumurdu -
Göyərçinlər hazır olurdu.
Üz-gözünə qonurdu -

Saçlarına qarışırdı,
sayrışırdı.

O qızın yuxularında
dan üzü
Çinar kimi
boy göstərən oğlan, -
Dünyanın ən xoşbəxt adamısan!

SƏBƏBKARIN SÜKUTU

Obaşdanın toranlılığında çığırtı,
qara-qışqırıq
salmışdı xoruz:
- Səhəri gətirən mənəm,
- Səhər açılmaz mənsiz,
...Bir azdan Günəş
yana-yana,
oğrun-oğrun.
boylanırdı üfüqdən -
səssiz-səmirsiz.

ALIN YAZISI

Dünyanın ölkələri
Bir-birinə bənzəmir,
Hərəsi bir cürədir.
Yollarının, çaylarının səmti də
Başqa-başqa yerədir.

Şəhərləri, kəndləri
Gölləri, meşələri, dağları da elə...
Xalqların, millətlərin dilləri,
dinlərini, vərdislərini demirəm hələ.

Varlıları da başqa-başqadır,
Kimisinin başı aşağı
Nəzərləri həmişə yerdə.
Kimisinin ədası göylərdə!

Bu dünyanın təkcə kasıblarıdır
Oxşayan bir-birinə.
Bu bənzəyişin özü də
Nə təzədir, nə köhnə...

Yoxsulların, kasıbların
hamısının ömrü-günü
hər yerdə
eynidir, eyni.

Ürəyimdə ağrım-acım,
Mən dərdimi kimə açım.
İstədim yanına qaçım -
Önümdə dərya dayandı.

Görünür beləymiş qismət,
Ömrüm sakitliyə həsrət.
Əsl sevgi və məhəbbət
Başdan-başa həyəcandı.

Vardır hər bir yolun sonu,
Hamı görə bilmir onu.
Yer üzündə hər canlıyı,
Uca Allah yaradandı.

Gəlmək, getmək özü haqdı,
Xoş söz qeybdən soraqdı.
İnsanın ruhu torpaqdı,
Torpağın ruhu insandı!

DƏNİZ FİLLƏRİ

Dəniz filləri -
Delfinlər belə
Asan ov eləmirilər,
Dəryalara üzürlər
axşam-səhər.
Güclü olmaq,
Nəhənglik əsas deyil ki...
Dəniz səyyahları
deyir ki,
Delfinlər dəstə ilə
dairə çəkib
Dənizin suyunu bulandırırırlar -
Balıqları beləcə ovlayırlar.
Şəffaflıq, sakitlik,
Əmin-amanlıq
Nəhəngləri ac qoyar!

Nofəl ÜMİD

ELİNDƏN GƏLƏR

Çalış, uzaq ol ki dərdin daşından,
 Gözün ağrıməsın kədər yaşından.
 İnsana nə gəlsə davranışından,
 Bir də, yersiz ötən dilindən gələr.
 Bizi haqq yaradıb, gözə görünməz,
 Saleh əməl könüllərdən silinməz,
 Biqeyrətin soyu, kökü bilinməz,
 Mərd oğul mərd kişi belindən gələr.
 Çox yemək haramdır öz qədərindən,
 Atdığı addımı düşün dərinindən,
 Şairə xoş sözlər şah əsərindən,
 Bağbana bənzərsiz gülündən gələr.
 İnsan yerlə gəzər, xəyalı göylə,
 Çətin, dar məqamda doğru söz söylə,
 Hər zaman hər kəsə yaxşılıq eylə,
 Pislik hər insanın əlindən gələr!
 Nofəl, daha bəsdir, fikirdən əl çək!
 Qəm yükü ağırdır, dözməyir ürək.
 Qəhrəman oğluna dar gündə kömək
 Doğma obasından, elindən gələr.

SEVGİYƏ NAĞIL DEMƏ

Bənzətmə sevgini quru nağıla,
 Qıyma ümidlərim sına, dağıla,
 İnsan gərək sevgi ilə doğula,
 Bu sevgiyə nağıl demə, əzizim.

Xoş ovqatı, səfası var sevginin,
 Bəzən üzən cəfası var sevginin,

Hər ürəkdə yuvası var sevginin,
Bu sevgiyə nağıl demə, əzizim.

İnsanlara əl uzadar əli yox,
Qəlb oxşayar, könül açar dili yox,
Bu sevginin nöqtəsi, vergülü yox,
Bu sevgiyə nağıl demə, əzizim.

Sevgi bitməz əsla, böyüyər, şişər,
Sevən ürək eşqlə közərər, bişər,
Nağıl bitər, göydən üç alma düşər,
Bu sevgiyə nağıl demə, əzizim.

RAHAT OLASAN

Hər zaman Allah qapısını
Döyəsən rahat olasan.
Tanrının, evində boyun
Əyəsən, rahat olasan.
 Tapasan haqqın izini,
 Tutasan şərin üzünü,
 Hər yerdə sözün düzünü
 Deyəsən, rahat olasan.
Bürüyüb nahaq hər tini,
Görmək olmur heç mərdini.
Özün elə öz dərdini
Yeyəsən, rahat olasan.
 Duymasan qəlbin tonunu,
 Gözləmə ömrün sonunu.
 Nur ətirli ağ donunu
 Geyəsən, rahat olasan.

ÜRƏYİM

Tökür vərəqlərə, gizli saxlayır,
Dərdini aləmə yaymır ürəyim.
Sənsizliklə dolan səhifələri
Ömür kitabımdan saymır ürəyim.

Həsrətdən alışıb acı dərd yeyir,
Kənardan baxana "şirindir" deyir.
Gözəllər könlümün qapısını döyür,
Heç kimi yaxına qoymur ürəyim.

Hamı dəli deyir dəli Nofələ,
Sənsiz ağlım, huşum çətin düzələ.
Qəlbin ümidləri tükənməz hələ,
Xəyallar qurmaqdan doymur ürəyim.

Avtandil AĞBABA

DƏRDİMİ

Deyirlər, hər dərdin bir dərmanı var,
Görən kim ovudar Vətən dərdimi?!
Nə qarışqa çəkər, nə fil aparar,
Sinəmi qurd kimi didən dərdimi.

Gəzib axtarıram yağı əlində,
Dastan sinəsində, ağı dilində.
Təndirin odunda, ocaq külündə,
Qaya məmirində bitən dərdimi.

Həsrət dağdan ağır, qəm bölük - bölük,
Çatladır köksümü bu nağıl, bu yük.
Mənmi vəfasızam, dağlarmı dönük?
Dinləyə küləklər ötən dərdimi.

Hanı ocaq yeri, hanı arxacım,
Xalça çəmənlərdə əriş - arğacım.
Çiçəkləri bacım, zirvəsi tacım,
Kirdə bilmirəm nədən dərdimi?!

Saralan gözümlün içindən keçir,
Qərib qaçqınların köçündən keçir.
Parala, qəlbimin içindən keçir,
Dərdlərin içində itən dərdimi.

Bu doğma şəhərdə bilmirəm niyə,
Dogmalar içində elə bil yadam.
Mən özüm özümü kül eləməyə,
Bir dilim alovam, bir çinqi odam.

Dolmur otağıma dağın havası,
O dağlar hardasa çənə bürünür.
Vallah, indi mənə siçan yuvası
Uca saraylardan geniş görünür.

Ürəyim titrəyir torpaqdan ötrü,
Bu bolluq içində bərəkət çatmır.
Bir ağacdən ötrü, yarpaqdan ötrü,
Əllərim bir işə yatmır ki yatmır.

Göyərmiş dilimdə qəlbimin səsi,
Nə oldu o səsə, ünə bilmirəm.
Dolaşa bilərəm mən bütün ərzi,
Öz halal yurduma dönə bilmirəm.

Tutuşur şəhərdə dərdlərim dən-dən,
Təzə yurdda yuxu gözümdən qaçır.
Bir kəndli balası çıxıb içimdən,
Qaçır, ayaqyalın, özümdən qaçır.

DUA

Haqqın işığında, ay haqq sahibi,
Bir zoğu göyərdib min budaq elə.
Görünmür bu zülmət kahanın dibi,
Nurun zərrəsini od-ocaq elə.

Hər şeyin səbəbi, niyəsi varsa,
Axşamın, sabahın yiyəsi varsa,
Haqqın bircə qırıq tiyəsi varsa,
Namərdin köksünə sanc, bıçaq elə.

Dost var ki, özünə kəsilib qənim,
Qan daman xəncərdi köksümdə mənim.
Uzaqda bilirəm kimdi düşmənim,
Məni yaxınlardan sən uzaq elə.

YAYLA HƏMƏN YAYLADIMI

Uca dağdan qalxan duman,
Yayla həməni yayladımı?
Qoynunuzda yağı düşməni,
İllədimi, ayladımı?

Zirvədən daş hellənəndə,
Qartal göyə millənəndə,
Dar dərələr dillənəndə,
Layla həməni layladımı?

Hara çevirim yönümü,
Kimsə eşitmir ünümü...
İnsan insanın qənimi,
Dünya həməən dünyadımı?

DAYANIB

Bu dünyanın hər yerində
İblis və mələk dayanıb.
Bir başında dümağ kəfən,
Bir yanda bələk dayanıb.

Elə açıbdı ağzını,
Kimsə anlamır məğzini.
Kəsmək üçün boğazını,
Əlində çörək dayanıb.

Göylərində quşları çox,
Yer üzündə daşları çox,
Aparmağa başları çox,
Kəmfürsət fələk dayanıb.

Getməz könüldən yarası,
Əməlləri üz qarası.
Nifrətlə sevgi arası,
Bir parça ürək dayanıb.

Qatan qatıb xəmrimizi,
Verən verib ömrümüzü.
Kimdisə gözləyir bizi,
Hardasa ələk dayanıb.

APARIR

Bu bazara girən - çıxan aldanıb,
Adamların üzlərini aparır.
Yalan - yanlış təriflərdən sallaşıb,
"Haqq" deyilən sözlərini aparır.

Küt başları yağış döyər, gün dələr,
Yalan tərif yeridikcə səndələr,
Ehtiyacın keçirdiyi kündələr,
İgidlərin dizlərini aparır.

Allah, burda dil gödəkdi, üz qara,
Almaların yanaqları qızarar.
Aparmayın uşaqları bazara,
Uşaqların gözlərini aparır.

◆ H e k a y ə l ə r

Kamran NƏZİRLİ

Sarışın mələk

Qabriel Qarsia Markesin xatirəsinə

Kimse dedi ki, dənizdə adam batıb. Bir az əvvəl cimerlikdə özlərini arxayın-arxayın günə verən sanatoriya sakinləri indi həyəcan və təşviş içindəydilər, sahilə aləm dəymişdi bir-birinə. Kişilər əl-ələ verib ürəksiz-ürəksiz suya girməyə hazırlaşırdılar. Yaşlı ər-arvad motorlu qayıqı işə salmağa tələsməyən dalgıclara nəse izah etməyə çalışır, bir qədər aralıda qumun üstündə atılıb qalmış qadın paltarlarını və əşyalarını göstərib əlləri ilə ağ köpüklü ləpələrin çırpıldığı yaxındakı qayalıqları göstərirdilər.

Uşaqlar analarının həyəcanlı təkidiylə sudan çıxaraq həndəvərdə üşüyə-üşüyə boyunlarını büküb nə baş verdiyini fərli-başlı anlamasalar da, hələ də dil-dil ötən, arabir fikrini dəyişib qaş-gözünü turş alça yemiş adam kimi əyən, dolu bədənli yaşlı qadının sözlərinə qorxa-qorxa qulaq asırdılar.

- Öz gözlərimlə gördüm,- yaşlı qadın əlindəki bükülü gün çətirini həyəcandan tez-tez qalxıb-enən sinəsi tuşuna qaldırıb qayalıqlara tərəf tutdu.- Bax, o tərəfə getdi, abırma and olsun, burda soyundu... Sonra qaça-qaça o qayalıqların arasına girdi... Ağbəniz bir qadın idi...yox... deyəsən, sarımtıl idi...hə, sarışın....Elə görən kimi nəse gözüm su içmədi ondan... ordan üzə-üzə getdi...şimal tərəfə...Hələ də yoxdu...

-Burda dincəlik? - ucaboy cavan dalgıç soruşdu.

-Yox, yox, - yaşlı qadının əri tələsik cavab verdi. - Mən onu birinci dəfəydi görürdüm... Çox gözəl idi. Ağappağ baldırları vardı...(Bunu deyəndə arvadı tərs-tərs ərinə baxdı, az qala yetmiş haqlamış kişisi, deyəsən, onu tamam unutmuşdu!).

-Bəlkə də, xariciydi!- arvad bu dəfə laqeyd-laqeyd dodaqlarını büzdü.-Allah bilir, hansı yuvanın quşudu... Qırılmışlar... dəniz görüblər, bəyem? Gəlirlər, görməmiş kimi... bizə də problem yaradırlar...(Bunu da elə tonda dedi ki, guya dalgıclara ürəyi yanırdı).

-Yox, yox, qətiyyəni xariciyə oxşamırdı!- bayaqdan qıraqda duran orta yaşlı bir kişi etiraz elədi. -Xarici qadınlar gözəl olmur. Mən onu bura gələndə gördüm. Soyunanda da gördüm...Bizimkilərə daha çox bənzəyirdi.

-Tək gəlmişdi?- yaşca nisbətən daha böyük görünən dalgıç soruşdu.

-Vallah, deyə bilmərəm...- orta yaşlı kişi çiyinlərini çəkdi. Onun yanındakı nisbətən cavan qadın (görünür, arvadıydı!) ədalətli-dilləndi:

-Yiyəsi yoxdu da! Olsaydı, o cür gözəl qadını tək buraxardı bəyem?!

-Xalxın qızı haqqında ağzıva gələni danışma!- deyə kişi qadına çəmki.

-Heç qıza oxşamırdı!- bayaqkı dolu bədənli yaşlı qadın ağzını yenə büzdü, sonra ərini əlindən tutub hikkəylə dala çəkdi, əlavə elədi.- Mən oxumuşam, bilərəm, belələri mələk cildinə girirlər, suyun altına dartıb kişilərimizi aparırlar ki,

bizdən intiqam alsınlar... Bəlkə də, o, sualtı dünyanın məkrli kaftarıdır... Gəlib ki, kimisə özünü aparsın... Hə, hə, görmürsüz, hava da tutulur... Onlar həmişə cildə girəndə hava qaşqabaq tökür... Burulğan yaradırlar da... Sarışın köpəyin qızı!

Qadın ərinin əlindən bərk-bərk tutmuşdu, elə bil yüz ildi itirmişdi, indicə tapmışdı, qorxurdu ki, yenə kimsə gəlib aparar. Arvadın əli bumbuz olmuşdu. Kişi gördü ki, arvadı əsir, ikiəlli yapışdı arvadının əlindən, möhkəmcə sıxdı:

-Sakit ol, əzizim, - dedi. - Mən burdayam, heç yerə getmirəm...

-Nəsə, heç xoşum gəlmir bu işdən,- yaşlı qadın az qala ağlımsındı. -Pis əlamətdi... Mən o sarışın mələkdən qorxuram...

Cavan oğlanlardan biri başını bulayıb gülə-gülə dalğıcılara tərəf yeridi:

-Qardaş, mən də onu gördüm, - dedi.- Mələk-zad deyil... Cavan qız uşağıydı... Sarışın saçları vardı. Elə mən yaşda olardı. Bəlkə də, məndən balacaydı... Məktəbliyə də oxşayırdı, amma əndamlıydı. Deyəsən, üzə də bilirdi... Çox uzağa getdi və gözədən itdi...

Hava günəşli, dəniz sakit idi. Ləpədən qaynaq o tərəf-bu tərəfə qaçan cavan kişilər gah əllərini uzaqda görünən qalatlara uzadır, gah da dalğıcıların yanına yüyürüb onlara öz köməklərini təklif edirdilər. Dalğıcılar matorlu qayıq işə salıb naməlum istiqamətə üzəndən az sonra polis gəldi, sahibi bilinməyən pal-paltara baxa-baxa batan qadının yaşını təyin etmək istədi.

-Qırmızı xalat geyinibse, cavan qadındır...- polis mızıldadı.

-Yox, cavan deyil, nə cavan? Görmürsən çetirini? Belə çetiri adətən yaşlı qadınlar götürür!- qadınlardan biri düzəliş verməyə çalışdı.

-Bu şap-şaplar... sanatoriyanındı?- polis onunla birgə "hadisə yerinə" gələn sanatoriya inzibətçisindən soruşdu.

-Bizdə belə şap-şaplar olmur...- inzibətçi dedi.-Yəqin, özünü gətirib...

-Qəribədi...-polis başını qaşdı.

-Çox qəribədi,- bayaqki dolu bədənli yaşlı qadın da təsdiqlədi.- Məgər belə ölçüdə olan şap-şapları cavan qadın geyə bilər? Görmürsüz, nə boydadı? Mən deyəndi, o - məkrli su mələyidi...cildə girib!

-Hımm...- polis şübhəli-şübhəli başını tərpətdi və sonra o biri şeyləri araladı.- Ağ məxmər dəsmal, qara çanta...

Birdən təəccüblə:

-Bu da onunkudu? - deyə bayaqdan qadınların nəzərindən qaçan dəsmalın arasındakı qırmızı lifçiyi götürüb qaldırdı və kinayə ilə gülümsədi.

Qadınlar özləri çimərlik paltarında olsalar da, ayıb şey görmüş kimi ağzılarını tutub heyrləndilər, kişilər maraqlı baxışlarını gizlədə bilmədilər, çox güman ki, naməlum qadının iri döşlərini göz önünə gətirirdilər. Dolu bədənli yaşlı qadın polisin damarı altına girməyə çalışdı, dili gicişə-gicişə dedi:

-Lüt girib suya! Düzü, bayaq dilim gəlmədi deməyə, hə, hə, lüt idi...

-İndikilər lap ağ eləyib! Görürsən, sən allah?! - orta yaşlı o biri qadın dilləndi.- Heç su mələyi bu qələti eləmir! (bunu elə ədayla dedi ki, guya o, su mələklərini həftə səkkiz mən doqquz görəndə adamdı!).

Qadın yenə başladı abır-həyədan danışmağa.

-Elə belələridi də ailələrimizi dağıdan! Onu görüm heç sağ-salamat çıxmasın!

-Qarğış eləmə, bacı!-qıraqda duran eynəkli kişi dilləndi.- Bəlkə, heç onunku deyil?!

Polis sanki qol-budun çirməyib işin qulpunu tapan adam kimi hökm elədi:

- Camaat, mane olmayın!.. Qoyun işimizi görək...

Sahildəki cavan kişilərin, demək olar ki, hamısı suya girmişdi. Uşaqlar qorxa-qorxa, qadınlar isə bir qədər maraqla, bir qədər də qısqanclıq hissiylə axtarış apararlara tamaşa edirdilər.

Naməlum qadını çox axtardılar. Tapmadılar. Gün sarısında sahildən əl-ayaq kəsildi. Kişilər heyıfsilənə-heyıfsilənə, qadınlar nigaran-nigaran, uşaqlar isə, heç nə baş verməmiş kimi, oynaya-oynaya sanatoriyaya qayıtdılar.

Polis "baş vermiş, lakin üstü açılmamış qəribə hadisə" barədə öz rəisinə məlumat verdi, sonra dəlil-sübut olaraq naməlum qadının şey-şüylərini torbaya yığdı və günəş batanda sahil boyunca qayalıqlara tərəf getdi.

Üç tərəfdən hasara alınmış, bir yanı da qayalıqlarla əhatə olunmuş sanatoriya kənddən çox da uzaqda deyildi; nisbətən alçaq qayaların quru ətəyi kənd yoluna dirənirdi, ordan kəndə iki dəqiqəyə çatmaq olardı. Hündür qayalıqlar adam boyuna kimi suyun içindəydi, uzaqdan-yaxından apaydın görünürdü. Ləpələr qayalıqların üstünə çırpılırdı, hərdən dalğanın gücündən su lap qayaların başına sıçrayırdı. Burda çox nadir hallarda adam olardı, sanatoriyada dincələnlər üçün də, yaxındakı kənd camaatı üçün də əlverişli çimərlik yeri deyildi. Heç kimin ağına gələn yer olmasa da, bəzən yay aylarında, görürdün, kənd uşaqları qayalıqların başına dırmaşır, ordan ya suya tullanır, ya da qarmaqla balıq tuturdular.

Çimərlikdə hay-küy qopmamışdan bir az qabaq iki əsmər uşaq evdən çıxıb qayalıqə tərəf getdi. Bura onların sevimli yeri ydi, düz şişuclu qayanın başına dırmaşıb ordakı yastı yerdən suya tullanmaq istəyirdilər. Birinin əynində ağ, o birinin əynində isə qara tuman vardı, on-on iki yaşları olardı.

-Alə, diyan da, qabağa nöş qaçırsan? Gözlə məni...- deyə ağ tumanlı oğlan yuxarı dırmaşan qara tumanlıya səsləndi.

-Tez eləginən, istidən bişirəm...-qabaqda gedən qara tumanlı dedi.

Qayanın başına dırmaşdılar, ordan yerə baxanda adamın başı gicəllənirdi, amma uşaqlar öyrəşmişdilər. Birdən qara tumanlı oğlan gözlərini bərəldib "alə, alə, ora bax, ora bax!...Aaaaaa.....bu ki bizim ingilis dili məllimidi, Mələxanım!!!" ağ tumanlıya pıçıldadı. Hər ikisi üzüqoylu sərələnib yerindəcə dondu; sonra ehmalca yerlərini rahatladılar, daşların arasıyla qayanın ortasındakı yastı yerdə uzanıb özünü günə verən sarışın saçlı heyrətamiz məxluqa baxmağa başladılar.

Onlar heç vaxt lüt mələk görməmişdilər. Görünür, elə sarışın mələk də ilk dəfəydi yeniyetmə baxışların qurbanı olmuşdu (görəsən, o mələk uşaqların baxışlarını duymuşdu, ya duymamışdı?) - gözlərini yumaraq gah günəşə, gah da dənizə sarı çevrilirdi, arabir ağappaq yalın baldırlarına sığal çəkə-çəkə (zalım qızı elə bil qəsdən uşaqlara yanıq verirdi!) üzünü göylərə tutub xumarlanırdı. Necə oldusa, sarışın mələk gözlərini açdı, yanpörtü uzananda lüt bədənini acgözlüklə yalayan dörd cüt gözü gördü, gülə-gülə, nazlana-nazlana yerindən qalxıb qayanın başından özünü suya atdı. Oğlanlar bir göz qırpımında qayanın başına cumdular və tərəddüd etmədən qızın dalınca suya tullandılar...

Ertəsi gün qəzetlər yazmışdılar ki, Bakıda çimərliklərin birində iki məktəbli oğlan uşağı müəmmalı şəkildə boğulub. Bu, o çimərlik idi ki, orda heç vaxt burulğan olmurdu, orda suyun səviyyəsi də dizdən yuxarı deyildi. O çimərlik idi ki, hər tərəfi qapalıydı, hündür hasarlarla əhatələnmişdi, orda yalnız sanatoriya sakinləri çimirdilər. Qəribəydi ki, polis həmin çimərlikdə hələ də o naməlum qadın paltarlarının sahibini axtarırdı.

17 aprel 2015-ci il, Bilgəh

Şəkil haqqında ballada

Qağayılardan yuva salan vaxtında mən o qızı sevməyə başladım. Bilmirəm, nədənsə, o qızı anama oxşadıram, sümüyü yüngüldü, nazik, incə barmaqları da anamın barmaqları kimidi. Deyilənə görə, anam çox erkən, sətəlcəmdən dünyasını dəyişib. Mənim bir yaşımlı olanda... Ağlım kəsən çağlarımda atam mənə anamın şəkillərini göstərməsəydi, mən heç onu xatırlaya da bilməzdim, onun gəncliyində çəkdiyi sonsuz həyat eşqlisi şəkilləri də yaddaşıma hopub qalmazdı. Atam ikinci dəfə evləndəndən sonra anamın şəkilləri evimizdən birdəfəlik yox oldu. Və mən bir daha anamın şəkillərini görə bilmədim. Çox xiffət çəkirdim. Bir dəfə analığım mənə kinayə ilə dedi:

-Lap qız kimisən...Kişi gərək bu qədər xiffət çəkməsin! Axı, o, səni heç böyütməyib?!

Atam analığıma təcindi:

-Uşaqla işin olmasın! Xiffəti qeyrətli oğul çəkər də... Çətini birini sevnəcəndi... Sevgi hər şeyi unutturur...

Anamın xiffəti elə bil mənimlə birgə doğulmuşdu, yatıb-dururdu, evdə, universitetdə, hər yerdə məndən əl çəkmirdi. Sırağagün səhər orta məktəb gündəliyimin arasından bir şəkil tapdım. Çox sevindim. Mənə elə gəldi ki, dünyada ən qiymətli bir şəkil tapmışam. Düşündüm: onu mütləq sevdiyim qıza göstərəcəyəm.

Biz artıq bir neçə gün idi ki, onunla görüşürdük. Düzünü deyim ki, indiyədək əlim əlinə belə dəyməyib. Görüşəndə hərdən yad, hərdən də doğma adamlar kimi söhbətləşirik. Hiss edirəm ki, onu görəndə kimi içimdə donub buzlaşan xiffət yavaş-yavaş əriyib yox olur.

Həmin günün axşamı bulvarda anama oxşayan qızla yenə görüşdüm, tapdığım şəklisi də ona göstərdim. O, şəklisi xeyli baxandan sonra sual dolu gözlərini mənə dikdi, üz-gözüm, bütün vücudum qızın müəmmalı baxışlarına bələndi. Orda görmək istədiyim istisənə, sevgi, mərhəmət və diqqət yox idi. Özümü bir qədər narahat hiss elədim (gərək bu şəklisi ona göstərməyəydim!). Qız, deyəsən, karıxmışdı. O, dənizin üstündə qağıldaşan qağayılara xeyli baxdı. Elə bil suyun üzündə şübhəli hərəkətləri izləyə-izləyə sürüşkən ovları dərhal tutub saxlaya bilən və dimdiklərini qabağa verərək qanadlarını yellətmədən tənbel-tənbel havada süzən o ağ, əlvən, buruq tükli qağayılar kimi yəni-hücum anı yetişən kimi siqnal sistemlərini işə salacaq, müxtəlif səslər çıxaracaq, beləliklə, o sülhpərvər dəniz sanitarları dönüb olacaqdı amansız və təcavüzkar uçağan. (Bu anlarda o quşların romantik obrazından əsər-ələmət belə qalmır!). Başımda dolaşan bu fikirlərdən mənisi qızın gözlənilən sualı ayırdı.

-Bu kimdi?

-Mən...

-Sən? (Bu dəfə şəklisi daha diqqətlə baxmağa başladı).

Sonra ifadəsiz və laqeyd bir görkəm alıb əlavə etdi:

-Heç oxşamırsan...Neçə yaşı var?

-On səkkiz....

-Yox, şəkildəki yaşını soruşuram...

-Hə, orda... Bir yaşındayam...Kresloda oturmuşam...O əl isə anamın əlidir...Tutub ki, yıxılmayım...

-Hımmmm...

Biz susduq. Qız isə hələ də şəklə baxırdı. Hərdən qərribə baxışlarını üzümə tuşlayırdı, bununla nə demək istədiyini anlaya bilmirdim; istəyirdim ağzının dadını alım. Yaxşı ki, yenə də özü başladı:

-Ha istədim bu şəkildəki cizgilərdən heç olmasa birini səndə tapım... tapa bilmədim. Yəni, insan bu qədər dəyişə bilər? Axı, uşağın şəkliylə on səkkiz yaşlı cavan oğlan arasından cəmi on yeddi il ötüb... On yeddi il...

-Hə....- mən də təəssüflə təsdiq elədim. - Elə bil on yeddi saat ötüb...

-Elə mən də o barədə düşünürəm. On yeddi saat nədir ki? Bir qətrə də oxşarlığın yoxdu... Bəlkə...

-Nə, bəlkə? Şəkil mənimkidir... Vallah, mənimkidir!

-Heç oxşamır! İnsan da bu qədər dəyişər?- qız yenə təəccübünü bildirdi.

-Axı, biz şəkillərdə dəyişmirik! Çünki onlar hərəkət eləmirlər...İnsan hərəkətdə olanda dəyişir də...

Qız başını tərpətdi. Yəni, səninlə razıyam. Amma yenə kor tutduğunu buraxmadığı kimi dedi:

-Əslində, insan özü də şəkil kimidi... Heç zaman dəyişmir...

Bundan sonra ikimiz də sahildəki dəmir məhəccərə sarı yeridik. O şəkli əlində tutub saxlamışdı, o tərəf-bu tərəfə çevirir, hərdən də dənizin üstündə uçuşan qağayılara baxırdı. Qağayılar çox qərribə səslər çıxarır, gah qəflətən şappıltıyla suya baş vurur, dimdiklərinə keçən xırda balıqları, yaxud da ötüb keçənlərin suya tulladığı qırıntıları tutub udur, gah da havada heyrətamiz şəkildə qanad çalır, toxluq nəğmələri oxuyur, süzür, bir-birlərinə mane olur, yaşamağın dadını özlərinə məxsus şəkildə çıxarırdılar. Qız məhəccərə söykəndi, mən isə azca aralı durub arxadan onun yüngül mehin yellətdiyi saçlarına baxır, gah da suyu nənəni kimi yırğalayan nizamlı ləpələri seyr edirdim. Özüm üçün xoş xəyallar qururdum. Birdən necə oldusa, qızın əlindəki şəkil suya düşdü. Mən qeyri-ixtiyari qışqırdım:

-Neylədin? Axı, ondan bir dənəydi...

-O şəkil daha bizə lazım deyil, - deyə qız yavaşca, özü də arxayın-arxayın mənim əlimdən tutdu. Onun əli ilk dəfəydi əlimə dəyirdi. Barmaqları buz kimiydi, əsirdi. Hiss etdim ki, o da həyəcan keçirir, amma bunu büruzə vermək istəmir. Nəhayət, yenə yumşaq səslə davam elədi:

-İnsan şəkil kimi olsa da...(bir qədər susdu!) şəkil insan kimi deyil... Məgər bizim şəkillərlə yaşayan vaxtımızdı?

-Ahhh! Uffff!...-deyə özümdən asılı olmayaraq ufuldadım. - Orada, axı... anamın əli... anamdan yeganə qalan yadigar... anamın əli... Axı, onun məndə daha heç bir xatirəsi yoxdu... Ah... anamın əli!..

Qız bu dəfə hər iki əlini mənim məhəccərdən yapışan titrəyən əllərimin üstünə qoyub sıgalladı.

Aydın TALIBZADƏ

MEMİ

-Həbi sən Qərib dayının kürəkənisənmi?

* * *

Vurğu mizrab qismində “n” və “m” hərflərinə sürtünüb onları cingildətdi.

“Tilişkəsiz” yumşaq səsdən çimçəşdim.

Başımı azacıq sola çevirdim: gombul, balacaboy bir kişi idi, gipgirdə üzü vardı, gilgilə gözləri; sanki bir çəlləyə qol-qıç taxmışdılar, kömürlə qalın qaşlar çəkmişdilər, fındıq burnunun altına barmağın ucu boyda bığ əkmışdilər, yekə qara şalvar geyindirmişdilər və dığırhada-dığırhada qarşıma gətirmişdilər ki, mənimlə çənə döysün. Bildim ki, ilişmişəm.

Üzümü turşutdum əvvəlcə: zətən, bu tip adamlar şəppələ kimi uçub-uçub yapışmağa birisini bulurlar və elə ki, buldular, yəni qondular insanın aurasına, onun gününü çürütməyə başlayırlar; günün qanını içib vaxtı lırt və mənasız eləyirlər. Sonra gərək həmin vaxtı tullayasan.

* * *

-Baxan kimi bilinir ki, buraların camaatınnan döyülsən.

* * *

Bakiya qayıdıram. Biletim saat 12-yədir.

Dilxoram.

Ağacların şəlləri qartıyb: bəzilərini külək yolub, bəzilərini qurd-quş didib. Qocalmış yay kolların yaşıl yarpaqlarına sarı xalları xırda pul kimi dağıdıb. Talaya mal-qaranı səlləm buraxıblar. İneklər “mən heç kimi saymıram” baxışlarını zilləyiblər boşluğa və gövşəyir. Onların bəbəklərində saat həmişə sıfırdır. Sahibsiz qoyun iti çöçəsinin birini qoyub gözlərinin üstünə, yumrulanıb kölgədə yatır.

Tez gəlmişəm: hələ avtobusa bir sənişin də minməyib.

Hava mısmırıqlıdır: gün gah qımışır, gah da başını soxur buludların arasına. Üzü görsənmir, ancaq saçları tökülür aşağı, hərdən də ehmalca toxunur çiyinlərimə. Hər yanda bir köç kabusu dolaşır. Nimdaş geyimli bir kəndçi aram-aram asfalt yolu qalxır, yaxınlaşdıqca diqqətlə məni süzür, gəlib qənşərimdən keçir, keçib gedir, gedə-gedə bir də dönüb mənə baxır.

Qəribə bir sakitlik var ətrafda: səs gedir, qayıtmır, heç harada ləngimir, yox olub qulaqlardan gizlənir, dünyadan silinir.

O isə çənəsinin tətiyini çəkib sözləri sifətimə hələ də viy-viy viyıldadır: heç biri beynimə dəymir; yanaqlarımdan sivişib sağa, sola, yuxarı, aşağı səpələnir.

Biletim saat 12-yədir.
Dilxoram.

* * *

-Çoxdan burdasuuzmu? İstilər hələ bir xeyli çəkəsidir, hara tələsiyirsiniz?
Adam da heç bu yerlərdən gedərmidi? Gedib bu bişə-bişdə nağayrasınız ki?
Deyəsən, yorğunsuuz?

* * *

Heç bilmədim nəyə "hə" dedim, amma dedim və təfəsilatına varmağa lüzum görmədim. Düşündüm ki, elə məni burada Qərib dayının kürəkəni bilsələr yaxşıdır. Çünki sərfəli idi: harada ki xəbər tuturdular mən kimin kürəkəniyəm, əlüstü hörmət eləyirdilər, qulluğumda dayanırdılar.

* * *

-Üzr istəyirəm, siz kimsiz, heç cür xatırlamıram?

* * *

Adətən, özgə birisinin mənimlə söhbətləşməsindən heç xoşlanmıram: qırısaqqız adamlar həmənəcə məni bezikdirir: acıqlı oluram, aqressiv oluram; həqarət eləyə bilərəm.

Hərçənd bu dəfə özümü toparlamışdım, çöhrəmdən dözümsüz hikkəni təmizləmişdim, baxışlarımdan kinayəni silmişdim. Çünki "sən Qərib dayının kürəkənisən?" sorusu ilə mənə yaxınlaşmış şəxs, əslində, qıvraq görünməsinə rəğmə, ağır xəstə idi: boynunun solundan heyva yekəliyində bir fır dəbərmişdi. Mən bunu görər-görməz bütün bədənimlə təsəlli cümləsinə dönmüşdüm, amma cümlənin özünü dilimin ucunda tutub saxlamışdım və bu adamın qapqara bəbəklərində qığılcımlaşan cocuq məsumluğunu, utancaqlığı, "ömrümə az qalıb, məni başından eləmə, məni dinlə" xahişini seziş hər cür neqativin qapısını kilidləmişdim və gülümsünmüşdüm: hər hansı bir sayqınsız davranış, ya etinasız söz, ya özündən müştəbeh mimika, ya da hövsələsiz jest mənə baha otura bilərdi; kəndin hörmətini itirərdim, kəndçi qohumlarım da məni "kürəkənlikdən" çıxardardı. Haqlı da olardılar.

* * *

-Ə, sənənin canın qalsın, - qaşları qalxdı yuxarı, - Küp Mahmudam da, Küp Mahmud, - qalın dodaqları təbəssümdən bant kimi açılıb sifətinə yayıldı, - eşitməmiş olmazsan, - şabalıdı gözlərini mənə zillədi, - rəhmətliyin oğlu, Qərib dayının dostuyam da, - ciddi-ciddi, məzəmmət edirmiş kimi üzümə tamaşa elədi, amma tez də yumşalıb kövrəldi, əlini yüngülcə, dostyana çiyinə toxundurdu: - Sən məni tanımazsan, hardan tanıyasın, sənəni bizə qonaq gətirməyiblər ki, tanıyasın. Nə böyük adamam ki. Mənsə sənəni tanıyıram, - onun şişkin çöhrəsindən bir xeyirxahlıq, alicənablıq dağılırdı ətrafa, - Səməmət bacının yanında görmüşəm. Bir gün də evdə uşaqlar çığırdılar ki, bu Qərib dayının kürəkəni televizorla göstərilir.

* * *

Küp Mahmud danışdıqca mənim fikirlərim hörümçək kimi gəzişirdi fırın səthiylə: baxışlarımı sürüyüb nə qədər o tərəfə aparırdımsa, qovurdumsa, olmurdu; dinc dayanmırdılar, qayıdıb fırın üstünə təzədən hoppanırdılar və mənə deyirdilər ki, bu kişinin epiqrizinə artıq “öləcək” hökmü yazılıb, özünü abırlı apar, ləyaqətli ol, könül sındırma. Amma mən bacarmırdım: baxışlarımı cilovlamağı bacarmırdım; fikirlərimin ipini yığışdıra bilmirdim, Küp Mahmuda qulaq asa-asa onu dinləmirdim.

Küp Mahmud heç bunun fərqi deyildi: nə mənim əvəzimə fikirləşirdi, nə də məni öyrənməyə cəhd edirdi: sadəcə, məni tapdığına, mənə “ilişdiyinə”, tamamilə yad bir adama ürəyini boşaltmaq imkanı əldə etdiyinə sevinirdi: nəfəsini dərmədən patron kimi danışdı; qırtlağından fışkıran həyatsevərlik notları ilə danışdı ki, peşəsi aşpazdır, özü isə aşpazların patronudur, kənd toylarında nə bişirilsə, onun rəhbərliyi və nəzarətilə bişirilir; və hər nə danışdısa, axırını mütləq gətirib Qərib dayı ilə tamamlayırdı, onun olağanüstü insanlığı ilə əlaqələndirirdi, təmənnəsiz xeyirxahlığını dəqiqəbir vurğulayıb ağılsınırırdı, evində həmişə zoğal arağı saxladığını, hər görüşlərində mütləq əlli-əlli gillətdiklərini deyirdi. Söyləyirdi ki, Qərib dayı bu meşələrin padşahı olub. Təəssüf ki, bunların hamısı mənim üçün maraqsız idi və bir də, mən Qərib dayının kürəkəni deyildim, qızının kürəkəniydim. Odur ki, söhbəti yekunlaşdırıb qapatmağa tələsdim.

* * *

-Həkimlər bu şişlə bağlı nə deyirlər?

-Əşii, həblə heş-zad, - barmaqlarını gəzdirdi şişin üstündə, - deyirlər ki, öləsən, amma vaxtını demirlər, üç ildə həblə asılıb burdan - əlini aparıb onu yüngülcə sığalladı. - Nə bilim, deyirlər guya Almaniyada-zadda, bəlkə, əlac eləyələr. - Başını çiyinlərinə çəkib gülümsündü, xırda, mırıq dişlərini göstədi. - Mən burdan Bakıya getməyə pul tapammıram, Almaniya üçün hardan pul tapasıyam. Kimdi mənə o pulu verən? Həkimlərdi də, qoyasan boş-boş danışsınlar... Mahmud qaqaşuun bileti alınıb eee, getdi var, döndü yoxdu. Haburda mənə bir söz ver. Səni and verirəm, Qərib kişinin qəbrinə, hu ölüb-elədim ha, sən məni yerdən götürəndə, imkan elə gəl, qoy görsünlər mənim üzümün hörmətini ki, Bakıdan durub mənə görə də... - Sözüünü tamamlamadı, sifətini qırışdırıb başını astaca arxaya apardı və yəqin ki, gözlərinin nəmini buludların pambığı ilə quruladı. Handan-hana: - Kənddə hamı bilir ki, mən Qərib dayının yaxın dostu olmuşam.

-Əh, bəsdirin görək ha, məşallah, çağ görünürsüz - mən pozitiv dalğaya köklənməyə çalışdım.

-Olası iş deyil. - Gözlərini səmadan ayırıb məni süzdü və təəssüfsüz-filansız əlavə etdi: - Öləsiyəm, vəssalam.

* * *

Mən bir anlığa nə edəcəyimi bilmədim, saatıma baxdım, çönüb avtobusuma baxdım: dayandığı yerdə dayanmışdı, tək bir qadın da keçib əyləşmişdi birinci sırada.

Avtobusun pəncərəsindən onun siluetini görürdüm.

İsti idi və mən istəyirdim sakitlikdən doyam...

Küp Mahmudla dialoq qurmağa hövsələm çatmırdı.

* * *

-Tələsməsənə ki... vaxtı catıncayana qədər bu hələ burda durucutdu. Sənsiz hara geecitdi ki?

-Siz mənə fikir verməyin. Bu, mənim vərdişimdi. Hər 5-10 dəqiqədən bir saata baxmasam, gün yaşanmır elə bil. Elə bil heç cür axşam gəlmir. - Məni çözmüşdülər, oğrunu əlindən tutan kimi məni də fikirlərimdən tutmuşdular. Küp Mahmudun cümləsi, əslində, mənə deyirdi ki, "səbrini bas, hələ səninlə sağollaşmaq istəmirəm, onsuz da bekarsan, rahat ol". Utanırdım, pərtlik hərərəti sinəmdən qalxıb üzümü qızardırdı: necə belə böyük səhv eləyə bilərdim? Ləngimədən özümə bəraət qazandırmağa çalışdım: - Yola çıxmamışdan əvvəl mən həmişə dilxor-dilxor gəzirəm. Heç kimi görmürəm: bir mən oluram, bir də saat. - Duydum ki, sözlərim Küp Mahmuda təsir eləmədi.

* * *

Susdum.

Qarşı dükandan bir oğlan "Qax" suyu alıb küçəyə çıxırdı. Fikirləşdim ki, bu Küp Mahmud yaxamdan qoparsa əgər, gerek mən də yol üçün bu sudan götürüm.

Küp Mahmud hələ də sözlərlə mənə tərəf aramsız atəş açırdı, ömrünün adi epizodlarından qurğuşun güllələr düzəldib beynimə çaxırdı. Qəfildən "ov" sözü deydi qulağıma; maraqlandım.

* * *

-... Biz dağnan qalxırdıq, aşağıdan da gur çay axırdı, kənddə olanda Qaraçaya getmişəm, bax, ha, hu çay, biz dağa qalxırdıq, çay dağdan düşürdü: bir də görürdün, burdan daraldı, sakitdəşdi, itdi, hordan köpüklənib hayxırdı. Mənnən qabaxda Qərib dayı habı yolun sağını tutub gedirdi; hərdən çönüb maa əl yellədirdi ki, tez elə, gəl. Mən də çalışırdım geri qalmıyım. Meşənin qalın yerinə girmişdik. Gör necə şeydi ki, böyrümdə hu dərədə qıvrılan çayı eşidirdim, görəmmirdim. Qılçalarım zoqquldamağa başlamışdı. Öyrəncəli deyildim ha. Qərib dayı, bax, həblə, ayı kimi yumalana-yumalana gedirdi, yorulmaq bilmirdi, günəşin budaqlara dolaşmış yosunlarını xamçalayırdı, qırıb tökürdü yerə, meşənin işığını söndürürdü. Hava ayazıyırdı. Birdən maa sarı döndü, ağac kimi qurudu və barmağı ilə sol tərəfi göstərdi. Gördüm ki, budey ha, mənnən cüyürün arasında, 25 metrə məsafə ola, ya olmuya: bir ayağını həblə götürüb, o birini həblə qoyur, hu canımçun haa. - Hər dediyini birinci kərə olduğu kimi yaşayırdı. - Gəlibdi çaydan su içə. Həblə başını aşağı salıb suyun üzündən öpür, dayanıb duruxur, qulaqlarını şəkleyib zillənir bir nöqtəyə, sora yenə təpinir suya. Qərib dayı bilirdi ha məni hara aparır da. Meşəbəyi adamıydı, beş barmağı kimi tanıyırdı hər kolu, koğuşu. Həblə yavaş-yavaş qabağa getdim: çayın şırıltısından hənirtini alammadı. Ehməllicə tufəngin lüləsini onun hu düz təpəsinə tuşduyub atdım. Güllənin dəyməyi cüyürün həblə səntirleyib yığılması bir oldu. Həndi bir sevinirəm, bir sevinirəm, olmuyan kimi. Ürəyimdə də öz-özümə deyirəm ki, şükür saa, ay Allah ki, deydi, habugün evə, deyəsən, ət aparıcıyam, ov eti... Qışqırdım, ay Qərib dayı, ay Qərib dayı!!! Gördüm rəhmətlik, - Huuyy, - eliyə-eliyə gəlir. Dedim, - ay kişi, atmışam hey, gedək götürək. Dedi, - di get, götür gəl, mən haburda oturub səni gözdüyürəm. - Bir kötüyün üstündə oturdu. Yaşdı adamıydı da. Tufəngi ona verib qaşdım cüyürə sarı. Çayı keşdim. Çatanda, oğul, nə görsəm yaxşıdı? Cüyür həblə yerdəce heysiz düşüb qalıb haça-paça, yanında da balası. Kor olmuşam da. Allah kor eləməsin heç kəsi. - Yer yarılısaydı, Küp Mahmud həmə o yarğana tullanıb yerə girərdi, yox olardı: elə peşman, ələcsiz danışdı ki: sanki əvvəlcədən

bilirdi ki, heç kim onu bağışlamayacaq. - Sən demə, ana su içəndə balasını qıjılıxdə gizlədibmiş. Haindi bu bala iki qabax qılçasını, bax, həblə vurub yerə, bunun əmcəyini burunlaya-burunlaya bir əmir, bir əmir, bir əmir ki, adamın tükləri biz-biz olur: hərdən də başını qovzayıb ora-bura baxır, yenə əmir. Yorulanda durub gedir anasının qulaxlarını, ağzını qoxlayır, gəlir dodaxlarını yenə dirəyir əmcəklərə. Əmcəklərdən də bir süd gəlir, bir süd gəlir, həblə baax, ağappax, hu canımçun. Dizimi meşənin torpağına nətəər vurdumsa, heç bilmədim: başladım hönkür-hönkür ağlamağa. Hordaca nə qədər vaxt düşüb qaldımsa, deyə bilmərəm. Bir də gördüm Qərib dayı özünü catdırdı ki, bə hardasan? Dedim, bəs, həblə-həblə iş olubdu. Dedi, ə, ağılı başıva yığ, gic olmaaa, götür cüyürü də, balasını da gedək. Bununçun gəlməmişən? Allah göndərən paydı, dur ayağa! Dedim yox, Qərib dayı, daa mən o cüyürün ətini yeyə bilmərəm, nə də uşaxlara yedirdə bilmərəm. Qərib dayı istədi cüyürün balasını tuta, bacarmadı. Yaman qoparaq idi. Mən də istədim tutub aparam, evdə saxlayıb böyüdəm, olmadı. Bala hec cür ələ gəlmədi. Yoxsa saxlıyardım, Allahhaqqıçın. Hunda Qərib dayı istədi balanı da vura, mən qoymadım, öz canımçun, haaa... Dedi, a kişi, onsuz da habu öləsidi: habu qalasıdı ki? Qalmıycıtdı, axı, hardan süd tapasıdı habu meşənin ortasında? Dedim: Yox! Qoymadım vura. Qayıdıb gəldik. Daa o bala nə oldu, nə olmadı, biləmmədim. Hudu-budu, and içdim ki, daa mən bir də ov etmiyciyəm. Etsəm, hu Allah maa qənim olsun! Onsuz da qənim oldu...

* * *

Ağlamırdı; ancaq gözləri yaşla dolmuşdu, səsi də balaca titrəyirdi.

* * *

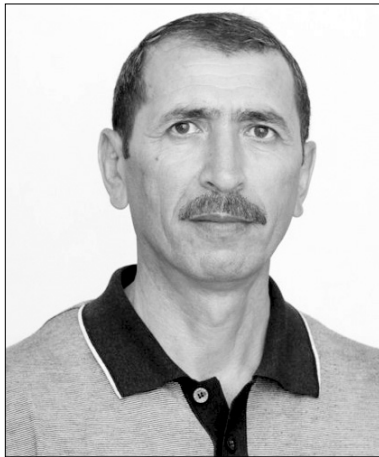
-Habu bu boynuma baax... Habu fırı görürsənmi, nə bohdadısa? Balaaa, saa deyim, hec bircə ay cəkmədi ki, habu fır ilişdi boğazıma, böyüdü, böyüdü, ha bu bohda oldu. - Ovcunu yumub mənə göstərdi. - Sehrli nağıllarda həblə olur, Allah haqqıçın, oğul...

* * *

Kəndə bir də yayın qızmarında qayıtdım. Təsadüfən eşitdim ki, bu qış qar dizəcən olanda Küp Mahmud keçinib. Ləngimədən qəbrinin üstünə getdim: məzarını günəş qucaqlamışdı.

♦ P o e z i y a

Dəyanət OSMANLI

AZADLIĞIN HAKİM OLDUĞU YER

Küləyi görəndə əsmək,
uçığı görəndə uçmaq,
gəmini görəndə üzmək...

Boylu buludların arasıyla,
ulu suların içiylə
anidən qeybə qarışmaq...
Birdən təntiməş halda
qəflətdən baş qaldırıb,
nəfəsim kəsilir kimi
azadlığın hakim olduğu
bir doğma yerdə oyanmaq...

Yaşarkən inanıb,
ölürkən sağ qalmağa umudlanmaq...
Hər zaman bulmaq istədiyim,
hər dəfə itirdiyim
cənnəti qazanmaq şansıdı.

Gecikərsəm uçağa,
gəmiyə,
gül-çiçəyə qərq olan
bir səhrada oyanarsam
və susuzluqdan
dodaqlarından daman qanı yalayan
bir dəvə karvanını görüncə
ruhum atlanacaq qoşulub getməyə...

Bəlkə də
mənim yaşamağa,
 hardan gəlib
hara getdiyimi anlamağa
haqqım və səbrim çatmayacaq,
irəli-geri arasında
düşünməyə də macalım olmayacaq...
Bir də dünyanın sınırına varanda
burası haradır,
 deyə,
sormağa nə bir kəs,
nə də zamanım olacaq.

BİR GÜN SƏNƏ GƏLƏRƏM

Bir gün bu qovğalar da
bitər can haylarında.
Tutmaz duaların da,
iz qoymadan itərəm.

Yuxun dardı səbrimə,
asiyəm qədərimə.
Ruhum atıb çiynimə
söz demədən gedirəm.

Könlümü qaraltdılar
günü qara adamlar.
Ölməyə qoymadılar
qanıma bələnirəm.

Yığvalı ağ adamlar,
gözü bulaq adamlar
məni yamanladılar
sonra da ağladılar,
halımdan ürpənirəm.

Savaşında ulusun
qanın tökdüm qəlbimin.
Ölüm günü qəbrimin
sağlığına içirəm.

Fələkdən möhnət aldım,
borc içində qocaldım,
Əcəl yadından çıxdım,
şeytandan gizlənirəm.

Yaşadım,
 günümü gördüm,
yandım,

külümü gördüm,
azadlığı itirdim,
hey ardıyca uçuram.

Ölüm,
axırın heçdi,
daha suçundan keçdim.
Qəbrimin damı uçdu,
anılara köçürəm.

QİBLƏYƏ DÖNÜKDÜ İNSANIN ÜZÜ

Keçmişin günahkar qəbrindən
şərəf və təslim fitvası çıxmaz.
Torpağın donqarı
padşahların sakinsiz türbələridi.
Tarixin yanlışı qüruru
qətl olmuş əsgər ruhudu
azadlıq davasında.

Ziyarətgahların daş-divarında
inamsızca Allah-Allah sözünü
pıçıldayır dodaqlar.
Bir-birini ölümlə hədələyib,
sonra keçmiş olsun deyir
daşlarda öpüşən dodaq izləri.

Döyüşlərdə arxadan vurulan əsgərin
qanlı tabutuna bükülən bayraqdı
vətənin dəfn olan aşkar sevdası.

Yolların heç biri haqqa aparmaz,
Qibləyə dönükdü insanın üzü.
Hər gün dərgahın səmtini
səhv salır Azan səsi,
sirri faş olan dualar uçur-uçur
bir türlü imana çatmır.

Əkmək azadlığın acı qanıdı,
savaşın mayası bərəkət nəfsidi.
Hikkəli dualar göyün üzündə
didir bir-birini qargə-quzğuntək...
Aman vermədən öldürən də,
aman diləyən də Tanrını səslər.
İmdada hər zaman fələk yetişər.

SON SÖZÜ UNUTMAQ

Ufacıq bir söz
əzilir çəşqın qalan

yaddaşının ağırlığında,
dilimin sınırında dəyişir anlamını...

Ele hey sorursan:
kimə söyləmək istərsən
 ən əziz sözünü,
vəsiyyətini son kərə...
Necə deyim,
hansı olayı xatırlayım,
salamat qalmış
hansı bir günün adını çəkim,
keyfinin hansı çağında
o sözün üzünü göstərim sənə...
Sən də baxıb kövrələsən,
ya da acığın tuta özünə.

Dilim dönmür söyləyim,
əzilib-büzülmüş o sözü.
Əfəndim Tanrı,
birdən anlamazsan dilimi,
sözümdə özünü tanımazsan deyə,
mən son sözümü belə
unutmaq zorundayam
fani bir həyat kimi.

ANAMA SON SÖZÜM

Bir sabah
yalnız keçmiş anılarla
nəfəs alıb
 anlaşılmaz danışan,
səsi qeybin qorxusutək
vahiməli və qırılmış
yarımcan anama dedim:
işdi səndən öncə ölürsəm,
başın üstə durub
bulanıq dünyanı tanımayan
gözlərini sığamasam rahatsız olma.
Tanrını qarğıyıb,
ölümün qəlbini dağlayıb,
üz cırıb,
 dil deyib
təzələmə həyatın köhnə oyunlarını.

Tale xətrindən keçməzsə,
qara xəbər hücrəmizdə
hüzuru pozmaz,
amma kimin yanından
xətərsiz keçmiş ola o zalım.

Ola bilsin bir gün
səni yerində-yurdunda
sağ-salim bulmaram.
Həsrəti qoxularam
könlümü ovudaram keçmişinlə
boyundan bir qarış uca başdaşın
sənin əvəzində boynuma sarılında...

Axirət yolunda,
yaxud sorğu-sual anında
Tanrıya və behiştin sərdarına
yolüstü rastlasan
kimsəni üzdən tanımasan da,
adımdan söylə:
mən onların taleyinə yazılan
qələmi divanə,
ünvanı viranə
aci bir gerçəyəm.

Dünya durduqca qismət dəyişməz,
yazı pozulsa da bu nağıl bitməz.

HAQQ QAPISINDA

Bir gün yuxumda
mən də istəmədən,
kөнүlsüz,
güvənsiz dayandım
haqq qapısında....

Kimliyimi,
hardan gəlib,
hara getdiyimi sordular.
Ölənədək düşündüm,
amma nə yerimi,
nə səfərin amacını xatrladım.

Dedilər:
nə işin vardı bu dünyada,
əgər razı qalmaqacaqdın.
Düşündüm,
amma yenə
nə bu söz sahibini,
nə var olduğum dünyanı,
nə yaşadığım gerçəyi
yadıma sala bildim...

VAXT VARKƏN

Tanrıya söz vermədim,
bəlkə buluşa bilmədik vədəsində,
indi sevinclə dərd arasında
tərəddüd etdiyim zamanlardı...

Ölüb qeybə qarışmadan öncə
tələşin odasında
bir yalqız gecə keçirməliyəm.
Keçmişə üzülmədən
geri dönməmək acısıyla
bir dəfə sinə dolusu
köks ötürmək istərim
ardıyca həyatın.

Hələ vaxt varkən
gənc arzuları dənəyib
gerçəyə təslim edək,
yaşamağı və sevməyi
sonra da düşünürüz.
İndidən ilk və gerçək yerimiz,
dost-düşmənimiz bəlli olsun.
Sonradan qanlı qovğa
düşməsin aramızda...

SƏNƏ MƏKTUBLAR YAZDIM*I*

Yadında varsa,
sənə bir çəmən yolladım,
sinə torpağım kimi.
Amma hələ
nə bir çiçək qoparmısan,
nə də arısını qovmusan...

Sənə məktublar yazdım,
ağına gəlməz olay kimi,
sənə bir küskün xatirə yolladım
boşalmış yurd yeri kimi...

Sənə məktublar yolladım,
hələ almadınsa,
qəlb krizi keçirib yəqin hardasa...
Bir gün ruhumdan hesab sorsalar,
o keçinmiş sözlərə görə,
ürəyini üzmədən söylə:
mən belə yaşadım,
həyatın adını-dadını bilmədən.

2

Sənə məktublar yazdım gecələr,
yola salırkən gündüzlər
utanıb verdim fələyin atəsinə.
Nə yazmışdım,
nə ummuşdum həyatdan -
unutdum adın kimi.

O məktubları məndən sonra
tapıb kiminsə yaddaşından
oxumadan cırıb deyəcəklər
və çox üzücü,
adıma rəva bilmədiyin
sözlər söyləyəcəklər.
Dilin titrəyəcək,
ürəyin ürpəşəcək,
o sözlər bir-bir düşüb itəcək
məzarımın üstünə qıymadığın
ciçəklər arasında...

Yadında varsa,
sənə məktublar yollamışdım
atəşə yaxmaq üçün.
Maraq səni götürübmüş,
kimmiş bu zavallı,
kimin üçün
və hansı dildə yazıbmış deyə,
sözləri qarışdırıbsan
dəli-divanə kimi.
Əzilmiş sözlərin içində
bulmayınca adını
oxumusan şeytana lənət...

İsmayıl İMANZADƏ

UCAL BAYRAĞIM, UCAL

Sən yurdumun şərəfli
Tarixindən halısan.
Babəkin, Xətainin
Qatlanmayan qolusan.
Anam Azərbaycanın
Azadlıq simvolusan,-
Ucal bayrağım, ucal!

Ötüb-keç Savalandan,
Murovdan, Şah dağından.
Qoy ellər xəbər tutsun
Sənin zəfər çağından.
Dünyamıza xəbər ver
Şəhid ucalığından,-
Ucal bayrağım, ucal!

Üç rəngin- üç hikmətin,
Ay-ulduz nişanlısan.
Yenilməz vüqarın var,
Şöhrətlisən, şanlısan.
Həyatın özü kimi
Sən həmişə canlısan,-
Ucal bayrağım, ucal!

Ucal, düşmən üstümə
Ayaq açmasın bir də.
Yayılsın haqq səsimiz
Hər yana pərdə-pərdə.
Sabahımdan söhbət aç
Ən ali kürsülərdə,-
Ucal bayrağım, ucal!

Yollar üzünə açıq,
Ucalt məğrur səsini.
Alqışlayaq dünyaya
Sığmayan həvəsini.
Gəl birlikdə oxuyaq
Azadlıq nəğməsini,-
Ucal bayrağım, ucal,
Ucal bayrağım, ucal!

ACI SÖZ

Bir kəlmə xoş sözlə durulur qan da,
Arzular-diləklər dil açıb dinir.
Acı söz zədəyə dönəndə canda
Dünya gözlərimə zülmət görünür.

İlahi, sözdəki qüdrətə bir bax,
İsinir onunla ürək bir anda.
Bircə sərt baxışla sönür od-ocaq,
Qalır ayaq altda şöhrət də, şan da.

Qəfil zərbədən yayınmaq hədəf,
Kim dözər taleyin sırsırasına?
Məlhəm tapılmayıb indiyə qədər
Gözlə görünməyən söz yarasına...

Acı bir kəlməylə aşınır ürək,
Söz dönür mərmiyə cəngdə-savaşda.
Qeybə çəkiləndə qəfildən mələk,
Şeytan yuva qurur ağılsız başda...

Gərilən əsəblər dözməyir səsə,
Ürək sızlayanda çoxalır çat da.
Acı söz hardasa keçəndə başa
Kəlmədən qan iyi gəlir həyatda.

İLK SEVGİ

Unutmaq çətindir ilk məhəbbəti,
Həyatda bircə yol doğulur o da.
Heç vaxt sona çatmır sözü-söhbəti,
Közərdir ürəyi düşəndə yada.
Yaman gödək olur ömrü nədənsə,
Körpə arzuları ölür içində.
Şirin xəyallarda çevrilib səsə,
Üz tutur zülmətə durna köcündə...

Gizlicə saxlayır nisgili, qəmi
Ayaqlar altında qalmağı sevmir.
Payızda kövrələn buludlar kimi
Elə hey boşalıb dolmağı sevmir.

Ötəri istəyin tez dönür izi,
Onun nə çiçəyi, nə barı olmur.
Kimsə qəlbində qalsa da izi,
Ölən ilk sevginin məzarı olmur.

ŞAİR

Sevgisi qəlbi coşduran,
Gəlini-qızı çaşdıran.
Baxışı göz qamaşdıran,-
Yetənə vurulan şair.

Tüstülənər hər yaşında,
Tapar dilini daşın da.
Bir qəfil söz savaşında
Düyməsi qırılan şair.

Gizlətməz başını qında,
Bənd alan deyil heç yanda.
Tək bircə göz qırpımında
Bulanıb durulan şair.

Qədrini bilməyir naşı,
Qəzəbi də ər savaşı.
Nadanla getsə yanaşı
Usanıb yorulan şair.

Ömrü-günü verməz bada,
Ağzı sözlə gələr bada.
Sınmayır dar ayaqda da,
İçindən qırılan şair.

SÖZ OĞRULARI

Hələ kəsmək olmur axan qanları,
Kim başa çıxardı bu yamanları?
Nə xoş üzləri var, nə amanları,-
Heç vədə görmədim düz, oğruları.

Yol var ki, ömürdən, gündən uzundu,
Sandım hər ilahi kəlmə azandı.
Özgənin odunu qapıb qızındı,-
Ocaq oğruları, köz oğruları.

Hərdən sevincləri dönsə də yasa,
Çoxları aldandı kor ehtirasa.
Gah zərə uydular, gah da libasa,-
Namus dəllalları, qız oğruları.

Şöhrət düşkünləri uydular vara,
Saflıq da, düzlük də çəkildi dara.
Həmişə üz tutur əyri yollara,-
Cığır oğruları, iz oğruları.

Qəlbi ovlayanda oğrun baxışla,
Yuyulmaz suçları qarla, yağışla.
Üz-üzə qalırlar qanla, qarğışla,-
Yataq hərisləri, göz oğruları.

QIZ

Kölgə kimi harayasa çəkildi,
Damla-damla gözlərimdən töküldü.
Rəngi solğun xatirəydi, şəkildi
Həsərimdə göyərən qız, bitən qız.

Ocaq idim, isinmədi közümə,
Ha səslədim bənd olmadı sözümə.
Xəyalında gülümsəyib üzümə
Gözlərimin qabağından ötən qız...

Mən bir yorğun yolçu idim, sən çapar,
Çıxıb getdin... saçlarıma yağdı qar.
Gözlərimdə közün qalıb, gəl apar
Ay illərin zülmətində itən qız.

NƏ QALIB

Həyat, varmı bəndin-bərən,
Eniş-yoxuşun köndələn.
Kəlməyə-sözə dad verən
Təbində nə qalıb görən?

Candır cismində üzülən,
Kökündən qopur nəzilən.
Gözündən yaşıdır süzülən
Ləbində nə qalıb görən?

Küncün-bucağın lillidir,
Hər işin qaravəllidir.
Astarın-üzün bəllidir,
Dibində nə qalıb görən?

Yola saldınmı gedəni,
Unutmaq olmur hədəni.
Xərclədin vaxtı-vədəni
Cibində nə qalıb görən?

İÇİMDƏ BOĞULAN SƏS

Eşidən yox harayımı
Ünüm çatmır uzaqlara.
Yol ayrıcında qalmışam,
Bilmirəm heç gedim hara.

Ayağıma ilişən daş
Buraxmır ki, çıxıb gedəm.
Gözlərimdə donubdu yaş,
Yaxamdan yapışıbdı qəm.

Üz-gözümdən qırov yağır,
Hər anım bir sazaq kimi.
Arxamca düşən qara yel
Ulayır yalquzaq kimi.

Zülmət kəsdirib üstümü,
Səbrimə sığınıb ahım.
Yuxum ərşə çəkilibdir,
Açılmaq bilmir sabahım.

Hərdən toxunur üzümə
Ölümün soyuq nəfəsi.
Bilmirəm harda dəfn edim
İçimdə qırılan səsi.

HƏYAT SAVAŞ MEYDANIDIR

Savaş meydanına bənzəyir həyat,
Zəiflər nə vaxtsa sıradan çıxır.
Ani bir təkandan qəlbə düşür çat,
Başdan tüstü qalxır, üzdən qan çıxır.

Həyatın qəribə oyunları var,
Çox vaxt başa keçir haqsız olan kəs.
Nədənsə qıraqda qalır günahkar,
Qanunlar tapdanır boğulanda səs.

Özgə bir hökmü var hər gələn günün,
Dəyişir hər şeyin avazı, rəngi.
Hakim satılıbsa, çox vaxt güclünün
Boynundan asılır zəfər çələngi...

Qanunlar susanda güc keçir başa,
Ayaqlar altında qalır şərəf-şan,
Hər ölən bir ümid qanlı tamaşa,
Abırdan, həyadan qalmayıb nişan.

Toxluqdan məst olub işğırır harın,
Nəmli baxışlarda sökülməyir dan.
Şərin kölgəsinə sığınanların
Qorxunc hədə yağır tozanağından...

Bəzən göz açmamış ölür arzular,
Əsəblər bir anda çəkilir dara.
Həyatın amansız qanunları var,
Kimsə sahib çıxmır uduzanlara.

ÜRƏYİM AÇIQ QAPIDIR

Yalqız dayanma sahildə,
Yel əsib üşüdər səni.
Yuxunu sulara danış,
Oyaqdır, eşidər səni.

Gözlərində şəkli qalıb
Bu boz sifətli payızın.
Ürəyim açıq qapıdır,
Keç içəri, bir az qızın...

YIXILIR

Nə var-dövlət əbədidir, nə taxt-tac,
Bir oyundur bu qovhaqov, qaçhaqaç.
Hər ütüdən diri çıxan nəfsi ac
Əzəl-axır tamahından yıxılır.

Közərtidir haqdan gələn hər nida,
Pəltək yalan bıc doğulan qan-qada.
Namərd adam ah-nalədən qaçsa da,
Ələkeçməz günahından yıxılır.

Tale bizi qısnayanda ta küncə,
Bir gümandan yapışıriq öluncə.
Bəxti yeyin güluncə bax, güluncə
Anlamır ki, sabahından yıxılır.

ÖLDÜRÜR

Dünya köhnə xırman yeri,
Havaya sovrulur diri.
Zülmətdə qərq olur biri,
Birini Tanrı öldürür.

Dərd ürəkdə gizli çatdır,
Anlar şahə qalxan atdır.
Ölüm bir şux zarafatdır,-
Güldürüb sonra öldürür.

OYNADIR

Ötüb keçəndə vaxt-vədə,
Taleyin hər işi hədə.
Bir məzlumu gör necə də
Naşı, əlində oynadır.

Ölüm həyatın "get-gəli",
Bu tamaşa nə gülməli...
Quyunu görəndə dəli
Daşı əlində oynadır.

Pas atanda arzu-dilək,
Ta işə yaramır ələk.
Qurudan yan keçən külək
Yaşı əlində oynadır.

Bağlı yollar zülmət kaha,
Zülmət qorxunc bir əjdaha.
Dağdakı həvəsə bax ha...
Qışı əlində oynadır.

XƏYANƏT

Baxışlar oğurluğu
öyrənər gizli-gizli.
Yalanın qarşısında
məhəbbət
solğun üzlü.
Nəfs acsa,
duygunu
cilovlamaq çətindir.
Məhəbbət
Puç oldumu,
növbə xəyanətidir...

◆ Yazıçılar haqqında xatirələr

ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ

Unudulmaz yazıçımız Əzizə xanımla çox yaxın idik. Ömür-gün yoldaşı - təyyarəçi Məmməd Cəfərzadə ilə də söhbətimiz tuturdu deyər, günüm elə bu ocaqda keçirdi. Bu kiçik otaqda nələr yox idi? Qədim əlyazmaları, qopuz, saz, miniatür xalça, tarixi şəxsiyyətlərin portretləri, dibçəklər və əlbəttə ki, yazı makinası... "Aləmdə səsim var mənim", "Vətənə qayıt", "Yad et məni", "Bakı - 1501", "Cəlaliyyə" tarixi romanları bu makinada yazılıb. İndi bu makina da bir eksponatdır...

Həminin Ana çağırdığı Əzizə xanımla bağlı xatirələrimi bölüşmək istəyirəm...

...1975-ci il. Dekabrın çovğunlu günlərindən biri... Amma biz - jurnalist tələbələr bu soyuğu hiss etmirik. Əzizə Cəfərzadənin söhbəti həminin qəlbini qızdırır. Fərqi yoxdur o nədən danışır: adət-ənənələrimizdən, çərşənbələrdən, Novruz bayramından... Əzizə xanım tək-cə öz fənnini tədris eləməirdi, həm bizə həyat dərsi keçir, həm də şəxsi nümunə göstərirdi...

...Tələbə yoldaşlarımdan biri gecikmişdi, dərsin axırında özünü auditoriyaya güclə çatdırmışdı. Nazik geyinmişdi, əlcəksiz əlləri qızarmışdı. Bir - neçə dəqiqə sonra zəng çalındı... Əzizə xanım məni kənara çəkdi:

- Məzahir, çöldə qar, çovğun... Bu qız niyə belə nazik geyinib?

Başımı aşağı saldım:

- İmkansızdı, müəllimə, özü də kirayədə qalır, yəqin isti paltarı da yoxdur...

Bir söz demədi, çevrilib qızın boy-buxununa baxdı, sonra otaqdan çıxdı...

Nəsir İmanquliyevin dərsi yenidən başlamışdı. Laborant auditoriyanın qapısını açıb Nəsir müəllimə nəse dedi, sonra üzünü mənə tutdu:

- Məzahir, dekanın otağına get, Əzizə Cəfərzadə telefonda səni gözləyir.

Dəstəyi götürdüm. Əzizə xanımın səsi qayğılı idi.

- Oğlum, o tələbə yoldaşını univermağa gətirə bilərsən? Tez gəl, dördüncü mərtəbədə sizi gözləyirəm...

Univermaq universitetin beş-on addımlığında idi. Yol boyu tələbə yoldaşım soruşdu: "Görən müəllimə məni niyə çağırırdı?" Dedim ki, bilmirəm...

... Əzizə xanım pilləkənin üstündə dayanmışdı, əlində də qırmızı palto.

- Qızım, bir qohumum məndən palto almağı xahiş eləyib. Ölçüsünü bilmirəm. Boy-buxunu elə səninki kimi olar. Ona görə sənə əziyyət verdim ki, paltonu geyəsən. Sənə olsa, demək, ona da olar...

Qız paltonu geyib güzgünün qabağına keçdi. Palto əyninə biçilmişdi... Əzizə xanım qızı qucaqlayıb qulağına pıçıldadı...

Səhər tələbə yoldaşım dərse qırmızı paltoda gəlmişdi. Əlində də əlcək...

* * *

Əzizə xanım da, qardaşları da elmlər doktoru idilər. Məmməd müəllim Gəncədə yaşayırdı. Əhməd müəllim isə Şamaxının ucqar bir kəndində - Tağılıda müəllimlik edirdi. Əzizə xanımla tez-tez onun yanına gedirdik. Əhməd müəllim də bacısı kimi sinədəftər idi. Amma onun qədər tanınmamışdı, heç buna cəhd də göstərmirdi. Elmlər doktoru olan bu kənd müəllimi əsas vəzifəsini elinin-obasının işinə yaramaqda görürdü.

Səksəninci illərin əvvəllərində, Novruz bayramı ərəfəsində Tağılıya getmişdik. Böyük-lü-kiçikli hamı ona "Əzizə bibi" deyirdi. Bu sözdə o qədər doğmalığ, o qədər məhəbbət var idi ki, təsvirə gəlmir...

Əzizə xanımın şərəfinə qurban kəsildi, bütün kənd süfrə başına toplaşdı. Ağsaqqallardan biri Əzizə xanıma elə belə də dedi:

- Ay Əzizə, sən Bakıda yaşayırsan, Qadınlar Şurasının sədrisən, hörmətli adamsan, onlara de, bizim kənddə də müharibədən qayıtmayanların xatirəsinə bir abidə ucaltsınlar...

- Əzizə bibi, tibb məntəqəsi yaman gündədir...

Əhməd müəllim də söhbətə qoşuldu:

- Doğrudan, ay Əzizə, kənd məktəbi də cəmi dörd otaqdi. Tavan da adamın başına uçar...

Əzizə Cəfərzadə ailə quranlara bir ana, ağbirçək xeyir-duası verdi...

Artıq hava qaralmışdı. Camaat dağılışdı, qaldıq üçümüz: Əzizə xanım, Əhməd müəllim, bir də mən. Əzizə xanım dedi:

- Əhməd, Bakıda və Moskvada çıxan kitabların qonorarı həm abidə ucaltmağa, həm tibb məntəqəsi, həm də məktəb tikdirməyə bəs edər. Çatmazsa, qızıllarımı da sataram... Əhməd, ona - buna ağız açınca, bu işləri özümüz görək. Sən bu işdən başı çıxan cavanları topla, materialları da Bakıdan özüm göndərəcəm. Ustaların da haqqını verəcəm. Sabahdan işə başlayın...

...Dərs ilinin başlanmasına bir neçə gün qalmış Əzizə xanım məni Tağılıya dəvət etdi. Bakıdan, Şamaxıdan çoxlu qonaq gəlmişdi. Eyni gündə üç yerdə açılış mərasimi keçirildi... Kənd məktəblilərinin səs-küyü hələ suvağı qurumamış sinif otaqlarının divarlarını isitdi, təkcə tibb məntəqəsi yox, tibb bacılarının bəyaz xalatlari da təzə idi...

Hamı sevinirdi. Əzizə xanımın da fərəhi yerə-göyə sığmırdı... Amma, heç bilmirəm, bunu deyim, yoxsa ... Yaxşısı budur, qoy deyim, mən yazmasam, bunu kim yazacaq ki?! Böyük yazıçını bu xeyirxah, xoş niyyətli əməlinə görə gözümçixdiyə saldılar. İttiham təxminən belə idi: SSRİ kimi qüdrətli bir dövlətin imkanı, vəsaiti yoxdur ki, adı bir vətəndaş şəxsi vəsaiti hesabına məktəb tikdirir? Əzizə xanım Maarif Nazirliyinə çox gedib-gəldi, məktəbi balansla götürmədilər, orta məktəbə çevirmədilər. Tibb məntəqəsi də onun kimi.

Əzizə xanım deyirdi ki, bu problemləri həll etmək məktəb tikdirməkdən də çətindi...

...İndi Tağılıda dərse gedən bir uşaqdan soruşsan ki, hansı məktəbdə oxuyursan? Deyəcək, Əzizə bibinin məktəbində!..

SÜLEYMAN RÜSTƏM

Unudulmaz Xalq şairimiz Süleyman Rüstəm öz əsərinin qəhrəmanını 40 ildən sonra necə tapmışdı? Maraqlıdır, elə deyilmi?

...1985-ci ildə faşizm üzərində böyük Qələbənin 40 illiyi təntənə ilə qeyd olunacaqdı. Yubiley ərəfəsində ölkə mətbuatında müharibə mövzusunda çoxlu məqalələr dərc edilirdi. "Kommunist" qəzetində bu iş mənə tapşırılmışdı. Moskvada, Stalinqradda, Novorossiyskdə, Kiyevdə, Minskdə, Odessada, Sevastopolda, Bryansk meşələrində, Brest qalasında, yer üzündən silinmiş Xatın kəndində... oldum və materiallar hazırladım. Yazıları maraqla qarşılanırdı, oxuculardan yüzlərlə, minlərlə məktub alırdım. Həmin məktubların bəzilərini qruplaşdırıb "Kommunist"ın 1984-cü il 13 noyabr tarixli nömrəsində "Yollar Berlinə aparırdı..." adlı xülasə dərc elətdirdim.

Orada Səlimə Hacıyeva adlı bir igid döyüşçünün də adı çəkilirdi. Səhər işə təzəcə gəlmişdim ki, telefon zəng çaldı:

- Məzahir, salam, Süleyman Rüstəmdi. Yazılarını maraqla oxuyuram. Bugünkü məqaləndə Səlimə adlı bir qızın adına rast gəldim. Deyirəm, bəlkə...

Xalq şairi "Səliməyə məktub" şeirindən bir parçanı söylədi:

***Ey bizim Mərdəkanın mərd qızı, mərd gözəli,
İnsançın çox əzizdir öz vətəni, öz eli.***

*Vətəni sevdliyindən, ey dönməz Vətən qızı,
Sən ey doğma Bakının işıq saçan yıldızı.
Yazıldın ana yurdu qorumaqçın könüllü,
Tanıtdın sən özünü bir ürəkli, bir dilli.
Öz atanla, ananla qucaqlaşib öpüşdün,
Çiçəkli Mərdəkandan cəbhəyə yola düşdün.
Arxanca səsləndilər, "Get, yaxşı yol, Səlimə,
Get, düşmənlərə qarşı, amansız ol, Səlimə!.."*

Mən hörmətli Xalq şairimizə minnətdarlığımı bildirib ondan bu şeirin yazılma tarixçəsini danışmağı xahiş etdim. Süleyman Rüstəm gülümsündü:

- Danışaram, Məzahir, danışaram. Amma indi Ali Sovetin Rəyasət Heyətinin iclası başlayacaq. Mən də ki, sədr kimi hökmən iclasda iştirak etməliyəm. Sən bir - iki dəfə bizdə olmusan, bilirsen ki, evimiz elə sizin redaksiyanın yanındadır. Axşam bizə gəl, bir az dərdləşək, həm də mən müharibə xatirələrimi danışım...

...Çay süfrəsi arxasında Süleyman Rüstəmlə səmimi söhbətimiz oldu. Olduqca şən, zarafatlı, xeyirxah bir adam idi. Yazılarını bəyəndiyini söylədi, utandım... Tez mövzunu dəyişib əsas mətləbə keçdim:

- Süleyman müəllim, Səlimə sağdır. Şeirinizin qəhrəmanını hökmən tapıb 40 ildən sonra sizinlə görüşdürəcəm.

Süleyman Rüstəm "Səliməyə məktub" şeirinin tarixçəsini danışdı:

- 1943-cü ilin qış aylarından birində Səməd Vurğunla cəbhəyə getmişdik. Terek sahillərində azərbaycanlı döyüşçülərlə görüşdük. Sinəsində "Qırmızı Ulduz" ordeni parıldayan 17 - 18 yaşlı bir qız diqqətimizi çəlb etdi. Yaxınlaşıb adını soruşduq. Dedi ki, adım Səlimədir, özüm də mərdəkanlıyam... Düşmənin qəfil hücumu söhbətimizi yarımçıq qoydu. Həmin gün Səməd Vurğunla birgə əsgərlərimizin igidliyinin, şücaətinin şahidi olduq. Döyüşçülərimiz nəinki düşmənin həmləsini dəf etdilər, həm də əks-hücum keçib cəbhə xətti boyunca xeyli irəlilədilər. Təəssüf ki, görüşdən sonra Səliməni görə bilmədik. Komandir bildirdi ki, döyüşdə yaralananlar olub, Səlimə onları səyyar hospitala aparıb... Bakıya qayıtdıqdan sonra "Səliməyə məktub" şeirini yazdım, "Kommunist" qəzetində dərc olundu...

Süleyman Rüstəm elə maraqla danışdı ki, ondan ayrılmmaq istəmirdim. Ancaq ayrılmmaq lazım idi. Bu böyük şairin vaxtını çox almaq istəmirdim. Odur ki, Cənub şeirləri, Məmmədhusəyn Şəhriyarla bağlı sualları sonrakı görüşlərə saxlayıb Xalq şairinin əlini sıxdım...

...Səlimə Hacıyevanı tapmaq çətin olmadı. Mərdəkanda görüşdük. Süleyman Rüstəmin şeirini xatırlatdım. Şeirin ilk misralarını mən dedim, ardını özü davam etdirdi:

***Haqqında cəbhələrdən şad xəbər gəldi indi,
Sənin adınla bütün Azərbaycan sevindi.
Mənim də şair könlüm qanadlandı səninlə,
Yüksəl, Səlimə, yüksəl, öz doğma Vətəninlə!
Uzadaraq əlimi Bakıdan ta cəbhəyə,
Təkrar sığırım sənin əlini "sağ ol" deyəl!..***

- Həmin şeiri hələ 1943-cü ildə "Kommunist" qəzetindən kəsib mənə göndərmişdilər, - Səlimə xanım söhbətə başladı. - Mən də əzbərləmişdim. O vaxtdan 40 il keçsə də Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm kimi şairlərimizlə görüşü unutmamışam. Onların hər sözü, hər şeiri bizə ruh verirdi. Yenə Süleyman Rüstəmin misralarını yada salıram:

***Biz səninlə cəbhədə görüşüb olduq tanış,
Sən dedin, şairimiz, bizə Vətəndən danış...
Mən könül dəftərindən şeir söyləyən zaman
Canlandı gözlərimdə atan, anan, Mərdəkan.
Mən şeirimi oxudum, dodağın qaçdı, güldün,
Sən bu təbəssümünlə bir dəstə qızıl güldün...***

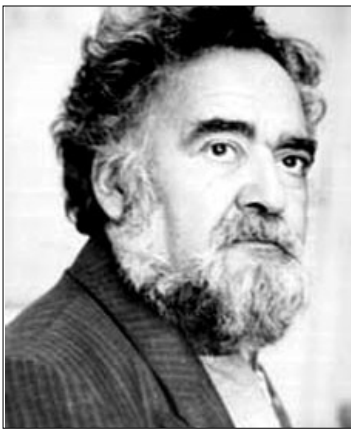
Düzü, neçə dəfə istəmişəm Süleyman Rüstəmə məktub yazım, görüşüm, zəng vurum, sağ-salamat olduğumu deyim, ancaq nədənsə, cəsarətim çatmayıb...Yenə sağ olsun, özü maraqlanıb mənimlə...Siz də sağ olun ki, məni ötən illərə qaytardınız...

...Sən demə, Səlimə xanım ailə səadətini də cəbhədə tapıbmış. Gəlin, yenə özünü dinləyək:

- Kapitan Hacı Hacıyev bizim hospitalın rəisi idi. Deyəsən, onun xoşuna gəlmişdim. Əslində, mən də ona qarşı biganə deyildim. Bir gün Hacı diviziya komandirindən evlənmək üçün icazə istədi. Komandir etiraz eləmədi. Mətbəxdən on nəfərin düyü normasını alıb plov bişirdim. Plov deyəndə ki, adı plov idi... Rəfiqələrim ağ xalatımı cırıb mənimçün gəlinlik paltarı tikdilər. Musiqimiz də güllə vıyılması oldu... Həmin gün hamı mənə "Ordenli gəlin" deyirdi... İndi dörd oğul anasıyam, nəvələrim də var...

...Xalq şairi Süleyman Rüstəm öz əsərinin qəhrəmanı Səlimə Hacıyeva ilə 40 illik ayrılıqdan sonra "Kommunist" qəzeti redaksiyasında, mənim otağımda görüşdülər. Hər ikisi sevinirdi. Onları görüşdüyümə görə bu sevincdən mənə də pay düşürdü...

XƏLİL RZA ULUTÜRK

"Mən burada cinayətin ört-basdır edilməsinə yol verməyən, senzura əngəllərini aradan qaldıran, "Səhər" kibi qəzeti iki milyon tirajla nəşr edən, qadınların, qocaların, cocuqların belə qurşunlandığını gizlədənləri ifşa edən, saysız-hesabsız şəhidlərdən 114 nəfərinin adını, soyadını, atasının adını deputat siyahısı imiş tək maneədən keçirən Məzahir Süleymanzadə, Vaqif Bəhmənli, Rəfail Nağısoy gibi hünerli qələm sahiblərimizin şəhid ailələrini burulğandan çıxarıb yaşatmalarını tarixi qəhrəmanlıq sayıram."

Üslubundan da gördüyünüz kimi, bu sətirlərin müəllifi "Davam edir 37" kitabına daxil edilmiş "Çıxdı "Səhər" qəzeti, səhər boyandı qana..." şeiri ilə qəlbimizi oxşayan istiqlal şairimiz Xəlil Rza Ulutürkdür. Bu gün də maraqla oxunan qeydlərini "Günay" qəzetinin 1994-cü il

19 yanvar tarixli nömrəsində dərc elətdirib. İstiqlal şairimizin kiçik əməyimizi, öz sözləri ilə desək, "tarixi qəhrəmanlıq" hesab etməsi, əlbəttə, böyük şərəfdir. Ümumiyyətlə, Xəlil Rza Ulutürkün qəlbimdə xüsusi yeri var. Onun haqqında xatirələrim də zəngindir. Bu xatirələrə keçməzdən əvvəl oxuculara bir şeir təqdim etmək istəyirəm:

**Bir gün şeir yazı-yaza,
Bizə gəldi Xəlil Rza...
Söhbət açdı bu həyatın hər üzündən,
Vətəninə qurban gedən şəhid oğlu,
Sərv boylu Təbrizindən...**

"Ocaq başında" adlı kitabıma daxil edilmiş bu şeiri Xəlil Rza Ulutürk özü də oxuyub, bəyənib və zarafatla "bu, lap müştərək şeirdi ki..." deyib. Sonra soruşub: "Sənin bu şeirində mənim neçə misram var?" Cavab vermişəm ki, şeir 25 misradan ibarətdir, 8 misrası sənindir, qalanı mənim... Gülümsünərək deyib: "Hə, onda sözümü geri götürürəm, buna müştərək şeir demək olmaz, sənin misralarının sayı mənimkindən iki dəfə çoxdur." Yaxşı yadımdadır, o zaman böyük şairə belə cavab vermişdim: "Mənim bütün yaradıcılığım sənə bir cə misrana dəyməz!..."

...Bir dəfə aramız deydi. Xəlil Rza Ulutürk "Səhər"ə şeir gətirmişdi. Çay içdik, ordan-burdan danışdıq, sonra şeirini oxudu. Gözəl şeir oxumağı var idi...Şeiri alıb bir də özüm oxudum. Sonra dedim: "Şair, çox əla yazmışsan. Amma mən bunu sənə hörmət əlaməti olaraq qəzetdə verməyəcəyəm. Bu şeirdə qan tökməyə çağırış var. Mən şairin qəzəbini, düşməne nifrətini başa düşürəm, amma qan tökməyə çağırışını qəbul edə bilmirəm... Dedi ki, söhbət erməni qanından gedir... Mən də bildirdim ki, qoy söhbət lap it qanından getsin, bu şeir "Səhər"də dərc edilə bilməz. O dedi, mən dedim, küsüb getdi...

...Bir də Moskvadan, "Lefortovo" zindanından qayıdandan sonra görüşdük. Biz artıq tək-cə dost yox, həm də həmkar idik. Hər gün mənim "Səhər"də, Xəlil Rza Ulutürkün isə "Günay" qəzetində dövrün ab-havasını əks etdirən yazılarımız dərc olunurdu. Zəngləşirdik, fikir mübadiləsi edirdik, imkan düşəndə birlikdə çay da içirdik. Xəlil Rza Ulutürk həm də şəhid atası idi...Tez-tez oğlu Təbrizin adını çəkib kövrəlsə də, iftixar hissi keçirdiyini

gizlətmirdi. Vəfali, sədaqətli ömür-gün yoldaşı Firəngiz xanım onu ovundurmağa çalışsa da, mümkün olmadı. Xəlil Rza Ulutürk də oğlu Təbriz kimi şəhidlik zirvəsinə ucaldı...

TOFIQ BAYRAM - RƏSUL HƏMZƏTOV

Ötən əsrin səksəninci illərinin əvvəllərində "Kommunist" qəzetinin redaktoru Rəşid Mahmudov məni təcili Mahaçqalaya göndərdi. O vaxt Dağıstan Respublikasının 60 illiyinə hazırlıq görülürdü. Bizim Mərkəzi Komitə də məsləhət bilmişdi ki, "Kommunist" qəzeti qonşu respublikaya bir səhifə həsr etsin.

Mahaçqalaya yola düşməzdən əvvəl Tofiq Bayramla görüşdüm. Bilirdim ki, Rəsul Həməzətovun şeirlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməçisidir, həm də yaxın dostdurlar. Tofiq müəllim mənə Rəsul Həməzətovun telefon nömrəsini verdi. Qərara gəlmişdim ki, bu böyük şairlə görüşməmiş geri qayıdan deyiləm...

... "Daqestanskaya pravda" qəzetinin redaksiyasında oldum. Redaktor Vladimir Komissarov məni

gülər üzlə qarşıladı. Onun köməyi sayəsində respublika rəhbərliyi ilə görüşdüm. Əmək qəhrəmanlarından, sənət adamlarından müsahibə almağa, onların şəkillərini çəkməyə, Dərbənd şəhərini, Süleyman Stalski rayonunu gəzməyə şərait yaratdılar. Qaldı təkcə Rəsul Həməzətovla görüşmək. Tofiq Bayramdan aldığım telefon nömrəsi zənglərə cavab vermədi. Vladimir Komissarov məni bu görüşdən çəkəndirməyə çalışdı. Dedi ki, biz özümüz bir ildir Rəsul Həməzətovu tapa bilmirik, bəlkə də o, indi Moskvadadır. Günü televiziya verilişlərində, oxucularla görüşlərdə keçir...

..."Daqestanskaya pravda"da işləyən Fatimat adlı bir xanım dedi ki, mən Rəsul Həməzətovun qızının evini tanıyıram. Gedək, bəlkə onun bizə köməyi dəydi. Getdik, qapının zəngini basdıq və... qarşımıza idman geyimində olan Rəsul Həməzətovun özü çıxdı... Əvvəlcə harasa tələsdiyini bildirib müsahibə verməkdən boyun qaçıрмаğa çalışdı. Ancaq Tofiq Bayramın adını eşidəndən sonra mənə münasibəti tamam dəyişdi. Çay süfrəsi arxasında xeyli söhbət etdik. Azərbaycana sevgisindən, Səməd Vurğunla dostluğundan danışdı...

...Üç gün sonra "Kommunist" qəzetində dərc olunmuş müsahibəni Mahaçqalaya göndərdim. Həftənin sonunda isə redaktorumuz Rəşid Mahmudov mənə bir məktub verdi: "Al, oxu, Dağıstandan Rəsul Həməzətov göndərib..." Böyük şair redaktorumuza minnətdarlığını bildirir, mənə xüsusi salam söyləməyi xahiş edirdi. Əlbəttə, Rəsul Həməzətovun jurnalist əməyinə yüksək qiymət verməsi məni sevindirdi. Üstəlik, redaksiya heyətinin qərarı ilə mənə 40 manat mükafat yazıldı. Tofiq Bayram məni öz "Zaparojets"inə mindirib şəhərdən kənara çıxardı. Dəniz kənarında, mənzərəli bir yerdə o 40 manata doyunca yeyib-içdik. Rəsul Həməzətovun sağlığına bədə qaldırmağı da unutmadıq...

Məzahir SÜLEYMANZADƏ

♦ A k t u a l m ö v z u

Vahid MƏHƏRRƏMOV

Qarabağ müharibəsi nəsrimizdə

“Düzgün yazmaq üçün fikirləşməyi öyrənmək lazımdır”

F.Horatsi

İllərdir ki, Qarabağ düşmən tapdağındadır. Yurd-yuvasından didərgin düşmüş qaçqınlar əzab-əziyyət çəkir, keşməkeşli günlər yaşayırlar. Bütün bu ağrı-acılar izsiz, soraqsız itib-batmamalıdır. Həm tarix dərsliklərinə yazılıb qalmalı, həm də bədii əsərlərə köçürülüb oxuculara çatdırılmalıdır.

Qarabağ müharibəsinin nəsrimizdə, bütövlükdə ədəbiyyatımızda bədii əksini tapması hamımızı düşündürür. Fikirləşirsən ki, müharibə həqiqətlərini qələmə almaq, bədii əsərlərin yaddaşına köçürüb ədəbiyyata gətirmək kimi məsuliyyətli bir missiya hansı yazarların üzərinə düşəcək? Belə ağrı-acılı mövzuya çiyin verəcək yaradıcı insanlar kimlər olacaq?

Müharibədən, qanlı-qadali döyüşlərdən yazmaq özü də bir hünərdir, sözün qüdrəti ilə, qələmin gücü ilə düşmənlə vuruşmaqdır. Ürəyi Vətən sevgisindən ilhamlanan yazıçı, şair sözü ilə, dəyərli əsərləri ilə torpaq və yurd uğrunda vuruşan oğulları döyüşə, intiqama çağırır, qələbəyə ruhlandırır. Yurd uğrunda vuruşan zabıt və əsgərlərin vətənpərvərlik hisslərini coşdurur, onlara qol-qanad verib mənəvi dəstək olur.

Müharibə mövzusunda söz açan bəzi yazıçı və şairlər hər şeyin zamana ehtiyacı olduğunu bildirirlər. Ən yaxşı əsərlərin müharibə başa çatandan illər sonra yaranacağını qeyd edirlər. Bu fikrə hörmətlə yanaşib haradasa razılaşmaq olar. Amma hər şeyi də zamanın üstünə atıb əllərimizi üst-üstə qoyub oturmağı, yəqin ki, gələcək nəsillər bizə bağışlamaz.

Ədəbiyyatşünas-alim Nizami Cəfərovun fikri isə tam əksinədir. Alimin, yazıçı Aqil Abbasın “Dolu” romanına yazdığı ön sözdə bu sətirleri oxuyuruq: “...Müharibə ədəbiyyatı mütləq müharibə dövründə yazılıb, yaradılmalıdır. Bu, məsələyə mənim klassik baxışımdır. Müharibədən sonrakı ədəbiyyat isə, artıq müharibənin ümumi kontekstinin əsasında düşünüən, onun nəticələrinə söykənən ədəbiyyatdır və burada ədəbiyyat artıq ümumi formada götürülür...”

Mənə elə gəlir ki, müharibə mövzusunda əsər yazmaq fikrinə düşən qələm adamı qollarını çırmayıb işə başlamazdan əvvəl bu sahəni yaxşı-yaxşı öyrənsə,

yeni səngərlərdə olsa, vuruşan, döyüşən hərbcilərlə görüşsə, yəqin ki, bunun bəhrəsini görər. Bu məqamda görkəmli ingilis şərqşünası Uilyam Consun fikrini xatırlatmaq yerinə düşərdi: "Şərq xalqlarından yalnız Şərqdə olan, Şərq xalqlarının milli xüsusiyyətlərini, ayrı-ayrı xalqların dilini bilən adam yazmalıdır." Qarabağ müharibəsindən yazmaq istəyən müəlliflərə də bu fikri şamil edib belə demək olar ki, bu mövzuya köklənən müəlliflər hər bəyətini, döyüş sənətini az-çox öyrənsələr, qələmlərindən çıxan əsərlər reallığı əks etdirər, oxucu məhəbbəti qazanar.

"Mənim hekayəmin qəhrəmanı bütün qəlbimlə sevdiiyə, bütün gözəlliyi ilə göstərməyə çalışdığı və həmişə də gözəl olan həqiqətdir." Bu fikirlər isə böyük rus yazıçısı L.Tolstoyun qələmindən çıxıb. Doğrudan da, həqiqəti və reallığı yazmaqdan yaxşısı yoxdur.

Müharibə mövzusunda yazılan bəzi nəsr əsərlərini vərəqlədikcə açıq-aydın hiss olunur ki, orada həyati reallıqdan əsər-əlamət yoxdur. Bu əsərlər üz tutduğu mövzunu dolğun və əhatəli əks etdirməyib. Bir müddət əvvəl müəllifi Alpay Azər olan "Qardaşlıq, infaq" adlı bir hekayə oxudum. Müharibə mövzusunda yazılmış əsərdə iki əsgərin xidmət və döyüş yolları təsvir olunur. Müəllif yazır ki, kəşfiyyatçılar meşədə ocaq qalayıb, qazan asıb kəlafur bişirirdilər. Gur yanan ocağın tüstüsü burum-burum ağacların arasına yuxarı qalxırdı. Bəlkə də, gənc müəllif gözəl təsvirlər yaratdığını zənn edir. Təsvirlərdə böyük bir səhvə yol verdiyini isə, yəqin ki, heç ağlına da gətirmir. Bu barədə heç düşünmür də. Düşünsəydi, özünə əziyyət verib yerinə düşməyən belə təsvirləri qələmə almazdı. Müəllif döyüş səhnələrini də, əsgərlərin yaralanmasını və geri çəkilməsini də inandırıcı təsvir etməyib. Oxucuya təqdim olunan səhnələr reallıqdan çox uzaqdır.

Elə ilk sətirindən hiss olunur ki, onun hərbi həyatdan xəbəri yoxdur - adi qaydaları belə bilmir. Bilsəydi, ən azından məlumatı olardı ki, kəşfiyyatçılar tapşırıq yerinə yetirərkən xidmətlərinin ən çətin anlarında belə heç vaxt yerləşdikləri ərazini nişan vermirlər. Həmişə döyüşə, əməliyyata gözə görünməmək üçün maskalanıb gedirlər. Məlumat üçün deyim ki, kəşfiyyatçıların prinsipi, şüarı belədir: "Görünmədən görmək - ölmədən dönmək". Xüsusi tapşırıq yerinə yetirən kəşfiyyatçı meşədə ocaq qalayıb arın-arxayın kəlafur bişirəmi? Yerini düşməyə, eləcə də ətrafdakı adamlara nişan verəmi? Əlbəttə, yox! Bu yalnız müəllifin uğursuz uydurmasından başqa bir şey deyil. Belə əsərlər nə həyat, nə də müharibə reallığını əks etdirir. Qüsurlardan xali olmayan belə hekayələr nə ədəbiyyata, nə də oxucuya dəyərli bir şey vermir.

Yəqin, oxucular razılaşırlar ki, ümumiyyətlə, müharibə ədəbiyyatından kürsü, otaq deyil, barıt qoxusu gəlməlidir, səhifələrindən üzümüzə cəsur və igid əsgərlər boylanmalı, təsvir olunan səhnələr reallığı əks etdirməli, uydurmalarından uzaq olmalıdır. Yazıçı əsərləri ilə oxucunu çaşdırmamalı, əksinə, inandırmalıdır. Söz yox ki, fantaziyasız əsər çox quru və cansızdır, həm bədii cəhətdən zəif təsir bağışlayar, həm də oxucu zövqünü oxşamaz. Təbiidir ki, fantaziya qədərində olanda və bədii niyyətə xidmət edəndə estetik dəyər qazanır. Məşhur bir filmdə deyildiyi kimi, bu hekayədə fantaziyanın barıtı xeyli çox olub. Bu məqamda dahi rus yazıçısı F.Dostoyevskinin fantastika haqqında dediklərini xatırlamaq pis olmazdı: "İncəsənətdə fantastikanın öz həddi və qaydası var. Fantastika real həqiqətlə elə təmasda olmalıdır ki, onu həqiqət kimi qəbul etmək mümkün olsun." Təəssüflər olsun ki, bu gün müharibədən bəhs edən bəzi əsərlərdən top, güllə səsləri deyil, kürsü cırıltısı eşidilir, kondisioner sərinliyi gəlir. Belə əsərlərin fantaziyası əndazəni aşır keçir. Elə buna görə də əsərlərdəki hadisələr reallıqdan uzaq düşür, oxucu axtardığını və görmək istədiyini burada tapa bilməyib əlindəki kitabı bir tərəfə tullamalı olur.

Son vaxtlar illərdən bəri üzüntülərini yaşadığımız Qarabağ müharibəsinin nəsrimizdə öz əksini necə tapması barədə mətbuat orqanlarında müzakirələr aparılır. İndiyə qədər müharibə mövzusunda yazılan bədii əsərlər təhlil olunur. Məncə, bu, çox lazımlı və alqışlanmalı addımdır. Belə təhlil və müzakirələrin müsbət tərəfi odur ki, atılan addımların səsi hündürdən eşidilir, davamlı olacağı hiss olunur. Müzakirələr zamanı yaradıcı adamlar müharibə mövzusu barədə bir-birləri ilə fikirlərini bölüşür, düşüncələrini söyləyir, rəylərini bildirib dəyərli təkliflər verirlər. Nəticədə ortaya maraqlı fikirlər çıxır, yeni qapılar açılır, üfəqdə təzə yolların qızartısı görünür. Son nəticədə qarşımızda bənzərsiz rəy və düşüncələrin mənzərəsi açılır.

Söylənilən fikirlərə rəğmən qeyd edək ki, doğrudan da, Qarabağ müharibəsi ədəbiyyatda, o cümlədən, nəsrimizdə inikasını ləng tapır. Bir anlıq geri dönüb ötən illərə boylananda görürsən ki, müharibənin başladığı günlərdən bizi xeyli zaman ayırır. Düzdür, ötən vaxt ədəbiyyat üçün boş-boşuna keçməyib. Bu istiqamətdə nəzərə çarpacaq bəzi işlər görüldü. Qarabağ müharibəsi mövzusunda publisistik, bədii və sənədli əsərlər yazılıb, kitablar nəşr olunub. Müharibənin ağır-acısını özündə əks etdirən bədii və sənədli filmlər çəkilib. Çox güman ki, bütün bunlar hələ son deyil, bu istiqamətdə işlər davam etdirilir.

Elə ilk müşahidələrdən görünür ki, yazılmış ədəbi nümunələrdə müharibə tam dolğunluğu və reallığı ilə əks olunmayıb. Bu əsərlərdə Azərbaycan əsgərinin, Azərbaycan döyüşçüsünün obrazı olduğu kimi - əzəmətli və dolğun görünsən. Elə bil görüntülərdə bir az zəiflik və solğunluq hiss olunur. Bu gün oxucular şair və yazıçılardan Qarabağ müharibəsinin gedişindən, məğlubiyyətimizin səbəblərindən, torpaqlarımızın nədən və niyə itirilməsindən, həmçinin işğal olunmuş ərazilərimizin hansı vasitələrlə geri qaytarılmasının yollarından bəhs edən əsərlər gözləyir.

Ədəbiyyata həyatdan gəlməyəndə...

Qarabağ uğrunda başlanan döyüşlər hələ bitmək bilmir. Müharibə başa çatmayıbsa, deməli, atəş səslərini bundan sonra hələ çox eşidəcəyik. Deməli, bu mövzuda yeni əsərlər yazılacaq, yeni kitablar nəşr olunacaq, yeni filmlər çəkiləcək.

Yəqin, oxucuların çoxu bilir ki, müharibədə snayper olmaq çox çətin və təhlükəli bir işdir. Çətin də olsa, bu sahə yaşından, peşəsindən asılı olmayaraq, hər kəsin diqqətini özünə cəlb edir. Snayper olmağa çoxları can atır. Mənim də bu sahəyə böyük marağım var. Buna görə də cəbhə bölgələrinə ezamiyyətə gedəndə mütləq snayperlərlə görüşüb söhbət edirəm. Onlar haqqında yazılmış əsərləri həvəslə oxuyur, çəkilmiş filmləri həyəcanla seyr edirəm. Yəqin, bu həyəcan, bu maraq filmin süjet xəttindən, mövzusunun irəli gəlir. Kadrları izlədikcə görürük ki, snayperlərin həyatı hər gün, hər dəqiqə təhlükə altındadır. Xidmətləri çox risklidir, hər an düşmən gülləsinə tuş gələ bilərlər.

Bu günlərdə Camal Zeynaloğlunun "Snayperçi qız" adlı sənədli hekayəsini oxudum. Əsərdə snayper bir qızın döyüş yolundan söhbət açılır. Rəhilə Qarabağda şəhid olmuş nişanlısı Azadın intiqamını almaq üçün könüllü olaraq cəbhə bölgəsinə - döyüşə yollanır. Sərrast atəşlə neçə-neçə düşməni hədəfə alıb öldürür. Amma sonda özü də şəhid olur. Hekayənin mövzusu, süjet xətti oxucuda maraq doğursa da, təəssüf ki, müəllif əsər üzərində işləməyi yetərincə bacarmayıb. Diqqətsizlik ucbatından əsərə yerinə düşməyən sözlər və məqamlar ayaq açıb. Müəllif mülki həyatla hərbi həyatı bir-birinə qarışdırıb. Bu qarışıqlıq hekayədə uyğunsuzluq yaradıb. Ortalıqdakı nəticə isə göz qabağındadır.

Nişanlısı Azadın ölümündən sonra Rəhilə ön xəttə - tabora gəlir. Onun hərbi hissəyə gəlişini, davranışını müəllif oxucuya belə təqdim edir: "Qız çox

qəribəydi... Səhər erkəndən yuxudan qalxaraq harasa gedir, bir də gecə yarından keçəndən sonra kazarmaya qayıdırdı. Bəzən də günlərlə gözə dəymirdi. Yalnız batalyon komandiri Şahin Bağirovla qısaca söhbət edirdi... Komandirin özü də bu qız haqqında o qədər məlumatlı deyildi. Şahin təkcə onun snayperçi olduğunu və tüfəngini kazarmada deyil, başqa bir yerdə gizlətdiyini bilirdi..."

Kiçik bir parçada hərbi həyata yad olan xeyli məqamlar var. Camal hekayəsini yazmazdan əvvəl bilməliydi ki, heç kəs də yox, tabor komandiri tabeliyində olan zabıt və əsgərlərin hansı mövqələrdə dayandıkları haqqında geniş məlumatlı olmalıdı. Çünki o, hər bir döyüşçüyə ixtisasına uyğun ayrı-ayrılıqda tapşırıq verib döyüşə göndərir. Rəhilənin erkən yuxudan qalxıb harasa getməsi, günlərlə gözə görünməməsi həmin taborda nizam-intizamın çox zəif olduğunu göstərir. Nizam-intizam olmayan yerdə isə uğurdan, qələbədən söz açmağa dəyməz. Necə yəni Rəhilə günlərlə tabora gəlmirdi? Heç belə də ordu olar, döyüşçü olar? Əgər Rəhilə snayper idisə, tabor komandirinin əvvəlcədən müəyyənləşdirdiyi, təhlükə gözlənilməli yerlərdə mövqe tutub düşməni güdüb öldürməli idi. Komandir əsgərinin hara, hansı istiqamətə getdiyini bilməsə, döyüşü idarə edə bilməz. Beləsindən heç yaxşı komandir də olmaz. Axı, o, bilməlidir ki, zabiti, əsgəri hansı mövqedə dayanıb, buna uyğun da hücum və müdafiə qurmalıdı. Nişanlısının intiqamını almağa gəlmiş Rəhilə isə heç kimə tabe olmur. İstədiyi vaxt harasa çıxıb gedir və günlərlə gözə dəymir. Daha bunun harası hərbi xidmət oldu, nə döyüş oldu, nə qisas oldu? Ordu öz fəaliyyət dərnəyi deyil, axı? Müharibə aparan orduda, birinci növbədə, nizam-intizam olmalıdı?

Rəhilənin snayper tüfəngini kazarmada saxlamayıb, haradasa gizlətməsi çox gülünc görünür. Nəyə görə snayper qız tüfəngini kazarmada - silah otağında saxlamayıb, kolda, kosda gizlətməlidir? Bu, Rəhilənin şəxsi silahı deyil ki, onu harada istəsə orada da gizlətsin. Axı, tüfəngi oradan oğurlaya bilərdilər. Nizamnaməyə uyğun olaraq, silahlar əsgərə ön xəttə çıxanda, döyüşə gedəndə paylanır. Zabıt, əsgər postdan, döyüşdən qayıdandan sonra, bir qayda olaraq, silahı təhvil verməli idi. Müəllifin uydurduğu bu səhnə heç yerinə düşmür. Rəhilənin silahını kazarmada saxlamayıb başqa bir yerdə gizlətdiyini komandir də bilir. Amma nədənsə susur, bu barədə qıza heç nə demir, xəbərdarlıq etmir. Bu necə komandirdi ki, nə əsgərinin günlərlə hara getdiyini bilir, nə də snayper qızın silahını kazarmada saxlamadığına görə bir söz deyir? Ona silahı kazarmaya gətirmək barədə əmr vermir. Bütün bunlar hərbi həyatda qəbul olunmayan qaydalardır. Bu barədə geniş danışib oxucuları yormaqla istəmirəm.

Sonluqda da müəllif bəzi qüsurlara yol verib. Xüsusilə Rəhilənin ölüm səhnəsində. Deməli, hadisə belə olur: ermənilər itirdikləri mövqeləri geri qaytarmaq üçün kənd istiqamətində əks-hücuma keçirlər. Rəhilə də poçt binasının damında özünə yer edib, müəllifin dili ilə desək, bir-bir erməniləri dənləyir. Vəziyyətin gərgin olduğunu görən tabor komandiri geri çəkilmək barədə əmr verir. Döyüşçülər mövqelərini tərk edirlər. Rəhilənin bundan xəbəri olmur. Ermənilər onun yerini müəyyənləşdirirlər. Qız düşmən əhatəsində qalır, ermənilər ona atəş açırlar. Düz iki yüz metr aralanandan sonra komandirin yadına düşür ki, Rəhilə mühasirədə qalıb. Hərbçilər geri qayıdıb onu mühasirədən çıxarmaq üçün döyüşə başlayırlar. Rəhilə gizləndiyi yerdən çıxıb geri çəkilir. Amma əlli-altmış metr uzaqlaşandan sonra onu arxadan vururlar və qız şəhid olur.

Müəllif Rəhilənin başına gələnləri real səhnələrlə təsvir edə bilməyib. Poçt binasının damında, hamıdan yuxarıda mövqe tutan snayper qız düşmənin yaxınlaşdığını və döyüşçülərin geri çəkildiyini hamıdan əvvəl görməliydi. Və

verilən əmrə tabe olmalıydı. Camal unudur ki, hekayəsinin əvvəlində Rəhilənin çox yaxşı maskalandığını yazmışdı. Hətta düşmən onu bir metrədən də görə bilməmişdi. Amma son döyüşdə ermənilər hələ uzaqdan onun yerini müəyyənləşdirirlər. Nə oldu, qız bu dəfə yaxşı maskalana bilmədimi? Axı, döyüşdən-döyüşə onun təcrübəsi və səriştəsi artmalıydı. Xatırladım ki, snayperlər qazdan da ayıq olur, təhlükənin yaxınlaşdığını hamıdan qabaq hiss edirlər. Hiss etmirsə, deməli, öz sənətinin peşəkarı deyil, vəzifəsinin öhdəsindən bacarıqla gəlmir. Snayperin mühasirəyə düşməsi çox nadir hallarda baş verir. Camal hekayənin əvvəlində yazırdı ki, o, tapşırığı "təmiz" yerinə yetirir, yəni işini heç bir iz qoymadan, nəzərə çarpmadan görür. Digər tərəfdən, əgər Rəhilə qaçıb düşməndən əlli-altmış metr uzaqlaşa bilmişdisə, mövqe tutub maskalanıb özünü düşmən gülləsindən qoruya bilərdi. Snayper qız isə arxasına da baxmadan döyüşçü yoldaşlarına tərəf qaçır və onu vururlar. Bu səhnə də inandırıcı deyil.

Yazıçı Aqil Abbasın "Dolu" romanı çapdan çıxdığı gündən tənqidçilərin, ədəbiyyatşünasların diqqətini cəlb edib. Bu günə qədər əsər haqqında dövrü mətbuatda xeyli rəy yazılıb, televiziya və radioda çox danışılıb. "Dolu" Qarabağa, Qarabağ müharibəsinə həsr olunub. Əslində bu roman müəllifin müharibədə gördüklərinin, şahidi olduqlarının və müşahidə etdiklərinin məcmusudur, baş vermiş hadisələrin bədii xronikasıdır.

Qarabağ müharibəsindən bəhs edən əsərlər sırasında "Dolu" romanının öz yeri var. Əsər rejissorların diqqətini cəlb etdiyindən eyni adlı film də çəkilib. Görəsən, həm romanın, həm də filmin cəmiyyətdə belə maraqla qarşılanmasının sirri, səhri nədədir? Bu maraq, bu həvəs nədən yaranır, haradan qaynaqlanır? Düşünürəm ki, bunun sirri müəllifin əsəri obyektiv, baş verən hadisələri öz rəngində təsvir etməsi, döyüşləri necə olubsa eləcə göstərməsi və yazmasındadır.

Əsər təbiət təsviri ilə başlayır. Ulduzlu, ayılı bir gecədə dolu yağır. Bu dolu bizim gördüyümüz buludlardan yağan dolulardan deyil. Bu, ermənilərin gecə-gündüz şəhər və kəndlərimizə yağdırdıqları odlu mərmilərdir. Bu mərmilər evləri yandırır, camaatı ev-eşiyindən didərgin salır, adamları elə həyətdəncə haqlayıb ömürlərinə son qoyur. Adi, sadə bir təbiət təsviri ilə başlanan roman oxucusunun əlindən tutub yavaş-yavaş od-alov qarsıyan, qanlı hadisələrin içərilərinə, səngərlərə, döyüş meydanlarına tərəf dartıb aparır. Əsərin ilk vərəqlərini oxuyandan sonra təsvir olunan hadisələrin, döyüş səhnələrinin mənə çox tanış olduğunu gördüm. Fikirleşdim ki, bu hadisələr, bəlkə də, hamıya bəllidir. Bəlkə də, heç bunları yazmağa dəyməzdi. Sonra düşündüm ki, yox, bütün bunların qələmə alınması, yazılması vacibdir. Çünki bu əsəri gələcək nəsillər də oxuyacaq. Onlar torpaqlarımızın niyə və necə işğal olunması ilə maraqlananda, onları narahat edən sualların bir çoxuna "Dolu"da cavab tapa biləcəklər. Bu, az məsələ deyil.

Romanda təsvir olunan hadisələrin, döyüş səhnələrinin çoxu bu sətirlərin müəllifinə də yaxşı tanışdır. Ötən illər ərzində əsgərlərin döyüşə necə getdiklərini, geri dönmələrini, vuruşmalarını çox müşahidə etmişəm. Kitabı oxuduqca xəyalən bir anlıq həmin günlərə qayıdır, o anları təzədən yaşayırdım. Özümü Ağdərədə, Ağdamda, Goranboyda, Zəngilanda, Füzulidə və başqa bölgələrdəki səngərlərdə, döyüş meydanlarında hiss edirdim. Sanki həmin günlərdə Aqil müəllim də yanımızda olub, döyüşləri öz gözləri ilə görüb və qələmə alıb.

Əsərdə məğlubiyyətimizin səbəblərindən də söz açılır. Daxili çəkişmələr, əməliyyatların düzgün təşkil olunmaması, köməyin vaxtında gəlməməsi və başqa səbəblər ağ kağızda qara mürəkkəb kimi aydın görsənir. Əsəri oxuduqca təəssüflənirəm ki, bu gün biz yazarların qələmi müharibə

mövzusuna köklənəndə sevinmir. Biz döyüşçülərimizin qələbəindən, uğurlarından deyil, məğlubiyyətimizin səbəblərindən, torpaqlarımızın itirilməsindən yazırıq. Neynəyək, bu da bizim acı qismətimizdir. Qismətdən isə qaçmaq mümkün deyil. Qarabağ uğrunda döyüşən, vuruşan zabıt və əsgərlərin sonrakı taleyi Komandir obrazında çox gözəl göstərilib. Səngərdə keçən günlər, döyüş meydanı, həbsxana həyatı, yenidən geriye dönüş. Bütün bunlar romandakı hadisələrin hərəkətverici qüvvəsidir...

"Dolu"nun başqa əsərlərdən fərqli cəhətlərindən biri də müəllifin romanda təkə zabıt, əsgər obrazı yox, həm də şəhərin, başqa-başqa idarələrin, adamların obrazlarını bir ad altında ümumiləşdirməsidir. Bütün hadisələr Dünyanın Ən Varlı Şəhərində cərəyan edir. Çox güman ki, bu, müharibə gedən bütün rayon və şəhərlərin ümumiləşdirilmiş obrazıdır. Əsərdə başqa ümumiləşdirilmiş obrazlar da oxucunun diqqətini cəlb edir və yəqin ki, onda maraq doğurur: "At Belində Olan Adam", "Səhiyyə Nazirinin Müavini", "Müdafiə Naziri", "Bordağa Bağlanmış Buğaya Dönən Məmur", "Katib" və başqa ümumiləşdirilmiş obrazlar baş verən hadisələrin mərkəzində dayanır və dolaylı yollarla bu hadisələrə təsir göstərirlər.

Bir oxucu kimi mənim üçün ən təsirli epizodlardan biri Komandirin həbsxanadan çıxıb illərdən sonra Dünyanın Ən Varlı Şəhərinə qayıtmasıdır. Bakıdan uzun yol gələn Komandir əvvəlki günlərdə olduğu kimi uğrunda döyüşdüyü doğma şəhərinə gedib küçələri, məhəllələri gəzib dolaşmaq istəyir. Amma arzusu gözündə qalır. Xəndəkdən keçib irəli getmək istəyəndə burada qoyun-quzu otaran qaçqın uşaqlar ona xəbərdarlıq edib deyirlər ki, əmi, qabağa getmə, oralar ermənilərindir. Komandir isə Dünyanın Ən Varlı Şəhərinə ayaq basmağa tələsir. Doğma yerləri görmək üçün burnunun ucu göynəyir. Yenə də o torpaqdan güc-qüvvət almaq, gözəlliyinə tamaşa etmək, bulaqlarından doyunca su içib yanan ürəyini sərinlətmək, dağlarının havasını ciyərlərinə çəkmək istəyir. Təəssüflər ki, yollar bağlı olduğundan irəli getmək mümkün olmur. Ürəyində qövr edən arzusuna çatıb bilmir. Göz yaşları içində uzaq məsafədən də olsa doğma yerlərə tamaşa edir. Şəhərin xarabalıqları onu kövrəldir, qəlbi od tutub yanır, ermənilərə nifrətlər yağdırır. Kədər onu boğduğundan çayxanada süzülən çayı da içə bilmir. Yaxınlıqdakı kəhrizə üz tutur. Onun suyundan həm içir, həm də orada çimər. Bütün günü Dünyanın Ən Varlı Şəhərini azad etməyin yollarını düşünür, gələcək döyüşləri planlaşdırır.

Dolu yağması ilə başlayan roman elə bu mənzərə ilə də tamamlanır. Təbiidir ki, bu dolu hər gün ermənilərin atdığı güllələrdir, üstümüzə yağdırdıqları mermilərdir. Müəllif bu jesti ilə oxuculara müharibənin hələ də bitmədiyini, qanlı döyüşlərin davam etdiyini xatırladır. Aylı, ulduzlu gecələrdə dolu yağmasına hamının cavab verməyə hazır olmağını tövsiyə edir.

İnanıram ki, "Dolu" oxucuların yaddaşında həmişəlik qalacaq. "Yazıçı aşılamaq istədiyi fikrə yüksək nöqtədən yanaşmağı bacarmalıdır. Əks hallarda həyatın, tarixin sürətli axını onu silib aparacaq". Bu fikirləri böyük rus yazıçısı L.Tolstoy söyləmişdir. Romanı oxuduqca hiss olunur ki, Aqil Abbas əsərinə, dahi yazıçının dediyi kimi, yüksək nöqtədən baxıb. Belə olmasaydı, yəqin ki, roman oxucularda bu qədər güclü təsir oyadıb, onları ovsunlamazdı. Deməli, "Dolu"da müharibə tarixinin anları dəqiq və dolğun işıqlandırılıb.

Qarabağ müharibəsindən yazan bezi müəlliflər, bəlkə də, heç güllə səsi eşitməyiblər. Müharibə haqqında, döyüşlərin hazırlanması, əməliyyatların gedişatı barədə geniş təəssüratları, ətraflı məlumatları belə yoxdur. Di gəl ki, bildilər, bilmədilər, qələmə sarılıb bu mövzuya köklənirlər.

Müharibə haqqında geniş təəssüratı olmayan müəlliflərin bu mövzuda qələmə aldıkları əsərlər o qədər də oxunaqlı olmur. Çünki onlar döyüşləri elə uydurub yazırlar ki, ha güc verib dartırsan reallığa yaxın gəlmir. Bu əsərlər daha

çox rəvayətə, əfsanəyə bənzəyir, bu günümüzün aynasında sönük və solğun görsənir. Müşahidələrdən belə nəticə çıxır ki, bəzi müəlliflər müharibəyə, döyüşə, səngər həyatına bəzən oyuncaq və əyləncə kimi baxırlar. Bu qənaətə bir neçə müəllifin Qarabağ müharibəsindən bəhs edən əsərlərini oxuyandan sonra gəldim.

Səxavət Tağların "Gecikmiş məktub" hekayəsi müharibədən bəhs edir. Əsərdə Əsəd adlı bir əsgərin xidmət və döyüş yoluna işıq tutulur. On səkkiz yaşı tamam olan gənc tay-tuşları kimi ordu sıralarına yollanır. Təlim keçib silahları öyrənəndən sonra döyüş meydanına atılır. Müəllif hekayədə əsgərin həyat yolundan, döyüşündən, qəhrəmanlığından yazır. Onu cəsur bir hərbiçi kimi oxucuya təqdim etməyə çalışır. Nə qədər çalışsa da, məqsədinə çatıb inandırıcı döyüş səhnələri yarada bilmir. Bəzi ifadələr isə, ümumiyyətlə, düzgün yazılmadığından yerinə düşmür. Hekayədəki bir cümləyə diqqət yetirək: "...Azğınlaşmış düşmən yaşayış məntəqələrimizə, əkin-biçinlə məşğul olan dinc əhaliyə iri çaplı texnikalardan (?-V.M) atəş açdı". Nümunə gətirdiyimiz bu cümlədə "iriçaplı texnikalardan" ifadəsində yanlışlığa yol verilib. Hərbi terminlərin sırasında "iriçaplı texnika" ifadəsi yoxdu, iriçaplı pulemyot və zirehli texnika termini var. Müəllif burada səhvə yol verib, ya silahın, ya da texnikanın adını düzgün yazmayıb. Sonra Əsəd altı erməni zabiti öldürüb silahlarını götürüb geri qayıdanda düşmən gülləsinə tuş gələrək şəhid olur. Əlbəttə, biz istərdik ki, əsgərlərimiz nəinki altı, lap on altı, iyirmi altı ermənini birdən öldürsün. Amma bu hekayədi, bədii əsərdir, burada döyüş səhnəsi düzgün qurulmalı, reallığı əks etdirməlidir. Böyük sarayların tikintisi zamanı adi bir daş yerinə düz qoyulmayanda, həm divar eybəcər görsənir, həm də tez uçub dağılır. Bədii əsər də belədir. Hər şey yerində və səliqəli olmalıdır ki, eybəcər görsənməsin. Əsərdəki qəhrəmanın bütün hərəkətləri, igidliyi oxucuya aydın göstərməlidir. Gəlin, hekayədəki döyüş səhnəsini əks etdirən cümlələri bir yerdə oxuyaq: "...Ermənilərin irəli keçmək cəhdi elə gözlərində qalırdı. Od püskürən, yeri-göyü lərzəyə gətirən döyüşlərin birində altı erməni zabiti qanına qəltan edib, silahlarını gətirən Əsəd düşmən gülləsinə tuş gəldi".

Tələsik, yaxud həyəcanla oxunduğuna görə ilk baxışda, bəlkə də, qüsurlu gözə dəymir. Sanki hər şey yerindədi. Amma diqqətlə fikir verəndə görürsən ki, yox, elə deyil, əsərdə qüsurlar var. Hekayədə yeganə döyüş səhnəsi yuxarıda misal gətirdiyimiz kiçik parçadır. Göründüyü kimi, əsgərin şəhid olduğu döyüş səhnəsi, hücum əməliyyatı reallığı əks etdirmir. Əsərdə Əsəddən başqa nə bir əsgər var, nə də bir zabit. Sanki Əsəd düşmənlə təkbəşinə vuruşur. O, həm komandirdir, həm də əsgər. Əməliyyat zamanı onun ətrafında heç kim gözə dəymir. Müəllif bu səhnəni elə yazır ki, sanki Əsəd düşmən üzərinə döyüşə yox, ya biçənəyə ot biçməyə, ya da meşəyə odun qırmağa gedir. Əsgər ermənilərin səngərinə girir, ona atəş açılmır, sərbəst olaraq mövqeyə atılır, altı erməni zabiti öldürüb silahlarını götürür. Oxucuda belə təsəvvür yaranır ki, Əsəd döyüşə elə yalnız silah götürmək üçün girib. Onu götürən kimi tez də geri qayıdır. Axı, bu dar məqamda silahları götürmək əsgərin nəyinə lazım idi? Əsgər vuruşduq, irəli getdiyi bir vaxtda nədən ötrü silahları yığıb geri dönməlidir! Ona bunu kim əmr edir, kim tapşırıq verir? Döyüş qaydalarına əsasən düşmən səngəri tutulan kimi əlavə kömək gələndə qədər nəyin bahasına olursa-olsun, mövqe qorunub saxlanmalıdır. Əlavə qüvvə gələn kimi ələ keçirilən səngər möhkəmləndirilməli və buradan irəli hücumla keçmək üçün dayaq məntəqəsi kimi istifadə olunmalıdır. Əsgər silahı götürərək mövqeyi tərk edib geri qayıtmalı deyil. Yalnız silaha ötrü qan tökmək əsgərə lazım idi? Axı, heç döyüşçülərimizin silaha ehtiyacları da yoxdur. Əgər ələ keçirilən mövqe qorunub saxlanılırsa, onun üçün hücum edib, qan tökməyə, itki verməyə dəyərmidi? Bu sualın bir cavabı var: əlbəttə, yox!

Əsədin altı erməni zabiti öldürməsi də inandırıcı görsənmir. Bunu döyüşdə iştirak edən başqa peşəkar hərbiçilər də təsdiqləyə bilərlər. Sanki bu altı erməni zabiti atəş açmadan elə oturub Əsədin nə vaxt gəlib onları öldürəcəyini və silahlarını aparacağını gözləyirlər. Bilmirəm, hekayənin müəllifi səngər görüb, yoxsa yox? Amma deyim ki, döyüş, səngər heç də onun hekayədə təsvir etdiyi və yazdığı kimi elə də sadə bir şey deyil. Düşmən postuna girmək, hekayədə təsvir olunan kimi asan olsaydı, əsgərlərimiz gündə erməninin əlli-altmış mövqeyini dağıdıb yerlə-yeksan edə bilərdi. Əsərdəki səhnələr həm də ona görə inandırıcı deyil ki, Əsəd birdən-birə altı nəfər zabiti, əsgəri yox ha, yalnız zabidləri seçib öldürür. Bəs, görəsən, döyüş zamanı bu zabidlərin tabeliyində olan əsgərlər harada olub? Bəlkə, elə Əsəd seçib yalnız zabidləri öldürüb, əsgərləri vurmayıb?

Müəllif hekayədə Əsədin öldürdüyü zabidlərdən bir neçəsinin yüksək rütbəli olduğunu da yazır. Bu da inandırıcı deyil. Çünki yüksək rütbəli zabidlər çox vaxt qərargahda oturub rabitə vasitəsilə döyüşləri idarə edir, şəraitə uyğun olaraq növbəti göstəriş və əmrlər verirlər. Bəs, görəsən, ölənlərin yüksək rütbəli zabit olduğunu müəllif haradan bilir? Axı, Əsəd geri dönüb bir kəlmə söz danışmır, döyüş barədə məlumat vermir.

Göründüyü kimi, kiçik bir epizodda nə qədər qüsurlar var. Bu da onu göstərir ki, müəllif hekayəni tələm-tələsik, özü də müharibə qanunlarını yaxşı bilmədən qələmə alıb. Həqiqəti əks etdirməyən belə hekayələr oxucuya nə verəcək? Gənc nəsil bu cür əsərlərdən bir şey öyrənmə biləcəkmi? Digər tərəfdən də, ermənilərin belə zəif, hazırlıqsız və gücsüz olduğunu təsvir etmək başqa bir yöndən də düzgün deyil. Çünki sabahımızın əsgərləri olacaq gənclər düşməni belə gücsüz görüb döyüş hazırlığını artırmağa o qədər də həvəs göstərməyəcəklər. Onlarda arxayınçılıq yaranacaq. Düşünəcəklər ki, ermənilər zəif və gücsüzdürlər. Onları asanlıqla, lap belə yüngül həmlə ilə məhv etmək olar. Güclü hazırlığa, gərgin təlim-məşqlərə heç ehtiyac da yoxdur.

Yalançı qəhrəmanlıqlar, reallığı əks etdirməyən döyüş səhnələri heç kəsə lazım deyil. Belə hekayələrlə müharibə ədəbiyyatı yaratmaq çətin ki, mümkün olsun. Əksinə, bu cür zəif əsərlər ədəbiyyatın ovqatını korlayır, tibbi dildə desək, təzyiqini yerindən oynadır. Müharibə mövzusunda bəhs edən hekayə, povest və romanlar elə ustalıqla, elə sənətkarlıqla yazılmalıdır ki, asanlıqla yaddaşlara hopub qalsın. Oxucunun qəlbində xoş duyğular oyatsın.

Bir dəfə hörmətli şairimiz Fikrət Qocadan müsahibə alanda müharibə ədəbiyyatının ləng yaranması barədə ona da sual verdim. Qocaman şair dedi ki, oğul, müharibə necə gedibse, müharibə ədəbiyyatı da elə yaranacaq və hər şey öz təbii axarı ilə gedəcək. Amma müharibə yuxarıda adlarını qeyd etdiyim müəlliflərin yazdıqları kimi olmayıb, qanlı döyüşlər elə getməyib.

Nobel mükafatı laureatı Ernest Heminqvey müharibə mövzusunda yazan məşhur yazıçılardan biridir. Onun müharibə haqqında söylədiyi fikirlər çox qiymətlidir. Yazıçının "Əcəl zəngi" əsərini oxuyarkən dəyərli bir fikrə rast gəldim. Yəqin ki, onu oxucuların da bilməyinin zərəri olmaz: "Müharibəni udmaq üçün istedad və vəsait lazımdır". Dahi yazıçının söylədiyi həm istedad, həm də vəsait bizdə var. Deməli, Qarabağ müharibəsində üstünlük bizim olacaq. Yazarlarımız da hərəkətə gəlib müharibə həqiqətlərini əks etdirən əsərləri ilə qələbəmizə kömək etməlidir. Özünün vətəndaşlıq borcu kimi...

Ümid edirik ki, yaxın gələcəkdə Qarabağ müharibəsi mövzusunda reallığı əks etdirən, oxucuların zövqünü oxşayan, onlara vətənpərvərlik hissləri aşılayan, düşməne nifrət hissləri oyadan yeni-yeni əsərlər yazılacaq.

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Aynurə MUSTAFAYEVA

Axtarışlar sorağında

İki mininci illər dramaturgiyası

Milli dramaturgiyamızda modern estetika duruş gətirəcəkmi, ənənəvi isə yaşarlığını qoruya biləcəkmi? - suallarının həll olunduğu doxsanıncı illər keçidinin başa çatması ilə dramaturji prosesdə yeni mərhələ başlanğıcını götürdü. Artıq təsdiqini tapan modern estetikanın intişar etdiyi və yaşarlığını qoruyan ənənəvinin isə, ənənələrinə yenidən baxdığı növbəti mərhələdə gedən proseslər, əsasən, Elçin, Əli Əmirli, H.Mirələmov, Kamal Abdulla, Firuz Mustafa, Vaqif Səmədoğlu, Afaq Məsud, Mehman Musabəyli, İlqar Fəhmi, Elçin Hüseynbəyli yaradıcılığında əks olunur. Aqşın Babayevin, Xeyrəddin Qocanın, Əjdər Olun, Marat Haqverdiyevin, Samir Sədaqətoğlunun, Əfqanın, Ramiz Novruzun, Aygün Həsənoğlunun, Hidayət Orucovun, Həsən Həsənovun, Ramiz Fətəliyevin, Ağarəhimin, Əvəz Lələdağın, Oqtay Altunbayın pyesləri isə, bu prosesdə bu və ya digər şəkildə iştirakçıdır. Həm də iki mininci illərdə bu janrda gənc yazarların çoxsaylı qələm təcrübələri var. Bu qələm təcrübələri ədəbi ictimaiyyətə 2010-cu ildə Bakı Şəhər Mədəniyyət və Turizm İdarəsinin təşkilatçılığı ilə həyata keçirilən "Kiçik həcmli hekayələr və birpərdəli pyeslər müsabiqəsi", 2014-cü və 2015-ci illərdə "Hədəf" nəşrlərinin keçirdiyi "Anamın kitabı" ədəbi müsabiqəsi vasitəsi ilə təqdim olunmuşdur.

Milli teatrımız isə, bu illər ərzində daha çox Elçin, Əli Əmirli, Hüseynbala Mirələmov yaradıcılığına müraciət etmişdir.

Statistik göstəricilər bu dövəmdə dramın aktivliyini inkar etmir, ancaq ədəbi prosesdə o, digər janrlarla müqayisədə daha passiv mövqedə görünür. Dramaturji material o zaman ədəbi prosesə qoşulur, daha dəqiq desək, onun canlı üzvünə çevrilir ki, o, səhnəyə çıxsın. Bu gün dramaturgiya çox sönük səhnə ömrü yaşadığından ədəbi ictimaiyyətin diqqət və marağını poeziya və nəsrə udurur. Dram yalnız ədəbi proses hadisəsi deyil, o həm də teatr hadisəsi olmalıdır. İki mininci illərdə isə teatr hadisəsinə çevrilən əsərlər isə, demək olar ki, yoxdur. Yalnız Elçinin "Qatil" pyesinin və Əli Əmirlinin "Bütün deyilənlərə rəğmən və ya Ağa Məhəmməd şah Qacar" tarixi dramının Akademik Milli Dram Teatrının səhnəsindəki tamaşaları müəyyən rezonans doğurmuş, fikir və münasibətləri müzakirələr müstəvisinə gətirmişdir. Ancaq bu "yaxşı tamaşa"nın yaratdığı effekt deyildi. "Qatil"də pornoqrafik səhnələr, "Şah Qacar"da isə Qacar şəxsiyyəti ilə bağlı istər ədəbiyyatda, istərsə də ictimaiyyətdə bitmək bilməyən mübahisələr bu tamaşaların ictimai müzakirələrinə yol açdı. Onu da qeyd edək ki, "Qatil" əsərinin "yaxşı tamaşa" effekti üçün kifayət qədər imkanları olsa da, rejissorun bu effektlərdən deyil, çılpaq səhnə elementlərindən yararlanması bu tamaşanın pornoqrafik lövhələrlə yaddaşlara köçməsinə, müzakirələrə gəlməsinə səbəb oldu.

Dram ədəbi prosesdə doğulub səhnədə ömür qazanan janrdır. İki mininci illərdə isə doğulan pyeslərlə ömür qazanan pyeslər arasında nisbət fərqi olduqca böyükdür. Bu janrdakı ədəbi materialların səhnə materialına çevrilə bilməməsi isə yalnız əsərlərin bədii keyfiyyəti kimi obyektiv səbəblərlə bağlı deyil. Milli teatr-dram sənətində sovet dönəmi ömrünü başa vurduqdan sonra teatr və dramaturgiya öz hərəkət və inkişafında həmahəng görünmür. Belə ki, dramaturgiyamız doxsanıncı illərdə modern estetikaya açıldısa, iki mininci illərdə bu təmayül güclənən şəkildə aldıda, milli teatrımız hələ də ənənəvi tərzində israrlıdır. Odur ki, yeni tipli pyeslərin səhnəyə yol tapmamasında teatrın maraq və tələbi də müəyyən dərəcədə öz sözünü deyir.

Ancaq onu da qeyd edək ki, teatrın ənənəvi dramaturgiyaya üstünlük verməməsi isə yalnız teatrın özünün müstəqil seçimi deyil, bunda tamaşaçı diqtəsi də böyük rol oynayır. Azərbaycan tamaşaçısı daha çox ənənəvi teatrın tamaşaçısıdır, bu günə qədər milli teatrımız modern teatr tamaşaçısı yetişdirə bilməmişdir. Ancaq, təbii ki, teatra bu tamaşaçını yetişdirmək üçün əsər lazımdır. Əslində faktlar: Akademik Milli Dram Teatrının repertuarında Afaq Məsudun "Qatarın altına atılan qadın", Kamal Abdullanın "Şah İsmayıl yaxud hamı səni sevenlər burdadı..." kimi modern estetikalı əsərlərin yer alması deyir ki, teatrımız heç də öz səhnəsini modern dramaturgiyanın üzünə bağlamamışdır. Demək, modern dramaturgiya ilə teatrın əlaqələrinin soyuqluğunda əsərlərin bədii keyfiyyəti əsas faktorlardandır. Teatr öz səhnəsini ədəbi təcrübələr üçün sınaq meydanına çevirmək istəmir.

Modern dram arxitektonikasının əsas elementləri olan ziddiyyətlərin harmoniyası, kaosun nizamı və absurdun məntiqi milli dram sənətimizdə bədii strukturun dağıntıları, öz yerində olmayan detalların kaosu, məna-məzmun-suzluğun absurdu kimi meydana çıxır. Odur ki, yeni dram istiqamətinin varlığı da inkar olunmasa da, dramaturgiyamızın postdramatik mərhələsi kimi bütöv bir ədəbi prosesdən danışmaq mümkün deyildir.

Yeni dram estetikası milli dramaturgiyamızda özünü iki şəkildə göstərir: ənənəvi məzmun-mahiyyətdən imtina, ənənəvi bədii strukturdan imtina.

Ənənəvi məzmun-mahiyyətdən imtina edərək, predmeti yeni baxış müstəvisinə keçirmək özünü tarixi-milli yaddaşımıza münasibətdə göstərir. Kamal Abdullanın "Şah İsmayıl yaxud hamı səni sevenlər burdadı...", İlqar Fəhminin "Hər şey tərsinə və ya Müsibəti-Fəxrəddin" pyesləri çağdaş dramaturgiyamızda bu təmayülün varlığından söz etməyə imkan verir.

"Şah İsmayıl yaxud hamı səni sevenlər burdadı..." əsərində modern dram estetikası isə özünü istər məzmun, istərsə də struktur hadisəsi kimi göstərir. Əsərin bədii planına çoxzamanlılıq və çoxməkanlılıq ənənəvi şəkildə xətirə (keçmiş), xəyal (gələcək) kimi daxil olmur. Pyesdə müxtəlif zaman və məkanların eyni zaman axınında bədii struktura gətirilməsi: XXI əsrdən və professorun otağından müşahidə oluna bilən XVI əsr və Səfəvilər sarayı, XVI əsr və Səfəvilər sarayı ilə paralel mövcud olan XXI əsr və professorun otağı paralelləri - məntiqin bu qeyri-səlis forması əsərin bədii planına ona görə daxil olub ki, pyesin bədii məzmununun daşdığı sirri - Xətai şəxsiyyətinin ikiləşməsini (oxucu təsəvvüründə isə vahid şəkildə mövcud olan) - şah Xətai ilə şair Xətəinin paralel mövcudluğunu tamlasın. Bu sirr xronotopun qeyri-səlis forması olmadan bədii təxəyyülün qondarması kimi görünə bilərdi. Müəllif oxucusunu şah Xətai ilə şair Xətəinin başqa-başqa adamlar olması, şah Xətəinin Çaldıran vuruşmasında həlak olması, 1524-cü ilə -ölümünə qədər Səfəviləri idarə edən hökmdarın şah yox, əslində onun oxşarı bir gədanın olmasına inandırmaq üçün yalnız qeyri-səlis məntiqdən deyil, həm də tarixi mənbədən - XVII əsrin tarixçi alimi Hacı Mir Həsən ağa Səyyahın "Sirlərin sərgüzəşti" əsərindən istifadə edir.

İlqar Fəhminin "Hər şey tərsinə və ya Müsibəti-Fəxrəddin" pyesi münasibətlərin müəyyənləşdiyi, hökmün verildiyi tarixi müstəvidə- mühafizəkarlıqla maarifçiliyin qarşıdurmasının tanış proyektində fərqli baxış bucağı ortaya qoyur: bu qarşıdurma ənənəvi olaraq qazanclarımızın yox, itkilərimizin mövzusunə çevrilir. Həmişə

cəhalətin faciəsini yaşadığımız ssenaridə bu dəfə mənəvi dəyərlərimizin faciəsini yaşayırıq. Uzun illərin qəhrəmanı Kefli İsgəndər antiqəhrəmana, məlum mənfi personajlar qəhrəmana çevrilir. Fəxrəddin isə cəhalətin yox, tapdalanan milli-mənəvi dəyərlərimizin qurbanı olur.

“Hər şey tərsinə və ya Müsibəti-Fəxrəddin” pyesinin dekonstruktiv modeli bu janrda yenilənmənin gətirdiyi dəb, yaxud müəllif uydurması deyil, o, dünyanın miras qoyduğu bu günün aqibətidir. Bu aqibət keçmişini yenidən müzakirə mövzusunda çevirir və modernləşməyin növbəti və çox sürətli mərhələsini yaşadığımız günümüzdə isə bu müzakirə olduqca aktual görünür.

Ənənəvi bədii strukturdan imtina edən çağdaş dramaturgiyamız modern dram estetikası ənənələrində özünü yenidən qurmağa can atır. Məlumdur ki, modern dram estetikası bu janrın klassik bədii planının - hadisəliliyin və gərginliyin əleyhinə işləyir. Bu estetikaya güclənənən meylin nəticəsi olaraq çağdaş dramaturgiyamızda hadisəliliyin azalması, bəzən də itməsi, gərginliyin isə zəifləməsi müşahidə olunur. Bu proses özünü iki cür göstərir: birincidə hadisəni hiss və düşüncənin dinamikası, ikincidə isə fraqmentar təsvirlər əvəz edir. Bədii problem ardıcıl və dinamik inkişafda olan hadisədə deyil, kollaj konstruksiyasında, fraqmentar situasiyalarda və yaxud hissələrin bədii mənzərəsində ifadə olunur. Hadisənin düyün və açılışını hissələrin bədii həlləməsi əvəz edir. Müasir dramın poetikasında nələrin baş verdiyini bu sözlərlə ümumiləşdirmək olar ki, sanki o, nəsrədən uzaqlaşaraq poeziyaya yaxınlaşır. İnsanın bədii ifadəsinə nəsrə olduğu kimi hadisə deyil, poeziyada olduğu kimi onun daxili aləmi fon olmağa başlayır. Müasir dramaturgiyamızda poeziyalaşmış dramın ən yaxşı nümunəsi Afaq Məsudun “Qatarın altına atılan qadın” pyesidir. Lirik mənəvi - şöhrət zirvəsindən həyatın dibinə enən aktrisa Sarabskayanın daxili aləmi sözün poetik rənglərində deyil, replikanın bədii müstəvisində açılır. Yazıçının “O, mənə sevir...”, “Can üstə” dramlarında da bu üslub özünü göstərir.

Dramaturji xəttə ardıcıl inkişafda olan hadisənin əvəzinə fraqmentar situasiyanın çıxması isə daha güclənənən şəkil almaqdadır. Xüsusilə də, bu təmayül tarixi dramlar üçün xarakterik olmağa başlayır. Əli Əmirlinin “Bütün deyilənlərə rəğmən və ya Ağa Məhəmməd şah Qacar” tarixi dramının ideya xəttini təşkil edən Qacarın kimliyi məsələsi hadisəyə köçüb onun dinamikasında deyil, bu tarixi şəxsiyyətin həyatından fraqmentar təsvirlərdə ifadə olunur. İlqar Fəhminin “Şahname” pyesi isə Şah Abbasın həyatının ayrı-ayrı fraqmentar məqamlarını: uşaqlığı, gəncliyi, qocalığı diqqətdə saxlayır.

Hələ doxsanıncı illərdə Kamal Abdullanın “Ruh” kitabına toplanmış pyeslərdə oyun poetikasına rast gəlinir. Bu poetika yazıçının iki mininci illərin başlanğıcında yazdığı “Şah İsmayıl yaxud hamı səni sevenlər burdadı...” dramında, Vaqif Səmədoğlunun “Yumurta” komediyasında, E.Hüseynbəylinin və Firuz Mustafanın pyeslərində davam etdirilir. Vaqif Səmədoğlunun “Yumurta” komediyasında və Firuz Mustafanın “İlğım” dramında yuxugörmə şəklində qurulmuş oyun konstruksiyasında hadisələrin hərəkəti reallıq sərhədlərini aşsa da, sonda yenə onun zonasına qayıdır. Bu pyeslərdə əsər boyu oxucunu fiziki qanunlar müstəvisində mümkün olmayanlarla müşayiət edən müəllif “baş verənlər yalnız yuxu imiş” məntiqi ilə sonda onu bir daha bu mümkünsüzlüyə inandırır. Kamal Abdullanın “Şah İsmayıl yaxud hamı səni sevenlər burdadı...” dramında isə hərəkət metafizik zonanı sona qədər tərk etmir və qeyri-mümkünlərin mümkünlüyündə ısrarlı görünür. Əslində bu, yalnız əsərlərin bədii strukturunda özünü göstərən poetik fərqlər deyil, həm də düşüncə fərqləridir. Birinci modeldə varlığın fiziki təbiətinə inam var, ona görə də hərəkət onun çərçivəsindən çıxmır, ikinci modeldə fiziki qanunauyğunluqlar varlığın yalnız bir hissəsi kimi qəbul olunur, ona görə də bədii düşüncə bu hissədən bütövə can atır. Varlığın bu cür dərkə və qəbulu K.Abdullanın doxsanıncı illər dramaturgiyası üçün də xarakterikdir.

Onu da qeyd edək ki, oyun poetikasının dramaturgiyamızda təsdiqi, bəzən ondan sui-istifadəyə də yol açır. Belə ki, hər cür qondarma və uydurmaların bədii oyun adı ilə dramaturgiyaya sığınması da müşahidə olunur.

Yeni dram poetikasının milli dramaturgiyamızda sınan konstruksiyalarından bir də intertekstual mətnlərdir. Əli Əmirinin "İki aktrisa üçün baş rol" pyesində aktrisanın şəxsi faciəsi Şillərin "Məkr və məhəbbət" faciəsi ilə iç-içə verilir, İlqar Fəhminin "Hər şey tərsinə və ya Müsibəti-Fəxrəddin" dramında isə N.Vəzirovun "Müsibəti-Fəxrəddin" və C.Məmmədquluzadənin "Ölülər" pyeslərinin bədii mətninə istinadlar var.

"İki aktrisa üçün baş rol" pyesində alınmış mətnlə müəllif mətninin harmonik düzümü yaradılmağa çalışılır, "Hər şey tərsinə və ya Müsibəti-Fəxrəddin" dramında isə alınmış mətnin yalnız koordinatlarından istifadə olunur, müəllif mətni isə yenidən qurulur.

İki mininci illər dramaturgiyasının bədii strukturunda gedən bu proseslər doxsanıncı illər dramaturgiyasının davamı kimi görsənir, ancaq doxsanıncı illərdən fərqli olaraq iki mininci illər dramaturgiyası təhlil və yanaşmalarında olduqca pessimistdir. Bu əhvali-ruhiyyə o qədər güclüdür ki, F.Mustafanın "Qəfəs" əsərinin qəhrəmanı insanlar arasında yaşamaqdan heyvanxanada sığınacaq taparaq heyvanlaşmağı, Safari dramının qəhrəmanı isə sivil cəmiyyətin insanı olmaqdansa, Afrika qəbiləsinin üzvünə çevrilərək ibtidailəşməyi üstün tutur. Elçinin qəhrəmanları isə ümumiyyətlə, Yer üzündən imtina edirlər, "Şekspir" pyesində onlar Yad planetə, "Teleskop" da isə Axirətə can atırlar.

Bu gün faciə janrında əsərin meydana çıxmasının səbəblərindən biri də dramaturgiyanın bədbin əhval-ruhiyyəyə köklənməsi ilə əlaqədardır. Məlumdur ki, öz hərfi mənə-məzmunun əksinə olaraq faciə nikbin, komediya isə bədbin janrdır. Elə bu məntiqdən çıxış edəndə müasir dövərdə komediyanın aparıcı janr mövqeyi aydınlaşır.

Çağdaş komediyanın bədbin notları həmişəkindən daha güclüdür və onun janr təyinatında tez-tez tragikomediya yaxud kədərli komediya kimi terminlərə rast gəlinir. Burda eybəcərlikdən gözəlliyə, rəzillikdən ülviliyə keçidlər yoxdur. Bədii fikir xəttinə çıxan eybəcərlik və rəzillik öz hərəkəti boyunca özü-özünə dönüşlər edir, özü özündə də tamamlanır. Müasir komediyada artıq nə qardaşların etina etmədiyi Ananın kitabına tapınan Gülbahar, nə ölülər içərisində öz diriliyini qoruyub saxlaya bilən Kefli İsgəndər, nə Şəhrəbanu xanımın cadu-fitisinə qarşı Şahbaz bəyin tərəqqi arzusu, nə də Hacı Qaranın xəsisliyi müqabilində Heydər bəyin cəmərdliyi var. Mirzə Cəli komediyası "ölülərin dirilməsinə" ümid edirdisə, Elçin komediyası xəstələrin belə sağalacağına ümid etmir, "Şekspir" komediyasında Baş həkim özü də dönüb bu xəstələrdən biri olmağı arzulayır.

Müasir komediyanın əhval-ruhiyyəsi dəyişdiyi kimi, bədii-komik planı da dəyişməkdədir. İki mininci illər komediyasında komik situasiyanı, ciddi gülüşü, düşündürücü mahiyyəti komik replikalar, qeyri-ciddi gülüş və əyləndirici məzmun əvəz edir. "Hər gülməli olan şey komik deyil" tezisnin əksinə olaraq dramatik xəttin inkişafına dəxli oldu-olmadı gülüş doğura biləcək hər şey əsərin bədii-komik planına daxil olur. Müasir teatr şou-səhnə üslubuna üz tutduqca komediya da ona doğru meyillənir. Ciddi komediya öz yerini məzhəkəyə güzəştə gedir. Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında 2002-ci ildə səhnələşdirilmiş Xeyrəddin Qocanın "Hərənin öz payı", 2012-ci ildə Əfqanın "Oliqarx", Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçıları Teatrında 2015-ci ildə tamaşaya qoyulmuş "Miras" əsərlərində şou-səhnə elementləri olduqca güclüdür. Ancaq çağdaş komediyanın tamamilə şou-səhnə üslubuna təslim olduğunu demək olmaz. Elçinin Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında bu illərdə səhnəyə çıxmış "Şekspir", "Teleskop" komediyaları bu üslubdan kifayət qədər uzaqdır.

Əsasən insanın özgələşməsi, mənəviyyatın deqradasiyası, pulun fətişləşməsi mövzularında yaranan müasir komediyanın tənqidi yükü olduqca ağırdır. Ancaq bu tənqid sosioloji tənqid olmaqdan uzağa gedə, bədii tənqid səviyyəsinə qalxa bilmir. Həyatı faktlar bədii mətnə mexaniki şəkildə ötürüldüyündən, çox müxtəlif problemlər isə motivasiyasız əsərin ideya-bədii xəttinə qoşulduğundan bu janrda sadalama

intonasiyası güclənmişdir. Son illər nəfsinə əsir düşmüş insanlar, iflic olmuş mənəviyyat hər yeni komediyanın qəhrəmanı və mövzusunə çevrilsə də, öz köhnə məzmunundan uzağa gedə bilmir.

Çağdaş dramaturgiyanın gündəmində olan mövzulardan bir də tarixi mövzulardır və bu mövzu dramaturgiyamızda özünün növbəti tarixi mərhələsini yaşayır. İki mininci illərdə Əli Əmirlinin "Mesenat", "Bütün deyilənlərə rəğmən və ya Ağa Məhəmməd şah Qacar", Elçinin "Sənətkarın taleyi", H.Mirələmovun "Pənah xan Cavanşir", Kamal Abdullanın "Şah İsmayıl yaxud hamı səni sevenlər burdadı...", Yunus Oğuzun "Atilla", "Altun dəftər", "Nadir şah", Afaq Məsudun "Kərbəla" və Oqtay Altunbayın "Əbədi nur" tarixi pyesləri yaranmış və bu əsərlərin əksəriyyəti səhnəyə yol tapa bilmişdir. H.Mirələmovun "Pənah xan Cavanşir" dramı Sumqayıt Dövlət Dram Teatrında, "Mesenat", "Bütün deyilənlərə rəğmən və ya Ağa Məhəmməd şah Qacar", "Sənətkarın taleyi", "Şah İsmayıl yaxud hamı səni sevenlər burdadı...", "Nadir şah" pyesləri isə Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur.

Tarixi mövzu səhnə statistikasına görə müasir mövzunu qabaqlayır. Ancaq bu statistikani tarixi pyeslərin bədii keyfiyyəti yox, teatrın və tamaşaçının bu mövzuya olan marağı yaradır.

Sovet tarixi dramaturgiyası konfliktli sinfi münasibətlər müstəvisinə çıxararaq, keçmişə inkar, tarixi şəxsiyyəti eybəcərləşdirmə mövqeyi nümayiş etdirirdisə, müasir dramaturgiya keçmişə hörmət, tarixi şəxsiyyətə məhəbbət motivlərini milli maraqlar müstəvisində həll edir, sovet dramaturgiyasındakı xalq qəhrəmanı obrazı müasir dramaturgiyada milli qəhrəman obrazı ilə əvəzlənir. Ancaq bu mövqe əvəzlənmələri mövzunun dramatik xarakterində, bədii həllində yenilik yaratmamışdır. Sosioloji qəliblərə salınmış bədii təhlil, bu təhlillərdə önə keçmiş müəllif mövqeyi, bu mövqeyə tabe bədii həll mövzunun əsas təhlil strategiyası, pafos, gurultu və təntənə isə ideyanın bədii hərəkət ritmi olaraq qalmaqdadır.

İki mininci illərdə tarixi pyeslər İ.Əfəndiyev, N.Həsənzadə, B.Vahabzadə dramaturgiyasının doxsanıncı illərdə bu mövzuda qoyduğu ənənənin varisi kimi meydana çıxır. Vətənpərvərlik pafosu ilə yoğrulmuş bədii məzmununda tarixi konfliktlər milli maraqlar müstəvisinə köçürülür. Çağdaş dramaturgiyamızda milli mövqenin bədii diktəsi olduqca güclüdür. Təəssübkeşlik hissi və müəllif qəzəbi tarixi-bədii konfliktlərin və obrazların xarakter həllində güclü şəkildə öz sözünü deyir.

Müasir tarixi pyeslərin bədii fokusunda tarixi-bədii konflikt yox, tarixi şəxsiyyət durur. Qacar "Bütün deyilənlərə rəğmən və ya Ağa Məhəmməd şah Qacar", Tağıyev "Mesenat", Şah Abbas "Şahnamə", Pənah xan "Pənahəli xan Cavanşir", H.Ərəblinski "Sənətkarın taleyi", Nadir şah "Nadir şah" pyeslərində ideya-məzmunun mərkəzi fiqurudur. Tarixi şəxsiyyəti qəhrəmanlaşdırmaq, idealizə etmək meyilləri tarixi materialın bədii analizinə mane olduğu kimi, tarixi qəhrəmanın bədii qəhrəmana çevrilməsinə də imkan vermir. Yalnız İ.Fəhminin "Şahnamə" pyesində Şah Abbas obrazının bədii təhlili digər tarixi pyeslərin qəhrəmanlarına nisbətən soyuq mühakimə ilə aparılır.

Ümumiyyətlə, müasir tarixi dramaturgiyada tarixilik bədiiliyi üstələyir. Fransız yazıçısı Jan Gevrin "Xacə şah" romanı əsasında yazılmış Əli Əmirlinin "Bütün deyilənlərə rəğmən və ya Ağa Məhəmməd şah Qacar" pyesi Şah Qacarin həyatının, Yunus Oğuzun "Atilla" dramı Atillanın, "Nadir şah" pyesi Nadir şahın hakimiyyətinin, H.Mirələmovun "Gəncə qapıları" tarixi dramı isə XIX əsrdə Gəncənin rus ordusu tərəfindən işğalınının, "Pənahəli xan Cavanşir" Qarabağ xanlığının yaranmasının bədii yox, tarixi lövhələridir.

İki mininci illər dramaturgiyasında milli tarixi keçmişimizlə yanaşı dini tarixi keçmişimizə də müraciətlər var. Afaq Məsudun "Kərbəla" və Oqtay Altunbayın "Əbədi nur" pyeslərinin mövzusu islam tarixində Kərbəla müsibəti kimi qalan İmam Hüseynin və onun tərəfdarlarının qətlinə həsr olunmuşdur. Bu əsərlərdə müsəlman

dünyasını parçalayan, üzərindən 13 əsrdən çox vaxt keçməsinə baxmayaraq hələ də düşmənçilik toxumlarını səpməkdə davam edən, yeni nifaqlara yol açan, islam birliyinin qəsdinə duranların işinə yaranan Kərbəla müsibətinin yenidən gündəmə gətirilməsi yersiz olduğu kimi, bütün sağlam qüvvələrin bu hadisənin yaratdığı düşmənçiliyi aradan qaldırmaq səylərinin əksinə olaraq tərəfləri ağ, qara boyaların qatı çalarında təsviri də anlaşılmazdır.

Yenilənməyə meyilli iki mininci illər dramaturgiyasında tarixi mövzu öz ənənələrinə sadıqdır. Ümumiyyətlə isə, iki mininci illər dramaturgiyası ənənələrə yenidən baxır və yeni ənənə yaratmaq iddiasında görünür. Ancaq əsas olan yeni ənənə qurulacaqmı sualı yox, zamanın dramaturgiyası doğrulacaqmı məsələsidir. Modern strukturda qurulan deyil, zamanın ədəbi yaddaşını yarada bilən dramaturgiya zamanın dramaturgiyası statusunu qazana bilər. Çağdaş dramaturgiyanın isə bu statusu qazandığını demək olmaz. Əlbəttə, bugünkü dramaturji materiallarda müasir zamandan nələrsə var, ancaq bu "nələrsə" fotoqraf rəsmi kimi onun yalnız zahirə təsvirini verir. Dramaturgiya zamanın bədii konfliktini tapmaqda, onun qəhrəmanı yaratmaqda çətinlik çəkir. Konflikt kütləyə məlum olan səthdən açılmamış qatlara enə, obrazlar isə personajdan qəhrəmana çevrilə bilmirlər.

Ziddiyyətlərin dərinləşdiyi, gərginliyin artdığı çağdaş dövrümüzdə dramaturji konflikt, mövzu və situasiyaların kasadlığı yaşanır. Kifayət qədər dramatik təbiəti olmayan konflikt və mövzular bu janrın materialına çevrilir. Xüsusilə də, pyeslərin nəsr əsərlərinin səhnə versiyası kimi meydana çıxması janrın dramatik təbiətini zəiflədir. Elçinin "Mahmud və Məryəm". "Ölüm hökmü" və "Ağ dəvə" romanları əsasında "Mahmud və Məryəm" (1998) "Taun yaşayır" (2000) və "Ağ dəvə" (2002), Mirləmovun "Xəcalət" povesti əsasında "Xəcalət", "Vidanın cəzası" povesti əsasında "Vidanın hökmü", yenə nəsr əsasında "Cəza quyusu", İlqar Fəhminin "Bakı tarixindən kollaaj" romanı əsasında "Tut ağacı", Yunus Oğuzun "Nadir şah" romanı əsasında "Nadir şah", Ağarəhim "Cinayət və etiraf" romanı əsasında "Cinayət yox, qətl", "Əcəl təri" povesti əsasında "İblisin oyunu", Əli Əmirli dramaturgiyasında isə məşhur "Əli və Nino" romanı əsasında isə eyniadlı pyeslərin bu fakt üçün heç də kiçik olmayan siyahısı dramaturgiyanın öz mövzu - konfliktini tapmaqda çətinlik çəkdiyini bir daha təsdiqləyir.

Ümumiyyətlə, çağdaş dramaturgiyamızda təhkiyə və təsvir güclənir, söz hərəkətə yox, nəqlə yuvarlanır, dram dialoqlara parçalanmış nəsrə xatırladır. Remarkalarda yalnız təsvir yox, təhkiyə və mühakimə yer alır. Absurd dramın yaradıcısı Ejen İoneskonun "Gərgədan" pyesində də Janın gərgədana çevrildiyi səhnədə Beranjenin qorxuları, təlaş və həyəcanı irihəcmli təhkiyələrdə verilir. Ancaq bu təhkiyə hərəkətli təhkiyədir, səhnədə onu aktyorun səssiz oyunu əvəz edir və bədii mətndə onun iştirakı dramizmi zəiflətmir.

Çağdaş dramaturgiyamızda dramizmin zəifləməsi müşahidə olunur, hətta bu tendensiya o qədər güclənən şəkil almaqdadır ki, sanki Azərbaycan dramaturgiyası yenidən keçən əsrin ortalarında olduğu kimi konfliktlərsizlik zonasına daxil olur. Ancaq bu dəfə o, siyasi rejimin iradəsinə tabe yaradıcılığın seçdiyi məqsədli istiqamət deyil, həyatı konfliktlərin yetərincə öz bədii ifadəsini tapmamasının, bədii təhlillərin ictimai müzakirələrdən uzağa gedə bilməməsinin nəticəsidir.

XIX əsr rus dramaturqu A. Ostrovski iddia edirdi ki, pyes ədəbi yox, səhnə materialıdır. Müasir dramaturgiyamıza istinadən isə, onu deyə bilərik ki, o, səhnə materialı olmaqdan daha çox, ədəbi materialdır və bu təmayül dramaturji prosesdə artan xətt üzrə getməkdədir.

Bu janrın indiki ədəbi mənzərəsi bu qənaətə gəlməyə əsas verir ki, o, özünün ənənəvi formasını itirmiş, yenisini isə hələ də qurub təsdiqləyə bilməmişdir.

◆ T a n ı t m a l a r

HƏR GÜN ŞEİR OXUYURAM...

Hər gün şeir oxuyuram. Müəlliflərin ya poçtla göndərdikləri, ya şəxsən təqdim etdikləri şeir kitabları, ya da qəzet və jurnallarda dərc edilən şeirlərlə “ünsiyyətdəyəm”. Bu “ünsiyyətdən” təzə dostlar qazanıram, mənim şeir dostlarımla sayı şair dostlarımla sayından qat-qat çoxdu. İstəyirəm ki, o dostlardan sizə söhbət açım.

Müasir Azərbaycan şeiri yalnız Bakıda- qaynar ədəbi mühitdə yaranmır, poeziyamızın məmləkəti daha genişdir, buraya rayonlarımız, kəndlərimiz də daxildir, Vətənin “qıraqda qalan yerləri” də, dünyanın gördüyümüz və görə bilmədiyimiz bölgələri də... Amma dünyanın harasında yaranırsa, o şeirdə Azərbaycan möhürü var- Nizamidən bir ulu kəlam, Füzulidən bir ah, Nəsimidən bir “ənəlhəq” nidası, Vəqifdən bir gözəlin qoxusu, Aşıq Ələsgərdən bir saz havası, Sabirdən kəsərli bir söz, Vurğundan Azərbaycan sevgisi, Rəsul Rzadan bir yenilik duyğusu sizir o şeirlərə... Ancaq hər şair öz şeirini yazır- bu günün şeirini.

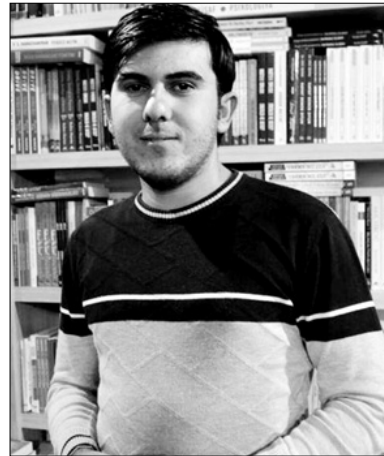
“Mənim şeirlərim Qarabağlıdı”

*Nə gəzir gül ətri, çiçək qoxusu,
özün bil, istərsən oxuma daha...
Sözdən dəstə tutur baxma qoxusu,
Bir ləçək də girmir yuxuma daha.*

*Sözləri nəzərə, gözə tez gəlir
Qəlb döyüntüsünü duyan kəslərin...
Sizin ağlınıza təzə söz gəlir,
mənim qulağıma güllə səsləri...*

*O... “iyirmi faiz” nə boydadırsa,
Bu xalqın o boyda davası çatmır..!
Biz dağa qaçırıq hava almağa,
Şuşada dağların havası çatmır..!*

*Əli çənəsində qalan şairə
yurdunun tənəsi, gileyi gəlsin..!
Torpağı işğalda olan şairin
gərək sözlərindən qan iyi gəlsin!..*

Bu şeirin müəllifi **Ruslan Dost Əlidir**. 23 yaşı var, Bərdənin Xanərab kəndində doğulub. Lap bu yaxınlarda ilk şeir kitabını çap etdirib.

Qabaqcadan proqnoz vermək istəməzdim, deməzdim ki, Ruslanın böyük gələcəyi var. Amma ilk kitabındakı şeirlər göstərir ki, istedadlıdır və bu istedad elə bir Allah vergisidir ki, onu qorumaq, qayğısına qalmaq lazımdır.

*Tək adam adamla yaşıd olmurmuş,
eyni yaşdakılar gör nə qədərdi;
Ay mən yaşdakılar, bir dövrəyəyk,
Bizimlə yaşıddı Xocalı dərdi...*

***Daralan ürəyin darvazasına
hələ də əl boyda qara bağlıdı...
Oxucum, bilmirəm sən haralısan,
mənim şeirlərim Qarabağlıdı!...***

Şeirimizdə Qarabağ mövzusunun konkret sərhədləri müəyyənləşməkdədi: Ruslan Dost Əlinin şeiri isə, bu cəhətdən fərqlidir. Onun mənsub olduğu nəsil müharibəni görməyib. Ancaq bu müharibə onların içində yaşayır - atalarının, əmilərinin, dayılarının döyüş yollarında ya da əzizlərinin şəhid məzarlarında. Ancaq "mənim şeirlərim Qarabağlıdı" misrasının da öz məntiqi var. Müharibə bu yaşda cavanlara həm də təklik, tənhalıq və fərdiyyətçilik duyğusu bəxş edib. Ruslanın şeirlərində də daha çox fərdi-subyektiv hisslərin ifadəsi ilə qarşılaşıırıq.

Onun belə bir misrası var: «Özümə bənzətdim söz şəkillərin». Ruslanın əksər şeirlərində sözlərin, ifadələrin şəkilləri çəkilir və bu şəkillər misralara çökdükcə sözlər həndəsi fiqurlara yox, canlı hisslərin yaratdığı metaforik tablolara çevrilir. Sözle «oyun oynamaq» da deyərler buna. Amma «söz oyunu» bəzən mücərrəd bir anlama getirib çıxarırsa, Ruslanın şeirlərində bunlar assosiativ düşüncə tərzinin ifadəsi kimi diqqəti cəlb edir. Məlumdur ki, assosiativ təfəkkür obrazlı təfəkkürün ən yüksək formasıdır və burada konkret hiss və fikir xüsusi intuisiya və istedad tələb edir. Cavan bir şairin buna az-çox yiyələndiyi məqamlar var və buna sevinmək olar. O, deyəndə ki:

***Ömrüm elə «bəlkə» oldu, «kaş» oldu,
ümid dolu günlər axır boş oldu.
Göz dikdiyim divar oldu, daş oldu,
baş qoyduğum masa oldu bu sevgi.***

Bu şeir parçasında və eləcə də həmin şeirin sonrakı bəndində «saçlarından qısa oldu bu sevgi» misrasında işlənən bədii təsvir vasitələri obrazlı təfəkkürdən doğur. Deyəndə ki: «əvvəl əllərinin açarı idi, indi gözlərimə kilid əllərim. Saçında körpəlik iməkləyərdi, бүкүlmüş əllərim, bu küt əllərim»- bu dörd misrada poetik tapıntılar göz qabağındadır. Yenə bir misal: «məni bu od-ocaq qızdırmır daha, məni xatirələr isti saxlayır». Bu dövrdə gözəl bir sevgi şeiri yazmaq zor işdir. Sevgi şeirləri get-gedə şablonlaşır. Amma Ruslan Dost Əlinin bir sevgi şeirini də oxudum, sevindim:

***Mən səni Ay kimi sevirəm, dedim,
Ay kimi gecədən-gecəyə gördüm...
Yaman qısqanc imiş, biz görüşəndə,
Ay da işıq salır küçəyə, gördüm.***

***Səni Günəş kimi sevirəm, dedim,
həmən qürub etdin, saraldın, getdin.
Səni bulud kimi sevirəm dedim,
Elə bulud kimi qaraldın getdin.***

***Sonra, səma kimi sevirəm, dedim,
onda da telinə əlim çatmadı.
Dedim, durna qatarından düşmüşən,
uçdun, əllərinə əlim çatmadı.***

***Səni ulduzlartək sevirəm, dedim,
gedib ulduzların gününə düşdün...
Sənə bircə dəfə "sevmirəm" dedim,
O da ki, "aldatma günü" nə düşdü.***

Ruslanın şeirləri poeziyaya təzə hava gətirəcəkmi? Hər halda, buna inanıram. "Buludlar ağaca bənzəməsə də, damcılar bənzəyir nar dənəsinə", "Ruhum pəncərə

kimidi, bədən bir dar otaqdı, iki göz var - pəncərədi, bir ürək var - otaqdı", "Payızda ağıllı şair gəzməyin, payız şairlərin dəli vaxtıdır", "Torpaq təzə yazılmış bir şeirdi, hər yarpaq bir oxucudur, ilahi", "Uşaqkən quşlara daş atan oğlan, böyüdükcə quşa dönmək istədi", "bu yağış söndürür qəzəb tonqalın, damcılar düşdükcə səbirlər üstə", "Ürəyimi kəsik-kəsik edirəm, nə vaxt şeir yazıramsa qan çıxır"- müxtəlif əhval-ruhiyyənin, ovqatın ifadəsi olan bu misralarda sözə poetik missiya aşılamaq göz qabağındadır...

“Ruhum baxdı dan yerinə”

**Göydən gələn bir zamanam-
Yaşayıram an yerinə.
Arzu dolu asimanam-
Açılıram dan yerinə.**

**Göndərildim işıq kimi,
Doğuldum bir uşaq kimi.
Mən gəlmişdim aşiq kimi-
Görünürəm can yerinə.**

İnsanın dünyaya gəlişi Zamanın Anda reallaşması, Anın Zamana qovuşmasıdır. O, işıq kimi gəlir. Işıq fəlsəfəsi Zərdüştədən, Xeyrin Şər üzərində əbədi mübarizəsindən yaranıb. Diqqət edin - Işıq sözü Aşiq sözü ilə həmqafiyədir. Aşıqlər də işığa bənzəyirlər. Məcnun öz zamanəsində mənəvi zülməti işığa qərq etmək istəyirdi, onu məhz bu işıqlı ideallarına görə yaşadığı mühit, orta əsr zehniyyəti səhralara saldı.

**Yer şumladım, taxıl əkdim,
Çiçək dərdim, çələng бүkdüm.
Ulu sözdən şirə çəkdim-
Yığdım qəlbə şən yerinə.**

Dünyaya gəldi insan. Yer şumlamağa, taxıl əkməyə, çiçək dərməyə, sevməyə, sevilməyə, nəsil yaratmağa. Sözlərdən şirə çəkməyə. «Bu xəlvət pərdəsini açan zaman əlbəəl, Söz oldu bu cahanda cəlvələnen ilk gözəl» (Nizami). Allahın «Kon» ("Ol") kəlməsindən yarandı dünya, insan, söz. Sözü Allah mənziləsinə ucaldan, onu insan qəlbinin ahənginə, musiqisinə çevirən isə şairlərdir.

**Keçdim ömrün parasından,
Ayrıldım can sırasından
Ulduzların arasından
Ruhum baxdı Dan yerinə.**

**Zərrəyəm-ərzi saracam,
İşığam-zülmət yaracam.
Bir ovuc haqqam-vuracam-
Ürəklərdə qan yerinə.**

Dünyaya gəldi insan. Sufi təliminə görə, İnsan bütün ömrü boyu Allaha doğru yol gedir. Dörd mərhələdən keçir: şəriət, təriqət, mərifət və həqiqət mərhələlərindən. «İnsan şəriət dövründə mehr və pəhriz məqamlarını bilməli, halal və haram hədudlarını ayırmalı, ikinci mərhələdə aydın təriqət tutmalı, mərifət mərhələsində Allahı dərk və qəbul etmək dərəcəsinə kamilləşməli, nəhayət, həqiqət mənzilinə yetib haqqa qovuşmalıdır» (Ədəbiyyatşünas Sabir Əliyev).

Əsl insan özünün «bir ovuc haqq» olduğunu dərk edir və o, haqq yolunun yolçusu olur. Və, nəhayət:

**Akif, ömrün son anında,
Nə yazılıb - zamanında,
Ulu Tanrının yanında-
Duracam bir Xan yerinə.**

Misal gətirdiyim və mümkün qədər izah etməyə çalışdığım bu şeir sufi ləfzine uyğun gələn bir şeirdir.

Onun müəllifi **Akif Amaldır.**

Akif Amalın şeirlərində İnsanın bu dünyada Haqqa, Tanrı dərgahına qovuşmaq istəyi, bu istəyin, bu ali məram uğrunda çırpıntıları əks olunur - hər halda oxuduğum şeirlərdən gəldiyim ümumi nəticə budur. Amma bu, İnsanı, onun həyat, ölüm, varlıq, Vətən və sevgi haqqında düşüncələri ilə heç də ziddiyyət təşkil eləmir. Akif Amal bu günün, çağdaş dünyamızın mənzərəsindən həmin məlum həqiqətlərə yenidən qayıdır və, təbii ki, YENİ SÖZ deməyə çalışır. Axı, dünya dəyişib və əbədi meyarlar da dəyişilir, yeniləşir. Özü də bu dəyişmələr hamımızın gözləri qarşısında baş verir:

**Əyri düzü ta sındırır,
Yalan doğrunu yandırır,
Qanmaz qanarı qandırır,
Dünyanın üzü dəyişib.**

**Köhnə yazılar pozulur,
Hər şey tərsinə yazılır,
Yeni planlar yazılır,
Tarixin izi dəyişib.**

**Yer üstündən yellə axan,
Qara buludlarla yağan,
Ulduzla boylanıb baxan
Göylərin gözü dəyişib.**

Təbii ki, hər bir fərdin dövr və zamanə haqqında öz müstəqil fikri ola bilər və Akifin də belə düşünməyi onun içindən gəlir. O, istəyir ki, Yaradanın yeri bilinsin, insanlar haqq yolunun yolçuları olsunlar. «Min il ötüb keçib,- sanki keçib an, Nə məslək dəyişib, nə din, nə iman...Dövrən o dövrəndi, zaman o zaman». Təbii ki, bu misralar da eyni əhval-ruhiyyəni ifadə edir. Bu nöqtədə Akiflə razılaşıram. Əlbəttə, dünya dəyişib, amma dövrən o dövrən deyil.

Dərvişlik bizim milli əxlaqımızda, müsəlman-islam mədəniyyətimizdə, Tanrıya məhəbbətimizdə mühüm rol oynayan bir tərqiyyətdir, mənəvi saflığımızın, müqəddəs inanclarımızın təəcəssümüdür. Ən başlıcası isə, İnsanın o bir olan Sirri-xuda ilə dərddil izhar etməsidir. Hər dərvişin içində bir şairlik var, amma hər dərviş şair deyil. Hər şairin içində də dərvişlik yaşaya bilər, amma hər şair də dərviş deyil.

Dərvişlikdə həm də dünya dərdlərinin izharı var. Yerə, göyə, kainata sığmayan, özünü Allaha ən yaxın, bəlkə, ən doğma bir varlıq hesab edən, özünü Uca Tanrının bir zərresi bilən dərvişlər və dərviş ruhlu şairlər Dərd adlı bir sirrin içindədirlər. Nədir bu sirr? Adi dərd deyil, adi sirr də deyil. Dünyanı dərk etmək fəzilətindən doğan bir sirrdir.

**Qəm-qüssədən saz götürən
Dərdin dərdli şeiri mənəm.
Dərd içində dərd bitirən,
Ən dərdlinin biri mənəm.**

Bütün şeirlərində Akif Amalın Dərvişi Allahla həsb-haldadır. Bu, fanatik bir müsəlmanın Allah qorxusu qarşısında tövbə etməsi deyil. Ya da günahlarına görə onu bağışlamasını istəyən insanın cəhənnəm əzabından qurtulmaq niyyəti də deyil. Bu - Allaha, o Sirri-xudaya, onun varlığına inamdır. Bu-xilqətin Xalqlə dünya, həyat, insanlıq və onun dəyərləri barədə fikirlərini izhar etməsidir. Dünyanın bütün işləri, olum və ölüm, haqq və haqsızlıq, ədalət və ədalətsizlik insanlığın adıyla bağlıdır.

Ona görə də bir Dərvişin Allaha xitabı ritorika kimi səslənmir, həyatı qənaətləri, yaşanmış ömrün sınaqları kimi bir mənə kəsb edir:

***Hər kəs düşünsün sabahın,
Unutmasın bir Allahın...
Dünən başda duran şahın
Bu gün şöhrət, şanı yoxdur.***

***Haqqı olmaz var güdənin,-
Mal-mülk dalınca gedənin...
Bilən bilir, bir bədənin
Ruhdan ayrı canı yoxdur.***

Akif həm də məhəbbət şairidir. Onun sevgi şeirlərində sufilikdən gələn ürfani eşqin təzahürləri də nəzərə çarpır. Amma ən çox yaşanılan eşqin hissiyyatı əks olunur bu şeirlərdə.

***Yenə yuxuma gəlmişdin...
Dörd bir yanımla gül açmışdı.
Sarı saçın sinəmə üstə
Səpələnib tül açmışdı.***

***Cansızlar da gəlib cana,
Bürünmüşdü yaşıl dona.
Təbəssümün hər bir yana
Zər saçmışdı, ləl açmışdı.***

***Bənövşəni utandıran,
Qərənfilə odlandıran,
Yasəməni də yandıran
Yanaqların al açmışdı.***

Akif Amal - Sumqayıtdan qırağa çıxmayan bu şairi, cüzi də olsa sizə tanıtmək istədim.

“Ölsəm, dirilərəm...”

***Vətəndən küsübsən?
Bu nə qaydadı?
Axtarma, qütbətdə Vətən tapılmaz!
Sənin ki həsrətin Vətən boydadı,
Öləndə boynuna kəfən tapılmaz!***

***Sinəni göynədər bu həsrət dağın,
Yüz ağrı göyərər xəlvət içində.
Gizlədə bilməzsən, mənim yazığımı,
Vətən həsrətini sərvət içində.***

***Dolub ürəyinə qürbətin çəni,
Ən kövrək duyğular oyadacaqsan.
Bu, Ana Vətəndir, atarmı səni?
Ən azı tabutda qayıdacaqsan.***

İlk baxışdan bu, adi şeir təsiri bağışlayır. Amma bu on iki misrada poeziyanın deyə biləcəyi bir həqiqət var: Vətən məhəbbəti hər şeydən ucadır!

Bu şeirin müəllifi **Bahadur Fərmandır**. Gəncə ədəbi mühitinin yetirdiyi istedadlı şairlərdən biri. İlk dəfə onunla 32 il əvvəl Gəncədə, Sərdar bağında, füzulişünas alim Sabir Əliyevin vasitəsilə (Allah rəhmət eləsin!) tanış olmuşdum. Şeirlərini daim izləmişəm, amma Bahadur Fərman “məhsuldar” şair olmayıb. Özünə, sözüne

hörmət eləyib. Az yazıb, yaxşı yazıb. Həyatın nəfəsi duyulub şeirlərində. Budur, Bahadur Fərman "quşları perikən" bir kəndi təsvir edir:

**Qayalar lal durub, dünyanı görmür,
Niyə neçə evin işığı yanmır?
Xoruzu banlamır, köpəyi hürmür,
Uşaqlar uşaqdır, hələ ki, qanmır.**

**Görən ümidini kimə bağlayıb,
Geri qayıtmayı uşaqları da.
Dərdini daşlara deyib ağlayır,
Deyirlər, soğulur bulaqları da.**

**De, harda gizləyim, harda saxlayım,
Bir dərdi yüz yerə bölən evləri?
Göylərmə ağlasın, mənmi ağlayım
Kəndin sinəsində ölən evləri?**

**Güneylər, quzeylər qaramı geyir?
Kəsər kimə gərək - yiyəsi yoxsa?
Bulaqlar nə deyir, dağlar nə deyir,
Vətən vətən deyil - yiyəsi yoxsa...**

Bahadur Fərman ənənəyə bağlı şairdir, amma onun qulu da deyil. Yaxşı bilir ki, ənənəvi şeir formaları dəyişmədir, amma əsas məsələ sözün mənə incəliklərinə varmaqdır. Məsələn, hər bir qoşma yaranışdan elə o biçimdədir, forma mükəmməlliyi gözlənilməlidir, dedə-babadan müəyyənləşdirilmiş strukturdan kənara çıxmaq olmaz. Amma əsas odur ki, bu «dar qəfəsdə» fikrini poetik şəkildə ifadə edə biləsən, mətni mükəmməl şəkildə oxucuya çatdıra biləsən.

**Bulandı durular, gürşadmı yağdı?
Sevinci nisyədi, əzabı nağdı.
Nə olsun, axırda kəfəni ağdı,
Bu gözəl dünyanın qarası çoxdu.**

**Düz qiymət verilsin yaxşıya, pisə,
Kim kimdən inciyə, kim kimdən küsə...
İnanma, yalandı, sənə kim desə,
Sevinclə kədərini arası çoxdu.**

**Xoşbəxtlər içində özümə güldüm,
Kədərdən utanıb sevinci böldüm.
Sən mənə əl boyda şuşa ver, öldüm,
Fikirləş, bu payın harası çoxdu.**

Bahadur Fərmanın sevgi şeirləri onun öz yaşından çox-çox cavan görsənir. Elə bil, bu şeirləri cavanca bir oğlan yazıb. Bu, o deməkdir ki, sevginin yaşı yoxdur. «Yarəb, belayi-eşq ilə qıl aşına məni» - demiş Füzuli.

**Ay gülə bənzərim, gülləri üz, gəl,
İpək təbəssümün bənövşə sətri.
Mənim bu dünyada işim yox özgə,
Dünyaya gəlmişəm bir səndən ötrü.**

**Sevgili günləri ömürdən sayaq,
Arabir en yerə mələklər kimi.
Bir azca boyun əy bənövşə sayaq,
Bir azca naz elə çiçəklər kimi.**

**Sevdalı qəlbində bahardır, yazdı,
Ətrindən pay düşüb neçə sətrimə.
Səni sevmək üçün bir ömür azdı,
Ölsəm dirilərəm sənə xətrinə.**

Üç bəndlik bu şeirdə epitetlər sıralanıb. Lakin bu şeir tək-cə epitetlərinə görə deyil, hisslərin səmimiyyətinə, təbiiyyətinə görə gözəldir. Bahadurun sevgi şeirlərinin əksəriyyətinə xas olan bu səmimiyyət məhz yaşanan duyğuların ifadəsidir. Sevgi ölmür, solmur, qırılmaz... yaşayır, bax, budur həqiqət. Bahadurun bir «Sənsizlik» adlı şeiri də var. Ümumiyyətlə, «sənsizlik» sözü sevgi şeirlərində o qədər yerli-yersiz işlənir ki, özünü sanki sənsizlik qəbiristanlığında hiss edirsən. Amma Bahadurda bu sənsizlik bir sevginin tarixçəsidir. Sənsizlik ayrılıq deyil, əksinə, sevgini yaşatmaqdır. Baxın:

**Bir zaman qoşulub ayrılığa mən,
Səndən uzaqlara çıxıb getmişəm.
Aldanıb bir şirin, xoş qılığa mən,
Həsrətin əlini sıxıb getmişəm.**

**Bu dünya sopsoyuq, nə deyim, axı,
Zəmi yaxşı bilir dənsizlik nədir.
Qoy çəkim əzabı, qoy çəkim ahı,
Mən indi bilərəm sənsizlik nədir.**

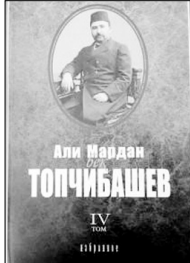
**Ağrılar gül kimi qəlbimdə bitər,
Qəmə sirdaş oldum mən aram-aram.
Birdənəm, sənsizlik ölumdən betər,
Sənsizlik qoymur ki, ölüb qurtaram.**

Bahadur Fərmanın bir şair kimi uğurunu şərtləndirən cəhətlərdən biri də budur ki, o, hər hansı mövzuda təzə söz deməyə müvəffəq olur. Təbii ki, bu yolda çətinliklər də var. Yəni elə mövzular var ki, onlarla şair tərəfindən işlənib, özü də işləndikcə standartlıq, şablon təhlükəsi ilə üzləşib. Deyək ki, ana mövzusu, Vətən mövzusu, təbiət mövzusu və s. Elə sevgi mövzusunda da sanki «dalay-dalay» davam edir. Bahadur Fərmanın şəhidlərə həsr etdiyi bir şeiri oxudum və çox sevindim ki, dörd bəndlik bu şeirdə o, təzə söz deyə bilib. Yəni şəhidliyi trafaret ifadələrlə, hamının işlətdiyi məlum bədii təsvir vasitələri ilə ifadə etməyib. Deyir ki:

**Hər şəhid qəbrinə bir bayraq sancaq,
Bu ana torpağı qanımla bələ.
Sənəmə yüz dəfə ox dəyib, ancaq
Bir qızıl güllənin yeri var hələ.**

Vaqif YUSİFLİ

♦ K i t a b r ə f i

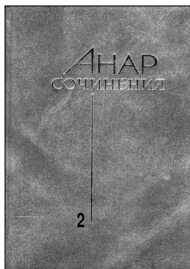
ƏLİMƏRDAN BƏY TOPÇUBAŞI

PARİS ARXİVİ. 1919-1940

Moskva, "Xudojestvennaya literatura" nəşriyyatı, 2016

Moskvanın "Xudojestvennaya literatura" ("Bədii ədəbiyyat") nəşriyyatı Azərbaycanın görkəmli siyasi və dövlət xadimi Əlimərdan bəy Topçubaşının Parisdə saxlanılan arxivindəki sənədləri 4 cildlik kitab halında nəşr etməyə başlayıb. "Paris arxivi. 1919-1940" adlı kitabın işıq üzü görmüş 1-ci cildi 1919-1921-ci illərə aid sənədlərdən ibarətdir. Giorqi Mamilya və Ramiz Abutalıbovun tərtib etdikləri bu sənədlər toplusuna Əlimərdan bəyin Paris Sülh Konfransında Azərbaycan diplomatik heyətinə başçılıq etdiyi zamankı siyasi fəaliyyəti ilə bağlı məlumatlar daxildir. Arxiv qaynaqlarının böyük əksəriyyəti ilk dəfə nəşr edilir.

Çoxcildliyə Topçubaşının ancaq diplomatik fəaliyyətinə dair sənədlər: notalar, memorandumlar, görüşlər və s. daxil ediləcək. 1-ci cildə 120 sənəd nəşr edilib. Hazırda 1921-1923 (II cild), 1924-1934 (III cild) və 1934-1940 (IV cild) illərə aid sənədlər hazırlanır.

ANAR

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ (rus dilində, 2 cildə, II cild)

Moskva, "Xudojestvennaya literatura" nəşriyyatı, 2016

Moskvanın "Xudojestvennaya literatura" nəşriyyatında Anarın "Seçilmiş əsərləri"nin ikinci cildi rus dilində nəfis şəkildə çapdan çıxmışdır. Kitabın annotasiyasında qeyd olunur ki, görkəmli yazıçı, ictimai xadim kimi bu gün dünyada tanınmış Anarın kitabına Azərbaycan xalqının tarixini, mənəvi təkamülünü, dramatik anlarını əks etdirən əsərləri toplanıb. Anarın qəhrəmanı çağdaş dünyaya inteqrasiya etsə də, haçansa, "Sovet İttifaqı" adlanan beynəlmiləl məkanın şirinləri, acıları ilə yaşayır.

Moskvalı ədəbiyyatşünas Abuzər Bağirovun müəllif haqqında son söz yazdığı bu kitabına "Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi", "Dantenin yubileyi", "Göz muncuğu", "Ağ qoç, qara qoç" kimi məşhur əsərləri də daxil edilib.

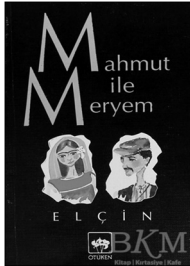

ATAHAN PAŞAYEV

TARİXİ YADDAŞIMIZIN ETİBARLI SAXLANC YERİ

Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2016

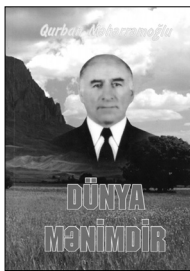
"Elm və təhsil" nəşriyyatı "XIX-XX əsrlərdə ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı ərazi iddiaları, soyqırımları və deportasiyalar", "Köçürülmə", "Tarixi həqiqətlər və erməni soyqırımları", "Bakıda 1918-ci il mart faciəsi" və b. kitabların müəllifi, görkəmli arxivşünas alim, tarix elmləri doktoru Ataxan Paşayevin "Tarixi yaddaşımızın etibarlı saxlanc yeri" kitabını çap edib. Kitabda Ataxan Paşayevin elmi fəaliyyətini əhatə edən üç böyük istiqamətə - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, erməni vəhşilikləri və "Molla Nəsrəddin" jurnalına dair arxiv sənədlərinə istinadən müxtəlif illərdə qələmə aldığı məqalələrdən, eləcə də kitablara və arxiv sənədləri toplularına yazdığı müqəddimələrdən seçmə nümunələr toplanıb.

ELÇİN
MAHMUD VƏ MƏRYƏM
 Türkiyə, "Ötüken" nəşriyyatı, 2016

Xalq yazıçısı Elçinin məşhur "Mahmud və Məryəm" romanı Türkiyənin nüfuzlu nəşriyyatlarından olan "Ötüken" tərəfindən çap olunub.

"Mahmud və Məryəm" romanı Türkiyədə müxtəlif nəşriyyatlar tərəfindən dəfələrlə nəşr edilib, teatrda səhnələşdirilib. Romanı türk dilinə görkəmli türk ədəbiyyatşünası, professor Əli Duymaz uyğunlaşdırıb və kitabı Elçinin yaradıcılığı haqqında geniş "Ön söz" yazıb.

QURBAN MƏHƏRRƏMOĞLU
DÜNYA MƏNİMDİR
 Bakı, "MBM" nəşriyyatı, 2016

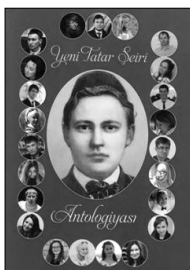
Naxçıvanda yaşayıb-yaradan, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü Qurban Məhərrəmoğlu 7 şeir və 1 nəsr kitabının müəllifidir. Onun yeni - "Dünya mənimdir" kitabına son dövrlərdə qələmə aldığı, müasir insanın duyğu və düşüncələrini əks etdirən poeziya nümunələri ilə yanaşı, cəmiyyətimizin neqativ hallarını tənqid edən satirik şeirləri də daxil edilmişdir.

QULAM MƏMMƏDLİ
ÖMÜR DƏFTƏRİNDƏN SƏHİFƏLƏR
 (xatirələr, görüşlər, müsahibələr)
 Bakı, "Təhsil" nəşriyyatı, 2016

Kitab 94 illik ömrünün böyük hissəsini Azərbaycanın görkəmli tarixi şəxsiyyətlərinin, siyasi, ictimai, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərinin həyat və fəaliyyətinin araşdırılması, bütöv bir xalqın bir neçə əsrlik tarixi-elmi, ədəbi-mədəni irsinin gələcək nəsillərin maddi-mənəvi sərvətinə çevrilməsinə həsr edən və öz fədakar xidməti ilə adını mədəniyyət tariximizə yazan görkəmli jurnalist, tədqiqatçı, salnaməçi Qulam Məmmədlinin həyatının ən maraqlı məqamlarını əks etdirir.

Kitabı nəşrə hazırlayan, "Ön söz"ün və qeydlərin müəllifi tarix elmləri doktoru, professor Solmaz Rüstəmovə-Tohididir.

YENİ TATAR ŞEİRİ ANTOLOGİYASI
 Bakı, "Hədəf nəşrləri", 2016

Bu antologiyada Tatarıstan Yazıçılar Birliyinin təqdim etdiyi materiallar, o cümlədən "Yeni tatar poeziyası" kitabında yer alan mətnlər, habelə bir qisim gənc tatar şairlərinin şeirləri toplanmışdır. Oxucular bu antologiyada müasir tatar şairlərindən Rifat Salahın, Bulat İbrahimin, Fidailin, Elnar Baynazarovun, Gülnaz Əzizovanın, Gülnaz Vəliyevanın, Liliya Qiyadullinanın və b.-nin şeirləri ilə tanış ola bilərlər. Mətnlər əsasən ruscadan, müəyyən bir qismi isə orijinaldan (tatarcadan) çevrilib.

Millət vəkili Cavanşir Feyziyev kitabı "Bakıdan Kazana ədəbi və əbədi salam..." adlı ön söz yazmışdır. Nəşrə məsul, tərtib və ümumi redaktə şair Əkbər Qoşalıya aiddir.

